

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Спілки будівельників України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бондаренко Ольга Олександрівна, професор кафедри фінансів, директор Інституту післядипломної освіти Київського національного університету технологій та дизайну, к.т.н., доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Завієзна Наталія Станіславівна, провідний науковий співробітник відділу стратегії сталого розвитку та інвестиційно-інноваційної політики Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, д-р екон. наук, доцент

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, проректор з навчально-виховної роботи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», д.держ.упр., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радиш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

№ 7

липень 2014

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(постанова президії

ВАК України № 1-05/2),

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(постанова президії

ВАК України № 1-05/2)

Свідоцтво KB № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Комп'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 26.06.14 р.

Підписано до друку 07.07.14 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 29,1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0707/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2014

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2014

Економічна
наука

<u>Федоренко В. Г., Федулова Л. І.</u> Напрями розвитку науки в університетах в умовах інтеграційних викликів	6
<u>Савченко О. Ф., Дацій О. І.</u> Еколого-економічна безпека стану навколишнього середовища в Україні	14
<u>Макаренко М. І., Костюченко Я. О.</u> Міжнародний досвід організації стрес-тестування в банківській сфері	19
<u>Лютий І. О., Кравченко М. В.</u> Глобальна економічна криза: загрози та ризики в функціонуванні системи державних фінансів України	24
<u>Поліщук Н. В., Горгієць Л. І.</u> Вплив земельної власності на ефективне використання землі в сільському господарстві	28
<u>Алейнікова О. В.</u> Стратегія макроекономічного регулювання конкурентоспроможності національної економіки	32
<u>Босовська М. В.</u> Когнітологія інтеграційних процесів в економіці	37
<u>Жук І. Л.</u> Методологічні підходи до вимірювання невідповідності кваліфікації	41
<u>Глуха Г. Я.</u> Механізми впливу бюджетної політики на економічну динаміку національної економіки	45
<u>Хома І. Б.</u> Управління бізнес-конфліктами з використанням теорії нечітких множин	50
<u>Марченко К. В.</u> Практика та механізми застосування офшорних зон для оптимізації оподаткування ТНК	54
<u>Кармазіна Н. В.</u> Технології цілеорієнтованого управління розвитком регіональних промислових комплексів	59
<u>Прокопець Л. В.</u> Фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств як основа підвищення їхньої конкурентоспроможності	64
<u>Наваліхіна М. О.</u> Розвиток системи управління житлово-комунальним господарством у сільських населених пунктах	67
<u>Вільхова Т. В.</u> Критерії та показники ефективності використання землі	70
<u>Денисенко А. В.</u> Ідентифікація об'єктів внутрішнього контролю на туристичних підприємствах	73
<u>Белік В. Д.</u> Удосконалення методів управління персоналом на підприємствах енергетичної сфери	76
<u>Швець Ю. О.</u> Критичний огляд існуючих в економіці підходів до визначення поняття стратегічне управління	79
<u>Колінько О. В.</u> Організація Альтернативної Компенсаційної Системи за цифровий контент "Культурний Безліміт" із залученням державних структур	84
<u>Кулікова Н. Т.</u> Розвиток концептуальної понятійної моделі діяльності підприємства як основи формування бухгалтерської управлінської звітності	87
<u>Ковальова О. М.</u> Державна участь у венчурному фінансуванні: світовий та український досвід	92
<u>Абдуллах Джантурк</u> Роль вищого образования в современных условиях социально-экономического развития общества	96

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2014

Державне
управління

<u>Плеханов Д. О.</u> Напрями державної політики розвитку сільських територій в Україні	99
<u>Толуб'як В. С., Мельник Л. А.</u> Основні питання державного регулювання зайнятості населення в дослідженнях українських науковців	102
<u>Андрієнко М. В.</u> Особливості становлення та розвитку державного управління сферою пожежної безпеки в Україні в радянський період	107
<u>Олійник В. В.</u> Удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання післядипломної освіти у контексті стратегії сталого розвитку	110
<u>Коваль Н. В.</u> Необхідність впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні	114
<u>Білоцький О. В., Гулій Н. М.</u> Основні засоби запобігання та протидії корупції в Україні	120
<u>Єфіменкова Н. М.</u> Теоретичні аспекти довгострокового прогнозування інноваційного розвитку України	124
<u>Трестер Ю. О.</u> Нормативно-правові засади реалізації державних механізмів захисту прав дитини в Україні	129
<u>Семенюк К. М.</u> Економічні методи державного регулювання ювелірної сфери в Україні в контексті податкової політики держави	133
<u>Адамчук С. В.</u> Актуалізація кадрового потенціалу як чинник професіоналізації державної служби	137
<u>Ренькас Т. І.</u> Інституційне забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України	141
<u>Белоусов А. В.</u> Теоретичні підходи до визначення механізмів державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій	145

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложении») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 7/2014

Economy

<u>Fedorenko V., Fedulova L.</u> DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE IN UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION CALLS	6
<u>Savchenko A., Datsiy A.</u> ECOLOGICAL AND ECONOMIC ENVIRONMENTAL SECURITY IN UKRAINE	14
<u>Makarenko M., Kostiuchenko Ya.</u> INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STRESS TESTING IN THE BANKING SECTOR	19
<u>Lutui I., Kravchenko M.</u> THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: THREATS AND RISKS IN THE OPERATION OF PUBLIC FINANCES UKRAINE	24
<u>Polishchuk N., Gordiets L.</u> THE IMPACT OF LAND OWNERSHIP ON THE EFFECTIVE USE OF LAND IN AGRICULTURE	28
<u>Aleinikova O.</u> STRATEGY OF THE MACROECONOMIC REGULATION OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY	32
<u>Bosovskaya M.</u> COGNITIVE INTEGRATION PROCESSES IN THE ECONOMY	37
<u>Zhuk I.</u> METHODOLOGICAL APPROACHES TO MEASURING SKILL MISMATCH	41
<u>Glukha G.</u> BUDGET POLICY MECHANISMS AS A CRUCIAL FACTOR FOR THE STATE ECONOMIC DEVELOPMENT	45
<u>Khoma I.</u> MANAGEMENT OF BUSINESS CONFLICTS BY USING OF FUZZY-SET THEORY	50
<u>Marchenko K.</u> PRACTICE AND MECHANISMS FOR IMPLEMENTING OFFSHORE FOR TAX OPTIMIZATION TNC'S	54
<u>Karmazina N.</u> TECHNOLOGIES OF PURPOSE ORIENTAL OF MANAGEMENT DEVELOPMENT OF REGIONAL INDUSTRIAL COMPLEXES	59
<u>Prokopets L.</u> FINANCIAL PROVIDING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS BASIS OF INCREASE OF THEIR COMPETITIVENESS	64
<u>Navalihina M.</u> DEVELOPMENT OF MANAGEMENT HOUSING AND COMMUNAL SERVICES IN RURAL SETTLEMENTS	67
<u>Vilchova T.</u> CRITERION AND EFFICIENCY INDICATORS OF LAND USE	70
<u>Denysenko A.</u> IDENTIFICATION OF INTERNAL CONTROL OBJECTS AT TOURIST ENTERPRISES	73
<u>Belik V.</u> THE PERFECTION OF METHODS OF MANAGEMENT BY THE PERSONNEL AT THE ENTERPRISES OF POWER SPHERE	76
<u>Shvets Y.</u> ANALYTICAL REVIEW OF EXISTING ECONOMIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF STRATEGIC MANAGEMENT	79
<u>Kolinko O.</u> ORGANIZATION OF ALTERNATIVE COMPENSATION SYSTEM FOR DIGITAL CONTENT "CULTURE FLATRATE" WITH INVOLVING OF GOVERNMENT INSTITUTIONS	84
<u>Kulikova N.</u> CONCEPTUAL MODEL OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE AS A BASIS OF MANAGERIAL ACCOUNTING REPORTS	87
<u>Koval'ova O.</u> GOVERNMENT INVOLVEMENT IN THE VENTURE FINANCING: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE	92
<u>Abdullah Jianturk</u> ROLE OF HIGHER EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT COMPANY	96

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 7/2014

*Public
administration*

<u>Plekhanov D.</u> DIRECTIONS OF GOVERNMENT POLICY DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN UKRAINE	99
<u>Tolub'yak V., Melnyk L.</u> MAIN ISSUES OF STATE REGULATION EMPLOYMENT IN RESEARCH UKRAINIAN SCIENTISTS	102
<u>Andiyenko M.</u> THE ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF FIRE SAFETY IN UKRAINE DURING THE SOVIET PERIOD	107
<u>Oleinik V.</u> IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM STATE REGULATION OF POSTGRADUATE EDUCATION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY	110
<u>Koval N.</u> THE NECESSITY OF INTRODUCING THE INSTITUTE OF CIVILIZED LOBBYISM IN UKRAINE ...	114
<u>Bilotskyi O., Hulii N.</u> THE MAIN WAYS OF PREVENT AND FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE	120
<u>Yefimenkova N.</u> THEORETICAL ASPECTS OF LONG-TERM FORECASTING OF INNOVATION DEVELOPMENT OF UKRAINE	124
<u>Trester Y.</u> LEGAL PRINCIPLES OF THE REALIZATION OF GOVERNMENT MECHANISMS FOR PROTECTING CHILDREN'S RIGHTS IN UKRAINE	129
<u>Semeniuk K.</u> ECONOMIC METHODS OF STATE REGULATION OF THE JEWELRY SECTOR IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF TAX POLICY	133
<u>Adamchuk S.</u> UPDATING OF HUMAN RESOURCES AS A FACTOR OF CIVIL SERVICE	137
<u>Renkas T.</u> THE INSTITUTIONAL SUPPORT OF INTERREGIONAL AND CROSS-BORDER COOPERATION IN WESTERN REGIONS OF UKRAINE	141
<u>Belousov A.</u> THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF RISKS OF EMERGENCY SITUATIONS	145

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложении») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

*В. Г. Федоренко,
д. е. н., проф. зав. кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України, заслужений діяч науки і техніки
Л. І. Федулова,
д. е. н., професор кафедри менеджменту
Київського національного торговельно-економічного університету*

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАУКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

*V. Fedorenko,
doctor of economics, professor
L. Fedulova,
doctor of economic sciences, professor of management department,
Kyev National University of Trade and Economics*

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE IN UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION CALLS

У статті розкрито роль вищої освіти в системі формування інноваційної моделі розвитку економіки. Проаналізовано стан наукової діяльності сектору вищої освіти в Україні. Визначено і обґрунтовано напрями розвитку науки в університетах в умовах інтеграції в європейський інноваційний простір.

In the article the role of higher education is exposed in the system of forming of innovative model of development of economy. Consisting of scientific activity of sector of higher education is analysed of Ukraine. Certain and grounded directions of development of science in universities in the conditions of integration in European innovative space.

---

*Ключові слова: інноваційний розвиток освіти, наука, університети, державна політика.
Key words: innovative development of education, science, universities, public policy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нова модель економічного зростання в розвинутих країнах, риси якої особливо проявилися в посткризовий період передбачає рух по траєкторії забезпечення стабільності еколого-економічного розвитку країн, фінансову й інституційну стабілізацію економіки, постійне зростання доходів населення. Серед характерних особливостей зазначеної моделі — перетворення інноваційного фактору в домінанту соціально-економічного розвитку; скорочення тривалості інноваційного циклу; посилення ролі науки в якості впливового інституту рівноправного партнера в мережі соціально-економічних взаємовідносин; збільшення державних видатків на розвиток науково-технологічної сфери; глобалізація й інтеграція національних інноваційних процесів.

В умовах низької ефективності національної інноваційної системи в силу її деформованості в Україні це означає прискорене "вимивання" із країни конкурентоспроможного потенціалу — кадрів, технологій, ідей, інтелектуального капіталу. На жаль, вітчизняні освітні установи поки ще знаходяться на шляху набуття статусу "школи інновацій" через відсутність, перш за все, нормативно-законодавчої бази щодо регулювання й стимулювання інноваційних ідей в освітньому середовищі.

У підходах до формування як державної інноваційної політики, так і освітньої політики визнається потреба у кваліфікованих кадрах та їх мобільності. Разом з тим, виникає гостра необхідність утримати таких людей у країні, щоб вони продовжували створювати нове знання й підтримували конкурентоспроможність на світовому рівні. Сьогодні як ніколи актуальним стає

положення, що тільки молоді високоосвічені люди здатні побудувати нову модель економіки. Практика багатьох країн показує, що одне із провідних місць у даній системі повинно належати університетам, де наука та інновації є основою розвитку підприємницького середовища.

Становлення глобального ринку праці й політичні зміни висувають нові вимоги до якості підготовки фахівця. І на перше місце виходить така якісна характеристика результату навчання у вузі, як актуальність придбаних знань і навичок, набуття відповідних компетенцій, тобто конкурентоспроможність випускника.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми, поставлені на розгляд у даній статті є актуальними, тому їх розробкою займаються багато зарубіжних та вітчизняних науковців у різних сферах науки. Серед зарубіжних фахівців слід відзначити роботи З. Баумана, К. Ясперса, Г. Гадамера, Г. Майєра, С. Грачева, О. Городнової та інших. Питаннями визначення змісту вітчизняної системи вищої освіти в реаліях сучасного інформаційного суспільства займаються М. Згуровський, В. Андрущенко, В. Кремінський, М. Поляков, В. Савчук, та інші. Теоретичні і практичні аспекти управління вищими навчальними закладами досліджують багато вітчизняних учених. Серед них відзначимо, зокрема, праці Т. Боголіба, О. Бондаренка, Н. Дем'яненко, В. Євтушевського, Г. Євтушенка, О. Грішнєвої, І. Зязюна, І. Каленюк, В. Куценко та ін.

Однак, як показує аналіз, у цих працях в основному розглядаються проблеми освіти на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни та в період приєднання до Болонського процесу: основні стратегічні напрями розвитку системи вищої освіти в Україні, організація та управління вищими навчальними закладами, серед яких: оптимізація мережі інститутів вищої освіти; удосконалення системи фінансування вищих навчальних закладів, підвищення ролі ВНЗ для економічного зростання країни, поглиблення взаємозв'язків науки та освіти, поліпшення ефективності системи управління вищими навчальними закладами. Проте в період, коли перед Україною постають нові глобальні виклики в умовах реалізації політичної угоди з ЄС й здійснюється робота з підготовки відповідей на них в стратегічному вимірі, не розкритою залишається проблема пошуку шляхів ліквідації розриву між зростаючим розвитком інноваційних процесів в освіті й існуючим механізмом управління інноваційними процесами в освітній системі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розкриття основних тенденцій інноваційного розвитку освіти та визначення й обґрунтування напрямів розвитку науки в університетах в умовах інтеграції в європейський інноваційний простір.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

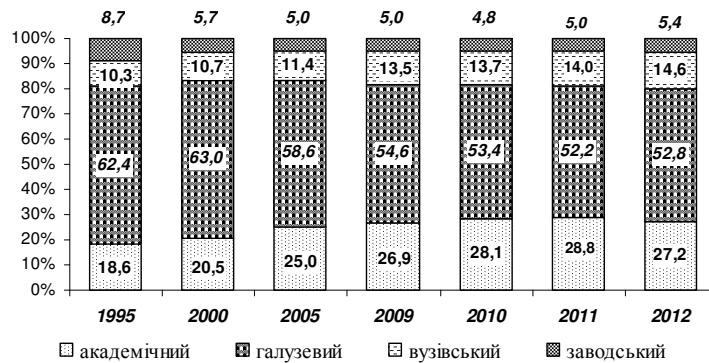
У XXI ст. змінюється сам зміст інновацій, що підтверджено першим десятиріччям розвитку інноваційних процесів, а саме: 1) суттєве зростання в світових обсягах досліджень та розробок (R&D), що здійснюються в суспільному й приватному секторі, призводить до того, що потік знань і продаж знань стають такими ж значущими, як і генерація знань; 2) розробляються й упроваджуються механізми встановлення взаємозв'язків й формування потоків знань, збільшуючи кількість і глобальне розповсюдження учасників ринку інноваційних продуктів та послуг; 3) застосовується принцип "відкритих підходів", що в умовах глобалізації та "віртуалізації" ринків вимагає відкритих інновацій; 4) споживчий попит на інновації,

обумовлений екстенсивним розвитком технологій (особливо в країнах із слабкою економікою), стає основним орієнтиром при виборі напрямів реалізації ділових стратегій компаній. Сьогодні інноваційна модель розвитку економік розвинутих країн характеризується двома основними показниками: по-перше, у структурі інновацій повинно бути не менше 60% інновацій, що мають проривне значення, або відносяться до великих технологічних досягнень; по-друге, стабільне зростання частки наукомісткого сектора виробництва, зокрема в доданій вартості й зайнятості.

В останнє десятиліття знову ж таки в розвинутих економіках витрати на інновації зростають у напрямку підприємницького сектора й освіти, у той час як частка державних витрат на наукові дослідження падає. Проте, хоч різні дослідження й показують значний вплив витрат на НДДКР підприємницького сектора на загальну інноваційну інтенсивність у країні й економічне зростання, разом з тим висновки таких досліджень не так однозначні [1]. Так, наприклад, державні витрати на науково-дослідні роботи в освіті й енергетиці можливо в короткостроковому періоді й не збільшать загальний технологічний рівень розвитку країни, але це може привести до інноваційних досягнень у майбутньому.

Цілком зрозуміло, що експертні оцінки в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), біотехнологій, нанотехнологій, нових матеріалів, джерел енергії, когнітивних технологій та їхніх застосувань потребують висококваліфікованих, дійсно рідкісних людських ресурсів, у зв'язку з чим виникає питання: чи належним чином політика, спрямована на реалізацію стратегічних напрямів інноваційного розвитку, вміщує систему пріоритетів для того, щоб найбільш повно використовувати в країні доступне знання? І звідси також постає стратегічно важливе завдання для усіх рівнів управління економічним розвитком — формування компетенцій для інноваційної діяльності, підприємництва й творчого застосування технологій з метою реалізації нового змісту інноваційної діяльності.

Розвинуті країни світу вже на сьогодні мають розроблені стратегії розвитку, де на перший план виступає формування та забезпечення інтелектуального капіталу нації. Так, у стратегії Європа 2020 визначено наступні пріоритети: (1) інтелектуальне зростання (сприяння розвитку знань, інновацій, освіти й цифрового суспільства), (2) стійке зростання (ефективне використання ресурсів і підвищення конкурентоспроможності), (3) інтегруюче зростання (підвищення рівня зайнятості громадян і боротьба з бідністю) [2]. В напрямі цих пріоритетів ключовими політичними рішеннями уряду ЄС є, по-перше, збільшити доступ до вищої освіти (відповідно до національних цілей стратегії Європа 2020), включаючи різні верстви населення (взаємовизнання й визнання попереднього навчання, цільове фінансування й супровід, зниження кількості студентів, що не закінчують вузи); поліпшення якості й відповідності (працевлаштування випускників, створення різноманітних моделей навчання, мотивація й нагородження видатних викладачів, створення навчальних програм на основі потреб ринку праці); по-друге, якість через мобільність і міжнародне співробітництво (спеціальні семестри за кордоном і можливість переходу, ефективне визнання навчання за кордоном, поліпшення умов доступу до освіти й працевлаштування для студентів і вчених поза ЄС); по-третє, освіта, дослідження й бізнес для розвитку регіону (стимулювання підприємницьких, творчих та інноваційних знань і середовища, заохочення партнерства й співробітництва з бізнесом, залучення ВНЗ у плани регіонального розвитку); по-четверте, управління й фінансування для підтримки стратегічних планів розвитку (достатнє, ефективне й цільове фінансування, стимулювання ВНЗ використовувати свої сильні сторони).

Рис. 1. Розподіл організацій, підприємств та установ, які виконували наукові та науково-технічні роботи, за секторами науки

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність у 2012 році / Статистичний збірник. — К.: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2013.

На фоні зазначених вище політичних завдань, звертає на себе увагу ще одна сучасна тенденція розвитку інноваційних систем в світі: основним джерелом виробництва і генерації знань та інновацій виступають університети, які створюють сприятливе середовище для розвитку місцевих співтовариств, опосередковуючи взаємозв'язки з бізнес-структурами та регіональною владою, що актуалізує посилення ролі системи освіти в формуванні та реалізації регіональної інноваційної політики.

Університети організують освітній процес, що є ключовою складовою інноваційної системи й підвищує їх відповідальність у напрямі адекватності цього процесу запитам як національної економіки взагалі, так і бізнес-середовища — особливо. У цьому контексті, слід зазначити, що зростаючі масштаби використання технологічних інновацій суттєво змінюють і структуру ринку праці розвинених країн світу, і вигляд сучасного працівника, що створює нові передумови для модернізації системи освіти. Усе більш затребуваним стає працівник, що володіє значними професійними знаннями, навичками дослідницької й аналітичної роботи, здатний до самовдосконалення, творчого освоєння нових компетенцій і сфер діяльності. Так, наприклад, одним із факторів збільшення кількості аспірантських програм є збільшення чисельності (як в абсолютному, так і в питомому значенні) висококваліфікованих працівників (knowledge workers), задіяних у сфері досліджень і розробок. Наприклад, частка дослідників у структурі трудових ресурсів США, Японії і Європейських країн протягом 90-х років ХХ в. збільшувалася значно швидше, ніж інших категорій працівників, і до початку ХХІ в. досягла наступних значень: 9,1 чол. на 1000 працівників у Японії, 8 — у США, від 5,5 до 6,5 — у провідних країнах ЄС, а у Фінляндії — 13,8 [3].

Стосовно України, то в інституційному плані деякі кроки в цьому напрямі вже зроблені. Так, у 2007 році уряд України прийняв Постанову "Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми "Наука в університетах" на 2008—2012 роки". Програмою було передбачено створення науково-навчальних центрів при дослідницьких університетах, заплановано оновити матеріально-технічну базу університетів. Однак, при всій очевидній необхідності цієї програми, закладені обсяги на її фінансування з самого початку не відповідали поставленій меті, в результаті, в силу об'єктивних, а ще більше суб'єктивних причин, цілі зазначеної програми, як і більшості державних програм інноваційного характеру, не були досягнуті.

Ще одним важливим кроком могла б стати постановова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 року "Про затвердження Положення про дослідницький університет". Сьогодні статус дослідницького от-

римали 14 українських ВНЗ, шість із яких очолюють національний рейтинг за індексом цитування (Хірша). Але реальних стимулів для активізації наукової діяльності університетів, у тому числі для поліпшення інноваційного розвитку та міжнародних позицій української університетської науки, в зазначеному документі бракує. До того ж відсутність результатів попередньої названої програми, на наше переконання, не дозволяють в повній мірі реалізовувати ідею посилення ролі університетів як центрів науки, головне — через відсутність необхідної сучасної матеріально-технічної бази, особливо технологічної бази для здійснення наукових досліджень новітнього технологічного укладу.

За даними офіційної статистики у розподілі організацій за секторами науки у 2012 році порівняно з 2011 роком частка наукових установ академічного профілю скоротилася на 1,6 в.п., організацій галузевого профілю та вищих навчальних закладів збільшилася на 0,6 в.п. (рис. 1).

Понад три чверті загального числа докторів і кандидатів наук, які виконували наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, їх питома вага в числі виконавців наукових досліджень і розробок сектору становила 31,6%; 8,5% — в організаціях підприємницького сектору, 14,0% — вищої освіти. Більшість дослідників-сумісників (83,3%) працює у вищих навчальних закладах, 58,3% яких — фахівці вищої кваліфікації. Розглядаючи статистику щодо розподілу докторів наук, зайнятих в економіці України, за типами організацій, слід відмітити позитивну динаміку в освіті: їх кількість зросла з 5944 у 2000 році до 10928 осіб у 2012 році. В той час як в НДІ, наукових та науково-технічних організаціях з 3490 у 2000 р. до 3581 чол. у 2012 році.

Переважає більшість закладів, що здійснюють підготовку аспірантів, підпорядкована шести міністерствам та академіям наук: Міністерству освіти і науки — 29%, Національній академії наук — 27%, Національній академії аграрних наук — 7%, Академії медичних наук — 6%, Міністерству охорони здоров'я — 5%, Міністерству аграрної політики та продовольства — 4%. Схожа ситуація спостерігається і з підпорядкованістю докторантур: Міністерству освіти і науки — 41%, Національній академії наук України — 24%, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству аграрної політики та продовольства, Національній академії аграрних наук — по 5%, Академії педагогічних наук — 4%. Найбільше число аспірантів навчається у галузі технічних, економічних, педагогічних та юридичних наук. Таким чином, науковий потенціал вищої освіти на сьогодні досить потужний й має позитивну динаміку розвитку.

Результуючим показником наукової діяльності є оформлення відповідних охоронних документів, що зас-

Таблиця 1. Пріоритети розподілу поданих заявок та отриманих патентів на винаходи та корисні моделі за видами економічної діяльності (національні заявники-юридичні особи) за 2005–2012 р. одиниць

Вид економічної діяльності	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Подано заявок								
Всього	7274	7381	8242	7582	7025	8141	8139	7853
Освіта	3999	4123	4940	4399	4561	5320	5549	5159
<i>% до загальної кількості</i>	55	55,9	59,9	58	64,9	65,3	68,2	65,7
Дослідження і розробки	2086	1960	2129	1947	1718	1990	1721	1778
<i>% до загальної кількості</i>	28,7	26,6	25,8	25,7	24,5	24,4	21,1	22,6
Виробництво машин та устаткування	212	227	201	217	82	112	118	118
<i>% до загальної кількості</i>	2,9	3,1	2,4	2,9	1,2	1,4	1,4	1,5
Металургія та виробництво готових металевих виробів	208	197	182	155	84	84	97	102
<i>% до загальної кількості</i>	2,9	2,7	2,2	2,0	1,2	1,0	1,2	1,3
Охорона здоров'я та соціальна допомога	126	102	88	95	67	62	85	103
<i>% до загальної кількості</i>	1,7	1,4	1,1	1,3	1,0	0,8	1,0	1,3
Отримано патентів								
Всього	7019	7281	8158	7701	6743	7305	7869	7469
Освіта	3900	4112	4761	4 209	4 102	4 705	5 298	5 021
<i>% до загальної кількості</i>	55,6	56,5	58,4	54,7	60,8	64,4	67,3	67,0
Дослідження і розробки	1939	1864	2162	1 965	1 776	1 787	1 813	1 636
<i>% до загальної кількості</i>	27,6	25,6	26,5	25,5	26,3	24,5	23	21,8
Виробництво машин та устаткування	258	199	202	250	132	98	113	102
<i>% до загальної кількості</i>	3,7	2,7	2,5	3,2	2,0	1,3	1,4	1,4
Металургія та виробництво готових металевих виробів	182	210	178	194	103	110	65	92
<i>% до загальної кількості</i>	2,6	2,9	2,2	2,5	1,5	1,5	0,8	1,2
Охорона здоров'я та соціальна допомога	116	136	130	95	55	63	71	90
<i>% до загальної кількості</i>	1,7	1,9	1,6	1,2	0,8	0,9	0,9	1,2

Джерело: складено за показниками діяльності Державного підприємства "Український інститут промислової власності" за 2007—2012 рр. Промислова власність у цифрах [Електронний ресурс]. — Доступний з <http://www.uipv.org/> та за даними Держстату України [Електронний ресурс]. — Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua/>

відчують право інтелектуальної власності. Так, за період 2005—2012 рр. в Україні зросла кількість поданих заявок на 8% та отриманих патентів на винаходи та корисні моделі на 6,4% за видами економічної діяльності. Слід зазначити, що першість у цьому процесі займає сфера освіти — більше 60% в останні роки (табл. 1), що свідчить про її потужний інтелектуальний потенціал, який потребує ефективної державної політики щодо його реалізації.

В якості одного із ключових чинників, що стримують розвиток науково-освітнього потенціалу справедливо вважається фінансовий. Так, згідно з офіційною статистикою, відбувалось скорочення державного фінансування вузівського сектору — з 8,2% у році до 4,7% у 2003 році, однак у 2005—2006 рр. відбулося поживлення цього процесу. Дана тенденція зберігалася до 2008 року, в якому досягнуло максимального значення на рівні 561,8998 млн грн., або 7% від загального обсягу фінансування, із зменшенням до 607,9734 млн грн., або 6,3% в 2011 році. Проте в 2012 році сума фінансування складала 729900 млн грн. або 6,9%. Нагадаємо, що законодавством України встановлено не менше 10% ВВП витрат на освіту.

Слід зазначити, що за даними Євростату в Україні частка фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за власні кошти сектора вищої освіти, приватного неприбуткового сектора майже непомітна у загальному обсязі витрат (рис. 2).

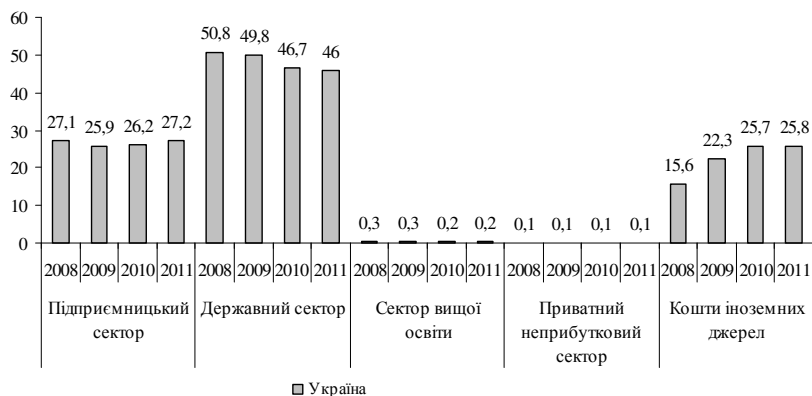
У той же час, наприклад, у кризовому 2009 році із загального обсягу фінансування досліджень і розробок, що припадала на вузи США, у розмірі 55 млрд дол., кошти федерального уряду займали 60% і ще 6,5% склали кошти бюджетів штатів і місцевих бюджетів. Частка університетських вкладень у власну науку оцінювалася на рівні 20% у загальних видатках на наукові дослідження. Проте спостерігається невисокий вплив регіонів на вузівську науку корпоративного сектора: його "акціонерний" внесок у дослідницький капітал американських університетів не перевищив 6% [4]. У цілому, на 1 власний університетський долар, витрачений на науку,

припадало 4 долари із зовнішніх джерел, з яких майже 3 долари були бюджетними.

Про наявність системних недоліків і потенційних загроз, які склалися в сфері науково-технологічної та інноваційної діяльності, свідчать висновки парламентських слухань "Національна інноваційна система України — проблеми формування та реалізації" (20 червня 2007 року): "Негативні явища в науково-технічній та інноваційній сфері набувають незворотного характеру і є загрозою технологічній та економічній безпеці України, що потребує вжиття невідкладних заходів як з боку вищого керівництва країни, так і виконавчої влади на всіх рівнях". Висновки такого ж характеру залишаються в доповідях експертного середовища й на сьогодні. Найбільш "вузьким місцем" у розбудові інноваційної економіки України залишається передача (трансфер) у промисловий сектор знань і технологій, розроблених державними науково-дослідними організаціями й університетами. Тут мають місце різні фактори такі, як несприятливе інноваційне законодавство, відсутність стимулів і слабка координація між урядом і бізнес-сектором у визначенні пріоритетів досліджень, неадекватна викликає часу модель системи освіти.

В умовах перманентної політичної нестабільності на законодавчому рівні гальмуються основні пріоритети реформи вищої школи. На розгляді у парламенті наразі перебувають декілька проектів Закону "Про вищу освіту" в новій редакції, в яких фактично пропонуються різні моделі вищої освіти. Проте кожен з цих проектів потрібно розглядати не лише з позицій оцінювання ступеня довершеності моделі освітньої реформи, а обов'язково з врахуванням поточних і особливо майбутніх викликів. Тобто вже сьогодні потрібно визначитися в головному у напрямі розвитку інноваційної моделі вищої освіти на найближчі 10—20 років.

На відміну від корпоративної науки, університетські дослідники мають високий ступінь наукової свободи й займаються переважно ініціативними роботами, для реалізації яких видаються гранти. У цьо-

Рис. 2. Частка фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за кошти організацій підприємницького, державного секторів, сектора вищої освіти, приватного неприбуткового сектора, і кошти іноземних джерел у загальному обсязі витрат (за даними Євростату)

Джерело: дані Держстату України.

му контексті, фінансування університетських досліджень за рахунок коштів державних, регіональних і корпоративних бюджетів є, з погляду окупності, у найвищому ступені є венчурними. Вітчизняний і закордонний досвід показує, що перед університетською наукою, як правило, не ставляться дослідницькі завдання, рішення яких має державне значення. Для проривних дослідницьких проектів існує корпоративна наука (наукові структурні підрозділи великих корпорацій). Проте університетська наука не може й не повинна існувати сама по собі. Крім участі в підготовці фахівців з вищою освітою, вона працює на відтворення кадрового потенціалу галузевої й академічної науки. У цей час в Україні існують міжсекторальні наукові зв'язки, що інституалізовані на договірній основі у вигляді кафедр, створених вузами в наукових організаціях, і лабораторій, утворених науковими організаціями в університетах. Однак процес переливу дослідницьких кадрів, підготовлених у вузах, в академічну й галузеву науку є малозначущим через втрату науковою сферою статусу впливового фактору на реально економічні результати і, відповідно, зниження статусу науковця з усіма відповідними матеріальними заохоченнями. Пояснюється це тим, що в секторі досліджень і розробок панує криза замовника, коли ані держава в особі її органів і компаній, ані підприємницький сектор не можуть поставити перед наукою стратегічних завдань, які потрібно вирішувати й від способу вирішення яких залежить майбутнє національної економіки. Існуюча система підтримки державою ініціативних наукових проектів представників сектора досліджень і розробок може тільки частково зберегти інтелектуальний потенціал, але не забезпечити ривок по пріоритетним напрямам. Звідси, реалізація на практиці програмних заходів щодо розбудови в Україні інноваційної моделі економіки й відповідно, поява попиту на інновації, можуть стати першою необхідною умовою запобігання формальній університетській науці ("університетського мішура" — таке визначення з'явилося недавно в деяких публікаціях з тематики університетської науки) й запуску міжсекторальної мобільності наукових кадрів.

Дослідження дозволяють здійснити систематизацію ключових труднощів на шляху розвитку мережі малих інноваційних підприємств (МІП) при університетах в Україні: університети як державні установи не мають права одержувати дохід від підприємницької діяльності; значні проблеми виникають при проведенні вартісної оцінки виключних прав на результати інтелектуальної діяльності (РІД), створених у стінах вузів і переданих на підставі ліцензійного договору МІП; не вирішеними залишаються проблеми щодо оформлення бюджетними установами патентів на винаходи, корисні моделі й

інші РІД, внесені до статутних капіталів створюваних МІП; при постановці бюджетними науковими й освітніми установами на бухгалтерський облік патентів на винаходи, корисні моделі й інші результати інтелектуальної діяльності, створених за рахунок бюджетних коштів (виникає об'єкт обкладання податком на прибуток організацій, сплатити який їм часом досить складно); суттєва проблема наповнення статутного капіталу МІП; незначний статутний капітал або значний, але заповнений низьколіквідними нематеріальними активами, робить практично неможливим одержання підприємством зовнішнього фінансування; неможливою є реалізація бюджетними установами прав на розпорядження частками (акціями) у статутних капіталах господарчих товариств, на одержання прибутку господарчих товариств; незбалансованість структури та обсягів державного замовлення на підготовку фахівців з потребами ринку праці та з перспективними напрямками розвитку країни; нерозвиненою є інноваційна інфраструктура вузів та ін.

Узагальнення здійснених досліджень показує, що багато в чому проблеми вищої освіти, а також і освітня сфера науки, визначається тією обставиною, що Україна й до цього часу залишається у фазі індустріального розвитку й блокування просування до постіндустріальної перспективи (інвестиції спрямовуються в основному на сировинний розвиток). Нова модель освіти не сформована, й до того ж у цій ситуації у вищій школі відбувається затяжний процес переходу на інноваційну модель, що не може бути результативним без повномасштабного університетського наукового сектора, який у свою чергу вимагає дієвої системи стимулювання й підтримки.

В Україні Постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2013 р. № 300 затверджено Порядок і напрями використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету. Зокрема, зазначається, що кошти, одержані у вигляді періодичних та/або разових виплат (роялті) у результаті трансферу технологій та/або їх складових, створених за рахунок коштів державного бюджету, майнові права на які належать організації-розробнику згідно із статтею 11 Закону України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій". Проте ще потрібно багато чого опрацювати в юридичній площині для того, щоб положення цієї Постанови запрацювали на практиці.

Потребують серйозного опрацювання механізми переливу наукових кадрів: державний розподіл, державне замовлення на підготовку кадрів. В якості інституту розвитку сучасна державна політика в науково-технологічній сфері повинна одержати комплекс механізмів директивної міжсекторальної мобільності

наукових кадрів. Ключовою умовою ефективності інститутів мобільності є формування в академічній і корпоративній науці комплексу значимих наукових проектів і відповідно робочих місць для дослідників — вихідців з університетів. Саме університети є генеруючим елементом знань в інформаційному суспільстві. А їх конкурентною перевагою перед іншими суб'єктами — учасниками процесу генерації знань є постійний приплив молодих людей — студентів, які приносять нові ідеї [5]. З цих позицій, найбільш популярною на сьогодні в наукових та освітянських колах є модель інноваційного розвитку згідно з "потрійною спіраллю", що містить у собі три основних елементи: (1) у суспільстві, започаткованому на науковому знанні характерне посилення ролі університетів у взаємодії із промисловістю й урядом; (2) три інститути (університет, бізнес, влада) прагнуть до співробітництва, при цьому, інноваційна складова походить із даної взаємодії, а не з ініціативи держави; (3) на додаток до традиційних функцій, кожний із трьох інститутів частково бере на себе роль іншого. Інститути, що здатні виконувати нетрадиційні функції, вважаються найважливішим джерелом інновацій. Таким чином, основна теза концепції "потрійної спіralі" полягає в тому, що в системі інноваційного розвитку домінуюче положення починають займати інститути, відповідальні за створення нового знання.

За таких умов розвитку модель функціонування університету є інноваційною, що охоплює чотири сфери: (1) наукове наповнення навчального процесу на основі формування наукового заділу по спеціальних дисциплінах, що забезпечує видання навчальних матеріалів, які випереджають запити практики; (2) застосування в навчальному процесі нових технологій навчання: електронних підручників, кейс-методу й інших; (3) використання в навчально-методичному забезпеченні нових інформаційно-аналітичних технологій, включаючи навчальні програми, інтернет-програми навчання й т.і.; (4) удосконалення організації навчального процесу із застосуванням модульної розбивки навчального процесу й призначення керівників блоків, що забезпечить цілеспрямоване залучення фахівців — практиків для участі в навчальному процесі й формуванні ефективної організації самостійної роботи студентів.

Не дивлячись на певні складнощі, пов'язані з необхідністю поєднувати наукову роботу з педагогічною діяльністю, рівень досліджень в університеті повинен стати важливим індикатором репутації освітнього закладу світового масштабу, а наукова результативність викладача — це той критерій, за яким університети повинні відбирати собі викладацькі кадри. Саме цей критерій може бути основним і при встановленні рівнів оплати праці, що слугує хорошим стимулом для високопродуктивних працівників і знижує ймовірність їх звільнення, навіть у випадку дій з боку конкурентних інститутів.

Основними завданнями науково-дослідної діяльності університету має бути: проведення фундаментальних досліджень як основи для створення нових знань, становлення діяльності наукових шкіл і наукових колективів на профільних для університету напрямках розвитку науки й освіти; забезпечення підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації на основі новітніх досягнень науки, у тому числі з використанням технологій дистанційного навчання; дослідження й розробка теоретичних і методологічних основ формування й розвитку вищої й середньої професійної освіти за профілем підготовки тих, хто навчається в університеті; розвиток інноваційної діяльності університету; створення умов для захисту інтелектуальної власності й авторських прав дослідників і розроблювачів наукових проектів університету; посилення впливу науки на рішення освітніх і виховних зав-

дань, зміцнення наукових основ навчального процесу; підвищення якості підготовки студентів, що навчаються шляхом залучення, до спільного з викладачами й науковими співробітниками науковим дослідженням; розробка й реалізація програм наукового співробітництва університету з навчальними й науковими установами; розширення міжнародного наукового співробітництва з навчальними закладами, установами й іншими організаціями закордонних країн з метою входження у світову систему науки й освіти й спільної розробки наукової продукції; розвиток фінансової основи досліджень і розробок за рахунок використання позабюджетних коштів і інноваційної діяльності, виконання замовлених науково-дослідних робіт, у т.ч. по грантах із зовнішніх організацій; створення матеріально-технічної бази, що відповідає сучасним вимогам до науково-дослідної діяльності.

З цих позицій, заслуговують на увагу дослідження, за прогнозами яких у період до 2015 р. відбудеться зміна освітньої парадигми: від "передачі знань" до "освоєння діяльності". При цьому вища школа повинна буде освітити 1-й технологічний пакет (зміст й технології), що забезпечує реалізацію "діяльності" парадигми освіти. У довгостроковій перспективі знизиться значимість для суспільства й реалізуємість традиційної місії вищої школи — "кузня кадрів". Знизиться реалізуємість і значимість місії "інститут соціальної стабільності". Зросте значимість і реалізуємість місії "інститут розвитку суспільства". У період до 2020 р. буде освоєний 2-й технологічний пакет інформаційно-комунікативних технологій; важливим комунікативним і освітнім інститутом стануть "віртуальні університети". Гуманітарна парадигма освіти й 3-й пакет "антропотехнічних" технологій залишається за об'єктом бачення експертами. Даний технологічний пакет включає технології особистісно-орієнтованої освіти що, можливо, буде здійснюватися поза інститутом вищої школи — у мережевих формах освіти [6].

В умовах посилення процесу входження України в європейський простір, розвиток досліджень і розробок буде відбуватися за рахунок освоєння технологій і форматів, перш за все, формування технологічної інфраструктури університету: організації ефективної взаємодії університетів й "зовнішніх гравців" — залучення інвестицій, виведення на ринок об'єктів інтелектуальної власності; мережевої взаємодії дослідників, технологічних платформ, співорганізації дослідників і різних ресурсів усередині вищої школи (технології формування "проектних команд", захисту ОІВ, формати центрів колективного користування й ін.). Зазначене дозволить університетам активно включитись до наукових розробок стратегій, моніторингу процесів соціально-економічного розвитку регіонів, реалізації їхньої суспільно-перетворюючої ролі — взаємодії з активними групами населення, соціальних інновацій соціальної парадигми освіти й відповідного пакета когнітивних технологій.

Зміна підходу спричиняє й новий тип управлінських дій: необхідно створювати організаційні механізми, відповідальні за технологічне оформлення досліджень, створення фірм, аналіз ринків, просування продуктів і т.і. Звичайно ймовірність економічного успіху різко зростають, якщо університет перебуває в середовищі, де високорозвинені підприємство й винахідництво. Тому університети змушені різними способами підтримувати дії своїх стратегічних партнерів щодо створення всієї інфраструктури інноваційних робіт (бізнес-інкубатори, технопарки, венчурні фонди й т.і.) і самі працювати в цьому напрямку.

У цьому контексті повинен бути розроблений й прийнятий Наказ Міністерства освіти й науки України "Про затвердження Порядку створення й розвитку інноваційної інфраструктури в сфері освіти", що визначатиме правила створення й розвитку інноваційної інфраструктури в сфері освіти, у тому числі її склад,

основні напрями діяльності. Інноваційна інфраструктура має створюватись з метою забезпечення модернізації й розвитку сфери освіти з урахуванням перспектив і основних напрямків соціально-економічного розвитку країни на довгостроковий період, реалізації пріоритетних напрямів державної політики України в сфері освіти, інтеграції системи освіти в міжнародний освітній простір, більш повного задоволення освітніх потреб громадян.

Конкурентоспроможність системи освіти може бути досягнута на основі реалізації ефективної стратегії експорту освітніх послуг, що для багатьох країн є прибутковою галуззю економіки, важливим напрямом політики й показником соціальної й культурного розвитку, в умовах інтернаціоналізації української освіти, що забезпечує сприяння прискоренню обміну науковими розробками й впровадженню нових технологій, розвитку дослідницького потенціалу й підвищенню якості стійкості освітніх програм наукових і освітніх установ.

Досягнення мети забезпечення ефективної участі України в глобальному процесі розвитку освіти визначає необхідність вирішення наступних завдань: підвищення рівня інтегрування української освіти й науки в міжнародні освітні й дослідницькі мережі на різних рівнях (на рівні експертних співтовариств, професійних об'єднань, на рівні вузів, на рівні держави в цілому). Для реалізації інтересів ключових суб'єктів науково-освітньої діяльності в галузі правового регулювання інтеграційних процесів необхідно формування сучасної правової бази, що забезпечує: ідентифікацію, систематизацію й правову легітимність фактично сформованих форм і механізмів інтеграції; створення й ефективну діяльність різних інститутів інтеграції (дослідницьких університетів, науково-освітніх комплексів, мережових інтеграційних проектів і ін.); визначення правового статусу інтегрованих структур і принципів їхньої державної підтримки, а також регулювання відносин між їхніми засновниками, іншими учасниками інтеграційних процесів.

Посилення ролі університету як виробника інноваційної продукції, забезпечити вирішення наступних завдань щодо розвитку внутрішньої інфраструктури: виокремлення інноваційної діяльності (поряд з науковою й освітньою); формування інфраструктури стратегічного й оперативного інноваційного менеджменту вузу; цілеспрямована діяльність по створенню (на базі вузу й з його участю) мережі малих підприємств наукомісткого бізнесу; формування системи передачі частини результатів інноваційної діяльності в навчальний і науковий процеси; створення разом з регіональним рівнем дослідницьких лабораторій і дослідницьких центрів, вбудованих в інноваційні процеси високотехнологічних кластерів і підприємств реального сектора економіки; створення координуючих інфраструктурних елементів (рад, робочих груп та ін.) для інтеграції інноваційної діяльності вузів; створення постійно діючих інститутів, необхідних для просування на ринок інноваційної продукції — виставок, конкурсів, ярмарків, а також асоціативних об'єднань для захисту інтересів інноваційного бізнесу.

Реалізувати реально ці завдання можливо при наявності не лише потужного прогресивного й висококваліфікованого наукового персоналу університету, але й через здійснення планомірних заходів щодо залучення більшої кількості молодих студентів у науку й зробити більш привабливою наукову кар'єру (тобто з перспективами гарної зарплати й кар'єри). В зв'язку з тим, що зазначене питання є стратегічно важливим не лише для наукової сфери, але й для країни в цілому, потрібно негайно ініціювати розробку та реалізацію державної програми збереження та розвитку наукових кадрів в Україні. Серед завдань такої програми обов'язково повинно бути реформування практики здійснення кадрової політики не лише в дослідницькому секторі науки, а

й в науковому секторі освіти. Необхідно стимулювати зростання мобільності вчених у науково-дослідницьких інститутах, університетах і корпоративних відділах НДДКР, та їх спільну мобільність та переливи. Це в свою чергу зажадає більшої адаптованості наукових співробітників до нових завдань і проблем.

Важливе значення має розробка та упровадження системних інструментів управління наукою в університетах, що обумовлено зростанням ролі нових функцій в управлінні сучасними інноваційними процесами таких як: управління системними зв'язками; проектування і організація інноваційних систем; створення платформ для нагромадження знань, навчання й експериментування; створення інфраструктури для стратегічного аналізу; формулювання потреб і розробка стратегічного перспективного бачення процесу розвитку [7]. У цьому контексті потребує обґрунтування інституціональна структура науково-інноваційного потенціалу університетів, що включає: наявність сильних економічних і державних інноваційних інститутів, високу якість інституційного середовища, ефективне інноваційне законодавство й нормативно-правове регулювання інноваційної сфери, захист прав інтелектуальної власності, наявність права й довіри, наявність ефективних форм реалізації наукового потенціалу.

Головною ідеєю діяльності університету як інноваційного центру є переорієнтація від внутрішньої спрямованості управління знаннями, пов'язаного із традиційною концепцією інноваційного менеджменту, що має справу із внутрішніми НДДКР, до зовнішньої спрямованості, що містить у собі маркетинг, взаємодію із клієнтами, бенчмаркінг, обмін інформацією із зовнішніми контрагентами та інші досить незвичні для навчального закладу інноваційні функції.

Об'єктивна потреба інноваційного розвитку, становлення економіки знань вимагає розробки нової концепції підготовки кадрів, в основу якої повинні бути покладені такі принципи:

- 1) розвиток і самореалізація творчої особистості;
- 2) постійна спрямованість на генерацію перспективних науково-технічних нововведень та пошук шляхів і методів їх практичної реалізації в інновації;
- 3) орієнтація на підготовку висококваліфікованих і високоінтелектуальних спеціалістів — системних менеджерів інноваційної діяльності;
- 4) розгляд навчання і підготовки кадрів — не як втрати на працівників, а як довгострокові інвестиції, що необхідні для розвитку підприємств, галузей і регіонів;
- 5) навчання управлінню соціальними і психологічними аспектами процесу, створенню наукомістких нововведень, використанню творчого потенціалу для прискореного широкомасштабного впровадження в практику інноваційних розробок;
- 6) створення системи безперервного навчання і підвищення кваліфікації кадрів, інтегрованих в систему виробництва інноваційної продукції;
- 7) співробітництво університетів та інших вузів з передовими підприємствами, що реалізують інноваційні проекти, та їх спільна діяльність в сфері розробки навчальних програм, видання підручників і монографій з інноваційних технологій, в справі підготовки спеціалістів високої кваліфікації за всіма спеціальностями і перспективними науково-інноваційними напрямками.

Повинні бути створені й упроваджені механізми, що стимулюють розгортання у державних дослідницьких університетах повного циклу інноваційних розробок (від вибору тематик досліджень до продажу інноваційних "стартапів"). При реалізації державними дослідницькими університетами освітніх програм у найбільш перспективні з позицій появи інноваційних розробок напрямів мають бути включені модулі навчання інноваційному підприємству. У співробітництві із провідними інноваційними компаніями, венчурними фондами й провідними міжнародними університетами повинна бути

розгорнута підготовка підприємців у сфері комерціалізації наукових розробок. Практична орієнтація підготовки має бути забезпечена за рахунок стажувань у рамках власної інноваційної інфраструктури університетів, державної (регіональної) інноваційної інфраструктури або інноваційних компаній.

У рамках програм підтримки молодіжного підприємництва в галузі інновацій має стимулюватися формування об'єднаних команд студентів економічних, технічних і гуманітарних спеціальностей для цілей реалізації інноваційних проектів.

Актуальною залишається проблема формування професійної мобільності випускників вищої школи. Розв'язання зазначеної проблеми передбачає розробку науково-методичної концепції, що дозволяла б вдосконалити процес навчання. Випуск професійно мобільного компетентного бакалавра, магістра в сучасних умовах розглядається як одна із цілей вищої освіти" [8]. У цьому контексті звертають на себе увагу ініціативи уряду Англії, наприклад, так звана кваліфікація світового рівня — стаття лорда Лейтча (Lord Leitch) з позицій розгляду умінь, яку було опубліковано в липні 2007 року. Вона дає пояснення щодо порядку прийняття урядом рекомендацій Лейтча та роботи з підприємцями, приватними особами, партнерами та закладами вищої освіти, спрямованої на підтримку бази навичок нації на світовому рівні до 2020 року.

Отже, реформи в Україні повинні бути спрямовані на вироблення й оприлюднення адекватної інноваційної стратегії й формування такої її структури в діапазоні від загального ділового навколишнього середовища — особливо в послугах, в галузях промислової мережі — до міжнародної торгівлі й міжнародних інвестицій, фінансових ринків, ринків праці і освіти, яка б торкалася усіх складових соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Державна політика в сфері вищої освіти повинна орієнтуватися на перевірені світовою практикою моделі національної інноваційної системи (НІС), що функціонують у ринкових умовах, де особливою значимістю має організація передачі наукових розробок із сфери одержання знань у виробництво, а досягається це за допомогою створення ринку об'єктів інтелектуальної власності та інноваційної інфраструктури. Результативність цього процесу залежить від кооперації освітньої науки з промисловістю й повинна здійснюватися за допомогою розвитку університетських інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, агенцій технологічного брокерства, регіональних центрів нових технологій та інших форм інноваційної інфраструктури.

Державна політика стосовно вищої школи повинна: підтримувати єдиний освітній простір країни; зберігати "надмірність" освіти й науки як основу розвитку економіки й суспільства в довгостроковій перспективі; розвивати поліцентричну систему, де регіональні вузи стають альтернативними центрами стратегічного управління й досліджень; поєднувати політику "підтримки лідерів" з охопленням всієї мережі вузів, опору на сильні колективи з використанням державного апарата й адміністрацій вузів.

Таким чином, в умовах інтеграційних викликів механізм розв'язання завдання щодо підвищення статусу наукової діяльності в університетах повинен включати два взаємодоповнюючі напрями: 1) упровадження нових методів управління університетами, де повноправне місце буде займати науковий менеджмент; 2) спільна розробка та впровадження механізмів кооперації, інтеграції, партнерських стосунків з усіма інститутами не лише національної інноваційної системи (НІС) але й європейського інноваційного простору, включаючи триаду "освіта — наука — виробництво (бізнес)".

Література:

1. Daheim C. Six Key Trends Shaping Future Society / Presentation to the OECD TIP Workshop on Future Orientations for STI Policy, 14 December 2009, Paris.
2. Europa 2020: Commission proposes new economic strategy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/news/economy/100303_en.htm
3. Бедный Б., Миронос А. Проблемы качества подготовки научных кадров в контексте современных тенденций развития послевузовского образования // Материалы международной научно-практической конференции "Подготовка научных кадров высшей квалификации в условиях инновационного развития общества" / Под ред. И.В. Войтова. — Минск: ГУ "БелИСА", 2009. — 288 с.
4. Университетская наука в России: перенос западной модели и риски перспективного развития [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kapital-rus.ru/articles/article/239474>
5. Генри Ицковиц. Тройная спираль. Университеты — предприятия — государство. Инновации в действии / Генри Ицковиц; пер. с англ.; под ред. А.Ф. Уварова. — Томск: Изд-во Томск. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. — 238 с.
6. Будущее высшей школы в России до 2030 года: экспертный взгляд. — Форсайт-исследование — 2030. / Аналитический доклад под ред. В.С. Ефимова. — Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2012. — 181 с.
7. Boekholt, P. et al. An International Review of Methods to Measure Relative Effectiveness of Technology Policy Instruments // Final Report, July 2001, Technopolis Ltd.
8. Малыгина О.А. Профессиональная мобильность выпускника технического университета как одна из целей высшего образования // Наукоемкие технологии. — 2009. — № 9. — С. 69—73.

References:

1. Daheim, C. (2009), "Six Key Trends Shaping Future Society", Presentation to the OECD TIP Workshop on Future Orientations for STI Policy, Paris, France.
2. European Commission (2010), Europa 2020: Commission proposes new economic strategy, available at: http://ec.europa.eu/news/economy/100303_en.htm (Accessed 20 May 2014).
3. Poor, B. and Mironos, A. (2009), "Problems of quality of preparation of scientific shots in a context of current trends of development postgraduate an education", Materials of the international scientific and practical conference "Preparation of Scientific Shots of the Top Skills in the conditions of Innovative Development of Society": GU "BELISA", Minsk, Belarus, p. 288.
4. Husev, A. (2013), "University science in Russia: transfer of the western model and risks of perspective development" available at: <http://kapital-rus.ru/articles/article/239474> (Accessed 20 May 2014).
5. Itskovits, H. (2010), Threefold spiral. Universities — the enterprises — the state. Innovations in operation / Henry Itskovits; the lane with English under the editorship of A.F. Uvarov, Publishing house Tomsk, Tomsk, Russia.
6. Yefimov, V.S. (2012), The future of the higher school in Russia till 2030: expert look — Forsythe research-2030. The analytical report, Siberian federal university, Krasnoyarsk, Russia.
7. Boekholt, P. (2001), An International Review of Methods to Measure Relative Effectiveness of Technology Policy Instruments, Technopolis Ltd, Amsterdam, Netherlands.
8. Malygina, O. A. (2009), "Professional mobility of the graduate of technical university as one of the purposes of the higher education" High technologies, vol. 9, pp. 69—73.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2014 р.

О. Ф. Савченко,

д. е. н., професор, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

О. І. Дацій,

д. е. н., професор, Академія муніципального управління

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СТАНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

A. Savchenko,

Doctor of Economics, Professor

Universities Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade "

A. Datsiy,

Doctor of Economics, Professor, Academy of Municipal Management

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ENVIRONMENTAL SECURITY IN UKRAINE

Розглянуто проблеми еколого-економічного стану навколишнього природного середовища, причини їх виникнення в Україні і надаються рекомендації з виходу з екологічної кризи. Встановлено, що в Україні в наявності є ряд екологічних та соціальних проблем, які необхідно вирішувати негайно. Виявлено, що в результаті екологічного впливу на стан населення відбувається значний вплив на генетичні наслідки людей і тварин. Досліджено проблеми впливу неякісного повітря, води, модифікованих продуктів харчування на здоров'я людей в Україні. Визначено недостатню увагу як з боку держави, так і з боку органів місцевого самоврядування до еколого-економічної безпеки навколишнього середовища в Україні. Запропоновано рівняння регресії, за допомогою якого можна визначити значення валових викидів забруднень в атмосферу України на 2015 рік. Визначено негативну тенденцію збільшення рівня тінізації економіки та зменшення кількості коштів на покращення екологічного стану в державі. Піднято питання, пов'язані із забрудненням територій, охороною земель, утилізацією, складуванням та знищенням відходів промисловості. Запропоновано підвищити рівень екологічної освіти, забезпечити належний рівень відповідальності серед посадовців і пересічних громадян за порушення екологічних обставин.

The problems of ecological and economic state of the environment, their causes in Ukraine and provides recommendations to resolve the environmental crisis. Established in Ukraine in the presence of a number of environmental and social issues that must be addressed immediately. We found that the resulting environmental impact on the population is a significant impact on the genetic effects of humans and animals. Investigated the impact of poor quality of air, water, modified food on human health in Ukraine. Defined as a lack of attention from the government and from local authorities to the ecological and economic security environment in Ukraine. A regression equation allows you to determine the value of total emissions of pollutants in the atmosphere of Ukraine for 2015. Defined negative trend increase in the shadow economy and reduce costs to improve the ecological situation in the country. Raise the issue of pollution areas, land protection, utilization, storage and disposal of industrial waste. Proposed to increase the level of environmental education, to ensure an appropriate level of accountability among public officials and ordinary citizens for violations of environmental conditions.

Ключові слова: атмосфера, відходи, водні ресурси, газ, земля, екологічна безпека, консерванти, надра, тінізація.

Key words: climate, waste, water, gas, land, environmental safety, preservatives, mineral resources, shadowing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При їзді на територію Європи відразу ж відчувається культура населення, яке виконує збереження і догляд територій, їх озеленення, підтримує мальовничий краєвид. Там (у Європі) не видно промислових труб, що димлять і викидають гази, немає сміттєзвалищ, немає зруйнованих ландшафтів, засмічених територій і околиць автобанів. Все це підтверджує всезагальну культуру населення, його розумову якість, вихованість, совість.

В Україні в наявності є ряд екологічних та соціальних проблем, які необхідно вирішувати негайно. Адже в результаті екологічного впливу на стан населення відбувається значний вплив на генетичні наслідки людей і тварин. Уроджені аномалії, що включають хромосомні порушення, на 100 тис. осіб в Україні становили: 2005 рік — 114 осіб; 2010 рік — 115 осіб; 2012 рік — 120 осіб.

16 лютого 2005 року вступив в дію Кіотський протокол до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй з питань міни клімату. Україна підписала Кіотський протокол, яким визначені кількісні показники щодо скорочення ви-

кидів парникових газів і ратифікувала його у лютому 2004 року. Для кожної країни встановлені диференційовані показники. Україна не повинна перевищувати рівень викидів 1990 року, але як виконується Кіотський протокол в Україні достовірної інформації немає.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати ряд еколого-економічних проблем, що виникли в Україні при здійсненні виробничих процесів та визначення науково-методичних підходів для збереження навколишнього природного середовища і безпечного проживання населення в Україні. За результатами досліджень надати пропозиції щодо покращення еколого-економічної безпеки в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Все те, що відбувається з порушенням екологічного законодавства треба зазначити — в Україні низький рівень екологічної освіти, немає належної відповідальності серед посадовців і пересічних громадян за порушення екологіч-

них обставин, належної совісті і порядності. Все це в цілому характеризує екологічну культуру населення держави.

Нагадаємо, що парникові гази — це гази, які затримують інфрачервоне випромінювання земної поверхні, що призводить до глобального потепління на планеті. До основних парникових газів належать: діоксин вуглець (CO_2), метан (CH_4), оксид азоту (N_2O), гідрофторвуглець (ГФВ), перфторвуглець (ПФВ) та гексафторид сірки (SF_6).

Добре відома всім формула води — H_2O , здавалося б уже не приховує ніяких секретів. Але насправді найвідоміша у світі рідина ще містить у собі безліч таємниць, розгадати які не до снаги навіть ученим. Серед них одна вражає особливо: частина науковців стверджує, що вода має таку властивість, як "пам'ять". Важко обійти справді чудодійні властивості цього "божества", як називав воду, приміром Антуан де Сент-Екзюпері. Не можна оминати й ще одного висловлювання відомого вченого Луї Пастера, який застерігав: "З води ми випиваємо до 90% наших хвороб". Як підраховували науковці, людина випиває за своє життя близько 35 тонн води [7, с. 8]. Якщо ж поставити за мету і очистити таку кількість рідини, що тече з водогону, то в результаті одержимо 420 склянок солей і забруднювачів. Це водне "сміття" осідає в наших суглобах, судинах, органах, не даючи змоги їм нормально функціонувати.

Близько 80% усіх інфекційних хвороб і навіть деякі онкопатології пов'язані з водою. Виникнення пухлин може спричинити споживання забрудненої нітратами води (якщо їх вміст хоча б удвічі перевищує норматив). Великі мінуси має й узвичаєна система знезараження питної води — хлорування, під час якої можуть утворюватися канцерогенні хлоромісні сполуки. Ще одним (і досить вагомим) чинником є стан застарілих водогінних мереж, які є джерелом додаткового мікробного забруднення, перенасичення води солями важких металів. У населених пунктах Черкащини, наприклад, 17% усіх проведених у 2013 році 2000 проб води з поверхневих джерел водопостачання не відповідали нормам питної води [7, с. 8].

Не краща ситуація і в сільській місцевості. Приватні криниці в Україні не підлягають державному нагляду, тож за якість води мають стежити самі споживачі, які можуть перевірити якість води у своїх криницях у лабораторіях санітарно-епідеміологічних (вартість дослідження близько 20 грн.).

Населення України турбує забруднення криничної води нітратами — понад 40% криниць має їх (нітратів) значно більше, ніж передбачено нормативами. Це особливо небезпечно для дітей до трьох років: якщо під час вигодовування використовуються вода, забруднена нітратами, виникає так зване кисневе голодування (нітрати у шлунку перетворюються в нітрити, які перетворюють гемоглобін на метгемоглобін, що призводить до порушення дихальної функції). А це може призвести до смерті дитини.

Стосовно привізної води (дуже поширено у м. Бердянську, на березі Азовського моря), яку купують мешканці населених пунктів (таких підприємців СЕС перевіряє не планово, а лише за зверненнями споживачів), то порушення виявляли в облаштуванні свердловин, утриманні автомобілів для транспортування води та дотриманні гігієни людей, які доставляють воду. Важливою особливістю водних ресурсів України є те, що значна частина стоку найбільших річок (зокрема Дніпра, Дунаю) формується за межами країни. Тому населенню України доводиться користуватися водою тієї якості, що надходить від сусідів. Забезпеченість України річковим стоком з розрахунку на душу населення є меншою, ніж у середньому в Європі. Окрім цього, великою є різниця у водних ресурсах окремих регіонів. У Карпатах стік води з одиниці площі у 20—30 разів більший, ніж на півдні та сході країни. Водночас саме на півдні та сході обсяг води, що споживається, є найбільшим. Саме там розташовані значні площі зрошувальних земель і сконцентровані підприємства енергетики та чорної металургії. До цього можна додати ще й те, що особливістю річок України є значна мінливість у часі. Зазвичай найменша водність спостерігається саме тоді, коли потреби у воді найбільші. Оскільки мову ведемо про водні ресурси в Україні, то є доцільним торкнутися забезпечення держави рибою. Україна має найбільшу у Європі площу внутрішніх водойм. Понад 1 млн 100 тис. гектарів водного дзеркала створюють унікальні можливості як для штучного вирощування риби (аквакультури), так і для промислу дикорослих видів. А ще є Азовське та Чорне море, вихід у

Світовий океан. Це величезний потенціал, який може забезпечити потреби країни в рибі фактично повністю. На думку фахівців Інтелектуального центру з питань національного використання водних ресурсів України, ми можемо самі задовольнити українських споживачів. Хоч і не на 100%, але левову частку ринку — напевно. Міністерство охорони здоров'я рекомендує споживати 200 кілограмів рибної продукції на душу населення. В Україні споживають лише 14 кг, з яких українського виробництва — тільки два [8, с. 21]. Отже, треба повернутися обличчям до рибної галузі й почати її відновлювати. Особливу увагу Україні слід звернути на відновлення океанічного флоту. Але є дані дослідників [8, с. 21] про те, що внаслідок забруднення за останні 35 років інтенсивність життя в морях та океанах знизилась на 30%, а щорічна продукція нектону (плаваючих живих організмів), зокрема промислових риб — не менш як на 20 млн тонн.

Відомий в курортному місті Бердянську лікар Пилипенко О.Я. у місцевій газеті "Бердянские ведомости" № 6 (263) за 8 лютого 2007 року пояснив причину вимирання людей у цьому місті. Зазначимо, що смертність цього курортного міста у динаміці по роках весь час збільшується. На думку Пилипенка О.Я., медицина на смертність впливає на 10—15%, решта 85% припадає на соціально-економічні, екологічні і інші фактори.

Викиди підприємств і транспорту та їх склад, навіть у малих дозах, шкідливих речовин зможуть причинити багато бід, адже від викидів підприємств у ґрунт біля таких підприємств-забруднювачів лабораторними дослідженнями знайдено миш'як та важкий метал свинець, цинк, мідь, молібден, концентрації яких перевищують фонові у 15—16 разів.

Забрудненість територій побутовими відходами, будівельним сміттям робить Україну не привабливою до туризму і належному відпочинку суспільства. Всі порушення, що призводять до збитків у природному середовищі є результатом низької культури суспільства, низького рівня освіти тощо.

В Україні для громадян уже започатковують впровадження екологічного лікнепу [8, с. 21]. Так, наприклад, у Дніпропетровську організували некомерційний соціальний проект ЕкоСтарт (курси з екології). Тут навчатимуть як бути розумним споживачем: обирати здорові продукти харчування, чисту воду, не бути обдураним хитрими маркетологами, заощаджувати ресурси тощо.

Курс складається з дев'яти лекцій по півтори години. Екологічні знання надаються досвідченими активістами громадського руху ЕкоДніпро за спеціально підготовленим посібником, що розділений на тематичні модулі: сміття, енергія, вода, їжа, побутова хімія. Курси ЕкоСтарт проходять у кав'ярнях та інших доступних закладах громадського харчування м. Дніпропетровська. На нашу думку, це дійсно буде сприяти підвищенню екологічної культури молоді, яка відвідує кав'ярні. Для таких навчань доречно, хоча би коротко, розкрити деякі проблеми екологічної безпеки харчування населення в Україні [2, с. 139].

Крім неякісного повітря і води на здоров'я людей великий вплив мають неякісні, модифіковані продукти харчування. За останні десятиліття в наше життя лавиною увірвалися пластиківі матеріали, синтетичний одяг, ціла низка штучних миючих, косметичних та лікувальних засобів. Ці зміни стосуються також продуктів харчування. Більшість з них містить цілу низку штучно синтезованих сполук — Е-добавок. Харчові добавки — простий та дешевий спосіб надати продукту привабливий вигляд і колір, посилити смак, а також продовжити термін зберігання, до них відносяться фарбники, консерванти, ароматизатори і тому подібні "покращувачі" речовини, що допомагають зберегти продукт як можна довше. Багато з них можуть завдати шкоди нашому організмові. Раніше назви цих хімічних речовин писали на етикетках продуктів повністю, але вони займали так багато місця, що в 1953 році в Європі, було вирішено змінити повні назви цих речовин буквою Е (від Europe) з цифровими кодами, ідентифікованими згідно з Міжнародною системою класифікації (ІНС).

Дамо пояснення щодо консервантів, які додаються у продукти харчування, котрі потрапляють на прилавки магазинів в Україні.

Харчові продукти у своїй більшості, що пропонуються споживачам мають харчові добавки у вигляді барвників, це — E100—E199. E102, E103, E120 — викликають алергію — кропив'янку, заборонені у ряді країн; E123 — дуже не-

безпечний, сприяє виникненню онкологічних захворювань; E124 — провокують напади астми; E152 — ракобезпечний, забаронений; E160 — небезпечний, шкідливий для шкіри. Такі барвники, як E171—173 здатні спричинити захворювання печінки і нирок, вони широко застосовуються при виробництві солодкої газованої води, льодяників, кольорового морозива, містяться у грибах, соках, узварях вареннях. Такі барвники призводять також до злякисних пухлин.

Добавки E200—299 — це консерванти. У середовищі, в якому присутній такий препарат життя стає неможливим і бактерії гинуть, це довше зберігає продукт від псування. Людина, складається з величезної кількості самих різноманітних клітин і має велику масу (в порівнянні з одноклітинним організмом), тому на відміну від одноклітинних організмів не гине від вживання консерванту (в деяких випадках, ще і тому, що соляна кислота, що міститься в шлунку, частково руйнує консервант). Але саме консерванти мають досить суттєвий вплив на здоров'я людини. Харчові продукти, у яких використовуються добавки E216 і E217 у якості консервантів: желе, паштети, суха юшка і бульйони, сухі сніданки на основі злакових і картоплі, кондитерські вироби, цукерки, шоколад, в'ялені м'ясні продукти — це біологічно активні добавки. Консерванти E221—226 використовуються при будь-якому консервуванні, часте їх вживання здатне викликати захворювання шлунково-кишкового тракту.

E250—251 — викликають рак, алергію, головний біль, захворювання печінки; E230—232 — провокують розвиток раку; E231—232 — шкідливі для шкіри; E270 — небезпечний для дітей і людей з лактозною недостатністю.

Антиоксиданти E311—313, 320, 312 зустрічаються у йогуртах, ковбасних виробах, вершковому маслі, шоколаді і при значному вживанні викликають алергію і напади астми, підвищують рівень холестерину в організмі.

Стабілізатори і згущувачі для варення, джему, згущеного молока, шоколадного сиру за цифрами E407, 447 — "б'ють" по печінці і ниркам людей, а їх близькі "родичі" E461—466 приховують свою небезпеку для шлунково-кишкового тракту, E421 — дуже шкідливий для зубів, а E450 — сприяє розвитку остеопорозу. Емульгатори E508—512 — підвищують ризик розвитку онкологічних захворювань, а добавки E510, 513, 527 — негативно впливають на печінку, можуть викликати сильний розлад шлунку.

Підсилювачі смаку, які ховаються за маркуванням E600—699 несуть свій негативний вплив на здоров'я людини, так E621 — впливає на сітківку ока, викликає головні болі, підвищене серцебиття та слабкість в м'язах. Харчові добавки з маркуванням E900—999 — це підсолоджувачі, вони надають солодкого смаку харчовим продуктам, застосовуються у виробництві низькокалорійних, дієтичних харчових продуктів; розпушувачі, використовуються у хлібопекарній та кондитерській галузі, піногасники, попереджають або знижують утворення піни. За даними досліджень, піногасники та розпушувачі не мають великої шкоди для організму, хоча дітям вживати його все ж таки не рекомендується. А от з підсолоджувачами все значно сумніше. Аспартам — E951, що входить до складу більше ніж 6 000 продуктів, при 30 градусах за Цельсієм починає розпадатися на метиловий спирт (метанол) та формальдегід, який є канцерогеном. Інші заміники цукру: E954 — сахарин, E952 — цикламанова кислота та цикламати, E950 — ацесульфат калія, E968 — ксиліт, — в різні ступені шкодять печінці. Тому слід уважно читати маркування на етикетках продуктів, не купувати і не споживати продуктів, що містять шкідливі барвники, ароматизатори, консерванти та такі загадкові коди "E" — це запорука нашого здоров'я та довголіття.

За оцінками Держстандарту, майже половина всіх продуктів, які реалізуються в Україні, містять генетично модифіковані організми (ГМО). Тобто ця продукція зроблена з рослини, що мають неприродне походження і вирощені "в пробірках" генетиків. Генетично модифіковані організми — це організми, що створюються з використанням найбільш сучасних молекулярно-біологічних методів на основі біологічних законів і реально існуючих організмів. За генетично-модифікованими організмами приховані сільськогосподарські рослини, у яких шляхом зміни генотипу, були покращені їх властивості: морозостійкість, жаростійкість, урожайність, захист від паразитів та інше, домашні тварини у яких змінені їхні властивості з метою покращення стану

організму, його виду. Відразу після своєї появи ця технологія отримала багато прихильників. Додаваючи у картоплю ген-токсин, можна було захистити урожай від колорадського жука. Картопліни виростили гладенькими і блискучими, чистенькими, всі як на підбір. Але зовнішня краса продукту не означає, що він безпечний для здоров'я. Супротивники втручання у генетичний код рослин і тварин слушно зазначають, що такі дії так просто не можуть залишитися без наслідків. І якими будуть ці наслідки у майбутніх поколіннях — достеменно не відомо. Інгредієнти із ГМО частіше всього вико-ристовують виробники при виготовленні пельменів, майонезу, кетчупів, соусів, юшок швидкого приготування, пива, шоколаду, цукерок, печива. Тому, на наш погляд, оскільки шкідливість ГМО науково доведена і вживання в їжу продуктів що містять трансгени, може привести до розвитку безпліддя, сплеску алергічних реакцій, онкологічних захворювань і генетичної потворності, до збільшення рівня смертності людей, мають вживатися в їжу продукти особистого приготування або безпосередньо від українського виробника, а не завезені із-за кордону. У протилежному випадку — вживання продуктів з ГМО чітко призводить до зменшення народжуваності та погіршення демографічної ситуації в Україні, тобто до зменшення населення в цілому, а відповідно і працюючого населення.

Без повітря і води неможливе життя на планеті Земля. Чим ми дихаємо і що п'ємо — про це мова піде далі. Жоден біохімічний процес в організмі не відбувається без участі води. Коли ж порушуються процеси метаболізму, це пришвидшує старіння організму. Добра потреба дорослої людини — до трьох літрів чистої питної води. Тим мешканцям, хто купує привізну воду (наприклад, м. Бердянськ) медики радять звертати увагу на те, що вона може забруднюватися під час видобування і транспортування. Тому найбезпечніше купувати воду з джерел, виготовлених із харчової нержавіючої сталі та обладнаних харчовим пластиком. На нашу думку, належить зазначити, що слід вимагати у продавців такої води свідоцтво якості і останні результати лабораторних досліджень води, а також санітарний паспорт на автотранспорт.

А ось дані дослідження криничної води в сільській місцевості Черкащини [7, с. 8]. Із 2000 проб води не відповідають вимогам за санітарно-хімічними показниками — 40%, не відповідають вимогам за мікробіологічними показниками — 15%, понаднормово забруднені нітратами — 40%. Отже, забезпечення населення України якісною питною водою з роками не кращає. За офіційними даними Міністерства охорони здоров'я, вода, яку ми п'ємо містить 10—30% шкідливих для здоров'я людини домішок. Практично всі поверхневі джерела водопостачання України впродовж останніх десятиріч інтенсивно забруднювалися. На Дніпрі — головній українській водній артерії, розміщено 50 великих промислових центрів, чотири атомні електростанції, десятки тисяч підприємств промислового і сільськогосподарського профілю. Крім того, Дніпро забезпечує десятки великих зрошувальних систем — усі вони беруть воду, скидаючи назад промислові і каналізаційні відходи. Через слабе очищення стічних вод, надходження забруднених стоків у поверхневі водойми не зменшується, хоч використання води порівняно з початком 1990-х років більш ніж удвічі зменшилося.

Серед потужних забруднювачів поверхневих вод — і комунальні підприємства міст. У більшості міст (особливо районних) устаткування підприємств централізованого водопостачання і каналізаційних систем зношене більш як на 62%.

Де ж вихід із цієї ситуації? Як вважають в асоціації питної води України, оскільки на реалізацію заходів національної програми "Питна вода" в державі бракує коштів, влада разом з підприємцями бізнесу повинні долучитися до реконструкції водогонів [7, с. 8]. Вода, яка йде від насосних станцій, забруднюється у старих зношених трубах, тож у першу чергу, вважають фахівці, потрібно інвестувати в системи додаткового очищення в дитсадках, школах і лікарнях. Такі інвестиції з Європи в Україну вже надходять. На 2014—2020 роки заплановано проект Європейського інвестиційного банку на 800 млн євро, який стосується поліпшення водопостачання, водовідведення та енергоефективності цього сектору. Розпочався "водний" проект Світового банку. Він охоплює 14 міст від Одеси й Харкова до Калуша та Дрогобича. У деяких населених

пунктах уже замінили десятки кілометрів водогонів і реконструювали близько чотирьохсот насосних станцій. Забруднення і втрати води від цього знизилися на кілька відсотків.

Міністерство охорони здоров'я України рекомендує споживати 20 кілограмів рибної продукції на душу населення. А ми споживаємо лише 14, яких українського виробництва — тільки 2. Отже треба почати відновлювати рибну галузь. Уже можуть скоро, так як за газ, заговорять у державі про виснаження морських живих ресурсів. Зокрема є дані про те, що в наслідок забруднення за останні 35 років інтенсивність життя в морях та океанах знизилась на 30%, а щорічна продукція нектону (плаваючих живих організмів), зокрема промислових риб — не менш як на 20 мільйонів тонн.

А тепер щодо внутрішніх водойм. Спеціалізовані рибні господарства (заввичай вони знаходяться поза межами населених пунктів) — це одне, а ставки у селі або біля села, як багатфункціональні водойми — інше. І це треба буде прописати у законі. А поки що торкнемося питань про багато інших питань, бо саме вони викликають і багато емоцій. Трапляється, що сільрада віддає у користування сільський ставок якомусь багатієві, як рибну водойму. І часто буває, що цей громадянин вилловлює все зі ставка, і потім перестає ним займатися. А то ще й загадує той ставок до такої міри, що там не можна ні купатися, ні вести іншу рекреаційну діяльність [8, с. 21]. Тому ставки, особливо у сільській місцевості, не можна надавати в користування рішенням тільки селищних рад. Має бути погодження центральних органів влади у галузі рибного господарства і Мінекології. Слід розробити відповідні режими рибогосподарського використання, щоб урегулювати застосування (наприклад, узагалі заборонити) хімічних та біологічних препаратів, визначити місця для купання та любительського рибальства. Як це передбачає постанова Кабінету Міністрів тощо. Але, поки що практика не надто позитивна, хоча над цим питанням працюють держава і науковці. Тепер в Україні відносно риби додалися нові проблеми — відокремлення Криму, а відповідно і загублення промислового вилловування риби в акваторіях Чорного моря. Зараз державі насправді належить належним чином звернути увагу на внутрішні (материкові) рибні водойми для поповнення біологічного продукту харчування населення України.

Зазначимо, еколого-економічна безпека в Україні залежить від стану навколишнього природного середовища України. Україна — одна із найбільших за територією, чисельністю населення та економічним потенціалом держава Європи. На її території зосереджено величезні природні багатства, але надмірна концентрація промисловості і сільського господарства зумовила катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту.

Джерелами забруднення атмосферного повітря в Україні є енергетика, металургія. Відчутний вплив на забруднення довкілля надають вугільна, газова, машинобудівна, хімічна промисловість, сільськогосподарське виробництво, комунально-побутове господарство та транспорт. Транспортні засоби викидають в атмосферу 95% свинцю, 47% оксиду карбону та 31% вуглеводнів. З галузей промисловості найбільше забруднюють атмосферу енергетика (32%), металургія (27%), вугільна промисловість (23%), обсяги викидів підприємств цих галузей промисловості становлять понад 80% усіх викидів по країні.

Нами пропонується рівняння регресії, за допомогою якого можна приблизно визначити значення валових викидів забруднень в атмосферу України на 2015 рік:

$$Y = 0,87X_B + 3830,$$

де X_B — валовий внутрішній продукт, млрд грн.

У більшості промислових міст забруднення атмосферного повітря гранично допустимі концентрації по двоокису нітрогену, оксиду карбону, двооксиду сульфуру. Найбільш негативного впливу зазнають міста: Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Маріуполь, Донецьк, Дебальцеве, Макіївка, Бурштин, Запоріжжя, Луганськ.

Особливе значення для життя і виробничої діяльності людей в Україні відіграють земельні ресурси. Їхне раціональне використання, збереження, підвищення родючості ґрунтів — неодмінна умова нарощування продовольчого потенціалу держави. Земельний фонд України характеризується високим біопродуктивним потенціалом. При раціональній структурі землекористування і відповідному рівні виробництва наша земля здатна

прогодувати 300 млн чоловік. Для потреб виробництва сільськогосподарської продукції залучено понад 70% території суходолу. Розораність території становить 57,5%, у США — 15,8%, Великій Британії, Франції, Німеччині — 28—32%. Найбільш еродовані сільськогосподарські угіддя у Донецькій — 70,1%, луганській — 63,5% та Одеській областях — 52,2%. Близько половини сільськогосподарських угідь еродовані у Миколаївській та Харківській областях. Щорічно площа еродованих земель зростає на 80—90 тис. га. В окремих регіонах України, де проведено осушення земель, відбувається неконтрольоване зниження рівня ґрунтових вод, зменшення потужності органічної маси, а в районах зрошення підтоплення і засолення ґрунтів, деградація чорноземів, що призвело до негативних екологічних наслідків у районах Полісся та півдні України. Нині 14,5% загальної площі поливних земель зазнають ерозії, 1,5% — перезволоження, понад 4% стали солонцювати та засолені. Збільшення мінералізації ґрунтових вод загрожуює засоленням земель. Майже на усіх землях спостерігається неухильне зниження рівня гумусу в ґрунтах.

Значно екологічно шкоди земельні ресурси зазнають через забруднення ґрунтів викидами промисловості та використання засобів хімізації в аграрному секторі, а також забруднення значних площ у місцях розташування великих тваринницьких комплексів і птахофабрик.

Ситуація із забрудненням територій ускладнилася після аварії на Чорнобильській АЕС. З використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. га ріллі. В Україні є також величезна небезпечна територія площею 50 тис. км², забруднена радіонуклідами, яка лежить за межами зони відчуження.

Залишається невирішеним питання охорони землі при видобутку корисних копалин. В Україні налічується понад 160 тис. га землі, яка потребує рекультиватії. Таким чином, сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено, зокрема, екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту.

В Україні значно ускладнений радіологічний стан. Це зумовлено як наслідками Чорнобильської катастрофи, так і наявністю великої кількості штучних і природних джерел іонізуючого випромінювання. Майже половина всієї електроенергії в Україні виробляється на атомних станціях, на яких працює 15 атомних блоків загальною потужністю 13,618 тис. мВт. За кількістю реакторів та їхньою потужністю Україна займає восьме місце у світі та п'яте в Європі. У шести областях України розташовано регіональні підприємства УкрДО "Радон" з переробки та зберігання радіоактивних відходів, які приймають на зберігання радіоактивні відходи від усіх галузей народного господарства.

Ядерна енергія в Україні використовується в усіх галузях народного господарства. Сьогодні існує близько 8 тис. підприємств та організацій (тільки в Києві їх близько 400), які використовують понад 100 тис. джерел випромінювання.

Нагальною залишається проблема відходів. Місця їхнього зосередження не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, спричиняють інтенсивне забруднення ґрунтів, поверхневих вод і підземних вод, а також атмосферного повітря. Питання накопичення та утилізації відходів є однією з основних екологічних проблем нашої держави. На сьогодні на території України накопичено 5 млрд тонн токсичних відходів. Серед яких найнебезпечнішими є важкі метали, нафтопродукти, непридатні для застосування пестициди.

Велику проблему в Україні становить й утилізація, складування та знищення відходів промисловості. З урахуванням сучасного технологічного рівня переробки відходів в Україні серед загальної кількості відходів, що утворюються щороку, реальну цінність становлять 410—430 млн тонн. Утилізується лише третина загальної кількості відходів. Площа земель, зайнята тільки під відвали видобутку і відходи збагачення та переробки мінеральної сировини, становить близько 160 тис. га. З кожним роком їхня кількість збільшується. Наявна маса вторинних продуктів в перерахунку на 1 км² території України перевищує аналогічний показник для США у 6 разів та у 3 рази — для держав Європейського Союзу.

Отже, екологічна небезпека в першу чергу насувається для українського населення. Ці проблеми мають загальнодержавний і, зрештою, глобальний характер, проте, вирішуватися вони мають на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях.

Великої шкоди Україні завдає тіннізація економіки. Насправді 50% випуску валової продукції знаходиться в тіні, а відповідно і не виділяється достатньо коштів на покращення екологічного стану в державі.

Найчастіше явища тіннізації економічної діяльності проявляються в харчовій промисловості, приховуються під застосуванням різних альтернативних форм розрахунків, розрахунки за допомогою фінансових інструментів і інші тіньові форми. Зокрема значна питома вага готівкових розрахунків між підприємствами та фірми створює можливість для використання неврахованого готівкового обігу. Основними факторами, що сприяють поширенню готівкових розрахунків серед підприємств харчової промисловості у міру зменшення рівня їх впливу, є ухил від податків, недосконалість системи банківських розрахунків, потреба в готівці для покриття неформальних витрат (зокрема, на хабарі деяким чиновникам), загальна економічна та політична нестабільність.

Світову громадськість нині дедалі більше непокоять кліматичні зміни та їх негативний вплив на життєдіяльність людства. Це дуже вагомий привід не лише для наукового обґрунтування цих явищ, а й для розробки та запровадження практичних дій, спрямованих змінити ситуацію на краще. Такий, є приміром, один із пілотних проєктів національного значення "Збереження та стале використання торфовищ", що запроваджував на Чернігівщині в рамках програми "Climate East" і триватиме чотири роки [6, с. 11]. Східне полісся багате на торфовища, відновлення яких дасть змогу реально вплинути на скорочення викидів парникових газів. Усе просто: торфові болота у природному стані накопичують вуглець, а пересохлі й занедбані — навпаки — це джерело його викидів. Поле діяльності тут дуже широке, тим більше, що Чернігівщина перебуває на п'ятому місці в Україні за кількістю осушених меліорованих земель, ці площі займають близько 300 тис. гектарів. Щоб повернути їх до життя, їм слід повернути воду. Словом на Чернігівщині розпочато пілотний проєкт, який сприятиме пом'якшенню клімату, але було б сказано, а коли це буде здійснено — це ще питання. Хочемо поінформувати читача, що у природному стані торфовище здатне поглинати до 15 тис. тонн вуглецю з гектара, то його осушені ділянки викидають 25 тис. тонн парникових газів на рік.

Багато розмов ведеться відносно видобутку сланцевого газу в Україні. За даними компанії "Надра України" 10 млрд "сланцевих" кубометрів на рік може видобути Україна. Від співпраці з американською нафтогазовою компанією "Шеврон Юкрейн Б.В." Україна очікує отримати 20 млрд доларів "сланцевих" інвестицій. Безумовно, видобуток сланцевого газу в Україні, наприклад у Прикарпатті, може вирішити на певний час енергетичну незалежність, але гонитва за власним прибутком і отримати економічний зиск від експлуатації своїх надр може привести до екологічного лиха у густо заселених регіонах. Екологія може відійти на другий план. Хто дасть гарантії відносно безпеки довкілля? Сланцевий газ успішно видобувається у США, в інших же країнах тривають розвідувальні роботи. Втім, нині навіть у США немає однозначної відповіді, яку саме шкоду потенційно може завдати видобуток такого газу через 20—50 років [4, с. 5].

В Україні екологічну безпеку можна було б підтримувати на належному рівні, якби не було розкрадання державних коштів можновладцями. Так, в Україні на сьогодні не сплачено зовнішній борг на суму 800 млрд доларів, 80 млрд доларів вивезено в офшори, золотовалютний фонд на сьогодні знаходиться майже на нулі. На сьогодні в Україні для підтримки економіки бракує 285 млрд доларів, значна сума коштів, приблизно 77 млрд 700 млн доларів, просто вкрадена колишньою першою особою держави, а кошти, які виділяються на покращення екології перерозподіляються на інші потреби, які не мають нічого спільного з екологією (покупка наддорогих легкових автомобілів, будівництво шкіл, гаражів, дач тощо).

Курортне місто Бердянськ, що на узбережжі Азовського моря, важко назвати курортним. Берег Азовського моря "Верхова", берег "Заливу", що в центрі міста, берег курорту "Бердянськ" весь час забруднене, відпочиваючими,

місто мало озеленене привабливими деревами, бракує охайних туалетів, а Бердянська Коса, що є курортним півостровом Азовського моря забудована та забруднена так, що ще треба знайти пересічному громадянину місце відпочинку біля моря. Дозвіл в'їзду автомобілів на територію Коси забруднює повітря, створює шум та небезпеку для пішоходів, бо автомобілі їздять на шаленій швидкості. Все це дає право нам стверджувати, що місто втрачає свою привабливість. У цьому "допомагає" і сусідній Маріуполь, який скидає стічні води з фекальної каналізації і своїх підприємств в Азовське море. Часто за цих обставин створюється замор азовського бичка влітку. Від нестачі кисню у морській воді він тоннами викидається на берег і гине, а держава втрачає величезну кількість цінного морського біологічного продукту, яким харчується населення.

ВИСНОВОК

В Україні на ряду з тривалою економічною кризою існує і екологічна криза. У статті розкриті далеко не всі еколого-економічні проблеми. Про все зразу неможливо розкрити. Збитки природному середовищу, а відповідно і економіці взагалі від екологічної кризи весь час зростають. Неefективно діють контролюючі організації за екологічними обставинами. Кабінет Міністрів та Уряд недостатньо виділяють коштів на покращення екології в країні і не контролюють їх використання за призначенням. Належить зупинити розкрадання коштів у державі, а направляти їх на цільові екологічні програми, що передбачаються в країні. Підвищити рівень екологічної культури населення України за рахунок підвищення рівня освіти, заходів культури на виробництвах, навчальних закладах, місцях масового відпочинку суспільства. Належить активно впроваджувати наукові розробки в галузі екології вітчизняних провідних вчених, дисертаційних розробок та не допускати корупційних схем розподілення коштів на природоохоронні наукові розробки і виконання природоохоронних заходів.

Література:

1. Бердянские ведомости [Текст]: Бердянська суспільно-політична газета. — Бердянськ, 2007. — №6 (263). — С. 13.
2. Савченко О.Ф. Економіка, організація і управління раціональним природокористуванням на макrorівні [Текст]: монографія в 2 ч. / О.Ф. Савченко. — Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. — Ч. 2. — С. 139—142.
3. Статистичний щорічник України за 2012 рік. — Київ, ТОВ "Август Трейд", 2013. — 551 с.
4. Урядовий кур'єр [Текст]: газ. центр. органів викон. влади України. — К.: Преса України, 2013. — № 160. — С. 5.
5. Урядовий кур'єр [Текст]: газ. центр. органів викон. влади України. — К.: Преса України, 2013. — № 209. — С. 24.
6. Урядовий кур'єр [Текст]: газ. центр. органів викон. влади України. — К.: Преса України, 2013. — № 210. — С. 11.
7. Урядовий кур'єр [Текст]: газ. центр. органів викон. влади України. — К.: Преса України, 2014. — № 8. — 16 січня.
8. Урядовий кур'єр [Текст]: газ. центр. органів викон. влади України. — К.: Преса України, 2014. — № 32. — 19 лютого.

References:

1. Berdjanskie vedomosti (2007), [Berdjanskye Gazette], Berdjans'ka suspil'no-politichna gazeta, Berdjansk, Ukraine.
2. Savchenko, O.F. (2011), Ekonomika, orhanizatsiia i upravlinnia ratsional'nym pryrodokorystuvanniam na makrorivni [Economics, organization and management of sustainable use of macro-level], RVV PUET, Poltava, Ukraine.
3. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2012 rik (2013), [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012], TOV "Avhust Trejd", Kyiv, Ukraine.
4. Uriadovyj kur'ier (2013), [Governmental Courier], Presa Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 160, p. 5.
5. Uriadovyj kur'ier (2013), [Governmental Courier], Presa Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 209, p. 24.
6. Uriadovyj kur'ier (2013), [Governmental Courier], Presa Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 210, p. 11.
7. Uriadovyj kur'ier (2014), [Governmental Courier], Presa Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 8.
8. Uriadovyj kur'ier (2014), [Governmental Courier], Presa Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 32.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2014 р.

УДК 336.71:330.131.7

М. І. Макаренко,

д. е. н., професор кафедри міжнародної економіки

ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України", м. Суми

Я. О. Костюченко,

аспірант, ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України", м. Суми

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

M. Makarenko,

Professor, doctor in economic sciences, State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine", Sumy

Ya. Kostiuchenko,

PhD student, State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine", Sumy

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STRESS TESTING IN THE BANKING SECTOR

Протягом останніх років державні регулятори — центральні банки, міністерства фінансів — активно впроваджують стрес-тестування комерційних банків, що необхідно для виявлення потенційного впливу на фінансовий стан банку при стресових ситуаціях і прийняття відповідних рішень. У статті проаналізовано міжнародний досвід в області побудови системи стрес-тестування та виділені основні проблеми переведення стрес-тестування в реальну передову практику. Розглянуто поняття стрес-тестування, основні види стрес тестів, а також досліджено основні ризики у банківській сфері. Визначено ефективні принципи організації та напрями розвитку даної процедури для українських банків.

During the last years, state regulators — the central banks, ministries of finance — actively introduce stress testing of commercial banks, what is necessary to identify the potential effect on the financial condition of the bank under stressful conditions and decision-making. This paper analyzed international experience in the construction of the system stress testing and identified the main problems of transferring stress testing in real good practices. We consider the concept of stress testing, the main types of stress tests, and researched the major risks in banking. Identified effective principles of organization and direction of this procedure for Ukrainian banks.

Ключові слова: стрес-тестування, фінансова криза, Top-down, Bottom-up, банківські ризики.

Key words: stress testing, financial crisis, Top-down, Bottom-up, banking risks.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Дослідження МВФ показують, що в більшості країн регулятори фінансових ринків встановлюють вимоги до проведення стрес-тестів. Останнім часом значення стрес-тестування істотно зросло в силу регулятивних вимог і погіршення економічної ситуації. Слід зазначити, що більшість фінансових установ проводять стрес-тестування лише у зв'язку з наполегливими вимогами регуляторів, проте є й такі, які добровільно включають проходження стрес-тестів у свій бізнес-план і стратегію. Розширюючи вимоги стрес-тестування щодо випробувань та реалізації Базеля III, виникає невизначеність серед банків. Стрес-тестування вклю-

чає в себе звітність, модель управління і планування капіталом. На сучасному етапі починають формуватися практичні стандарти. Однак методологія та моделювання підходів створили плутанину, що викликало розбіжність в практиці та різноманітності методів моделювання серед фінансових інститутів. Тому доцільність кожного підходу широко обговорюється у колах фахівців.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Публікації на тему стрес-тестування останніх років дозволяють зробити висновок про те, що фокус уваги

Таблиця 1. Методологія: Top-down та Bottom-up стрес-тестування

	Top-down	Bottom-up
Наглядові дії	<ul style="list-style-type: none"> Визначення сценарію Розрахунок очікуваних втрат (EL) або резервів на можливі втрати, найчастіше на основі звітних даних Агрегування результатів 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення сценарію Проведення тестів Надання шаблону Bottom-up ST Перевірка, обговорення з банками Агрегування результатів
Дії банку	<ul style="list-style-type: none"> Обмежені 	<ul style="list-style-type: none"> Аналіз змін в параметрах ризику Розрахунок меж впливу, або прострочення кредиту
Преваги	<ul style="list-style-type: none"> Послідовність у припущеннях, методах і параметрах ризику дозволяє краще порівняти результати Банки не в змозі зробити стрес-тестування, забезпечені якісними результатами 	<ul style="list-style-type: none"> Детальна база даних (якість і ступінь деталізації); внутрішні моделі; власні прогнози розуміння ризику збільшення банків заохочення банків проводити стрес-тестування своїх портфелів
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> Дані звітності включають більш низьку деталізацію; більш точну інформацію від внутрішніх даних сукупності банків Банки не (або обмежено) беруть участь у проведенні оцінки 	<ul style="list-style-type: none"> Різні моделі і параметри окремих банків Значні проблеми в агрегуванні індивідуальних результатів Важче перевіряти послідовність Набагато більше часу

центрального банку у всьому світі зсувається в бік побудови складних взаємопов'язаних моделей. Цією тематикою зацікавлені міжнародні організації, зокрема Міжнародний валютний фонд, Рада з фінансової стабільності та ін. Значний внесок у розвиток стрес-тестування зробили автори: П.Є. Житний, О.П. Заруцька, І. Б. Івасів, В.І. Міщенко. Також темі стрес-тестування присвячено чимало робіт зарубіжних учених: А. В. Виноградова, К. Б. Кузнецова, Д. Ларри, Хосе Віналс.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення та узагальнення основних підходів до стрес-тестування задля забезпечення фінансової стабільності, а також дослідження проблем застосування даного аналітичного інструментарію в практиці моніторингу вітчизняної банківської системи та розробка напрямів його розвитку на національному рівні.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Активні зусилля директивних органів щодо зміцнення фінансового регулювання, які скасовують старі правила функціонування банківської системи і вводять нові, є відображенням останньої світової фінансової кризи.

Протягом певного періоду здавалося, що банківська система зможе витримати несприятливий поворот в економічній кон'юктурі. Проте фінансова криза змусила багато банків, що мали, на перший погляд, міцні баланси, визнати банкрутство, стати об'єктами поглинання або прийняти екстрену державну допомогу. У міру посилення невизначеності і скорочення споживчого попиту на товари та послуги банківська система скорочувала обсяг наданого нею кредиту. Оскільки кредит необхідний фірмам для функціонування і зростання, нездатність займати кошти посилювала економічний спад, викликаний світовою фінансовою кризою.

Основні індикатори стану банків були не спроможні відобразити наближення кризи, це свідчить про те що директивні органи, наглядові органи та економісти відстежували не всі показники стану банків. Тому найбільшу увагу приділяють питанням, пов'язаних зі стійкістю фінансових інститутів. Провідні міжнародні фінансові організації наголошують на використанні стрес-тестування, як одного з підходів, покликаних оцінити можливі збитки окремих фінансових інститутів і банківського сектора в цілому при реалізації стресових сценаріїв.

Запровадження стрес-тестування в Європі було позитивним кроком у забезпеченні фінансової стабільності, бо вони були введені у зв'язку з фінансовою кризою разом з новими інститутами такими, як Європейська банківська адміністрація (ЕВА), яка гармонізує

банківські правила та координує національних керівників з 28 країн ЄС.

Стрес-тестування не новий метод, проте в даний час істотно підвищилася його значимість, розширився зміст і збільшилася кількість викликів для банківського сектору. Необхідність стрес-тестування полягає в тому, що вже на ранніх етапах можна спрогнозувати зміни в системі і сформулювати попереджувальні заходи для недопущення стресу або (при настанні стресу) мати уявлення про те, як зреагує на це система. Він є один із видів тестування, яке оцінює надійність і стійкість системи в умовах перевищення меж нормального функціонування. Результатом стрес-тестування є виявлення стійкості системи під більшим навантаженням, ніж те, яке дозволяє системі перебувати в стійкому стані при звичайних умовах.

Національний банк України визначає стрес-тестування як "метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шоків величини зміни зовнішнього фактора — валютного курсу, процентної ставки тощо" [5].

Таким чином, регулятор визначає ризики через спад в економіці. Можна зустріти також визначення стрес-тестування як оцінку потенційного впливу на фінансовий стан кредитної організації низки заданих змін у факторах ризику, які відповідають виключним, але вірогідним подіям. За допомогою стрес-тестування можна оцінити ризик ліквідності, кредитний ризик, валютний ризик, ризик зміни процентної ставки та вартості активів.

Отже, можна сказати, що стрес-тестування — процес оцінки потенційного впливу на фінансовий стан банку при стресових ситуаціях, виходячи з ймовірностей потенційних подій.

Мета стрес-тестування — оцінка можливих збитків банківської системи при настанні певних подій. У результаті аналізу виходить інтегральна оцінка, що дозволяє визначити, при зміні яких умов (факторів) банк опиниться в критичному стані. Таким чином, розписується сценарій поведінки банку в стресовому стані.

Базовими складовими методів стрес-тестування є макроекономічні показники, використання статистичних методів, у тому числі економетричні моделі різних рівнів складності.

Ефективна система стрес-тестування використовує декілька концептуально прийнятих у практиці підходів (табл. 1).

Підхід "bottom — up" полягає в тому що наглядовому органу при стрес-тестуванні доцільно в основному враховувати результати стрес-тестів окремих кредитних організацій. Проте не всі банки в змозі проводити якісний стрес-тест. Як показує практика неоднорідність використовуваних банками методологій породжує про-

блему з інтегральними оцінками цих стрес-тестів на макрорівні. Тому банки використовують підхід "top-down", тобто органи банківського регулювання та нагляду будують власні моделі. Проведення власного стрес-тестування наглядом підрозділом центрального банку може виступати в якості інструменту верифікації результатів розрахунку моделей, створених окремими банками. З одного боку фахівці наглядового підрозділу можуть робити висновки щодо доцільності вибору банками тих чи інших сценаріїв для проведення власних стрес-тестів, з іншого — перевіряють достовірність кількісних результатів, які були отримані банками. Регулярне проведення стрес-тестування дозволить отримувати якісні оцінки стійкості банківського сектора до стресових подій та здійснювати моніторинг такого роду оцінок [9].

На початкових стадіях кризи стрес-тестування мало більш поверховий ефект, тому рівень довіри був занадто низький. У зв'язку з нестабільним фінансовим становищем істотно підвищились вимоги, щодо стрес-тестування. В 2009 р. Базельський комітет з банківського нагляду презентував більш суворі рекомендації з проходження фінансовими установами стрес-тестів на предмет відповідності вимогам до капіталу і ліквідності в умовах шокової ситуації [12].

Найбільш суворі місцеві рекомендації прийняті у Великобританії, Німеччині та Скандинавських країнах. Наприклад, Управління з фінансового регулювання і нагляду Великобританії в грудні 2009 р. випустило Декларацію принципів у галузі стрес-тестування і висунуло на перший план важливість розвитку комплексного підходу до його здійснення. Німецький регулятор — Федеральне управління фінансового нагляду Німеччини — в кінці 2010 р. випустив нову версію Положення про мінімальні вимоги до організації управління ризиками. Зокрема в ньому передбачено створення банками "реєстру ризиків" і продуманої структури стрес-тестування, що включає розробку сценаріїв, регресійне стрес-тестування і регулярне представлення звітності.

Слідом за цими рекомендаціями в 2010 р. Європейський комітет органів банківського нагляду розробив свої вимоги. Згідно з новими рекомендаціями банки зобов'язані визначати і реалізовувати як внутрішні сценарії стрес-тестування, так і сценарії, визначені регулятором, які повинні бути жорсткими, але здійсненними. Регулятори також вимагають, щоб організації проводили стрес-тестування в рамках виконання системного аналізу. При цьому більшу увагу приділяти кредитним ризикам і ризикам ліквідності, а також залучати вище керівництво, яке має гарантувати, що результати стрес-тестування вірно розцінюються і враховуються при управлінні фінансово діяльністю. Європейський орган банківського нагляду (European Banking Authority, ЕВА) щорічно проводить загальні стрес-тестування майже в 100 європейських банків, результати якого послужили причиною введення додаткових вимог для банків, як з точки зору виконання процедур стрес-тестування, так і з точки зору розкриття інформації учасникам ринку [10, с. 11—15].

Вперше стрес-тестування було проведено в 2010 р. Європейським органом банківського нагляду. У 2011 р. цей тест проводився для 91 європейського банку, на частку яких припадає 65 % банківських активів Європи і не менше 50 % банківських активів у кожній країні. Крім того, більшість місцевих регуляторів розширили межі дослідження, включивши в перелік підконтрольних установ більшу кількість місцевих фінансових організацій.

З появою міжнародних і національних директив істотно підвищився тиск регуляторів на банки в частині проведення регулярних стрес-тестів. Сьогодні відповідно до вимог національних регуляторів за Базельськими рекомендаціями або вимог міжнародних органів, зок-

рема, Міжнародного валютного фонду, одна третина від тисячі найбільших банків повинна виконувати стрес-тестування тричі на рік або навіть частіше.

Значне число рекомендацій Європейського комітету органів банківського нагляду було включено в "Базель III". За останні п'ять років кількість прийнятих в різних країнах рекомендацій та директив збільшилася, а саме в країнах "Великої двадцятки", Євросоюзу і членів Базельського комітету з банківського нагляду.

За останні роки кількість нормативних вимог зростає, вони стали більш складними. Тепер банки повинні відповідати на численні запити наглядових органів, причому часто паралельно і в короткий проміжок часу. Наприклад, їм доводиться звітувати про результати стрес-тестування перед місцевим регулятором і наднаціональними контролюючими органами такими, як Європейський орган банківського нагляду і Міжнародний валютний фонд. Крім того, банки повинні проходити більш жорсткі стрес-тести, в яких більше уваги приділено шоківим сценаріями стресу (ризиків ліквідності, кредитні ризики, ринкові ризики, операційні ризики), а також такі складні тести, як регресійне стрес-тестування.

У більшості центральних банків європейських країн стрес-тестування банківського сектора проводиться з використанням макроекономічних чинників, які або включені в повноцінну макроекономічну модель країни (Італія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Швеція, Австрія), або являють собою набір рівнянь, що зв'язують окремі макропоказники з кількісними характеристиками банківських ризиків (Англія, Австрія). Власне для аналізу банківських ризиків використовуються такі підходи, як Value — at — Risk (далі VaR), Vector Error Correction Model, які себе добре зарекомендували на практиці. При цьому оцінка банківських ризиків здійснюється або на рівні банківського сектора в цілому (Австрія), або на більш детальному рівні — в розрізі позичкового портфеля за секторами економіки (Італія) [8].

Розвиток стрес-тестування залежить від економічної ситуації, вимог регуляторів, доступності ефективних інструментів та систем. Участь регуляторів є критично важливою для переходу стрес-тестування в загальноприйнятну для банків передову практику. Імовірність того, що банки будуть включати стрес-тести в процеси управління ризиками та бізнес-планування, вища в тих країнах, де стрес-тестування входить до числа регуляторних вимог.

Проте процес переведення стрес-тестування в реальну передову практику має кілька суттєвих проблем:

- Більшість регуляторних вимог як місцевих, так і наднаціональних сприймаються багатьма банками як тягар. Сценарії регуляторів значно відрізняються від сценаріїв, передових компаній. Тому банки схильні виконувати два процеси паралельно, що вимагає великих ресурсних і часових витрат. На практиці ці проблеми посилюються через характерну для більшості банків різницю в організаційній структурі — різноманітності команд і особливостей взаємодії, необхідних для проведення стрес-тестів.

- Участь вищого керівництва в процесі впровадження стрес-тестування в більшості банків є недостатньою. Для вдосконалення та розвитку загальної культури управління ризиками необхідно виробити стратегію інформування, навчання та залучення в цей процес вищих керівників фінансових установ.

- Процес стрес-тестування може бути вдосконалим за рахунок використання внутрішньої експертної оцінки та порівняння з конкурентами.

- Для більшості банків характерна недостатня автоматизація, що пов'язано з названими раніше проблемами. Це не дозволяє систематизувати процеси виконання і створення звітності.

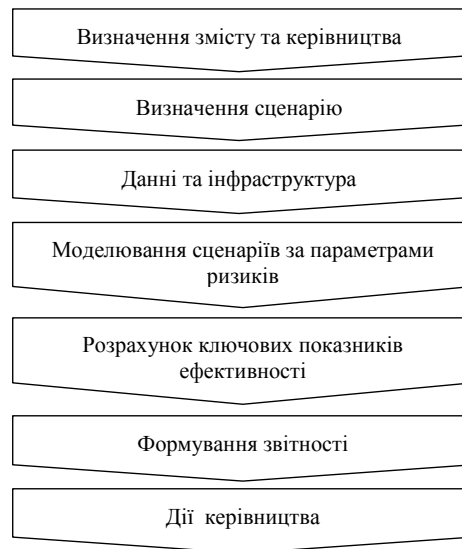

Рис. 1. Процес створення та розвитку системи стрес-тестування

Міжнародні фінансові організації наголошують на необхідності створення банками якісних методик стрес-тестування, що в свою чергу мають охоплювати всі аспекти діяльності кредитних організацій і використовувати різні види впливу. Базельський комітет з банківського нагляду рекомендує наглядовим органам застосовувати власні методики стрес-тестування.

Тому НБУ повинен розглянути можливість проведення чергового стрес-тестування банків, що дозволить визначити ступінь потенційної фінансової стійкості в період несприятливої економічної ситуації. За рекомендацією Світового банку з метою боротьби з економічною кризою, останній раз стрес-тестування українських комерційних банків Нацбанк проводив у вересні 2009-го року. НБУ виділив основні фактори ризику, які повинні пройти тестування, а саме: економічний спад, зміна вектора розвитку економіки, дефолти, коливання курсу національної валюти, інфляція (дефляція), зміна процентних ставок. За неофіційними результатами проведеного стрес-тестування капітали 61 з 176 банків потрібно збільшити на 40 млрд грн. Перед міжнародними організаціями стояло питання — чи впорається українська банківська система з кризою. В цілому за оцінками національний банківський сектор був в змозі впоратися з новими хвилями кризи.

На даний момент, банківська система України піддається майже 300 різноманітним ризикам, а саме: ризики операційних рахунків, ліквідності, рефінансування, кредитні ризики, інвестиційні ризики, ризик країни (дефолт, інфляція) та ін.

Світовий Банк рекомендує провести стрес-тест банківського сектора, оскільки існує високий ризик наявності серйозних проблем в банках країни, що розвиваються. Регулярні стрес-тести повинні також зміцнити довіру населення щодо стабільності банківської системи.

Стрес-тестування створює певні потреби в ресурсах, якими багато банків поки не мають. У результаті фінансові установи стикаються з серйозними труднощами, пов'язаними з управлінням даними, перекладом сценаріїв в параметри ризику, негативним впливом на роботу та стратегічне управління. Основними проблемами ефективного розвитку стрес-тестування в українських банках є відсутність нормативно-правових стандартів, методики та алгоритму його проведення. Тому Україні слід звернути увагу на стандарти та моделі які використовуються іншими країнами. Міжнародний досвід дасть можливість

послідовно та безперешкодно запровадити регулярне стрес-тестування.

Регулятори відіграють ключову роль у впровадженні докладних і обов'язкових для виконання інструкцій. При цьому вони повинні пам'ятати про баланс впливу таких інструкцій на ресурси і бюджети банків, особливо з урахуванням висунутих до банків численних вимог.

Для створення всебічної, продуманої і прогресивної структури процесу по стрес-тестування необхідно подолати сім етапів: від визначення змісту і керівництва процесом до інтеграції результатів стрес-тестування в процеси бізнес-планування та формування стратегії банку (рис. 1). Кожен етап включає конкретні дії, які потрібно виконувати з певною частотою для отримання необхідних результатів.

Належний механізм стрес-тестування повинен включати широке коло сценаріїв, що охоплюють ризики на різних рівнях деталізації, включаючи стрес-тести, що застосовуються до компанії в цілому, а також стрес-тести, специфічні для продукту, діяльності та організації. Деякі стресові сценарії повинні давати уявлення про вплив в масштабах всієї компанії жорстких стресових ситуацій на фінансову стійкість банку і передбачати оцінку здатності банку реагувати на такі ситуації. Стресові сценарії повинні відображати значимість конкретних напрямків діяльності та їх чутливість до змін в економічних і фінансових умовах.

Українським банкам пропонується використовувати макроекономічну модель, на підставі якої повинні робитися економетричні обґрунтовані висновки можливих стресових змін в окремих агрегованих показниках, які характеризують банківський сектор. Також слід звернути увагу на підхід "top-down", при цьому стресові зміни банківського сектора повинні поширюватися на окремі банки з урахуванням їх індивідуальних. Сценарії корелюють з історичним досвідом портфеля. Результати підходу інтуїтивно розумілі та можуть бути легко відкалібровані за межами функції кредитного ризику. Окрему увагу слід зосереджувати на кредитному ризику як на рівні банківського сектора у цілому, так і в окремо взятому банку.

Передбачається, що кожен банк має можливість самостійно розробити власну процедуру проведення стрес-тестування та запровадити свої моделі для аналізу впливу різних факторів на фінансову стійкість з урахуванням індивідуальності банківського портфеля та специфіки своєї діяльності.

ВИСНОВКИ

У період глобальної економічної кризи виявилася певна обмеженість методів стрес-тестування, у зв'язку з чим виникла необхідність оперативного доопрацювання наявного інструментарію.

Міжнародні організації такі, як Рада з фінансової стабільності, Базельський комітет з банківського нагляду, Європейський комітет з банківського нагляду, Інститут міжнародних фінансів випустили ряд керівних документів і рекомендацій з проведення стрес-тестування з урахуванням уроків, отриманих під час глобальної кризи. Тому українським банкам слід активно використовувати документи міжнародних організацій при розробці власних стрес-тестів.

Перш за все стрес-тести повинні стати невід'ємною частиною практики управління ризиками в банках. Процес стрес-тестування — це спосіб гармонізації та посилення загальної культури управління ризиками банку. Стрес-тестування являє собою інструмент, який доповнює інші підходи до управління ризиками та способи їх вимірювання. Взаємодія прийняття ризиків і стрес-тестування дозволить банкам забезпечити відповідність регулятивним вимогам і досягти цілей у фінансової стабільності.

Проведення стрес-тестування вкрай необхідно після довгих періодів сприятливих економічних і фінансових умов, коли поступове нівелювання негативних подій може привести до самозаспокоєння і недооцінювання ризику. Стрес-тестування також є основним інструментом управління ризиком в періоди експансії, коли впровадження інновацій призводить до виникнення нових продуктів, які швидко розвиваються, щодо яких дані про втрати обмежені або відсутні.

Розвиток стрес-тестування залежить від постійного тиску регуляторів, доступності ефективних інструментів і систем, а також економічної ситуації, яка змушує постійно пам'ятати про ці фактори.

Незважаючи на значний прогрес у виконанні стрес-тестування, банкам потрібно пройти тривалий шлях, перш ніж воно стане для них невід'ємною частиною управління ризиками.

Література:

1. Виноградов А.В. Комплекс моделей стресс-тестирования российского банковского сектора // ДЕНЬГИ И КРЕДИТ. — 2011. — № 3. — С. 29—33.
2. Житний П.Є. Світова практика стрес — тестування у банках України / П.Є. Житний, С.М. Шаповалова, Г.М. Карамішева // Вісник Української академії банківської справи Науково-практичний журнал. — 2011. — № 1 (30) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VUABS/2011_1/30_03_08.pdf
3. Заруцька О.П. Удосконалення підходів до стрес-тестування банків у системі банківського нагляду [Електронний ресурс] / О.П. Заруцька // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи. — 2012. — Вип. 36. — С. 180—187. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pprbsu_2012_36_22.pdf
4. Івасів І.Б. Макроекономічне стрес — тестування банків: сутність, підходи та основні етапи / І.Б. Івасів, А.В. Максимова // Фінанси, облік і аудит. — 2011. — № 18. — С. 76 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/foa/2011_18/18_08.pdf
5. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України // Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 р. № 460 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>
6. Шульга Н.П., Белянко Л.Л. Макроекономічна модель стрес-тестування кредитного ризику банків // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2013. — Вип. 1 (14). — С. 151—157.

7. A framework for stress testing the UK banking system: // A Discussion Paper, Bank of England. — 2013. — p. 1—40.

8. Andreas A. Jobst, Li Lian Ong and Christian Schmieder A Framework for Macroprudential Bank Solvency Stress Testing: Application to S-25 and Other G-20 Country FSAPs // IMF Working Paper Monetary and Capital Markets Department. — 2013. — p. 1—48.

9. Anna Krayn, Tom Day Stress Testing: Top Down or Bottoms Up? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bankdirector.com/board-issues/risk/stress-testing-top-down-or-bottoms-up/> (1 вересня 2013)

10. European Union: Publication of Financial Sector Assessment Program Documentation - Technical Note on Stress Testing of Banks // IMF Country Report. — No. 13/68.- 2013. — P. 1—24.

11. Jose Vinals Macro-financial Stress Testing-Principles and Practices, August 2012 // Policy Paper. — 2012. — P. 3—64.

12. Larry D. Wall Basel III and Stress Tests? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.frbatlanta.org/cenfs/pubscf/nftv_1312.cfm станом на грудень 2013 р.

13. Liquidity stress testing: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices // Basel Committee on Banking Supervision: Working Paper. — No. 24. — 2013. — P. 1—55.

References:

1. Vynogradov, A. V. (2011), "Complex of stress-testing models of the Russian banking sector", Den'hy y Kredyt, no. 3, pp. 29—33.
2. Zhytnyj, P. Ye. Shapovalova, S.M. and Karamysheva, H.M. (2011), "Worldwide experience of stress — testing in Ukrainian banks", Visnyk Ukrain's'koi akademii bankiv's'koi spravy Naukovo-praktychnyj zhurnal, no. 1 (30).
3. Zaruts'ka, O. P. (2012), "Improving the approaches to stress testing of banks in the system of banking supervision", Problemy i perspektyvy rozvytku bankiv's'koi systemy, vol. 36, pp. 180—187.
4. Ivasiv, I.B. (2011), "Macroeconomic stress-testing of banks: nature, methods and main stages", Finansy, oblik i audit, no.18, pp. 76.
5. Shul'ha, N.P. and Belianko, L.L. (2013), "Macroeconomic model of stress testing credit risk", Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky, vol. 1(14), pp. 151—157.
6. Bank of England (2013), "A framework for stress testing the UK banking system" [A Discussion Paper, Bank of England], pp.1—40.
7. Andreas, A. Jobst, Li Lian Ong and Schmieder, Ch. (2013), "A Framework for Macroprudential Bank Solvency Stress Testing: Application to S-25 and Other G-20 Country FSAPs" [IMF Working Paper Monetary and Capital Markets Department], pp.1—48.
8. Krayn, A. and Day, T. (2013), "Stress Testing: Top Down or Bottoms Up?" [Online], available at: <http://www.bankdirector.com/board-issues/risk/stress-testing-top-down-or-bottoms-up/>
9. IMF (2013), "European Union: Publication of Financial Sector Assessment Program Documentation - Technical Note on Stress Testing of Banks" [IMF Country Report], no. 13/68, pp. 1—24.
10. Vials, J. (2012), "Macro-financial Stress Testing-Principles and Practices" [Policy Paper], pp. 3—64.
11. Larry, D. Wall (2013), "Basel III and Stress Tests?" [Online], available at: http://www.frbatlanta.org/cenfs/pubscf/nftv_1312.cfm
12. Basel Committee on Banking Supervision (2013), "Liquidity stress testing: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices" Basel Committee on Banking Supervision: Working Paper, no. 24, pp. 1—55.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2014 р.

*І. О. Лютий,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, профектор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
М. В. Кравченко,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА: ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ В ФУНКЦІОНУВАННІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

*I. Lutui,
Doctor of Economics, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv
M. Kravchenko,
Postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: THREATS AND RISKS IN THE OPERATION OF PUBLIC FINANCES UKRAINE

У статті проаналізовано вплив глобальної економічної кризи на фінансову систему України, виявлено загрози та ризики розвитку державних фінансів країни, обумовлені цією кризою, а також запропоновано шляхи мінімізації зазначених загроз та ризиків.

The article analyzes the impact of the global economic crisis on the financial system of Ukraine, identified threats and risks of public finances of the country due to this crisis, and proposed ways to minimize the mentioned threats and risks.

Ключові слова: глобальна економічна криза, загроза, ризик, державні фінанси, державний та гарантований державою борг, валовий зовнішній борг країни.

Key words: global economic crisis, threat, risk, public finance, public and publicly guaranteed debt, the gross external debt of the country.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальна економічна криза, яка охопила більшість країн планети, суттєво ускладнила розвиток світового господарства, окремих держав, національних фінансів. Під її впливом та внаслідок внутрішніх проблем у багатьох країнах Європейського Союзу, нових країнах, що виникли на пострадянському просторі, в Азії та Америці розгорнулася криза державних фінансів. Реалізувались численні загрози та ризики розвитку національних фінансів, обумовлені цією кризою. Більшості із цих загроз та ризиків уряди окремих країн та їх інтеграційних об'єднань не змогли протиставити ефективні антикризові програми. Це стосується і України.

З метою розробки вітчизняного антикризового плану необхідним є аналіз сутності зазначених загроз та ризиків, виявлення їх впливу на економіку та фінанси України, а також мінімізація зазначених викликів.

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Питання загроз та ризиків функціонування державних фінансів України останнім часом активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Цим проблемам присвячені публікації А.І. Даниленка, В.В. Зимовця [17], В.Г. Мельничука, О.І. Барановського [22], І.О. Луніної [15], Л. Фердичка, О.О. Молдована, Я.А. Жаліла, В.П. Кудряшова [11], Т.І. Єфименко [16], Т.П. Богдан [14], О.В. Дугопольського [13], В. Чужикова, А. Бояра [12], А.І. Мярковського [9, 10], В.І. Кравченка [7, 8], І.О. Лютого [18] та інших.

На подолання загроз та ризиків розвитку фінансової системи України, її державних фінансів спрямовано низка законів України та рішень Кабінету Міністрів України. Це стосується Закону України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та внесення змін до деяких законодавчих актів", ухваленому у 2008 році [5], Закону України "Про

запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні", ухваленому у 2014 році [4], Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, схваленої Кабінетом Міністрів України у 2012 році [1], Концепції розвитку системи управління державними фінансами, схваленої Кабінетом Міністрів України у тому ж 2012 році [2], Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, схваленої Кабінетом Міністрів України у 2013 році [3], Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої Кабінетом Міністрів України у 2014 році [6].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних засад загроз та ризиків як явищ та понять, виявлення загроз та ризиків глобальної економічної кризи розвитку державних фінансів України, а також формулювання пропозицій щодо мінімізації їх впливу на вітчизняну економіку.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спочатку про окремі питання теорії загроз та ризиків. Проблематику загроз та ризиків у теоретичному плані доцільно аналізувати під кутом зору виявлення особливих подій, явищ, відносин і відповідних економічних понять.

Поняття "економічна загроза" та "економічний ризик" є економічними категоріями. У сучасному світі існує система загроз, зокрема, економічних. Економічна загроза це такі події, явища, обставини, умови, чинники тощо, які є небезпеками для функціонування різноманітних систем, зокрема, економічної, державних фінансів, фінансів сектору загального державного управління. Як правило, мова йде про такі події та явища, які не досліджені і не виявлені. Тому ключовим питанням

аналізу загроз є їх ідентифікація, оцінка і, зокрема, на предмет можливих небезпек для економіки і фінансів країни. Нерідко вважають, що економічна загроза це можлива небезпека, вірогідна можливість втрат домашніх господарств, суб'єктів господарювання, територіальних громад, держави в цілому. Загроза — це неочікувана небезпека. Таким чином, економічна загроза є особливою економічною категорією, категорією економічної безпеки держави. Не усі негативні явища і події можуть бути віднесені до категорії загроз. Важливо мати критерії за якими те чи інше явище може бути оцінене як загроза, і визначене якого характеру вона є.

За оцінками економічні загрози мають кілька стадій прояву. Зокрема стадію потенційних можливостей реалізації, стадію реальних втрат як домашніх господарств, суб'єктів господарювання, так і держави, що поновлюються у часі, стадію втрат статусу, згортання діяльності, ліквідацію суб'єктів господарювання, дезорганізації економічної і фінансової систем держави, дефолт держави і стадію катастрофи, розпаду і територіальної дезінтеграції країни і її економіки.

Із економічними загрозами тісно пов'язані економічні ризики. Ризик як економічна категорія має дещо інше значення і тлумачення ніж загроза. Поняття ризик походить від італійської *risico* або грецької *rizikov* "круча", "стрімчак", "скеля", "підніжжя гори". Ризикувати — від французької *risquer*, латинської — *rescum* "скеля, або небезпека зіткнення з нею", італійської *risicare*, що означає "лавирувати між скель".

Ризик — це характеристика ситуації, яка має невизначеність, це людські очікування настання, або ненастання тих чи інших подій. Ризик — це діяльність щодо подолання невизначеності ситуації, неминучий вибір, оцінка в цій ситуації вірогідності досягнення того що передбачено, можливої невдачі, або ухилення від цілі. Якщо загроза завжди є непередбачуваною, внаслідок недоступності, або відсутності інформації про неї, то шляхом упереджувальних дій і оцінок є можливість звести її до сукупності ризиків. Це надасть можливість реалізувати новачі, проекти, експерименти, які дозволять упередити загрозу. Не маючи інформації про загрозу є можливість розрахунку ризиків міри безпеки, яка характеризує вірогідність її появи і розміри пов'язаних із нею втрат. Таким чином, ідентифіковані ризики є ранніми індикаторами загроз. А самі загрози на поверхні проявляються у комплексі ризиків. Виявлення, класифікація ризиків, ефективне управління ними є важливим напрямом мінімізації можливостей реалізації загроз як серйозних небезпек розвитку національної економіки та державних фінансів.

Існує система ризиків, зокрема, важливе місце в ній належить економічним та фінансовим. З цих питань є обширна література [15, 17, 19, 20, 21].

Нинішній період розвитку світової економіки та національних господарств відбувається під жорстким впливом глобальної економічної та геополітичної кризи, загроз так званої "української кризи", а також військової агресії і спробами перегляду державних кордонів в Україні і у Європі. Ці події, явища та обставини стали чинниками появи нових загроз та ризиків розвитку економіки України та її державних фінансів. За цих обставин потребує ґрунтовних теоретичних досліджень нова для науки проблема: "загрози та ризики глобальної економічної кризи та їх вплив на національні фінансові системи". У контексті зазначеної проблеми розглянемо питання визначення цих загроз та ризиків та їх впливу на державні фінанси України, а також шляхів їх мінімізації.

Основні загрози глобальної економічної кризи, почали реалізовуватись в Україні починаючи із 2008 року. В Україні у 2009 році відбувся макроекономічний обвал. ВВП країни у 2009 році скоротився майже на 15 процентів, промислове виробництво майже на 22 процента, будівництво майже на 50 відсотків. Мала місце дестабілізація фінансової системи і державних фінансів, фак-

ти порушень засад національної безпеки у фінансовій сфері. Значно виріс державний та гарантований державою борг, валовий зовнішній борг, скоротились інвестиції, обсяг зовнішньої торгівлі. Державний борг України, який станом на 31.12.2007 року склав 71,3 млрд гривень виріс до 480,2 млрд гривень станом на 31.12.2013 року. Гарантований державою борг за цей період збільшився з 17,5 млрд гривень до 104,2 млрд гривень.

Станом на 31.12.2014 року державний борг країни відповідно до Закону України Про державний бюджет України на 2014 рік має скласти 664 млрд грн.

Значно виріс валовий зовнішній борг України. Якщо станом на 1 січня 2010 року він склав 103,4 млрд доларів США, то станом на 1 січня 2014 року досяг 142 млрд 250 млн доларів США.

За час кризи виріс дефіцит зовнішньої торгівлі і платіжного балансу, дефіцит державного бюджету і Пенсійного фонду України. Лише у 2013 році дефіцит державного бюджету України зріс на 21,2 процента. Його обсяг у 2014 році запланований на рівні 68,6 млрд гривень.

Високим є дефіцит Пенсійного фонду України. Він складає 21 млрд 763 млн гривень. Зазначений дефіцит покривається за рахунок державного бюджету України. Крім того, заборгованість Пенсійного фонду України за казначейськими позиками для покриття тимчасових касових розривів перевищує 49 млрд гривень. В свою чергу підприємства та інші суб'єкти господарювання заборгували Пенсійному фонду України понад 10 млрд гривень.

Великих обсягів набули квазіфіскальні видатки. Скоротились міжнародні резерви країни. Станом на 1 січня 2011 року резерви склали 34 млрд 576 млн доларів США, 1 січня 2014 року — 20 млрд 415,7 млн доларів США, 1 квітня 2014 року — 15 млрд 85,5 млн доларів США.

В основі цих та інших факторів розвитку країни лежать такі загрози як позбавлення або обмеження її доступу до зовнішніх ринків збуту товарів, падіння цін на основні експортні товари, обмеження доступу України до ринків кредитів, збільшення вартості кредитів і вартості їх обслуговування.

Загрозою для економіки та фінансів країни стало наростання волатильності міжнародних ринків, падіння міжнародної ліквідності країни, ліквідності державних фінансів та інструментів державних запозичень, наростання фіскальних дисбалансів у секторі загальнодержавного управління, неконтрольоване падіння курсу національної грошової одиниці гривні.

Великий вплив на фінанси країни, зокрема, державні спричинили такі реалізовані загрози як падіння дохідної бази суб'єктів господарювання та державного бюджету, наростання дефіцитного, боргового фінансування, квазіфіскальних операцій, неплатежів. Лише у 2013 році прибутки підприємств України за винятком малих компаній, банків і бюджетних установ скоротились у 3,4 рази — до 24,7 млрд гривень. Кількість збиткових підприємств досягла 37,2 проценти від усієї їх чисельності.

На Україні, як і інших державах негативно відобразилась фінансіалізація глобальної економіки, яка суттєво спотворила стимули економічної активності та інвестиційної діяльності на користь фінансовим ринкам і на шкоду реальному сектору.

Глобальна економічна криза є наслідком і супроводжуваним процесом переходу у світовому масштабі до нового, довгого економічного і технологічного циклу, який за прогнозами сягатиме 50-60 років ХХІ століття. Важливою для України, її економіки та фінансів є фундаментальна загроза історичного відставання країни від цього процесу і перетворення на так звану економічну периферію.

Ці та інші загрози глобальної економічної кризи призвели до наростання системи економічних ризиків розвитку країни, її фінансової системи, державних фінансів. Мають місце ризики падіння рівня життя людей, заморожування або згортання соціальних програм, заробітних плат, пенсій, соціальних виплат, підвищення рівня податкового тягара та оподаткування, зокрема, доходів

Таблиця 1. Динаміка планових та реальних показників росту ВВП України

роки	Показники росту ВВП в %, що були затверджені у Законі про Державний бюджет України на відповідний рік	Показники реального росту ВВП в %
2007	6,5	7,3
2008	6,8	2,1
2009	0,4	-15
2010	3,8	4,2
2011	4,5	5,2
2012	3,9	0,2
2013	3,4	0
2014	3,0	прогноз -5-7

Складено за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

фізичних осіб. Має місце відтік депозитів, значне подорожчання кредитів, замороження державних капітальних вкладень у промисловість та інші галузі економіки. Підвищується безробіття. Виявились регіональні та місцеві проблеми конституційного, політичного, економічного і управлінського характеру, які, внаслідок зовнішнього втручання, мають геополітичне значення для збереження цілісності країни, її єдності, миру та спокою не лише в Україні, а і на Європейському континенті.

Глобальна економічна криза як велика рецесія у поєднанні для України із геополітичною кризою набула затяжного характеру. Це мало і продовжує мати негативні наслідки для країни, про що свідчать показники динаміки ВВП України протягом останніх семи років (табл. 1).

Затяжний характер глобальної економічної кризи, гострота проблем "української кризи" обумовлюють потребу розробки та впровадження Антикризової стратегії розвитку України на найближчі п'ять років, яка має бути затверджена Верховною Радою України як документ національного значення. Закони та інші нормативно-правові акти, які в подальшому будуть ухвалені в країні мають бути узгоджені і спрямовані на реалізацію цієї Стратегії.

В Україні за задумом цієї стратегії необхідно розв'язати базові проблеми, які обумовлюють надзвичайну вразливість і залежність країни від ситуації на світових ринках, цін на основні сировинні ресурси, зокрема, імпортний газ.

Має бути реалізована спеціальна програма енергомодернізації як у промисловості, так і в житлово-комунальному господарстві, результатом якої має стати скорочення споживання газу та інших енергоресурсів. Необхідно диверсифікувати джерела поставок імпортованих енергоресурсів, максимально, де це можливо, відмовитись від споживання газу, замінити його іншими енергоресурсами.

Економіка країни потребує адаптації до вимог нового світового економічного циклу, глибокої структурної перебудови, технічної модернізації на основі сучасних технологій, подолання сировинного характеру і сировинної експортної орієнтації.

Має бути проведена децентралізація управління, значно розширена економічна і фінансова самостійність місцевого самоврядування, перенесено основні ресурси і відповідальність за розв'язання місцевих проблем на органи місцевого самоврядування. Самі ці органи мають бути реформовані як і відповідні місцеві органи виконавчої влади. Мають з'явитись повнокровні місцеві бюджети і бюджети префектур і субпрефектур.

Докорінним чином має бути модернізована соціальна сфера, монетизована система надання соціальних послуг, ліквідована, зокрема, система надання соціальних та житлових послуг за державний кошт для окремих привілейованих верств громадян крім військово-службовців та працівників правоохоронних органів.

Глибокої модернізації потребують державні фінанси країни. Має бути розроблена, законодавчо визначена і впроваджена система антикризового управління державними фінансами країни. Зазначена система має включати надзвичайне антикризове законодавство, зокрема, нову редакцію Податкового та Бюджетного кодексів, раціоналізацію бюджетних видатків, фіскальну

консолідацію, оптимізацію квазіфіскальних видатків, збалансування доходів і видатків державного бюджету України і Пенсійного фонду України, оптимізацію обсягів та мінімізацію видатків на обслуговування державного боргу країни, нарощування обсягів міжнародних резервів, підтримку міжнародної ліквідності країни та ліквідності державних фінансів, модернізацію системи державного фінансового контролю, децентралізацію державних фінансів та розширення автономії та ресурсної бази органів місцевого самоврядування, розвиток стратегічного бюджетного

планування, програмно-цільового методу здійснення бюджетних видатків. Система має включати значне розширення прозорості фінансів сектору загального державного управління. Це лише коротка характеристика системи. Сутність, структура та цілі цієї системи є окремим питанням і потребують спеціальної публікації.

Модернізація економіки і фінансів країни неможливі без її європейської інтеграції, адаптації законодавства до вимог ЄС і підготовки до вступу до цієї спільноти.

Одночасно має бути врегульований весь комплекс проблем щодо побудови нової, рівноправної моделі економічного співробітництва із Російською Федерацією на основі компромісу і консенсусу між Росією, ЄС та США щодо геополітичного статусу України.

ВИСНОВКИ

Глобальна економічна криза є великою рецесією, супроводжує перехід світового господарства до нового технологічного і економічного циклу розвитку. Глобальна економічна криза негативно вплинула на світове господарство, національні економіки, призвела до кризи державних фінансів у більшості країн, зокрема, і в Україні. В силу національних, історичних та геополітичних обставин наслідки глобальної економічної кризи в Україні ускладнились останнім часом і глибокою, так званою "українською кризою" та зовнішньою агресією.

Глобальна економічна криза породила ряд загроз та ризиків розвитку державних фінансів України, які важливо ідентифікувати і врахувати при розробці плану розвитку країни за цих умов. В умовах, які склалися в Україні доцільним є розробка та реалізація довгострокової Антикризової стратегії розвитку країни, зокрема, і в частині забезпечення функціонування її державних фінансів. Зазначена стратегія має передбачати здобуття енергетичної незалежності, енергомодернізацію, технічну модернізацію та структурну перебудову економіки, модернізацію соціальної сфери та системи надання соціальних послуг, децентралізацію управління, запровадження системи антикризового управління державними фінансами, європейську інтеграцію та побудову нової моделі економічних відносин із Російською Федерацією на основі компромісу між Україною, Європейським Союзом, Росією та США щодо геополітичного статусу нашої країни.

Література:

1. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері. Розп. Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia... Zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p>
2. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами. Розп. Кабінету Міністрів України від 03 вересня 2012 р. № 633-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia... Zakon4.rada.gov.ua/laws/show/633-2012-p>
3. Про стратегію розвитку системи управління державними фінансами України Розп. Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 р. № 774-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia...>

Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-p

4. "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" Закон України від 27.03.2014 № 1166-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia... Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>

5. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України від 31.10.2008 № 639-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia... Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/639-17>

6. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні Розпор. Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 року № 333-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://economics.unia... Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>

7. Кравченко В.І. Фінанси України: сучасні виклики і проблеми розвитку. — Економіка та держава. — 2013. — № 5. — С. 9—13.

8. Кравченко В.І. Сучасні проблеми світової економіки і концептуальні засади розвитку фінансів України. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. X Міжнар. наук.-техн. конференції, 24—25 жовтня 2013 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ. — 2013. — С. 54—58.

9. Мярковський А.І. Антикризисное управління державними фінансами: питання стратегії та ефективних рішень. — Фінанси України. — 2012. — № 12. — С. 7—23.

10. Мярковський А.І. Стратегічні напрями розвитку системи управління державними фінансами Фінанси України. — 2013. — № 8. — С. 7—18.

11. Кудряшов В.П. Стійкість державних фінансів. — Економіка України. — 2012. — № 10. — С. 54—67.

12. Чужиков В., Бояр А. Антикризисний бюджетний менеджмент в ЄС. — Економіка України. — 2012. — № 1. — С. 69—78.

13. Длугопольський О.В. Публічні фінанси за умов фінансово-економічної кризи та трансформації світової економіки. — Фінанси України. — 2012. — № 8. — С. 106—121.

14. Богдан Т.П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності. — Економіка України. — 2013. — № 2. — С. 4—17.

15. Луніна І.О. Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації. — Фінанси України. — 2012. — № 2. — С. 4—15.

16. Єфименко Т.І., Гасанов С.С., Кудряшов В.П. Фіскальна консолідація в контексті антикризового регулювання. — Фінанси України. — 2013. — № 2. — С. 7—20.

17. Даниленко А.І., Зимовець В.В. Теоретико-методологічні засади ідентифікації ризиків і загроз безпеці сектору державних фінансів. — Фінанси України. — 2012. — № 10. — С. 3—19.

18. Лютий І.О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави. — Фінанси України. — 2009. — № 12. — С. 13—19.

19. Мажина Н.І. Економічний ризик та методи його вимірювання: навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 188 с.

20. Івченко І.Ю. Економічні ризики: навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 304 с.

21. Бланк І.А. Управление финансовыми рисками. — К.: Ника-Центр, 2005. — 600 с.

22. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія / Інститут економічного прогнозування / О.І. Барановський. — К.: Фенікс, 1999. — 338 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Order "On approval of the Concept on national security in the financial

sector", available at: Zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p (Accessed 10 June 2013).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "On approval of the concept of public finance management", available at: Zakon4.rada.gov.ua/laws/show/633-2012-p (Accessed 10 June 2013).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "Development strategy on public finance management", available at: Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-p (Accessed 10 June 2013).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law "On prevention of financial disaster and create conditions for economic growth in Ukraine", available at: Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18 (Accessed 10 June 2013).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), Law "On urgent measures to prevent the negative effects of the financial crisis and on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine", available at: Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/639-17 (Accessed 10 June 2013).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Order "On Approval of the Concept of reforming local government and territorial organization of power in Ukraine", available at: Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r (Accessed 10 June 2013).

7. Kravchenko, V.I. (2013), "Finance Ukraine: Challenges and Problems of Development", *Ekonomika i derzhava*, vol. 5, pp. 9—13.

8. Kravchenko, V.I. (2013), "Recent developments in the global economy and the conceptual foundations of Finance of Ukraine", *Svitovi tendentsii ta perspektyvy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy* [Global trends and prospects of Ukraine's financial system], X Mizhnarodna naukovotekhnichna konferentsiia [X International Scientific Conference], Kyiv, Ukraine, 24—25 October.

9. Miarkovsky, A.I. (2012), "Crisis Public Financial Management: strategy and effective solutions", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 7—23.

10. Miarkovsky, A.I. (2012), "Strategic directions for developing the Public Finance Management", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 7—18.

11. Kudryashov, V.P. (2012), "Sustainability of public finances", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 10, pp. 54—67.

12. Chuzhykov, V. and Boyar, A. (2012), "Crisis Management in the EU Budget", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 69—78.

13. Dluhopolsky, O.V. (2012), "Public finances by the financial and economic crisis and the transformation of the world economy", *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 106—121.

14. Bogdan, T.P. (2013), "The debt policy in terms of global instability", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, pp. 4—17.

15. Lunin, I.O. (2012), "Risks Ukraine's public finances and ways to minimize", *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 4—15.

16. Yefymenko, T.I. Hasanov, S.S. and Kudryashov, V.P. (2013), "Fiscal consolidation in the context of crisis management", *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 7—20.

17. Danilenko, A.I. and Zymovets', V.V. (2012), "Theoretical and methodological basis of identifying risks and threats to the security sector of public", *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 3—19.

18. Luty, I.O. (2009), "Theoretical and methodological foundations of fiscal policy", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 13—19.

19. Majina, N.I. (2003), *Ekonomichnyy ryzyk ta metody joho vymiriuvannia* [Economic risks and methods of measurement], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

20. Ivchenko, I.Yu. (2004), *Ekonomichni ryzyky* [Economic Risks], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

21. Blanck, I.A. (2005), *Upravlenye fynansovymy ryskamy* [Financial Risk Management], Nyka-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

22. Baranovski, O.I. (1999), *Finansova bezpeka* [Financial Security], Feniks, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2014 р.

*Н. В. Поліщук,
д. е. н., професор, професор кафедри економічної кібернетики,
Вінницький національний аграрний університет
Л. І. Гордієць,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет*

ВПЛИВ ЗЕМЕЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

*N. Polishchuk,
Doctor of Economics, Professor, Professor of Economic Cybernetics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnitsa
L. Gordiets,
graduate student, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnitsa*

THE IMPACT OF LAND OWNERSHIP ON THE EFFECTIVE USE OF LAND IN AGRICULTURE

У статті розкрито значення земельних ресурсів для розвитку суспільства, його продуктивних сил. Досліджено основні тенденції використання, відтворення та охорони земельних ресурсів в Україні. Виявлено суперечності проведення земельної реформи. Узагальнено основні науково-теоретичні уявлення щодо особливостей і тенденцій розвитку земельних відносин; визначено основні проблеми землекористування. Розроблено понятійний апарат сталого землекористування, на основі системного підходу визначено його принципи, обґрунтовано систему планування сталого землекористування та процес його здійснення. Обґрунтовується управлінський інструментарій забезпечення раціонального землекористування. Розглядаються необхідність і основні шляхи підвищення ефективності земельних відносин як чинник підвищення ефективності використання земельних угідь та впровадження в країні ринку землі, а також методика розрахунку показників економічної ефективності. Запропоновано систему оцінки ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства.

The article demonstrates the value of the land resources for the development of the society and productive forces. The major tendencies of the Ukrainian land resources usage, restoration and protection are explored. The controversial issues in the land reform implementation are determined. The necessity of creation of the scientific system of steady development of land-tenure is considered in the article, conducted the critical comprehension, generalization and systematization of existent experience. As a result of research conclusions are done about the necessity of the improvement existent system of indexes of estimation of constancy of development after blocks and necessity of subsequent theoretical researches in relation to the improvement of the system for the use of her on a level. Consider the need for and the basic ways to improve land relations as factor in improving the efficiency of land use and implementation of the country's land market, and the method of calculation of economic indicators efficiency. The system of evaluating the performance of agricultural enterprise.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, ефективність використання, земельна реформа, охорона земель, стає землекористування.

Key words: land, land resources, efficient use, land reform, land protection, sustainable land management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва. Ефективність використання землі на сьогодні стає все більш актуальним питанням у зв'язку з її об'єктивною обмеженістю як природного ресурсу. Земельна реформа в Україні має сприяти забезпеченню якісно нового стану використання земель суб'єктами підприємництва у сільському господарстві. Підвищення продуктивності землі забезпечить конкурентоспроможність аграрного сектора економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням і проблемам земельної власності та її впливу на ефективне використання землі в сільському господарстві присвячені роботи відомих науковців, а саме: Балацького О.Ф., Бистрякова І.К., Борисової В.А., Борщевського П.П., Гуцуляка Г.Д., Даниленка А.С., Добряка Д.С., Лендела М.А., Медведєва В.В., Месель-Веселяка В.Я., Павлова О.І., Руснака П.П., Реймерса М.Ф., Розумного І.А., Сохничка А.Я., Саблука П.Т., Скрипчука П.М., Теліжен

ко О.М., Федорова М.М., Черьомушкіна С. Д., та інших. Проте здебільшого у наукових працях розглядаються окремі аспекти ефективного сільськогосподарського землекористування. Подальша трансформація земельних відносин потребує більш детальної еколого-економічного оцінювання земель сільськогосподарського призначення, що обумовлює актуальність дослідження.

Серйозна увага у цих та інших працях приділена і проблемам ефективності у земельній сфері. Проте подальша трансформація відносин власності на землю та форм господарювання в аграрній сфері потребує більш глибокого вивчення можливостей підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, що є особливо актуальним в умовах загострення проблеми продовольчого забезпечення [1, 2].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття аспектів щодо впливу земельної власності на ефективне використання землі та на напрями використання земель сільськогосподарського призначення в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Головне місце у відносинах власності в сільськогосподарстві займає власність на землю. Земельні відносини як складова виробничих відносин посідають особливе місце в суспільному виробництві і потребують цілеспрямованої координації дій, адекватних форм власності на землю, форм господарювання на ній та способом використання землі у всіх галузях економіки. Саме тому використання землі потребує цілеспрямованого державного управління. В Україні управління земельними ресурсами є основною проблемою земельної реформи, яка до останнього часу не знайшла кінцевого вирішення, що, певною мірою, пов'язано з проблемою ефективного використання земельних ресурсів.

У даний час в Україні згідно з Указом Президента "Про прискорення реформування аграрних відносин" від 2 грудня 1999 року здійснюється процес суттєвих змін у відносинах власності на селі. Широкого розмаху набуває створення приватних орендно-пайових господарств на основі передачі частини сільськогосподарських земель у приватну власність сільських жителів. Одержавши земельний пай у свою власність, селянин має право розпорядитись ним на свій розсуд:

- самому працювати на виділеній ділянці;
- передавати її іншим господарям на умовах оренди і одержувати відповідні дивіденди — орендну плату;
- залишати пай у реформованому господарстві з правом також одержати певний дохід (орендна плата) [3].

Надання у користування земельної ділянки, зареєстрованої в Державному земельному кадастрі відповідно до Закону України "Про Державний земельний кадастр", право власності на яку зареєстровано у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, без зміни її меж та цільового призначення здійснюється без складення документації із землеустрою.

Надання у користування земельної ділянки в інших випадках здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). У такому разі розроблення такої документації здійснюється на підставі дозволу, наданого Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, відповідно до повноважень, визначе-

них статтею 122 цього Кодексу, крім випадків, коли особа, зацікавлена в одержанні земельної ділянки у користування, набуває право замовлення розробки такої документації без надання такого дозволу.

У виробничому процесі підприємствам с/г необхідно враховувати принцип ефективності використання ресурсів. Не винятком є і земля, тому в економічній науці прийнято визначати ефективність використання землі у сільськогосподарському підприємстві. Відображається це за допомогою таких показників:

1. **Натуральних**, до яких належать: виробництво продукції рослинництва на одиницю площі, молока і м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь, свинини на 100 га ріллі. Для точнішого вираження рівня ефективності окремих угідь у тваринництві використовують показник виробництва продукції на 100 га посівів кормових культур.

Під час оцінювання рівня ефективності землі в господарствах різної спеціалізації використовують вартісні показники, які можна порівнювати між собою;

2. **Вартісних**, до яких належать: вихід валової і товарної продукції, валового і чистого доходу на 100 га сільськогосподарських угідь, які обчислюють за формулою:

$$E_z = \frac{V_n \text{ (або } T_n \text{, або } V_d \text{, або } \chi_d)}{P_c} \times 100,$$

де E_z — економічна ефективність використання землі;

V_n, T_n, V_d, χ_d — відповідно валова і товарна продукція, валовий і чистий дохід, грн;

P_c — площа сільськогосподарських угідь, га [4].

Ці показники використовуються для порівняння господарств, які мають однакову структуру сільськогосподарських угідь і продуктивність земель. За інших умов враховують економічну оцінку землі. Використання земель під час здійснення господарської діяльності можливе лише на підставі права власності або ж її оренди.

На нашу думку, при обчисленні показників ефективності землі слід згадати і про результативність, тому що це не одне і те ж саме. Ефективність відображає отримання результату з якісної сторони і відображається, як співвідношення загального продукту економічного процесу до відповідних витрат. А результативність показує нам отримання результату не лише з якісної сторони (у вигляді ефективності), але і кількісної (у вигляді масштабності).

Показник ефективності розраховується за формулою:

$$E = \frac{G}{V} \times \frac{V}{Z},$$

де E — показник ефективності;

G — доходність;

V — ресурсність;

Z — витратність.

Відповідно, для того, щоб розрахувати результативність нам потрібно:

$$R = E \times K,$$

де R — показник результативності;

E — якісна ефективність;

K — кількісна ефективність.

Отже, результативність будь-якого економічного процесу походить від категорій його масштабного продукту та ефективності. Будь-який економічний процес виконує не лише кількісні, але й якісні функції щодо отримання певних результатів [5].

Найбільш поширеною підставою щодо набуття права власності приватними підприємцями на землі сільськогосподарського призначення є цивільно-правової угоди. Згідно з частиною 1 статті 130 Земельного кодексу України, покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва.

Слід зауважити, що владою вирішується гостра проблема — перетворення землі у товар. З часом, коли ринок землі набуде цивілізованого характеру, власник паю може його продати за вигідною йому ціною. Згідно із чинним законодавством вслід за розпайуванням землі, видачею земельних сертифікатів і передачею земельних паїв в оренду новим приватним агоструктурам, буде здійснене і розпаювання майна колишніх КСП між селянами з видачею майнових сертифікатів, і потім передачею їх в оренду за відповідну орендну плату. На основі майнових паїв будуть братися в оренду цілісні майнові комплекси з виплатою орендної плати в залежності від вартості майнового паю [6].

Таким чином, на селі поступово з'явиться реальний господар землі, приватний власник, який буде зацікавлений в найефективнішому її використанні.

У нашій країні діє мораторій на продаж земель до 01.01.2013 р. Регулювання оцінки земель в Україні здійснюється Земельним кодексом України, нормативно-правовими актами. Оцінка земель є складовою державного земельного кадастру, який містить бонітування ґрунтів, економічну оцінку земель і грошову оцінку земельних ділянок.

Андрійчук В. Г. підкреслює, що: "Якщо земля не буде товаром, то це призведе до негативних явищ в економіці країни — сприятиме централізації ресурсів і влади, а це суттєвий крок назад, що може викликати до суспільний резонанс. Це знайде своє негативне відображення в раціональному використанні земельних ресурсів та ефективному управлінні ними. Земельним ресурсам притаманні певні властивості й особливості, які відрізняють їх від інших засобів виробництва. Тому не враховувати це не можна. Земля є продуктом природи та існує незалежно від людини, в процесі використання не зношується, не зменшує свої корисні властивості, використання землі пов'язане з просторовою постійністю місця та обмеженістю території" [7].

Саме тому, на нашу думку, щоб вдосконалити земельні відносини в Україні потрібно:

- гарантування державою охорони прав власності на землю та її використання, включаючи її оренду;
- удосконалити систему управління земельними ресурсами та їх використання;
- удосконалити законодавчу та нормативну бази використання земельних угідь;
- створити державну систему моніторингу ринкового руху землі;
- довести рівень державного землеустрою і земельного кадастру до потреб ринкової економіки.

У ринковому середовищі фінансування щодо застосування механізмів державного управління в галузі використання і охорони земельних ресурсів повинно здійснюватись за рахунок коштів від плати за землю (земельний податок) та коштів, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, а також від продажу землі.

Платне землекористування є планомірне входження в ринкове середовище із забезпеченням еко-

номічних важелів раціонального використання і охорони земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів, вирівнювання соціально-економічних умов господарювання на землях різної якості, локалізації деградаційних процесів і поліпшення стану навколишнього природного середовища.

Для стимулювання екологобезпечного землекористування необхідно, щоб сума податку була меншою за розмір рентного доходу, але задовольняла потребу в коштах, які направляються на відтворення родючості ґрунту. Якщо вказані вимоги не будуть виконуватись, то податок на землю буде дестабілізуючим (а не стимулюючим) чинником сільськогосподарського виробництва, що в свою чергу також приведе до погіршення стану довкілля.

Важливим інструментом у всебічному вивченні дійсного і потенційного рівня виробничої спроможності земельних ресурсів виступає економічна оцінка землі. Багатоплановість економічної оцінки землі обумовлює її різні напрями, а саме:

— загальна економічна оцінка землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві, критерії: валова продукція, диференціальний дохід та окупність затрат в розрізі сільськогосподарських угідь;

— економічна оцінка землі по ефективності вирощування сільськогосподарських культур, критерії: урожайність, диференціальний дохід, окупність затрат.

Враховуючи різноманіття природно-кліматичних умов, які акумульовані в системі природно-сільськогосподарського районування та економічної діяльності, вплив якої на стан земельних ресурсів визначено в ерозійному районуванні, ринкове середовище потребує здійснення грошової оцінки їх на основі економічної оцінки земель. Тобто ціна землі визначається тільки на основі вартісних або цінових категорій, в яких акумулюється взаємодія сукупності природно-економічних, суспільних, антропогенних чинників використання земель, а саме — їх прибутковості, доходності, ефективності. Звідси показники економічної оцінки землі слугують важливим порівняльним механізмом щодо ефективності використання земельних ресурсів.

Аналіз чинників підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування і в цілому агропромислового виробництва в розвинутих країнах показує, що саме застосування новітніх технологій (біотехнології, агроекології) та природоохоронних заходів зумовили суттєве зниження ресурсо-, фондо- та енергомісткості агропродовольчої продукції та значне підвищення її конкурентоспроможності. Крім того в розвинутих країнах приділяється велика увага щодо якості й екологобезпечності продуктів харчування. Загальновідомо, що від цих показників залежить здоров'я населення, тривалість життя людини, трудовий та інтелектуальний потенціал суспільства.

Вказані соціально-економічні чинники обумовлюють необхідність докорінно перебудувати характер і структуру землекористування в Україні, насамперед змінити напрям розвитку землеробства з урахуванням узгодження екологічних і економічних вимог. Теоретично між економічними вимогами і екологічними інтересами суперечностей не повинно бути, бо економічно ефективним є те, що зумовлює віддачу від використання природних, в даному разі земельних ресурсів і не задає шкоди навколишньому середовищу, тобто людині та виробничому потенціалу. Таке бачення врахування соціально-економічних чинників, щодо оптимізації землекористування, обумовлює необхідність значного зменшення розораності територій за рахунок виведення з інтенсивного обробітку деградованих і ма-

лопродуктивних орних земель і переведення їх під природну ренатуралізацію та консервацію. Це дозволить значно розширити площі земель з природними ландшафтами, які є важливими факторами екологічно оздоровлених територій України та збереження і збільшення біорізноманіття, що значно поліпшить життєдіяльне середовище та істотно посилення природно-біологічних чинників інтенсифікації виробництва як у загальнонаціональному, так і в регіональних АПК.

Отже, важливим економічним чинником у визначенні порівняльної ефективності використання земельних ресурсів виступає економічна оцінка землі, показники якої за розмірами валової продукції, окупності затрат та диференціального доходу визначають рівень використання земельних ресурсів з урахуванням їх якості, місця розташування та господарської діяльності. Тому співставлення цих показників з показниками бонітетної оцінки та реальними показниками слугуватиме основою визначення реального стану використання земельних ресурсів.

Сучасний стан землекористування новостворених агроформувань базується, в основному, на приватно-орендних відносинах. Аналізом розвитку орендних відносин у сільськогосподарському землекористуванні засвідчує, що вони мають динамічну, прогресуючу тенденцію і реально сформувалися економічно стимулюючим чинником (механізмом) його раціонального використання, а також відіграють важливу соціально-економічну роль, особливо для сільських пенсіонерів, які в структурі сільського населення становить 71% і отримують щорічно біля 2,2 млрд грн. орендної плати.

Держава потенційно має всі можливості для створення всіх умов щодо вирішення проблем, котрі склалися у земельній сфері, врегулювати належним чином земельні відносини в інтересах і на користь землі, сільськогосподарських виробників і населення всієї країни [8].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними причинами, які гальмують розвиток земельних відносин у сільськогосподарському підприємстві є:

- відсутність у виконавчій і законодавчій гілках влади дієвої стратегії реформування земельних відносин;

- державна власність на землю в Україні недооцінюється й дедалі більше пускається на самоплив (що нерідко спровоковане беззаконням) для подальшого нищення розроблених та ще існуючих в Україні прогресивних методів використання землі. Все це здійснюється з метою приватизації землі для спішного створення нових землевласників замість запровадження через відновлення поки що наявних систем землеробства й створення технологічно нових систем ефективного землекористування, щоб на цій основі формувати прогресивну земельну власність і землевласників нового типу;

- сукупність екологічних, економічних і соціальних чинників, котрі суттєво гальмують розвиток земельних відносин у сільському господарстві. Підприємствам слід використовувати системний підхід до вирішення даних проблем;

- недосконалість законодавства та відсутність чітких норм, які б вказували на раціональне використання земель у сільськогосподарському підприємстві.

Для підвищення ефективності і результативності використання сільськогосподарських земель підприємствам слід застосовувати ґрунтозахисні системи землеробства, раціональну організацію виробництва, сівозміни, екологічно безпечні технології ви-

рошування сільськогосподарських культур, зобов'язувати сплачувати за нанесені збитки і застосування штрафних санкцій, які б достатньою мірою поповнювали фонд раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу.

Література:

1. Лозинська О.В. Ефективне використання землі сільськогосподарського призначення / О.В. Лозинська // Землеустрій і кадастр. — 2009. — № 3. — С. 143—148.
2. Кошкалда І.В. Ефективність використання сільськогосподарських земель у контексті сучасного господарювання / І.В. Кошкалда // Науковий вісник Національного аграрного університету. — 2010. — № 3. — С. 228—231.
3. Пашков І.А. Системні основи сталого землекористування в Україні / І.А. Пашков // Вісник Запорізького національного університету. — 2009. — № 1 (4). — С. 149—155.
4. Земельний кодекс України (в ред. від 25 жовтня 2001 року) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 3—4.
5. Поліщук Н. В. Функціонування економічних систем: моделі складових результативності: монографія. — Вінниця: Вінницький національний аграрний університет, 2010. — 396 с.
6. Гнаткович О. Д. Особливості здійснення земельних відносин у сільськогосподарському підприємстві / О. Д. Гнаткович // Науковий вісник НЛТУ України. — 2012. — № 5 (22). — С. 195—199.
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
8. Жук О. П. Вплив соціально-економічних чинників на використання земельних ресурсів в ринковому середовищі / О. П. Жук // Економіка природокористування і екологія. — 2012. — № 4. — С. 117—120.
9. Черевко Г. Земельні відносини як чинник ефективності використання землі / Г. Черевко // Аграрна економіка. — 2010. — № 1—2. — С. 51—57.

References:

1. Lozyn'ska, O. V. (2009), "Efficient use of agricultural land", *Zemleustrij i kadastr*, vol. 3, pp. 143—148.
2. Koshkalda, I. V. (2010), "Efficient use of agricultural land in the context of modern management", *Naukovyj visnyk Natsional'noho ahrarnoho universytetu*, vol. 3, pp. 228—231.
3. Pashkov, I. A. (2009), "Systematic basis for sustainable land use in Ukraine", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1 (4), pp. 149—155.
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "The Land Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, vol. 3—4.
5. Polischuk, N. V. (2010), *Funktsionuvannia ekonomichnykh system: modeli skladovykh rezul'tatyvnosti [Functioning of economic systems: models of component performance]*, Vinnyts'kyj natsional'nyj ahrarnyj universytet, Vinnytsia, Ukraine.
6. Hnatkovych, O. D. (2012), "Features of realization of land relations in agricultural entrepreneurship", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 5 (22), pp. 195—199.
7. Andriychuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv [Economics of agricultural enterprises]*, 2-d ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.
8. Zhuk, O. P. (2012), "Impact of socioeconomic factors on land use in the market environment", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i ekolohiia*, vol. 4, pp. 117—120.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

О. В. Алейнікова,
д. держ. упр., доцент, завідувач кафедри економічної теорії,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

СТРАТЕГІЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

О. Aleinikova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Manager of Department of Economic theory
of the National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne

STRATEGY OF THE MACROECONOMIC REGULATION OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY

Проаналізовано стратегію співставлення цілей забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і конкурентоспроможності підприємств. Досліджено проблему конкуренції, а також пов'язаного з нею питання конкурентоспроможності з моменту зародження економічної науки. Наведено різні підходи до визначення понять конкуренція, конкурентоспроможність. Виділено основні фактори та чинники, що визначають конкретні переваги підприємств й сприяють побудові їх конкурентних стратегій. Розкрито тісний взаємозв'язок стратегії кожного підприємства з умовами виробництва в конкретній галузі, структурою цієї галузі і позицією, яку підприємство займає в галузі. Наведено позицію національної економіки у рейтингу глобальної конкурентоспроможності СЕФ. Обґрунтовано необхідність в утворенні кластерів як основи підвищення функціонування економічних систем. Дано зіставлення підприємства і національної економіки в контексті забезпечення конкурентоспроможності як частини та цілого. Розглянуто національну конкурентоспроможність як умову підтримання усього комплексу параметрів розвитку макроекономічної системи країни. Виділено першочергові завдання стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України.

Strategy of comparison of aims of providing of competitiveness of national economy and competitiveness of enterprises is analysed. The problem of competition is investigational, and also the question of competitiveness related to her from the moment of origin of economic science. Different approaches over are brought to determination of concepts competition, competitiveness. Basic factors and factors that determine concrete advantages of enterprises and assist a construction them competition strategies are distinguished. Close intercommunication of strategy of every enterprise is exposed with the terms of production in concrete industry, by the structure of this industry and position that an enterprise occupies in industry. The brought position over of national economy in rating of global competitiveness of WEF. A necessity is reasonable for formation of clusters as bases of increase of functioning of the economic systems. Comparison of enterprise and national economy is given in the context of providing of competitiveness as part and unit. A national competitiveness as condition of maintenance of all complex of parameters of development of the macroeconomic system of country is considered. Near-term tasks to strategy of providing of competitiveness of national economy of Ukraine are distinguished.

Ключові слова: макроекономічне регулювання, конкурентоспроможність, національна економіка, ефективність виробництва, конкурентна стратегія, макроекономічна політика, національні ресурси, національна конкурентоспроможність.

Key words: macroeconomic regulation, competitiveness, national economy, efficiency of production, competition strategy, macroeconomic policy, national resources, national competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Післякризове відновлення світової економіки, пов'язане із зміною напрямів та інтенсивності міжнародних фінансових потоків, розподілу світових ринків між традиційними та новими центрами економічного зростання, обумовлює суттєву модифікацію конкурентних вимог, з якими стикаються національні економіки на зовнішніх і внутрішніх ринках. Проблема конкурентоспроможності національної економіки займає одне з визначальних місць у макроекономічній політиці розвинутих країн світу. Насамперед, це пов'язано з тим, що конкурентоспроможність можна вважати основною властивістю, яка вимагається від будь-якого економіч-

ного суб'єкта незалежно від національного або міжнародного рівня його функціонування.

Для України однією з найголовніших економічних проблем, на вирішення якої сьогодні має бути спрямована промислова політика, є проблема досягнення світового рівня конкурентоспроможності національної економікою, що в свою чергу посприє ефективній інтеграції у світовий економічний простір в умовах активних процесів глобалізації та інтернаціоналізації [1]. Саме тому розгляд даної проблематики є актуальним, особливо для розробки стратегії економічного розвитку країни, яка б враховувала існуючі проблемні протиріччя та шляхи їх подолання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Фундаментальні дослідження теоретико-методологічних проблем ролі держави у регулюванні розвитку конкурентного середовища і становлення економічної системи належить таким ученим, як С. Брю, М. Енрайт, Д. Кларк, Р. Коуз, П. Кругман, К. Макконнелл, К. Маркс, А. Маршалл, М. Мескон, Д. Норт, М. Портер, Д. Рикардо, П. Самуельсон, С. Сисмонді, А. Сміт, Дж. Стиглер, Й. Шумпетер та ін.

Істотний внесок у дослідження підвищення конкурентоспроможності національної економіки зробили наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених: І. Алексєєва, Б. Буркинського, О. Виноградової, А. Дагаєва, С. Коляденко, О. Кузьміна, А. Кучерової, В. Гейця, А. Омелянович, І. Отенко, Є. Полтавської, А. Поручника, П. Рапкіна, М. Чумаченка та інших. Вітчизняні дослідники визнають, що ефективний розвиток національної економіки головним чином залежить від масштабів впровадження новітньої техніки й технологій, а підвищення активності інноваційної діяльності вітчизняних підприємств є однією з головних передумов забезпечення стабільності, стійкого розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Засоби макроекономічного регулювання створювали дуже несприятливе бізнес-середовище для підприємницької активності через жорсткі монетарні обмеження, фіскальний тиск, суперечливість і непередбачуваність нормативно-правових актів регулювання економіки. Це негативно позначилося на формуванні рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і національної економіки в цілому. Отже, вважаємо за необхідне, проаналізувати стратегію зіставлення цілей забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і конкурентоспроможності підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема підвищення конкурентоспроможності економіки України обумовлюється значним відставанням економіки України за своїми кількісними та якісними макроекономічними параметрами, а також підприємницьким середовищем. В умовах, коли світ стрімко змінюється під впливом інтеграції та конвергенції, Україна залишається слабко підключеною до світових потоків капіталу та інновацій. Відсталість у розвитку інституцій породжує слабку здатність до абсорбції нових технологій, передових ідей, атрибутів громадянського суспільства.

Конкурентоспроможність економіки, методи її виміру та визначення зв'язку із динамікою зростання на різних етапах економічного циклу вже не перше десятиліття перебувають у центрі уваги економістів та політиків, адже в залежності від якості тих чи інших оцінок та ступеня їх відповідності реальній економічній ситуації визначається ґрунтовність стратегічних рішень на макро- та мікрорівні [2, с. 4].

Дослідження проблеми конкуренції, а також пов'язаного з нею питання конкурентоспроможності почалося майже з моменту зародження економічної науки. Чи не найпершим, хто став теоретиком цього питання, був класик економічної теорії А. Сміт. Адже саме він у свій час описав дію всім відомої "невидимої руки", яка спрямовує суб'єкти ринку через урахування власної вигоди в умовах суперництва, породжуючи конкуренцію. Це автоматично врівноважує ринок, регулюючи інтереси всіх його суб'єктів, що забезпечує ефективність, пропорційність і динамічність ринкової економіки [3].

Продовжувач класичної школи А. Маршалл звертав увагу не на конкуренцію, а на свободу підприємництва. З його погляду останнє поняття більш коректне, тому що воно передбачає незалежність і свободу вибору, а не суперництво, що передбачає поняття конкуренції. Разом з тим система вільного підприємництва, за

А. Маршаллом, ґрунтується спирається на конкуренції, оскільки в основі її лежить ринок, де діє багато дрібних підприємців. У цьому сенсі, на думку автора, вільне підприємництво відрізняється від монополії лише за ступенем, а не в принципі, воно являє собою лише один край спектра ринкових форм [4].

Позиції представників класичної школи критикували представники інших економічних течій, зокрема Д. Кларк, який представляв маржиналістів. Конкуренція не є простий і саморегульований механізм. Ніякої тенденції до рівноваги немає, оскільки те, що можна спостерігати на різних ринках, являє собою нескінченне і складне балансування сил. Найголовніше, щоб конкуренція була поставлена на службу суспільству. Це сприяло б поширенню благ, які несе прогрес, забезпечувало б високу і стабільну зайнятість і максимальну свободу, можливу в установлених інституційних і юридичних кордонах [5].

Представник австрійської школи Ф. Хайек відкидав традиційні глумачення досконалої конкуренції на тій підставі, що якби вона була, то в результаті абсолютної еластичності попиту конкуренція була б підірвана. Поняття досконалої конкуренції, на його погляд, позбавлене будь-якої визначеності в часі, тоді як насправді чинки окремих осіб слідує один за одним протягом певного часу. Основна проблема полягає в тому, щоб виявити пристосованість планів, що є в умовах окремих людей, до об'єктивних фактів дійсності. Ф. Хайек вважає, що теорія конкуренції повинна пояснити процес пристосування нових явищ до старих умов [6].

На думку Р. Акоффа, конкуренція — це економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби між підприємствами на ринку для забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців і отримання найбільшого прибутку [7].

Одне з найбільш поширених визначень поняття конкурентоспроможності належить М. Портеру. Він вважає, що конкурентоспроможність підприємства — це можливість добиватися конкурентних переваг і утримувати їх у певних сферах. Доводячи свою позицію стосовно цього визначення, він вказував на те, що нині наявність робочої сили, капіталу чи сировини не визначає успіху економічного суб'єкта, оскільки ці ресурси є широкодоступними. Конкурентоспроможність забезпечується ефективністю, з якою використовуються методи ведення конкурентної боротьби [8, с. 28].

Сучасні вітчизняні економісти по-різному глумачать категорії кредитоспроможності підприємства. Зокрема І. П. Отенко та Є. О. Полтавська визначають її як динамічну характеристику здатності підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг [9, с. 14—15].

На погляд С. В. Коляденко, конкурентоспроможність підприємства — це здатність ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технічний і трудовий потенціали [10, с. 247—250]. Тобто, на думку автора, показник конкурентоспроможності підприємства відображає результати діяльності фактично всіх його підрозділів, а також можливість адекватного реагування на зміни зовнішнього середовища шляхом створення механізму стратегічного управління конкурентоспроможністю.

Як правило, до основних факторів, які визначають конкретні переваги підприємств, відносять:

- відносність — конкурентна перевага проявляється під час порівняння аспектів діяльності підприємств або товарів різних виробників;
- динамічність — конкурентоспроможність змінюється під впливом детермінованих факторів;
- адаптивність — конкретна конкурентна перевага, яка дає змогу адаптуватися до умов, які змінюються;
- стійкість — конкурентна перевага зберігає свою цінність протягом тривалого періоду часу, тобто життєвого циклу;

— ефективність — конкурентна перевага дає змогу підприємству досягати певного результату на одиницю витрат, пов'язаних з реалізацією цієї конкурентної переваги [11, с. 35].

Конкурентоспроможність підприємства характеризується комплексом показників, які визначають становище останнього на відповідному ринку (національному або світовому). Цей комплекс містить як характеристики конкурентоспроможності конкретних товарів, так і чинники, які формують економічні умови виробництва та збуту товарів підприємства в цілому. Відтак варто наголосити, що конкурентоспроможність підприємства не тотожна неухильному підтриманню конкурентоспроможності кожного товару, а полягає, навпаки, саме у спроможності підприємства до адекватної модернізації та переорієнтації виробництва відповідно до життєвого циклу товару.

Продуктивність використання національних ресурсів зароджується на мікрорівні. Основними чинниками продуктивності на мікрорівні є якість стратегії та операцій компанії і властивості середовища для ведення бізнесу. Дієвість макроекономічної стратегії досягається саме адекватністю реакції мікроекономічного середовища. В іншому разі застосування інструментів макроекономічної політики дозволяє досягти фрагментарних цілей, проте, не забезпечує виконання стратегічного завдання. Так, активні дії держави щодо стимулювання інвестиційної діяльності в разі відсутності механізмів забезпечення ефективності капіталовкладень вестимуть до марнування фінансових ресурсів держави, зловживання податковими та кредитними стимулами, зрештою — дестабілізації національної економіки. При цьому цілком можливе фізичне збільшення обсягів капіталовкладень, проте, воно не вестиме до очікуваних позитивних структурно-інноваційних зрушень в економіці та не підвищуватиме її конкурентоспроможність [12, с. 17].

Досвід України так само продемонстрував низьку ефективність політики приватизації. Відчутна реалізація потенціалу приватної власності в українській економіці відбулася лише після реалізації комплексу інших позитивних макроекономічних зрушень: підвищення насиченості економіки ліквідними ресурсами, спрощення доступу до кредитів, девальваційних чинників зростання, поліпшення зовнішньоекономічної кон'юнктури тощо. Забезпечення формування ефективних конкурентних стратегій підприємств — ключове завдання у відновленні конкурентоспроможності національної економіки. Проте якісна стратегія підприємства може формуватися лише в якісному середовищі, яке забезпечує наявність та доступність належної інформації, розвинену інфраструктуру, наявність активної наукової складової, розвиненість системи соціального партнерства.

На рівні підприємства знаходить вияв суперечлива природа конкуренції, яка полягає в тому, що вона водночас містить в собі власне заперечення. У зв'язку з тим, що ступінь конкурентоспроможності визначається ступенем реалізації ринкової ніші, підприємство мусить постійно намагатися якомога ширше реалізувати свою ринкову нішу, утримуючи її в боротьбі з конкурентами. Залежно від природи товару, становища на ринку і технологічних особливостей різні типи підприємств мають свої конкурентні переваги. Оптимальна комбінація типів підприємств здійснює сприятливий вплив на стійкість економіки і її здатність адаптуватися до змін, а отже — на конкурентоспроможність у національному масштабі. Різноманітні підприємства в таких умовах постійно існують одне поряд з одним, проте, ведуть взаємну конкурентну боротьбу. Ринок у цілому виявляється, завдяки цьому, безпечним від загрози переважання однієї з груп підприємств, а отже — завищення цін, зниження якості та інших проявів монополізму. Відтак видова різноманітність підприємств підвищує стійкість національної економіки загалом.

Забезпечення конкурентоспроможності є цільовою функцією стратегії фірми, спираючись на яку, на рівні

підприємства приймаються рішення і здійснюються заходи, суттєві для характеру виробничої діяльності в ринковій економіці загалом (щодо структури і обсягів виробництва, нормування споживання та нагромадження, реалізації та розвитку технологічного та інноваційного потенціалу тощо).

Підприємство приймає рішення щодо побудови конкурентної стратегії, враховуючи вплив п'яти основних чинників [12, с. 20]: загрози появи нових конкурентів; загрози появи товарів чи послуг — замінників; здатності постачальників комплектуючих товарів торгуватися; здатності покупців торгуватися; суперництва вже існуючих конкурентів між собою. Саме ці основні чинники справляють визначальний вплив на ціни, які формуються підприємствами, припустимі витрати, які вони можуть нести, і на розміри капіталовкладень, необхідних для підтримання конкурентоспроможності, отже — на прибутковість галузі.

Конкурентоспроможність підприємства свідчить про надійність інвестиції в дане підприємство, а отже, за інших рівних умов, знижує вимогливість інвестора щодо норми прибутку. В макроекономічному вимірі цей чинник впливає, таким чином, на вибір економічних суб'єктів між споживанням та заощадженням (інвестуванням) на користь останнього.

Конкурентоспроможність підприємств формується в конкурентній боротьбі внаслідок вибору ними адекватної стратегії діяльності. Відсутність стратегії чи помилки у її виборі призводять до неефективного витрачання обмежених виробничих ресурсів, втрати часу як найбільш цінного фактора ринкового успіху. На жаль, стратегія економічної трансформації в Україні не сприяла виробленню більшістю підприємств власних конкурентних стратегій, що часто вело до їх програшу у конкурентній боротьбі із зарубіжними компаніями, які вже пройшли етап власного становлення. Виходячи з викладеного вище, логічним видається висновок про те, що тривала трансформаційна криза в Україні пов'язана насамперед як із несформованістю в державі конкурентної сукупності підприємств, так і зі звуженням та збідненням структури внутрішнього ринку. Це викликало деформацію основних складових процесу конкуренції, відтак, обумовило його неадекватну роль в регулюванні ринкових відносин. Реакція вітчизняних підприємств на ускладнення конкурентних умов полягала переважно не в розробці та реалізації конкурентних стратегій, а в згортанні діяльності, підвищенні цін на основі монопольного становища, здобутті рентних переваг за рахунок податкових та інших пільг чи близькості до розподілу бюджетних ресурсів [12, с. 21].

Стратегія кожного підприємства істотним чином визначається умовами виробництва в конкретній галузі, структурою цієї галузі і позицією, яку підприємство займає в галузі. Зважаючи на те, що на світових ринках національним економікам притаманна, як правило, галузева міжнародна спеціалізація, важливою складовою становлення конкурентоспроможності національної економіки є досягнення конкурентоспроможності галузі. Слід, проте, зауважити, що галузь у ринковій економіці не є єдиною структурною одиницею і конкуренції між галузями як такими не існує. Конкурують між собою та із зарубіжними підприємствами окремі підприємства певної галузі. Тому галузь не може розглядатися як повноцінний суб'єкт конкурентоспроможності як така, проте, може включати в себе більше чи менше конкурентоспроможних підприємств.

Незважаючи на певну умовність терміна "конкурентоспроможність галузі", він має значне методологічне значення. Адже саме на рівні галузі можливе здійснення узагальненої оцінки ефективності використання тих чи інших видів суспільних ресурсів. Втрата галузями конкурентних позицій ставить під загрозу здатність країни підтримувати соціально-економічну оптимальність, стабільне економічне зростання. Підтримання виробництва у найбільш продуктивних галузях, імпорт переважно товарів і послуг, які є продуктами тих

галузей, в яких країна є менш конкурентоспроможною, процес, що сприяє зміцненню національної економіки та оптимальному використанню національних ресурсів. Саме ефективність сукупності підприємств галузі формує її конкурентоспроможність як складову конкурентоспроможності національної економіки та є показником привабливості галузі для міжгалузевого переливу капіталів та припливу нових інвестицій [12, с. 23].

Відтак галузевий рівень зазвичай є основним об'єктом впливу для різноманітних державних програм та інструментів сприяння розвитку, захисту від надмірної конкуренції тощо.

За визначенням Світового Економічного Форуму (World Economic Forum) конкурентоспроможність країни розглядається як сукупність чинників, політик та інституцій, які визначають рівень продуктивності країни. Зростання продуктивності — що означає краще використання наявних факторів виробництва і ресурсів — це рушійна сила зростання рівня віддачі від вкладених інвестицій, який, в свою чергу, визначає рівень сукупного зростання економіки. Таким чином, більш конкурентна економіка буде однією з найбільш швидко зростаючих у середньо- та довгостроковому періоді часу. Для визначення ключових елементів стійкого розвитку окремих країн Світовий Економічний Форум (СЕФ) розраховує Індекс Глобальної Конкурентоспроможності, на основі яких проводяться порівняння і аналіз змін рівня конкурентоспроможності для різних країн [2, с. 22].

Як відомо, в рейтингу глобальної конкурентоспроможності СЕФ за 2012—2013 рр. Україна піднялася на дев'ять позицій (73 місце серед 144 країн), та перейшла зі списку факторно-орієнтованих економік у перелік економік, орієнтованих на ефективність. Це означає, що пріоритетними для конкурентоспроможності нашої країни стають висока технологічна готовність, якісна вища освіта, ефективність ринків праці товарів та фінансових ринків. Однак у випадку з Україною дві з чотирьох базових складових ключових ще на першій стадії, а саме: інвестиційна і макроекономічна стабільність, до цього часу залишаються дуже слабкими. На думку фахівців, їх ігнорування буде в подальшому стримувати прогрес за іншими складовими конкурентоспроможності національної економіки [13, с. 35].

Ідеться про пасивну роль держави в реформуванні економіки; домінування політики над економікою в процесі прийняття життєво важливих для суспільства рішень, що призводить до пріоритету приватних інтересів окремих осіб над суспільними інтересами; високий ступінь бюрократизації та корупції; слабкість фінансової системи; нерозвиненість внутрішнього ринку; низький рівень доходів населення тощо. Достатньо зауважити, що за індексом умов ведення бізнесу наша країна знаходиться на 137 місці серед 185 країн світу; за Індексом сприйняття корупції — на 144 місці серед 176 країн; за Індексом економічної свободи — на 161 місці з-поміж 177 країн. При цьому аналіз індикаторів Європейського інноваційного табло засвідчує, що ніші Україна перебуває в останній за рівнем інновативності групі наздоганючих країн зі значенням Європейського інноваційного індексу 0,23 та відстає за цим показником від "країн-лідерів" приблизно у 3 рази (Швеція — 0,68), "країн-послідовників" — у 2 рази (Великобританія — 0,48), країн "помірних інноваторів" — 1,6 рази (Норвегія — 0,35) [13, с. 35].

Стратегія забезпечення конкурентоспроможності України повинна ґрунтуватись не на наздоганяючому, а на випереджаючому характері. А для цього слід перейти на інноваційний тип розвитку, сприяти здійсненню безперервної модернізації, яка ґрунтується на використанні як нових досягнень вітчизняної науки і техніки, так і інших країн.

Глобалізація і подальша лібералізація для цього відкриває нові можливості. Політика лібералізації торгівлі сприяє посиленню конкуренції на товарних ринках через стимулювання міжнародного торговельного обміну. Міжнародна конкуренція зростає й за рухомі фактори виробництва, за приватний капітал. З'яв-

ляється більше можливостей для дроблення виробничих процесів та перенесення окремих процесів виробництва в інші місця і навіть інші країни. Проте у багатьох регіонах сформований регіональний потенціал неможливо перемістити в інше місце. Це викликає необхідність в утворенні кластерів як основи підвищення функціонування економічних систем, у яких відбувається обмін інформацією щодо потреб у технологіях, матеріалах, послугах між виробниками, постачальниками, покупцями. Іде активізація незадіяного потенціалу (ресурсного, науковотехнічного, соціально-економічного тощо), зростання конкурентних переваг на ринку всіх співучасників кластера у їхній конкурентній боротьбі.

Варто відзначити, що мультиплікативний розвиток конкурентоспроможних компаній, який веде до розкриття "інноваційного кластеру", можливий лише в разі стійкого зростання доходів суб'єктів господарювання та споживачів. Нації з низьким рівнем доходу схильються до пошуку конкурентних переваг на базі низької вартості чи рідкісності ресурсів та здобуття політичних привілеїв. Перехід до розряду націй з високим рівнем доходу дає можливість і вимагає зміни парадигми конкуренції — до такої, що базується на ефективності економічних процесів та інноваціях.

Підприємство і національна економіка в контексті забезпечення конкурентоспроможності співвідносяться між собою як частина та ціле, причому важливість жодного з цих компонентів при формуванні конкурентоспроможності національної економіки не може бути применшена. Привабливість товару в кінцевому вигляді залежить від того, наскільки вдало було сформоване мотиваційне поле діяльності для підприємства у національному економічному середовищі і наскільки вдало підприємства використали надані їм переваги для виготовлення товарів, які за ціновими та неціновими характеристиками виявилися кращими, ніж товари конкурентів. Слід зважати на наявність значного підґрунтя для конфлікту інтересів та цілей конкурентоспроможності підприємств та національної економіки, який впливає з суперечностей завдань підвищення індивідуальної конкурентоспроможності та макроекономічної політики, спрямованої на стабільний економічний розвиток. Остання досить часто веде до формування рамок умов, несприятливих, загрозливих для деяких підприємств чи навіть галузей. Безперечно, усунення з ринку підприємств, які здійснюють марнування національних ресурсів, є природним та позитивним процесом ринкового регулювання [12, с. 25].

Між тим завдання макроекономічного регулювання часто вимагають також впровадження обмежень та впливів на розподіл суспільних ресурсів, а це впливає на весь загал економічних суб'єктів (впровадження ресурсозбереження, соціальні нормативи, екологічні вимоги, монетарна стабільність, стимули галузевого розвитку тощо). Відтак принципово важливим є коректне зіставлення цілей забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і конкурентоспроможності підприємств.

Національна конкурентоспроможність передбачає підтримання усього комплексу параметрів розвитку макроекономічної системи країни (грошово-кредитної системи, фіскальних показників, співвідношення попиту та пропозиції, розвитку фізичного та людського капіталу, науково-технологічного розвитку тощо) на рівні, який дає підстави очікувати стабільне та адекватне становище країни у світовій економічній системі, в потоках товарів, капіталів, інформації, інших ресурсів. Враховуються також економічні наслідки неекономічних параметрів суспільної системи: якості державного управління, рівня демократії та законності, освітнього рівня населення, розвитку науки тощо.

ВИСНОВКИ

Зазначений підхід найбільш адекватно відображає кінцеві цілі забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Поспіх може призвести переваж-

но до марнування суспільних ресурсів та виникнення суттєвих макроекономічних диспропорцій, сумарний вплив яких на конкурентоспроможність національної економіки може бути протилежним від очікуваного. Першочерговими завданнями стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України можна виділити: підвищення рівня продуктивності праці та наближення його до рівня високорозвинутих країн світу; створення ефективної системи функціонування економіки та її суб'єктів, яка була б здатна в умовах жорсткої конкуренції забезпечити стабільний розвиток і зростання; формування стабільного конкурентного середовища за міжнародними нормами і стандартами, яке спонукало б до продуктивної конкуренції на глобальному рівні та надавало б можливість для ефективно конкурентної поведінки вітчизняних товаровиробників. Таким чином, з теоретичних концепцій посилення конкурентоспроможності країни та результатів практичного порівняння міжнародних конкурентних переваг країн світу випливає, що стрижнем сучасної української моделі міжнародної конкурентоспроможності мають служити реалізація та використання національних конкурентних переваг саме на інноваційній основі, однак із обов'язковим одночасним застосуванням заходів щодо комплексного і системного посилення всіх наявних чинників конкурентоспроможності країни.

Література:

1. Жердецька А.В. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації та активізації інтеграційних процесів [Електронний ресурс] // А.В. Жердецька, О.А. Харун Режим доступу: http://mev-hnu.com/load/studentska_naukovo_praktichna_konferencija_2013/1_svitova_ekonomichna_integracija_ta_globalizacijni_procesi_v_khkh_stolitti/konkurentospromozhnist_nacionalnoj_ekonomiki_v_umovakh_globalizaciji_ta_aktivizaciji_integracijnih_procesiv/43-1-0-294
2. Крючкова І.В. Концепція Державної програми підвищення конкурентоспроможності національної економіки на 2007—2015 роки / І.В. Крючкова // НАН України: ДУ "Інститут економіки та прогнозування". — К., 2007. — 51 с.
3. Смит А. Исследование о причинах богатства народов / А. Смит / Рос. акад. Наук, Ин-т экономики; [пер. с англ., введ. ст., коммент. Е. М. Майбурда; отв. ред. А.И. Абалкин]. — М.: Наука, 1993. — 570 с. — [Кн. I—III].
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. — [Т. 1; пер. с англ.] / А. Маршалл. — М.: Прогресс, 1993. — 414 с.
5. Кларк Д. Распределение богатства: [пер. с англ.] / Д. Кларк. — М.; Л.: ОГИЗ СОЦЭГИЗ, 1934. — 415 с.
6. Hayek F. Prices and production, London, 1931 / Hayek F. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www/cepa.newschoo. edu/het/ profiles/ hayek. htm>
7. Акофф Р. Планирование будущего корпорации. / Р. Акофф. — М.: Прогресс, 1985. — 327 с.
8. Портер М. Конкуренция / Майкл Е. Портер; [пер. с англ. О.А. Пилявского]. — М.: Вильямс, 2005. — 608 с.
9. Отенко І.П. Управління конкурентними перевагами підприємства: [наук. вид.] / І.П. Отенко, Є.О. Полтавська. — Х.: ХНЕУ, 2005. — 210 с.
10. Коляденко С.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу / С. В. Коляденко // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, (м. Київ, 16—17 жовтня 2012 року). — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — С. 247—250.
11. Иванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток: [монографія] / Ю.Б. Иванов, П.А. Орлов, О.Ю. Иванова. — Х.: Інжек, 2008. — 352 с.
12. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська, А.П. Павлюк [та ін.]. — К.: НІСД, 2013. — 120 с.
13. Гражевська Н.І. Глобалізаційні детермінанти конкурентоспроможності національних економік / Н.І. Гражевська // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції 19 квітня 2013 року: КНУ імені Тараса Шевченка. — Київ, 2013. — С. 33—37.

References:

1. Zherdets'ka, A.V. and Kharun, O.A. (2013), "The competitiveness of the national economy in the context of globalization and intensification of integration processes" [Online]: http://mev-hnu.com/load/studentska_naukovo_praktichna_konferencija_2013/1_svitova_ekonomichna_integracija_ta_globalizacijni_procesi_v_khkh_stolitti/konkurentospromozhnist_nacionalnoj_ekonomiki_v_umovakh_globalizaciji_ta_aktivizaciji_integracijnih_procesiv/43-1-0-294 (Accessed 23 March 2013).
2. Kriuchkova, I.V. (2007), Kontseptsiia Derzhavnoi prohramy pidvyschennia konkurentospromozhnosti natsional'noi ekonomiky na 2007—2015 roky [Concept of the State increase the competitiveness of the national economy in 2007—2015], NAN Ukrainy: DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia", Kyiv, Ukraine.
3. Smyt, A. (1993), Issledovanie o prichinah bogatstva narodov [Study on the Wealth of Nations], Nauka, Moskva, Rossiya.
4. Marshall, A. (1993), Principy jekonomicheskoy nauki [Principles of economics], Progress, Moskva, Rossiya.
5. Klark, D. (1934), Raspredelenie bogatstva [Distribution of wealth], OGIZ SOCJE GIZ, Moskva, Leningrad, Rossiya.
6. Hayek, F. (1931), Prices and production, London, UK, [Online]: <http://www/cepa.newschoo. edu/het/ profiles/ hayek. htm> (Accessed 21 March 2013).
7. Akoff, R. (1985), Planirovanie budushhego korporacii [Planning for the future corporation], Progress, Moskva, Rossiya.
8. Porter, M. (2005), Konkurencija [Competition], Vil'jams, Moskva, Rossiya.
9. Otenko, I. P. and Poltav's'ka, Ye. O. (2005), Upravlinnia konkurentnyy perevahamy pidpriemstva [Office of competitive advantage], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
10. Koliadenko, S. V. (2013), "Strategic management competitiveness of agricultural enterprises" Zbirnyk materialiv Chotyrynadtsiatykh richnykh zboriv Vseukr. konhr. vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of All-Ukrainian. Congr. Scientists agricultural economists], Kyiv, Ukraine, pp. 247—250.
11. Ivanov, Yu. B. Orlov, P. A. and Ivanova, O. Yu. (2008), Konkurentni perevahy pidpriemstva: otsinka, formuvannia ta rozvytok [Competitive advantage: assessment, formulation and development], Inzhek, Kharkiv, Ukraine.
12. Zhalilo, Ya. A. Pokryshka, D. S. Belins'ka, Ya. V. and Pavliuk, A. P. (2013), Perspektivy ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobal'noi makroekonomichnoi nestabil'nosti [Prospects for Ukraine's economy in a global macroeconomic instability], NISD, Kyiv, Ukraine.
13. Hrazhevs'ka, N. I. (2013), "Globalization determinants of competitiveness of national economies" Materialy XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Materials XIII International Scientific Conference], XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [XIII International Scientific Conference], Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine, 19 Apr 2013, pp. 33—37.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

*М. В. Босовська,
к. е. н., доцент, докторант кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет*

КОГНІТОЛОГІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ

*М. Bosovskaya,
PhD, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kiev*

COGNITIVE INTEGRATION PROCESSES IN THE ECONOMY

У статті обґрунтовано необхідність виокремлення методологічних підходів до дослідження інтеграційних процесів на основі декомпонування та структуризації економічних вчень про інтеграцію. Запропоновано на основі цілісного науково-теоретичного узагальнення основоположних здобутків вчених щодо реалізації інтеграційної взаємодії виокремити методологічні напрями формування та розвитку інтеграційних процесів: технологічний, ринковий, інституційний, динамічний, ресурсний, знаннєорієнтований, компетентнісний, владний, когнітивний, праксеологічний, адаптивний, комунікативний, інформаційний, витратний, структурний, ціннісний, стратегічний, конкурентний, трансформаційний, інноваційний, ситуаційний, функціональний, системний, процесний, організаційний, самоорганізаційний, концентричний, циклічний, підприємницький, проєктний, соціальний, екологічний, просторовий, стосунковий, реляційний, нормативно-правовий, фінансовий, маркетинговий, управлінський, синергетичний, гуманітарний, проблемно-орієнтаційний, рефлексивний, консолідаційний, випадковий, атракційний (опційний). Запропоновані підходи надають можливість віддзеркалювати існуючі реалії розуміння інтеграції та в повній мірі відобразити її зміст. Методологія структуризації інтеграційних процесів дозволить у подальшому розвивати теоретико-методологічний базис концепції інтеграційного розвитку суб'єктів господарювання.

In this paper the necessity of distinguishing methodological approaches to the study of the integration process on the basis of layout and structuring of economic doctrines of integration. Proposed based on a holistic scientific and theoretical generalization fundamental achievements of scientists to implement the integration interaction distinguish methodological trends shaping and development of integration processes: technological, market, institutional, dynamic, resource, intellectual, complementary, overbearing, cognitive, practical, adaptive, communication, information, costly, structural, value, strategic, competitive, transformational, innovative, situational, functional, system, process, organizational, self-organizing, concentric, cyclic, business, design, social, environmental, spatial, conflict, relational, legal, financial, marketing, management, effective, humanitarian, problematic, reflective, consolidated, random, optional. The proposed approaches make it possible to reflect the current realities of integration and understanding to fully display its contents. The methodology of structuring the integration process will allow to further develop the theoretical and methodological basis of the concept of the integration of business entities.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційний процес, теорія інтеграції, передумови інтеграції, генеза інтеграції, еволюція інтеграції.

Key words: integration, integration process, the theory of integration, premise integration, integration of genesis, evolution integration.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Формування методології розвитку інтеграційних процесів потребує здійснення цілісного науково-теоретичного узагальнення основоположних здобутків вчених щодо реалізації інтеграційної взаємодії економічних суб'єктів. Таким чином, актуалізується потреба декомпонування та структуризації комплексного наукового доробку у цій сфері у когнітологічні підходи з метою подальшого розвитку інтеграційної теорії. Відповідно це сприятиме глибокому методологічному забезпеченню розвитку інтеграційних процесів у економіці, що обумовлює актуальність проблематики даної статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Сучасний науковий формат розвитку інтеграційних процесів господарюючих суб'єктів базується на новітніх підходах до дослідження еволюції та методології теорії інтеграції, серед яких: фінансовий (А. Мовсесян); інформаційний (М. Шерешева [1]), системний (С. Мещерякова [2]); маркетинговий (А. Балабаниць [3], П. Гембл, М. Стоун, Н. Вудкок [4]); логістичний (Дж. Джонсон, Д. Вуд [5]); динамічний (А. Попов [6]); владний (В. Демет'єв [7]); стратегічний (В. Катькало [8]); конкурентний (М. Портер [9]); управлінський (А. Пилипенко [10]); адаптивний (Г.

Бушмелева [11]); інноваційний (П. Друкер [12]); просторовий (Р. Фаснахт [13]).

Інваріантність підходів до дослідження інтеграційних процесів пояснюється як історичною закономірною характеристикою їх розвитку, так і різноманітністю теоретичних моделей формування та функціонування інтеграційних структур. Разом з тим, представлені підходи характеризуються вузькістю та моноаспектністю, відсутністю однозначності в принципах та засадах їх виокремлення, що в свою чергу, значною мірою ускладнює в подальшому побудову конкретних моделей для управління окремими аспектами діяльності інтегрованих формувань. Зважаючи на це, нами зроблено висновок, дана ситуація є дещо формальною і не може віддзеркалювати існуючі реалії розуміння інтеграції та в повній мірі відобразити її зміст, а отже, потребує методологічного обґрунтування предметного простору інтеграції.

МЕТА СТАТТІ

З огляду на вищевикладене, метою статті є синтез зазначених компліментарних здобутків у когнітологічні підходи з метою структуривання та упорядкування наявних теоретичних знань та формування методологічного забезпечення щодо якісного розвитку цілісного предметного простору інтеграційної теорії.

Таблиця 1. Когнітологія інтеграційних процесів в контексті новітніх теоретико-методологічних підходів соціоекономічної феноменології

Методологічний напрям (підхід)	Теоретичні, методологічні та концептуальні передумови	Домінантні підходи
Технологічний	ортодоксальна технологічна теорія фірми; теорія технологічних факторів	інтеграційні процеси як об'єднання підприємств вздовж технологічного (логістичного) ланцюга з урахуванням виробничої сумісності й специфічності активів
Ришковий	теорія контрастів; теорія галузевих ринків	інтеграційні процеси як сукупність ринкових відносин щодо формування, передачі, контролю та захисту прав власності на активи; інтеграція як результат ринкового обміну обґрунтування інтеграційних економічних процесів через ринкові механізми та суб'єктивні фактори
Інституційний	меркантилістична теорія, інституційна теорія; теорія інститутів та інституційних змін	інтеграція як продукт історичного процесу; результат еволюції суспільства та організації; як динамічне явище
Динамічний (діалектичний, еволюційний)	еволюційна теорія (економіка)	інтеграція як процес залучення, консолідації та комбінування ресурсів і бізнес-процесів для отримання конкурентних переваг: як можливість найефективнішого використання наявних та потенційних ресурсів у результаті взаємодії
Ресурсний	ресурсна теорія (ресурсної залежності)	інтеграція як додаткова ринкова можливість формування ключових компетенцій
Знаннєорієнтований (інтелектуальний)	теорія економіки знань (управління знаннями)	інтеграція як можливість розподілу та примноження влади вздовж технологічного ланцюга створення вартості
Компетентісний (компліментарний)	теорія стратегічної архітектури корпорації, теорія ключових компетенцій, теорія динамічних спроможностей	інтеграція як можливість реалізації когнітивного процесу власника та управління; знання (навчання), соціально-психологічні особливості людини та довіра як передумови реалізації інтеграційних процесів
Владний	теорія економічної залежності; теорія колективних дій, теорія концентричних кілець	інтеграція через координаційні механізми
Когнітивний	теорія взаємних очікувань, теорія соціального обміну (соціальної взаємодії)	інтеграція як спроможність адаптуватись до невизначених обставин на режим стійкого функціонування за рахунок комбінованого ефекту
Праксеологічний	праксеологічна теорія; теорія ролей	інтеграція як комунікативний обмін різноманітними видами та типами знань
Адаптивний	теорія адаптації (адаптивних систем); теорія контрактів	інтеграція як створення вартості за рахунок генерації інформації
Комунікативний	теорія взаємодії, теорія колективних дій; теорія інформаційної вартості, теорія інформаційної економіки	інтеграція як зникнення трансакційних витрат та зменшення специфічності активів
Інформаційний	теорія інформаційної вартості; теорія інформаційної економіки; теорія асиметричної інформації	інтеграція як глибокий процес структурних перетворень на основі відлучення власності від управління; аналізу конкуренції ринку з метою укріплення конкурентних позицій
Витратний	теорія трансакційних витрат (специфічних активів; теорія пошуку ренти); теорія галузевих (внутрішніх) ринків	інтеграція як можливість створення переваг (врахування вигод; гармонізація інтересів та узгодження потенціалів усіх сторін, зацікавлених у діяльності інтеграційної структури (власників, менеджерів, персоналу, споживачів, партнерів, суспільства тощо)
Структурний (поведінковий)	теорія економічної динаміки та підприємництва; теорія прав власності; теорія макргенерацій	інтеграція як стратегія поведінки на ринку з метою отримання переваг
Ціннісний (вартісний, стейкхолдерський)	маржиналістична теорія; теорія цінностей, теорія стейкхолдерів (зацікавлених сторін)	інтеграція як створення конкурентних переваг
Стратегічний	стратегічна теорія; теорія стратегічної поведінки та позиціонування; теорія стратегічного вибору	інтеграція як спроможність та готовність до проведення змін
Конкурентний	теорії конкуренції, теорія ігор та корпоративного розвитку	інтеграція з позиції можливостей комбінування ресурсів для реалізації інноваційної діяльності
Трансформаційний	теорія економічного росту; теорія організаційних змін, критичні теорії	інтеграція як ситуаційний вибір (реакція на стан внутрішніх факторів та зміни зовнішнього середовища), спрямований на підтримку життєдіяльності, сталості функціонування й збереження потенціалу
Інноваційний	теорія інноваційного розвитку (динамічного розвитку)	інтеграція як спроможність до економічного зростання через спільність виконуваних функцій, інтересів та взаємозалежність відносин
Ситуаційний	теорія ситуаційного вибору	інтеграція як формування та розвиток відкритої складної соціотехнічної системи, що складається з підсистем різного рівня і складності, які взаємодіють між собою; як характеристика стану системи (сукупності певних елементів)
Функціональний	економічна теорія організацій (класична)	інтеграція як послідовне поєднання та виконання взаємопов'язаних функцій (бізнес-процесів)
Системний	загальна теорія систем (системний підхід)	
Процесний	теорія адміністративного управління; теорія реінженерингу корпорації	

Продовження таблиці 1

Організаційний	класична економічна теорія, теорія наукового управління, бюрократична теорія, універсальна теорія організації, теорія системи; теорія організаційного поведінку та зв.		інтеграція як напірля та оптимізація внутрішніх та формування міжбюрокраційних взаємозв'язків організацій у відношенні до прийнятих рішень, що передбачає створення інтеграційних і формувальних
Самоорганізаційний	теорія автогенезу (самостворення форми); класична теорія		інтеграційні процеси як динамічний розвиток інтеграційно-екологічних утворень (у межах від)
Концентраційний (самократичний)	теорія самоорганізаційної критичності		від), як результат самоорганізації складних систем
Циклічний	теорія життєвих циклів		розвиток інтеграційних процесів як складних ланкових систем на основі самокритичності (еволюція з якої визначена причина здатна викликати непередбачувані динамічні наслідки та зміни)
Підприємницький	теорія економічної динаміки та підприємства		розвиток інтеграційних процесів на основі залежності параметри функціонування від часового простору (життєвого циклу)
Промисловий	теорія управління виробства		інтеграційні процеси як підприємницька ініціатива, спрямована на ефективне використання ресурсів, отримання прибутку, впровадження інновацій з метою динамічного розвитку
Соціалістичний	теорія людського управління; теорія п'ятеорії; теорія реальних опціонів; соціалістичної інтеграції		інтеграція як бізнес-процес з раціонального розвитку, як комплексна діяльність шляху через реалізацію певних змін певного стану організації
Екологічний	теорія глобалізації; теорія сталого розвитку; організаційна екологія; теорія еволюції і коволюції		інтеграція як процес: досягнення певної мети шляхом економічної системи
Принциповий	теорія лобіювання; теорія макроекономіки; класична теорія; теорія сталого розвитку		дослідження інтеграційних структур у світлі функціонування вільного середовища через перекладання принципів та закономірностей розвитку еволюційних систем
Стоунковий (конфліктний)	соціальні теорії; теорії управлінні змінами; теорії ініціатив; теорії взаємодії; теорії конкуренції; теорії кофінансів; теорії тор		інтеграція: процес з певною метою, що характеризується територіальними межами, рівноправністю простору та густотою середовища
Реляційний	реляційна теорія контактів; соціально-когнітивна теорія		розв'язання конфлікту шляхом збору та конкурентних переваг
Нормативно-правовий	теорія територіальної інтеграції; теорія прав власності; інституційна теорія		інтеграція: відносина на основі лобіювання між суб'єктами в умовах певної мети
Фінансовий	теорії фінансово-промислового капіталу та корпоративних фінансів		інтеграція як нормативно-правові регуляції стійкої діяльності та міжорганізаційної взаємодії суб'єктів
Маркетинговий	маркетинг підприємств; соціально-економічна конкуренція маркетингу; маркетинг компетенцій маркетингу		інтеграція як нагромадження фінансових активів, зростання ефективності фінансових потоків і ринкової вартості бізнесу
Управлінський	теорія організації		інтеграція як зміна: зміна певних функціональних взаємозв'язків між маркетинговими відділами з досягненнями, бізнес-целями та оцінкою взаємозв'язку
Синергетичний (результативний)	синергетична теорія (теорія складних систем); теорія торгівлі (логістики та поведінки);		управління інтеграційно взаємодією на основі дослідження виконання традиційних функцій менеджменту та урегулювання взаємодій між класичним бізнесом, найкращих топ-менеджерів, традиційних та сучасних
Гуманітарний	інституційна теорія; теорія адміністративної повноважень; теорія еволюції; соціальні теорії інтеграції		інтеграція: процес з певної консолідованого формування та розвитку людського капіталу
Проблемно-ситуаційний (цільовий)	теорія ситуаційного менеджменту; теорія адміністративного менеджменту		інтеграція як забезпечення розвитку та зростання на основі об'єктивних можливостей та економічних суб'єктів у відповідь досягненням ешерей; як результат самоорганізації складних еволюційних систем
Рефлексивний	теорія рефлексивного управління		інтеграційні процеси з певної консолідованого формування та розвитку людського капіталу
Консолідаційний	теорія асоціативних форм організації та управління; теорія мережевої організації; теорія маркетингу відносин		інтеграція як забезпечення розвитку та зростання на основі об'єктивних можливостей та ресурсів, досягнень та швидкості суб'єктів з урахуванням цільових ситуаційних та довгочасних принципів
Виниклий	еволюційна теорія; процес повільної теорії; теорія самоорганізації повільної критичності; теорія економічної інтеграції		управління інтеграційними структурами як складними соціально-економічними системами, що діють у комплексному середовищі з урахуванням рефлексії
Агресивний (опціональний)	теорія реальних опціонів		інтеграція як зростання та розширення можливостей зростання завдяки у співпраці з іншими суб'єктами господарювання
			інтеграція як випадкове рішення, прийняте виконавцями з ланками в певних результатах організації
			критерії можливостей підприємства
			інтеграція як взаємодія на основі континууму інтуїції, творчості, якісного аналізу та стратегічного мислення

ВІКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В якості розвитку теорії інтеграції як самостійного наукового економічного знання запропоновано виокремити такі аспекти її наукового дослідження (табл. 1): технологічний, ринковий, інституційний, динамічний, ресурсний, знаннєорієнтований, компетентнісний, владний, когнітивний, праксеологічний, адаптивний, комунікативний, інформаційний, витратний, структурний, ціннісний, стратегічний, конкурентний, трансформаційний, інноваційний, ситуаційний, функціональний, системний, процесний, організаційний, самоорганізаційний, концентричний, циклічний, підприємницький, проектний, соціальний, екологічний, просторовий, стосунковий, реляційний, нормативно-правовий, фінансовий, маркетинговий, управлінський, синергетичний, гуманітарний, проблемно-орієнтаційний, рефлексивний, консолідаційний, випадковий, атракційний (опційний). Кожен методологічний напрям дослідження інтеграції сформувався на основі еволюції теоретичних передумов, які закладені у економічних та соціальних концепціях та вченнях. Крім того, він визначається іманентними особливостями та домінантами, які актуальні в сучасних умовах та стали базисом подальшого розвитку інтеграції шляхом проектування основних положень на економічну дійсність. Разом з тим, методологічні підходи мають певні недоліки та обмеження застосування, що сприяє подальшому розвитку та удосконаленню запропонованих іманентних положень. Наприклад, надбанням технологічного підходу стало обґрунтування: економії за рахунок ефекту масштабу; диференціації продуктів; концентрації факторів виробництва; побудови дивізійних організаційних структур; максимізації корисності; оптимізації витрат; конкурентоспроможності за рахунок впровадження інновацій. Разом з тим, його недоліками визначено: неспроможність обґрунтування феномену інтеграційних процесів лише технологічними факторами; обмеження мотивів до інтеграції лише внутрішніми параметрами діяльності. Надбаннями ринкового підходу стали: визначення ролі ринку в регулюванні інтеграції, розгляд форм контракти; відносини між власниками, менеджерами та працівниками; граничні вигоди від інтеграції; класифікація трансакцій тощо. Недоліки: обмеження раціональності (неможливість прогнозу подій); наявність опортунізму; додаткові витрати внаслідок специфічності активів; проблема двосторонньої залежності (подвійність у розподілі прав контролю) тощо. Внеском ресурсного підходу стало започаткування дослідження: стимулів інтеграційних процесів; параметрів інтеграції; розподілу ресурсів в інтегрованій структурі; внутрішнього потенціалу корпорації; оптимізації вибору партнерів. Недоліком підходу стало неврахування динамічності розвитку інтеграційних процесів та обмеження досліджень матеріальними (традиційними) ресурсами.

Разом з тим, технологічний підхід став похідним для розвитку інших методологічних напрямів (компетентісного, інформаційного, екологічного) тощо. Когнітологія інтеграційних процесів в контексті інших новітніх теоретико-методологічних підходів представлена у таблиці 1, де відображено його сутнісно-змістовне наповнення та визначено базові еволюційні передумови. Таким чином, інтеграція — це складний соціально-економічний феномен, що має багатоаспектний предмет дослідження. Очевидно, що розуміння змісту інтеграції, семантичне структурування її предметного простору, дозволить як розвивати теоретичні та методологічні засади інтеграційної теорії, так і у подальшому розробляти дієві механізми формування та розвитку інтеграційних відносин між суб'єктами господарювання в нестабільному підприємницькому середовищі.

ВИСНОВКИ

Запропоновано на основі цілісного науково-теоретичного узагальнення основоположних концептуальних здобутків у сфері інтеграції виокремлення методологічних напрямів формування та розвитку інтеграційних процесів. Дослідження інтеграції з позиції різноаспектних методологічних напрямів сприяє активізації інтеграційних процесів в економіці. Виокремлення найбільш цінних елементів кожного із підходів та концепцій теорії інтеграції, прогнозування перспектив подальшого розвитку інтеграційних процесів у межах кожного із методологічних напрямів, виділення недоліків наявного теоретичного забезпечення, дозволить у подальшому розвивати теоретико-методологічний базис концепції інтеграційного розвитку суб'єктів господарювання.

Література:

1. Шерешева М.Ю. Межорганизационные информационные системы в сетевом межфирменном взаимодействии /

М.Ю. Шерешева // Российский журнал менеджмента. — 2006. — Т. 4. — № 1. — С. 55—76.

2. Мещерякова С.А. Развитие интеграции производства в рыночной экономике: дис. к. э. н.: спец. 08.00.01 — "Эконометрическая теория" / С.А. Мещерякова. — Казань, 2002. — 176 с.

3. Балабаниць А.В. Інтегроване управління маркетинговою взаємодією: імперативи, методологія, механізми: монографія / А.В. Балабаниць. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. — 509 с.

4. Гембл П. Маркетинг взаимоотношений с потребителями / П. Гембл, М. Стоун, Н. Вудкок. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. — 512 с.

5. Джонсон Дж. Современная логистика. — 8-е изд.: пер. с англ. / Дж. Джонсон, Д. Вуд, Д. Вордлоу, П. Мэрфи. — М.: Вильямс, 2009. — 546 с.

6. Попов А.А. Интеграция хозяйствующих субъектов в рыночной экономике: дис. ... к. э. н.: спец. 08.00.01 "Экономическая теория (Политическая экономия)" / А.А. Попов. — Воронеж, 2004. — 193 с.

7. Демет'єв В.В. Економіка як система влади / В.В. Демет'єв. — Донецьк: Каштан, 2003. — 403 с.

8. Кат'євало В.С. Ресурсная концепция стратегического управления: генезис основных идей и понятий / В.С. Кат'євало // Вестн. С.-Петербург. ун-та. Сер. 8. Менеджмент. — 2002. — Вып. 4 (№ 32). — С. 20—42.

9. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.

10. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку: монографія / А.А. Пилипенко. — Харків: ВД "Інжек", 2007. — 380 с.

11. Бушмелева Г. В. Адаптивное управление промышленным предприятием в конкурентной среде: монография / Г.В. Бушмелева. — Екатеринбург: Изд-во Института экономики УрО РАН. — 2008. — 502 с.

12. Друкер П.Ф. Бизнес и инновации / П.Ф. Друкер. — М.: Издательство "Вильямс", 2007. — 432 с.

13. Фаснахт Р. Стратегическое пространство для альтернатив маркетинговых решений // Проблемы теории и практики управления. — 1998. — № 5. — С. 87—90.

References:

1. Sheresheva, M. (2006), "Inter-organizational information systems in the network inter-firm collaboration", Rossijskij zhurnal menedzhmenta, no. 4, vol. 1, pp. 55—76.

2. Meshcheriakova, S.A. (2002), "Development of integration of production in a market economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Econometric Theory, Kazanskij federal'nij universitet, Kazan, Russia.

3. Balabanyts, A.V. (2010), Intehrovane upravlinnia marketynhovoju vzaiemodiieiu: imperatyvy, metodolohiia, mekhanizmy [Integrated marketing interaction: Imperatives, methodology, mechanisms], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

4. Gembl, P. Stoun, M. Vudkok, N. (2002), Marketing vzaimootnoshenij s potrebiteljami [Marketing relationships with consumers], FAIR-PRESS, Moscow, Russia.

5. Johnson, J. Wood, D. Vordlou, D. Murphy, P. (2009), Sovremennaja logistika [Modern Logistics], 8rd ed, Williams, Moscow, Russia.

6. Popov, A.A. (2004), "Integration of economic entities in a market economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics, Voronezhskij gosudarstvennyj universitet, Voronezh, Russia.

7. Dementev, V.V. (2003), Ekonomika kak sistema vlasti [Economics as a system of power], Kashtan, Donetsk, Ukraine.

8. Katkalo, V.S. (2002), "Resource concept of strategic management: genesis of the basic ideas and concepts", Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, ser. 8. Menedzhment, vol. 4 (№ 32), pp. 20—42.

9. Porter, M. (2005), Konkurentnaja strategija: Metodika analiza otraslej i konkurentov [Competitive Strategy: Technique Analyzing Industries and Competitors], Al'pina Biznes Buks, Moscow, Russia.

10. Pylypenko, A.A. (2007), Stratehichna intehratsiia pidpryemstv: mekhanizm upravlinnia ta modeliuвання rozvytku [The strategic integration of business: management mechanism and modeling], Publishing House "Injection", Kharkov, Ukraine.

11. Bushmeleva, G.V. (2008), Adaptivnoe upravlenie promyshlennym predpriatiem v konkurentnoj srede [Adaptive management of industrial enterprise in a competitive environment], Publishing House of the Institute of Economics UrO RAN, Ekaterinburg, Russia.

12. Druker, P.F. (2007), Biznes i innovacii [Business and innovation], Publishing House "Williams", Moscow, Russia.

13. Fasnacht, R. (1998), "Strategic space for alternatives marketing solutions", Problemy teorii i praktiki upravlenija, vol. 5, pp. 87—90.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2014 р.

І. А. Жук,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу соціальних проблем ринку праці,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ НЕВІДПОВІДНОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ

I. Zhuk,

Ph.D. in economics, senior researcher, senior research worker of department of social problems of labour-market,
Institute of demography and social survey in the name of M.V. Ptukha NAS of Ukraine, Kyiv

METHODOLOGICAL APPROACHES TO MEASURING SKILL MISMATCH

Дана стаття присвячена аналізу методичних підходів до оцінювання відповідності професійних навичок і кваліфікацій вимогам ринку праці, визначенню основних проблем та напрямів удосконалення системи професійного навчання з метою забезпечення можливостей безперервного розвитку навичок протягом життя в Україні.

У межах представленого дослідження увага акцентується на методологічних аспектах вимірювання невідповідності кваліфікацій (навичок), вказується шлях підвищення результативності та дієздатності останніх.

This paper focuses on the analysis of systematic approaches to conformity assessment skills and qualifications with labor market requirements, defining the main problems and areas of improvement of professional training opportunities in order to ensure continuous development of skills for life in Ukraine.

Within the present study focuses on the methodological aspects of measurement inconsistencies qualifications (skills), states way of improving the efficiency and capacity of the latter.

*Ключові слова: навички, кваліфікація, невідповідність кваліфікації, безробіття, професійне навчання.
Key words: skills, qualifications, skills mismatch, unemployment, job training.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головне завдання, що стоїть перед людством на початку XXI століття, полягає в тому, щоб домогтися повної зайнятості і стійкого економічного зростання в умовах глобальної економіки і соціальної інтеграції. Останнім часом ця задача набула ще більш складного характеру. Зміни в економічній, соціальній і технологічній сферах набирають темпи і щоб скористатися можливостями світової економіки, що швидко інтегрується, необхідна безперервна адаптація політичних і організаційних систем. Все ширше визнається той факт, що ключ до економічного і соціального розвитку — це кваліфікація і компетентність населення, а також інвестиції в освіту і професійну підготовку. Наявність кваліфікації та професійна підготовка ведуть до зростання продуктивності праці і доходів, а також сприяють участі кожної людини в економічному і соціальному житті.

Невідповідність навичок негативно впливає на долі людей і економіку в цілому, призводить до зростання безробіття серед молоді і знижує конкурентоспроможність підприємств. Необхідні нові знання про те, як модернізувати систему освіти та професійної підготовки, щоб задовольнити потреби ринку праці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розробкою питань, пов'язаних з ринком праці, його змінами у процесі глобалізаційних перетворень економіки займаючись багато видатних зарубіжних вчених, серед яких варто виділити Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, А. Ерхарда,

Дж. Кейнса, А. Маршалла, які започаткували теорію формування й розвитку ринкової економіки і, зокрема, теорію трудових відносин у системі ринку праці.

Проблемами розбалансованості ринків праці та освіти займаються багато вітчизняних дослідників, серед яких виділимо С. Бандура, Т. Заяць, О. Котляра, Е. Лібанову, С. Пирожкова, В. Онікієнка. Проблеми управління трудовими ресурсами, їх рух і використання, а також удосконалення якості підготовки, як умови підвищення конкурентоспроможності, розглянуті в наукових працях В. Брича, Л. Ємельяненко, Л. Лебединської, Ю. Туранського, М. Шаленко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета написання статті полягає у визначенні основних проблем та напрямів удосконалення системи професійного навчання, можливостей безперервного розвитку навичок протягом життя на основі аналізу методичних підходів до оцінювання відповідності професійних навичок і кваліфікацій вимогам ринку праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Здійснення політики, орієнтованої на підвищення рівня зайнятості та економічне зростання, що приділяє першочергову увагу освіті і професійній підготовці, поєднане з неімовірними труднощами.

Одні країни — розвинені і ті, що швидко розвиваються (наприклад, Республіка Корея, Сінгапур та інші), вкладають

у свої людські ресурси величезні кошти. Інші, особливо бідні країни, не змогли підтримувати інвестиції на досить високому рівні, необхідному для задоволення своїх зростаючих потреб. Якщо останні за підтримки міжнародного співтовариства не зможуть здійснити ефективні та всеохоплюючі заходи і програми освіти та професійної підготовки для всього населення, то невідповідність між попитом на кваліфікованих фахівців та їх пропозицією швидше за все ще більше зросте. На думку МОП, загальна мета глобальної економіки має полягати в тому, щоб забезпечити всім людям можливості отримання гідної та продуктивної роботи в умовах свободи, рівності, безпеки та людської гідності. Для цього необхідно виконати чотири стратегічні завдання, що мають життєво важливе значення для соціального прогресу: створення робочих місць, супроводжуване зростанням ефективних інвестицій в розвиток людських ресурсів, освіту і професійну підготовку з метою підвищення шансів на працевлаштування, конкурентоспроможності, економічного зростання та соціальної інтеграції всього населення; сприяння дотриманню основоположних прав у сфері праці; поліпшення соціального захисту; та зміцнення соціального діалогу.

Значною проблемою є невідповідність попиту на роботу силу та її пропозиції в професійно-кваліфікаційному розрізі. Описані протиріччя говорять про нестиковку трьох систем. Перша — система освіти, яка, незважаючи на всі її зусилля, поставляє на ринок праці людський ресурс, що володіє, за великим рахунком, лише одним капіталом для кар'єрного старту: дипломом (свідомством придбаних знань) і "свіжістю розуму", потенційною готовністю до "підгонки" цих знань і вмінь вже на робочому місці.

Друга система — підприємства, яким така робоча сила безумовно потрібна, але які з явною недовірою дивляться на її стартовий капітал і, бажаючи мінімізувати ризики, охоче беруть на роботу більш досвідчених претендентів. Нарешті, третя система — молодь, позбавлена можливості довести свої знання і здібності інакше, ніж пред'явивши диплом, не розуміє, якої "якості" від неї очікують роботодавці і як цю якість можна підвищити самостійно. Крім того, в ситуації, що склалася, державі неминуче доводиться вкладати значні зусилля і ресурси в регулювання ринку праці — дотування робочих місць, перенавчання фахівців, виплату допомоги по безробіттю і т.д.

Тим часом у більшості розвинених економік (Євросоюз, США, Австралія, Канада, Японія, Корея та інші) вже відбувся перехід від загального ринку робочої сили до ринку конкретних кваліфікацій, де регулюється не загальна зайнятість, а кількість і якість кваліфікованих фахівців з конкретних видів діяльності. Причому система освіти і роботодавці в особі галузевих асоціацій є взаємозацікавленими гравцями на цьому ринку. Та й для самих працівників участь на ринку кваліфікацій є стимулом до розвитку своїх знань і компетенцій, щоб відповідати технологіям, стандартам і нормам роботи, що постійно ускладнюються.

Європейським фондом освіти були проаналізовані різноманітні методи, за допомогою яких можливо вимірювати та досліджувати невідповідність навичок (кваліфікації).

Коефіцієнт варіації. Коефіцієнт варіації (Coefficient of variation) — це відношення стандартного відхилення до середнього арифметичного, виражене у відсотках. Коефіцієнт варіації — це показник відносної мінливості змінної.

На основі характеристик варіації оцінюється інтенсивність структурних зрушень, щільність взаємозв'язків соціально-економічних явищ, точність результатів вибіркового обстеження.

Коефіцієнт варіації має сенс тільки у випадку, коли змінну вимірюють по відносній шкалі.

За допомогою цієї методики можливо порівняти розподіл навичок у різних групах, і різницю цих навичок між різними групами. Наприклад, навички зайнятих людей можна порівняти з навичками безробітних. Чим вище отримане значення, тим більша різниця між навичками, які властиві зайнятим на ринку праці і навичкам безробітних. Коефіцієнт варіації (CVAR) може бути виражений наступною формулою:

$$CVAR = \frac{\sqrt{\sum \left[\frac{w_i \left(\frac{e_i}{p_i} - \frac{e_0}{p_0} \right)^2}{\left(\frac{e_0}{p_0} \right)^2} \right]}}{\left(\frac{e_0}{p_0} \right)} \quad (1);$$

$$e_0 = \sum e_i \text{ and } p_0 = \sum p_i \quad (2).$$

Для того, щоб дослідити невідповідність навичок, може бути проведено розподіл навичок серед зайнятого населення в порівнянні з навичками економічно активного населення. Обидві вибірки будуть оцінюватися за рівнем освіти. Коефіцієнт варіації порівнює ступінь відхилення однієї серії даних від іншої, навіть якщо вони значно відрізняються одна від одної. Теоретично, рівень освіти можна розділити на будь-яку кількість груп, на практиці — рівні зазвичай розділені на три групи зважених — низький, середній і високий рівень, і складаються з початкової школи, неповної середньої школи (відповідно Міжнародної стандартної класифікації освіти) — ISCED 1-2; середньої-професійної освіти — ISCED 3-4; і вищої — ISCED 5-6. Зазвичай ці дослідження проводяться для працездатного населення, а також для населення у віці від 25 до 64 років. Невідповідність може істотно розрізнятися для різних вікових груп, бо на різні групи протягом довгого часу впливали різні характеристики освіти. Тому було б цікавим для вимірювання коефіцієнта варіації використовувати дані з розбивкою за віком.

Крива Беверіджа. Крива Беверіджа демонструє обернену залежність між рівнем пропозиції вакансій і рівнем безробіття, виявлену емпіричним шляхом. Під час спаду пропозиція вакансій знижується, а безробіття росте. За умови узгодженості цих показників єдиному значенню крива Беверіджа наблизатиметься до початку координат (рис. 1).

Під час спаду на пропозиції робочих місць підприємствами скорочується і безробіття збільшується. Зі зниженням норми вакансій рівень безробіття зростає, і економіка зміщується вниз по кривій Беверіджа. Положення кривої відбиває ефективність процесу узгодження. Ефективне узгодження означає, що вакансії, які з'являються, швидко заповнюються робітниками, в результаті чого крива розташовується близько до початку координат. Дійсно, високий рівень пропозиції вакансій на тлі високого рівня безробіття (крива Беверіджа знаходиться далеко від початку координат) свідчить про відсутність у працівників інформації щодо наявності вакансій, їх низьку мобільність, кваліфікації чи відсутність бажання адаптуватися до ситуації, що змінюється.

Для побудови кривої Беверіджа для конкретної країни необхідні дані щодо рівнів безробіття і вакансій. У той час як інформація щодо безробіття є загальнодоступною, дані про вакансії часто є недоступними чи обмеженими. Вакансії в неформальному секторі економіки не підлягають реєстрації, що в свою чергу спричиняє перепони для їх обліку.

На практиці спостерігаються різноманітні варіанти кривої Беверіджа. Для зсуву кривої Беверіджа до початку координат і скорочення рівноважного безробіття необхідні заходи щодо підвищення відповідності рівня пропозиції вакансій рівню безробіття. Одним із засобів цього є інформування населення про наявність вільних вакансій через розширення мережі агентств з працевлаштування. Інший шлях — підвищення професійної мобільності працівників шляхом реалізації програм з перекваліфікації. Також доцільним є підвищення територіальної мобільності працівників, наприклад, шляхом забезпечення житлом або через видачу субсидій фірмам, що збираються змінити місце розміщення виробництва.

Незважаючи на те, що рівень пропозиції вакансій відповідно до визначної в кривій Беверіджа залежності має бути обернено пропорційним нормі безробіття, ця залежність надзвичайно слабка в українських умовах. На практиці нею можна взагалі нехтувати. Це пояснюється прихованим безробіттям, розповсюдженням тінювих форм зайнятості та недостатньою еластичністю до ринкової кон'юнктури основної маси підприємств. Відсутність належної системи професійної освіти, яка б відповідала динаміці попиту на роботу силу нерідко призводить до значної розбіжності між галузевою приналежністю підготовлених фахівців та існуючими на ринку праці вакансіями.

Враховуючи ці обставини, криву Беверіджа не доцільно використовувати в якості основного підходу дослідження, особливо в країнах з мізерними даними про вакансії. Скоріше це додатковий метод, який в тандемі з іншими, більш визначеними індикаторами, може бути більш інформативним.

Систематична оцінка рівня кваліфікації. Систематична оцінка рівня кваліфікації — метод, за допомогою якого визначається рівень кваліфікації, необхідний для виконання певної роботи. Він зумовлений теоретичними міркуваннями

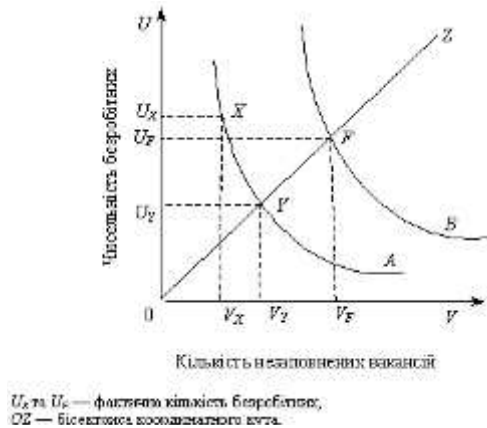

Рис. 1. Крива Беверіджа

ми: щоб виконати роботу А, необхідно мати кваліфікацію В. Іншими словами, необхідно, щоб певний рівень освіти відповідав кожному виду робіт. Як тільки цей зв'язок буде встановлено, з'явиться можливість проводити дослідження — чи мають працівники кваліфікацію, яка відповідає їх робочим місцям. Необхідно враховувати, що відповідний освітній рівень може змінюватися протягом часу. Велими поширена тенденція необхідності безперервного підвищення рівня кваліфікації для окремих робіт.

Одним з інструментів ринку кваліфікацій є система професійних стандартів. Це документи, що детально описують і встановлюють єдині для всіх учасників ринку вимоги до компетентності, якими повинен володіти фахівець. Завдання професійних стандартів — створити у молодих людей, що обирають навчальний заклад або вже здобувають освіту в ньому, образ їхньої майбутньої професії, дати розуміння, які конкретні завдання їм доведеться вирішувати на робочому місці, які знання, вміння та компетенції для цього у них вже є, а над якими потрібно ще попрацювати. Таким чином, підвищується мотивація студентів до навчання, а знання, які вони набувають, перестають бути абстракцією. Це — один з ключів до гармонізації взаємовідносин між роботодавцями і кадрами. Адаже за наявності системи професійних стандартів (розроблених самими роботодавцями), а також організацій, де можна пройти тестування і підтвердити відповідність цим стандартам, знімається питання про "завищені вимоги" бізнесу до працівників. З іншого боку, ці документи чітко встановлюють для кожного працівника рамки його компетенцій, окреслюють сферу відповідальності, перспективи кар'єрного зростання.

Країни, що знаходяться в процесі розробки або впровадження професійних стандартів, стикаються з низкою проблем: у роботодавців відсутні інструменти для відбору "правильних" кандидатів, для визначення потреб у підвищенні кваліфікації співробітників, оцінки ефективності навчальних програм; у працівників відсутня інформація про критерії оцінки їх розвитку, працівник не розуміє, що впливає на його подальший кар'єрний розвиток.

При застосуванні професійних стандартів у країн виникає можливість кваліфіковано скласти програми навчання і запропонувати оптимальні форми навчання; проводити ротацию кадрів і створювати кадрові резерви. Також систематична оцінка підготовку працівників до професійного вдосконалення та кар'єрного зростання, визначає місце і роль кожного працівника на ринку праці. Зрозуміло, що перехід до ринку кваліфікацій не може відбуватися відразу. Але прагнути цього потрібно, якщо реальна економіка відчуває гострий попит на кваліфіковані кадри, а держава дійсно націлена на усунення їх дефіциту.

Самооцінка працівника. Ще одним суб'єктивним методом, за допомогою якого можна виміряти невідповідність між попитом та пропозицією у сфері професійної підготовки, є метод прямого опитування співробітників щодо ступеня застосування їхніх навичок і отриманих знань у роботі.

Передбачається, що кожен працівник добре знає власні навички та вимоги, які ставляться до роботи, тому цей метод теоретично здатний забезпечити точну оцінку ступеня невідповідності освіти і кваліфікації на індивідуальному рівні. Огляди підприємств можуть використовуватися для отримання оцінки придатності навичок співробітника кваліфікаційним вимогами.

Пріоритети сучасної освітньої політики дозволяють конкретизувати зміст тих професійних знань, які перевищують вимоги стандарту, і вирішувати актуальні завдання системи освіти. Дані можуть бути зібрані завдяки проведенню анкетування, що включає питання наступного змісту: Який рівень освіти необхідний для Вашої роботи? Який рівень освіти Ви маєте? Чи відповідає виконувана робота освітньому рівню? Але існують певні проблеми щодо порівняння даних, отриманих у різний час і в різних країнах щодо самооцінки працівниками ступеня застосування їх навичок і отриманих знань у роботі.

По-перше, професійні знання і установки були отримані в різних соціокультурних та соціоекономічних умовах. Однак у суспільстві безперервно відбуваються соціальні, культурні, економічні та інші зміни, які вимагають відповіді з боку системи освіти. Тому важливо визначити, як сучасний стан суспільства, і яка якість освіти відповідає потребам ринку.

По-друге, безперервно оновлюється нормативно-правова база розвитку системи освіти, що потребує знань про вимоги до якості освіти, визначені на державному рівні.

По-третє, створюються наукові знання про людину, її розвиток, управління системами освіти, що дозволяє визначити потенційні можливості досягнення певної якості освіти.

Усі ці знання необхідні, щоб зорієнтуватися в реальній ситуації, виявити проблеми, пов'язані з недосягненням необхідного, очікуваного і можливого рівня якості освіти, виявити причини проблем, обґрунтувати програму вирішення проблеми, що включає мету, етапи, способи, засоби вирішення, визначення соціальних партнерів, оцінку можливих ризиків, ефективності рішення, механізм оцінки досягнення мети (діагностика, моніторинг), оцінку соціальних ефектів і наслідків.

Невідповідність рівня освіти і займаної посади. Останнім часом у більшості розвинених в індустріальному плані країн дедалі більше відчувається розбалансування ринку освітніх послуг і ринку праці: людський капітал, сформований системою освіти, залишається недовикористаним або взагалі незатребуваним на ринку праці. Ідеться, по-перше, про феномен "надлишкової освіти", коли працівники з високою формальною підготовкою займаються малокваліфікованими видами праці, що свідчить або про вкрай низьку якість освіти, або про нерациональне використання праці; по-друге, про працю не за спеціальністю, хоча працівники при цьому залишаються на високих щаблях професійно-кваліфікаційної ієрархії [3, с. 87].

Причому, це проблема всіх країн. Так, у Швеції за одержаною спеціальністю працюють 61% чоловіків і 71% жінок із вищою освітою, у США — 55% працівників, у Росії — 50%. В Україні за спеціальністю працює лише 30% осіб з вищою освітою в галузі фізичних, математичних та технічних наук, 54% — біологічних, агрономічних та медичних наук, 24% — прикладних наук і техніки [1].

За допомогою цього метода ми можемо кількісно виміряти невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили з різними освітніми рівнями. В Україні є надлишок випускників із вищою освітою порівняно із середньою освітою. Попит на кваліфікованих випускників із професійно-технічною освітою зараз особливо великий. Це призводить до ситуації, коли чимало осіб із вищою освітою виконують низькокваліфіковану роботу.

Україна також потерпає від невідповідності між попитом і пропозицією на рівні спеціальностей: "перевиробництво" дипломованих економістів, юристів і випускників гуманітарних дисциплін порівняно з кількістю робочих місць, які потребують таких кваліфікацій. Водночас є недостача кваліфікованих працівників у інших сферах, зокрема, технічних, сфері ІТ.

Аналіз проблематики цього питання буде неповний без урахування зовнішніх чинників, які впливають на взаємозв'язок освіти та ринку праці. Зокрема попит на освіту великою мірою залежить від очікуваних доходів. Нижча оплата праці в Україні порівняно з країнами Західної Європи та Північної Америки сприяє відпливу умів і навичок. Неконкурентна оплата праці певних професій, наприклад, вчителів, створює проблему, коли за наявності попиту на ринку праці та відповідного державного замовлення існує дефіцит педагогічних кадрів. Чимала кількість студентів здобуває вищу педагогічну освіту коштом держави задля диплому, не плануючи працювати за спеціальністю.

Крім забезпечення максимально ефективного випереджувального прогнозування потреб ринку праці, експертна оцінка свідчить: жодне прогнозування не здатне гарантувати ідеальне співвідношення між кількістю та якістю випускників і потребами ринку. Неможливо передбачити, яких працівників ринок потребуватиме через чотири — шість років — час, необхідний для отримання кваліфікації бакалавра чи магістра. Експерти наголошують на необхідності здобуття знань, вмінь і навичок таких, як адаптація до мінливого середовища, робота в команді, вміння аналізувати та робити висновки, здатність до навчання впродовж життя тощо.

Результати від інвестицій в освіту. Зв'язок між ринком праці та освітньою системою опосередкований споживачами освіти — населенням, що формує попит на освітні послуги, визначальними різномірними факторами: затребуваність, заробітна плата фахівців різних професій на ринку праці, цінність освіти в суспільстві, вартість послуг освіти та механізм забезпечення доступності. В той же час в силу наявності значного лагу (4—6 років для вищої освіти) між формуванням попиту на той чи інший вид освіти і можливістю пред'явити отриманий диплом на ринку праці може виникнути і виникає значний дисбаланс між попитом на фахівців і випуском їх системою освіти [5, с. 38].

Вимоги до освітньої системи з боку населення і з боку ринку праці можуть не збігатися. Це викликає потребу у вивченні тих характеристик освіти, які важливі для роботодавців.

Зв'язок між рівнем освіти і продуктивністю існує не завжди, а якщо він існує, то вкрай нестійкий і його важко сформулювати. Тому і розробка відповідної шкали заробітної плати стає проблематичною.

Проблематичним є і питання про наявність зручної шкали рівня освіти для того, щоб роботодавець міг визначити, який рівень професійних знань, професійної кваліфікації відповідає кількості років навчання, освітньому рівню. На даний момент в Україні можливий вибір між чотирма, п'ятьма і шістьма роками навчання у вузі (з урахуванням того, що випускаються бакалаври, спеціалісти, магістри). Але сказати, який рівень освіти є максимально зручним для визначення якості підготовки, який рівень служить "рівнем відсікання", поки не можна.

Відсутність чіткої різниці в рівні заробітної плати не дозволяє однозначно відстежити віддачу (прибуток) від інвестицій в освіту. По суті, весь вигреш, який може отримати випускник вузу, розпадається на дві частини: переваги при вирішенні питання про наймання і переваги при вирішенні питання про рівень первинної оплати праці. Але відмінності в заробітній платі впливають на вибір майбутньої професії і, отже, навчального закладу. Продовження освіти — це можливість гарного працевлаштування, перспектива високих заробітків і кар'єрне зростання.

Залежність розміру заробітної плати від рівня освіти. Найвищий рівень освіти населення впливає на диференціацію доходів через механізм віддачі від людського капіталу. Заробітна плата навіть у недосконалому ринковій економіці тяжіє до точки перетину попиту і пропозиції, тим самим відображаючи потребу роботодавців [6, с. 54].

Аналіз цього впливу можна провести, вивчивши залежність доходів населення від рівня освіти. А оскільки заробітна плата є визначальним компонентом структури доходів, то можна передбачити, що доходи є найбільш надійним провідником зв'язку "ринку освітніх послуг — ринок праці", який у даному контексті проявляється як зв'язок "рівень освіти, кваліфікації — рівень доходів".

Метою використання цього методу є перевірка наявності залежності між рівнем освіти та рівнем заробітної плати. Для досягнення поставленої мети необхідно:

- визначити динаміку реальних доходів населення і частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму;
- визначити динаміку рівня освіти населення за видами;

- провести групування за рівнем формальної освіти і розрахунок середньої заробітної плати в кожній виділеній групі;

- визначити ступінь еластичності доходів від комплексу різних факторів (вік, кількість жителів у населених пунктах, накопичена освіта, стаж роботи, тривалість роботи на останньому місці, середня кількість відпрацьованих годин на тиждень).

На жаль, офіційна статистика не має даних щодо заробітних плат у розрізі професій, що було б достатньо достовірним свідченням про попит на них з боку роботодавців. Українське Міністерство соціальної політики щомісяця пуб-

лікує дані моніторингу показників заробітної плати залежно від галузі та регіону, але такі дані не дають можливості оцінити у формуванні заробітку українців вплив рівня освіти та віку. Проте, можна проаналізувати статистичні дані заробітної плати за галузями, і, натомість, є більш-менш репрезентативні огляди заробітних плат (огляди компенсації), які проводять консалтингові компанії та кадрові агентства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, розробка заходів щодо попередження і усунення невідповідностей між попитом і пропозицією в області професійної підготовки дасть змогу:

- сформувати спільну стратегію розвитку ринку праці та системи освіти, втому числі спланувати різні індивідуальні траєкторії освіти, що призведуть до отримання конкретної кваліфікації, підвищення кваліфікаційного рівня, кар'єрного зростання;

- оцінити з єдиних позицій вимоги до кваліфікації працівників і випускників при розробці професійних і освітніх стандартів;

- розробити процедури оцінки результатів освіти та сертифікації кваліфікацій;

- формувати професійно-кваліфікаційну структуру залежно від потреб економіки, стимулювати попит на кваліфіковані кадри;

- створити реальні умови для формування системи оцінки якості професійної освіти.

Література:

1. Jens Johansen, Debora Gatelli. Measuring mismatch in ETF partner countries: a methodological note / ETF, February, 2012. — 27 p.
2. Аналітична довідка Інституту соціології НАН України від 25.12.2012 р. № 285/240 "Про практику вдосконалення професійних знань і навичок як поведінкової стратегії модернізаційного характеру".
3. Безперервна професійна освіта в контексті європейської інтеграції: теорія, досвід, прогноз: [зб. наук. ст. методол. семінару, 17 берез. 2010 р.: у 2 ч.]/ Нац. АПН України. — К.: Пед. думка, 2010.
4. Криклій А.С. Освіта і професійне навчання як чинники розвитку трудового потенціалу. — К.: Репрографіка, 2005. — 472 с.
5. Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: зб. наук. пр. / за заг. ред. І.А. Зязюна; М-во освіти і науки України, АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — К.; Х.: НТУ "КПІ", 2009. — 471 с.
6. Професійне навчання дорослого населення: теоретико-методологічні засади / Ничкало Н.Г. [та ін.]; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — К.; Кіровоград: Імекс-АТД, 2013. — 263 с.
7. Мельник С. Зарубіжний та вітчизняний досвід розробки національних систем та рамок кваліфікацій: в схемах та таблицях. — Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. — 46 с.

References:

1. Johansen, J. Gatelli, D. (2012), Measuring mismatch in ETF partner countries: a methodological note / ETF.
2. Analytical reference Institute of Sociology of NAS of Ukraine (2012), "On the practice of improving professional knowledge and skills as a behavioral strategy for the modernization of character" (12.25.2012, № 285/240).
3. Continuing Professional Education in the Context of European Integration: Theory, Experience, forecast (2010), Coll. sciences. century. methodology. seminar, (17 March. 2010), Nat. APS of Ukraine.
4. Crickley, A.S. (2005), Education and training as factors of labor potential, Kiev, Reprohrafika.
5. Vocational training: the present value orientations (2009), Coll. sciences. av / by the Society. eds. IA Zyazyuna; M-in Education and Science of Ukraine Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy. education and adult education, Kiev, NTU "KPI".
6. Nychkalo, N.G. (2013), "Vocational training of adults: theoretical and methodological foundations", NAPS of Ukraine, Institute of Pedagogy. education and adult education pp.135—137.
7. Mel'nyk, S.(2011), Foreign and domestic experience in developing national systems and qualifications frameworks: in the schemes and tables, Lugansk, RC STV SRI.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

УДК 339.544

Г. Я. Глуха,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та економічної теорії
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

G. Glukha,

PhD, associate professor of Economic Theory and International Economics Department,
Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk

BUDGET POLICY MECHANISMS AS A CRUCIAL FACTOR FOR THE STATE ECONOMIC DEVELOPMENT

Стаття присвячена дослідженню бюджетної політики як фактору економічного зростання держави. З'ясовано сутність, завдання та особливості бюджетної політики держави. Продемонстровано залежність економічного зростання від результативності бюджетної політики. Виявлено основні закономірності впливу бюджетної політики держави на забезпечення стабільного та ефективного економічного зростання національної економіки. Проаналізовано зв'язок бюджетного дефіциту та економічної динаміки. Розглянуто значення державного боргу, його масштабів у контексті перспектив економічного зростання. У сукупності інструментів бюджетної політики виділено групу аналітично-контрольних інструментів бюджетної політики, яка дозволяє здійснювати аналіз системи суспільних потреб, пріоритетних напрямів впливу на економічну динаміку. Виділено дві функції аналітично-контрольних інструментів. Запропоновано шляхи удосконалення бюджетної політики у площині досягнення цілей політики економічного зростання національної економіки.

The article focuses upon the budget policy as the key factor for the state economic growth. Budget policy essence, objectives and peculiarities have been identified. In addition it has been stated that socio-economic policy directly depends on the budget policy efficiency. It has been demonstrated what budget policy factors in particular can provide sustainable economic growth. Budget deficit and economy dynamics have been analyzed. National debt as the main obstacle to the economic growth has been considered. Among the budget policy instruments we have identified budget policy analytical and controlling ones. They enabled us to analyze social needs system and to determine the priority areas that impact the budget policy. Analytical and controlling instruments possess 2 main functions. We have proposed the number of measures within the budget policy to improve state economic development.

*Ключові слова: економічне зростання, бюджетна політика, інструменти бюджетної політики.
Key words: economic growth, fiscal policy, fiscal policy instruments.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Реалізація сукупності цілей як на макро-, так і на інших соціально-економічних рівнях потребує забезпечення сталого економічного зростання. Тому є очевидним, що підтримання стабільних темпів зростання національної економіки є однією з найголовніших цілей діяльності будь-якого суспільства на будь-яких етапах його цивілізаційного розвитку. Одночасно треба зазначити, що існує чимало різноманітних факторів, від ефективності використання яких залежить загальний рівень економічного благополуччя суспільства і перспективи подальшого економічного розвитку країни.

Особлива роль серед зазначених чинників справедливо відводиться бюджетній політиці держави, яка має прямий та опосередкований вплив на будь-які сфери господарської діяльності суспільства. Тому важливим завданням для держави, яка прагне забезпечити прийнятний рівень економічного розвитку, постає налагодження ефективно функціонуючої бюджетної системи, здатної, як акумулювати необхідні фінансово-грошові ресурси, так й забезпечувати їх зважений розподіл та найефективніше використання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремим питанням, що пов'язані з різноманітними аспектами економічного зростання та розвитку держа-

ви, а також їх взаємозв'язку з бюджетною політикою та бюджетним процесом присвятили свої роботи чимало вчених, зокрема: Драчук Ю. [1], Запатріна І. [2], Івашина О. [3], Лютий І. [4], Музика-Стефанчук О. [5], Небрат В. [6], Огонь Ц. [7], Піхоцький В. [8], Радіонов Ю. [9], Харазішвілі Ю. [10], Шевчук В. [11] та інші. Проте економічні відносини, економічне середовище є динамічними системами, постійно виникають нові моменти та проблеми, все частіше виникають економічні рецесії, все більш нестабільною стає динаміка економічного зростання, що безумовно актуалізує питання більш глибокого дослідження всієї системи факторів, що впливають на економічне зростання, й зокрема такого важливого серед них, як формування та забезпечення ефективною бюджетної політики держави в контексті її впливу на економічну динаміку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основною метою даного наукового дослідження є виявлення механізмів та шляхів впливу бюджетної політики держави на забезпечення стабільного й ефективного суспільно-економічного розвитку національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно насамперед зазначити, що економічне зростання не обмежується тільки економічною сферою, але й стосується соціальних, культурних, політичних та інших

процесів. Це дає підстави стверджувати, що економічне зростання держави не можна розглядати поверхнево, зокрема, виключно як показник суто економічної діяльності усієї сукупності господарюючих суб'єктів, пов'язаної з постійним збільшенням обсягів виробництва товарів і послуг з метою задоволення існуючих суспільних потреб. Напевно, це було б значним спрощенням ситуації.

На нашу думку, у методологічному плані важливо підтримати позицію, згідно з якою економічне зростання розглядається водночас як загальний результат економічної діяльності та як процес економічної діяльності, який послідовно й безперервно здійснюється на всіх рівнях економічної системи [3, с. 10]. При цьому необхідно розуміти, що умовою найбільш стабільного суспільного економічного зростання є оптимізація процесів в економічній системі, що дозволить державному механізму діяти ефективно й безперебійно. Іншими словами, ефективнодіючий державний механізм, збалансоване функціональне поєднання всіх його складових треба вважати дуже важливою передумовою економічного зростання та розвитку національної економіки.

З іншого боку, при дослідженні питання економічного зростання національної економіки, передусім, необхідно виходити з того, що основним, багатфункціональним ресурсом необхідного забезпечення ефективнодіючого державного механізму регулювання, що формує вектор економічного розвитку, сприятливої економічної динаміки можуть бути грошово-фінансові потоки, які надходять у розпорядженні держави.

Таким чином, беручи до уваги все вищесказане, можна стверджувати, що стає зростання економічної системи держави залежить, насамперед, від цілеспрямованої державної економічної політики, яка здатна визначити найефективніші моделі забезпечення фінансової стабільності, сформувані механізми реалізації поставлених цілей у рамках основних функцій та сфер відповідальності державних інститутів.

За таких умов, при аналізі впливу фінансової системи на економічне зростання та з'ясовуючи її роль, у першу чергу, справедливо звертати увагу на її основну складову — бюджетну політику. Адже саме вона визначає напрями функціонування фінансів, напрями грошових потоків, які багато авторів справедливо порівнюють з кровоносною системою національної економіки, дозволяє забезпечити цільове використання фінансових ресурсів, реалізувати основні пріоритетні цілі економічного розвитку тощо.

Достатньо широко розповсюджена думка, що саме внаслідок соціально-економічних та системних суперечностей розвитку держави склалися організаційно-правові й економічні передумови формування та розвитку сучасної бюджетної системи в її загальному розумінні. Таким чином, бюджетна політика проявляє себе як механізм, який дозволяє державі у змішаній економіці реалізувати свої функції, підтримуючи баланс інтересів держави, регіонів та різних соціальних груп. Зростання значення й ролі бюджетної системи як складової економіки і фінансової системи держави дозволило викремити самостійну роль бюджетної політики у рамках фінансового регулювання [4, с. 14].

Можна в цілому погодитися з виділенням основних завдань бюджетної політики, якими зокрема називають: 1) сприяння досягненню стійких темпів економічного зростання в країні, оптимізації економічної динаміки; 2) ефективний розподіл та оптимальне використання публічних витратків; 3) забезпечення відповідальності всіх суб'єктів бюджетного процесу за виконання прийнятих зобов'язань; 4) балансування бюджетів на усіх рівнях; 5) чітке та неухильне дотримання норм бюджетного законодавства суб'єктами бюджетного процесу [5, с. 143]. Хоча, зрозуміло, що досить часто бюджетна політика в реальності є певним компромісом між економічною ефективністю та соціальними функціями, між політичною доцільністю та об'єктивними пріоритетами та іншими процесами.

У цілому, оцінюючи ефективність політики управління бюджетним процесом необхідно проаналізувати, по-перше, її соціальний характер, тобто здатність урахування інтересів усіх категорій зацікавлених суб'єктів, та, по-друге, наскільки реалізується контрольна функція. У свою чергу, саме контроль руху бюджетних коштів здатний забезпечити досягнення соціально-економічних цілей держави та реалізацію її функцій, забезпечити умови для подальшого стабільного розвитку.

Очевидно, що у таке розуміння дозволяє сприймати ефективно сформований державний бюджет, як передумову для забезпечення економічного зростання національної економіки, точніше бюджет створює мотиваційні механізми для забезпечення відповідного впливу на поведінку суб'єктів економічної діяльності, що у свою чергу позитивно або негативно позначається на економічному зростанні.

Як відомо, основним агрегованим макропоказником, зміна якого дає інформацію про стан національної економіки є валовий внутрішній продукт (ВВП). Зважаючи на це, залежність між економічним зростанням держави та її бюджетною політикою можна простежити, досліджуючи динаміку ВВП в Україні, а також тенденції змін у доходах та видатках державного бюджету як основного індикатора обсягів, масштабів реалізації бюджетної політики держави (рис. 1).

Виходячи з проведеного аналізу вибраних щорічних статистичних даних в Україні за останні 8 років, можна відзначити, що тенденції змін (тренди) всіх вищезазначених макроекономічних показників збігаються. Зокрема, цифри характеризують наступні факти: відповідно, у ті роки, коли показники ВВП зростали у порівнянні з попереднім періодом, у тому ж самому напрямі змінювалися доходна та витратна частини державного бюджету. Іншими словами, позитивна зміна доходів й витрат кореспондується з позитивною економічною динамікою, що оцінюється на основі показника ВВП.

Можна припустити, що залежності між динамікою ВВП та фундаментальними характеристиками бюджетного процесу є достатньо складними. Насамперед констатуємо те, що показують результати аналізу: існує суттєва залежність між тенденціями зміни базових результатів бюджетного регулювання та економічного зростання національної економіки. Так, наприклад, під час кризи, коли очікувані зменшення темпів зростання виробництва та ВВП, надходження державного бюджету скорочуються, як у 2009 році. У свою чергу, зниження державних витратків через зменшення бюджетних надходжень уповільнює вихід економіки з кризового стану, тобто зміну фази рецесії на фазу зростання ВВП. Зворотна ситуація — "розігрів" витрат державних коштів у фазі піднесення економіки можуть зумовити її "перегрів".

Незбалансованість доходів та витратків державного бюджету, порушення певною мірою критичності їх співвідношення, наявність державного боргу можна розглядати як неминучі наслідки стабілізаційної макроекономічної політики держави. Проте вважається, що така політика, сприяючи зростанню ВВП на стадіях спаду та стримуючи його надмірне зростання під час піднесення, робить можливим досягнення збалансованості показників державного бюджету в довгостроковому періоді [1, с. 5]. Таким чином, поточна незбалансованість може вважатися своєрідною суспільною або макроекономічною платою за стратегічну або довготривалу стабільність економічного розвитку.

Аналізуючи щорічні показники доходів та витратків державного бюджету України, доцільно звернути особливу увагу на існування тенденції стійкого збільшення бюджетного дефіциту, розмір якого варіюється у достатньо широких межах: від 3,6 млрд грн. у 2006 році до 68,6 млрд грн. у 2013 році. Цю тенденцію потрібно характеризувати як загрозливу.

Наявність зазначеною тенденції, на жаль, не може свідчити про здоров'я та нормальну тривалу життє-

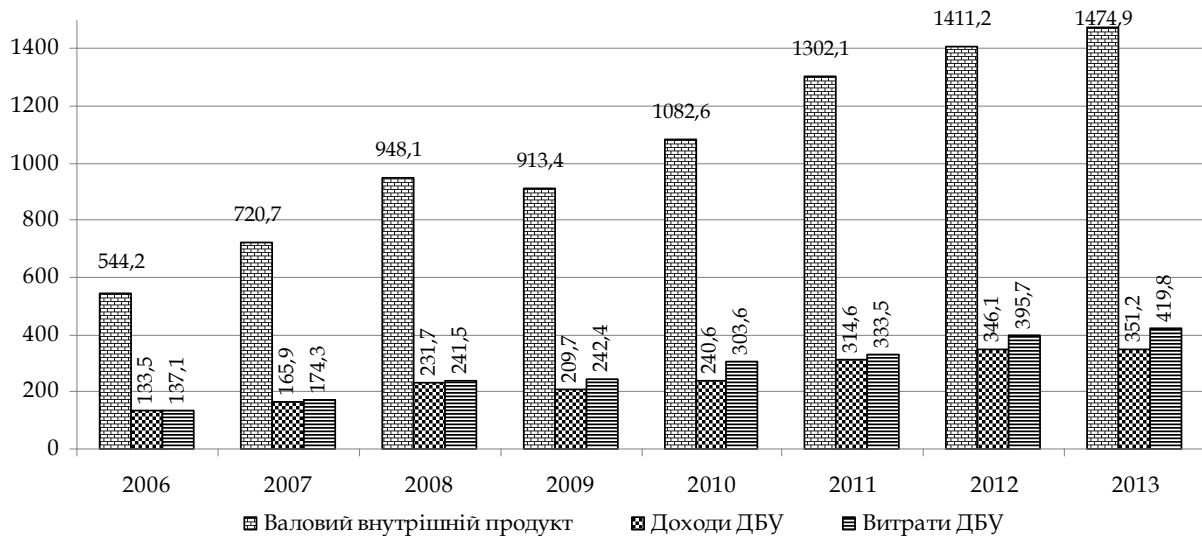

Рис. 1. Співставлення динаміки ВВП та результатів реалізації бюджетної політики в Україні, млрд грн.

Джерело: складено за офіційними даними [12; 13].

здатність економічної системи держави та є індикатором існування проблеми оптимальності при використанні бюджетних коштів [9, с. 52].

Треба погодитися з думкою про те, що постійне збільшення дефіциту публічного бюджету має серйозні негативні наслідки, зокрема: погіршення динаміки промислового виробництва; прискорення інфляції; підвищення процентної ставки; зменшення пропозиції грошової маси тощо [11, с. 11]. Більше того, тривале зберігання бюджетного дефіциту, постійно збільшує розмір державного боргу, та відповідно зменшує можливості уряду у проведенні стабілізаційної політики [10, с. 33—34].

Державний борг сам по собі помилково розглядати як суто негативне явище. Значення має не наявність державного боргу самого по собі, а його масштаби та динаміка. Складові елементи державного боргу потрібно періодично та своєчасно погашати, по державному боргу необхідно також сплачувати проценти. Значення має розподіл державного боргу, його виплат, по певним часовим періодам та відповідні масштаби виплат. Значні обсяги державного боргу зумовлюють необхідність виділення коштів для повернення боргу та сплати процентів на його обслуговування. Це може бути вирішальною причиною хронічного та небезпечного дефіциту державного бюджету, замикаючи коло ризиків: дефіцит державного бюджету — зростання державного боргу — дефіцит державного бюджету.

Виконання кредитних зобов'язань (повернення боргів, виплати процентів) означає виведення певних сум державних коштів за межі програм економічного розвитку національної економіки. Компенсатором цих втрат може бути тільки підвищення темпів економічного зростання, що має сприяти збільшенню бюджетних надходжень та відповідно появі нових можливостей для державних капіталовкладень. Напевно, ми зараз показуємо ідеальну ситуацію, суть якої у тому, що запозичення були продуманими та прорахованими з точки зору їх ефективності, впливу на економічну динаміку, й це відображається на поточній економічній ситуації. Але, скорше за все, це думка дійсно "ідеалістична", на практиці, щонайменше України, державні запозичення — це не абсолютний ресурс економічного зростання. Функції державних запозичень є багатограними й часто внутрішньо суперечливими. В цілому, особливо важливого значення набувають стратегічні державні рішення, в тому числі вибір правильних джерел фінансування та зважене використання бюджетних інструментів. При цьому вибір та реалізація стратегічних пріоритетів є вирішальним фактором отримання тих чи інших результатів. Зрозуміло, що серед останніх головним індика-

тором має бути рівень поточного та перспективного економічного зростання.

Одночасно важливо й не перебільшувати значення бюджетної політики в системі факторів економічного зростання. Ми можемо сказати, що ситуація в макроекономічному регулюванні виглядала би занадто просто, якщо б тільки правильно налагодження системи регулювання, зокрема бюджетного, призвело би до майже автоматичного досягнення стабільного економічного зростання. Існує ціла група інших факторів — наприклад, зміна кон'юнктури важливих для національної економіки світових ринків, зовнішньоекономічна політика держав або їх об'єднань, а також ряд інших.

Аналіз свідчить, що потенційно держава має у своєму розпорядженні різні інструменти впливу або реалізації бюджетної політики. Дослідники сукупність інструментів механізму реалізації перерозподілу та використання фінансових ресурсів держави поділяють на дві групи: адміністративно-правові та економічні інструменти. При цьому до адміністративно-правових інструментів можна віднести законодавчо визначені норми, які регламентують державну акумуляцію, подальший розподіл та, відповідно, перерозподіл грошових доходів громадян і суб'єктів підприємницької діяльності, а також фінансування певних видатків через структурні рівні загального бюджетного механізму. У свою чергу, до економічних інструментів можна віднести насамперед: оптимізацію обсягів, структури доходів та видатків бюджету, проведення відповідної політики міжбюджетних відносин, дефіцит бюджету та державний кредит [4, с. 18].

На нашу думку, до зазначених вище двох груп інструментів механізму бюджетної політики держави доцільно додати ще групу аналітично-контрольних інструментів (рис. 2). До таких інструментів можна віднести аналіз системи суспільних потреб, обґрунтування пріоритетів, розрахунки різних впливів (перш за все, що стосується впливів на економічну динаміку), вибір та застосування оціночних індикаторів ефективності політики держави та ін.

У цілому, необхідно підкреслити, що адміністративно-правові інструменти, як правило, пов'язують з реалізацією нормативної функції бюджетної політики, яка знаходить у прямій залежності від законодавчого, політичного та соціально-економічного вектора внутрішньо та зовнішньої політики держави. Ці інструменти є менш динамічними, а їх використання пов'язане, насамперед, їх завданням забезпечення узгодженості взаємовідносин держави та регіонів, держави та окремих груп суб'єктів. Це й інструментарій розподілу та закріплення певних функцій бюджетної політики за різними її суб'єктами. Це, можемо сказа-

ти так, кроки створення фундаментальних основ та параметрів діяльності. Тут закладаються й основи, можливості та механізми реагування та регулювання умов та параметрів економічного зростання.

У той же час, використання тих чи інших економічних інструментів обумовлюється закономірними ринковими процесами, зокрема циклічністю економічного розвитку, ринковою кон'юнктурою, тобто, необхідністю адаптації бюджетної політики держави до тенденцій і закономірностей сучасної суспільно-економічної ситуації. [4] Таким чином, економічні інструменти можна назвати тактичними інструментами впливу на макроекономічному рівні на умови економічного зростання.

Що стосується аналітично-контрольних інструментів, то вони, по-перше, виконують, на нашу думку, своєрідну "обслуговуючу" роль для правильної побудови системи адміністративно-правових та економічних інструментів. Ця роль — постачання необхідної, правильно підібраної та обробленої інформації. Але крім "обслуговуючої" ролі ця група інструментів виконує й власну роль. Це проведення "інтелектуального контролю": формування бази індикаторів результативності бюджетної політики, ролі різних її суб'єктів, продукування пропозицій щодо підвищення ефективності бюджетного процесу, в тому числі з позиції забезпечення правильного впливу на економічну динаміку, її довготривалі перспективи.

Як відомо, основними джерелами доходів державного бюджету є податкові та інші надходження від економічної діяльності різних категорій суб'єктів господарювання. Однак для розуміння ролі доходів бюджету в забезпеченні економічного зростання країни не так важливо детально проаналізувати всі можливі джерела надходжень, скільки необхідно розробити та втілити дієву систему формування та функціонування доходів державного бюджету (рис. 3). Саме в останньому концентрується кінцевий результат.

Подібна схема державного регулювання доходів бюджету має передбачати побудову дієвого єдиного механізму формування надходжень державного бюджету у контексті виконання зобов'язань та забезпечення відтворення державних коштів [7, с. 27—28]. Тому виконання планових показників доходів бюджету як основи його розвитку має відстежуватися на стадіях виконання, звітування і постійно контролюватися з використанням державно-правових методів контролю щодо регулювання потоків фінансових ресурсів. При цьому важливо не спрощувати функцію контролю. Значений контроль має бути аналітично-оціночним, у тому числі з виявленням можливих прорахунків планового порядку та формування відповідних пропозицій.

При цьому державі не лише обов'язково необхідно приділяти особливу увагу напрямкам формування доходної частини бюджету за рахунок оподаткування діяльності відповідних суб'єктів господарювання, але й обґрунтовано та зважено підходити до проблеми використання державних коштів для забезпечення потреб економічної та інших сфер суспільного життя з метою сприяння соціально-економічному розвитку. Суб'єкти державної політики мають насамперед орієнтуватися на правильне визначення пріоритетних напрямів.

У свою чергу, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів сприятиме стабільності фінансової системи держави, стане запорукою розширеного відтворення, позитивного впливу й на кількісній, й на якісній показниках економічного добробуту [6, с. 15].

Звичайно, за кризових умов особливо важкою задачею постає налагодження нормального й ефективного бюджетного процесу. Проте для того, щоб бюджет-

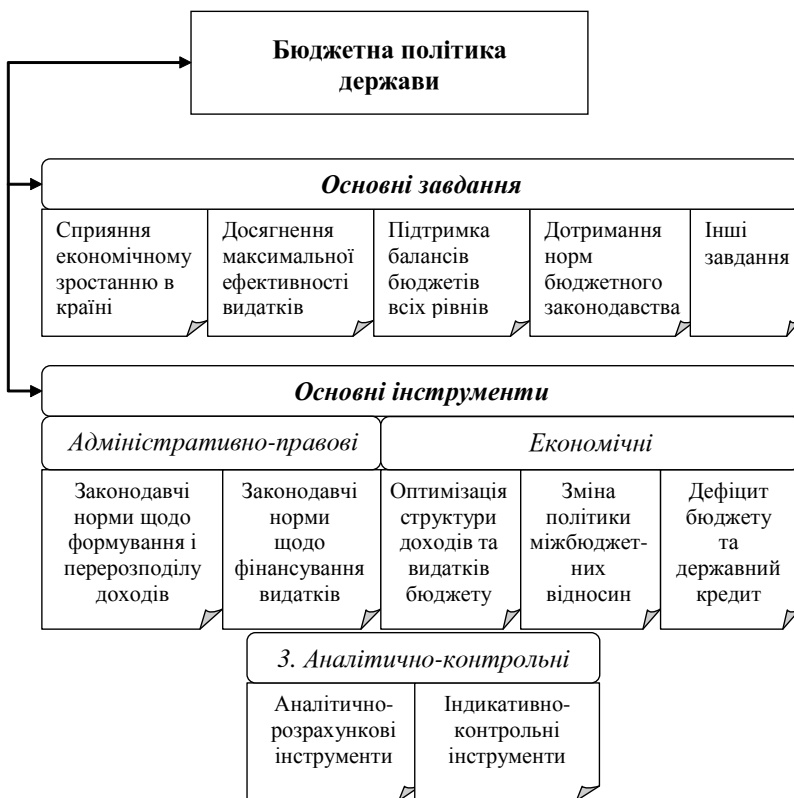

Рис. 2. Основні завдання та інструменти механізму бюджетної політики держави

на політика була ефективною та сприяла соціально-економічному зростанню, а отже й підвищенню якості життя громадян, дослідники, зокрема, рекомендують наступні кроки [8, с. 34—35]:

- створення інфраструктури, адекватної сучасному рівню розвитку ринкової економіки;
- зміцнення потенціалу вітчизняного товаровиробника й посилення його конкурентоспроможності;
- підвищення ефективності державного регулювання економічних процесів;
- створення адекватної матеріальної бази, яка є основою конкурентоспроможності бізнесу;
- забезпечення проведення структурної перебудови господарського комплексу з метою формування його раціональної структури, що відповідає вимогам соціально-економічного розвитку;
- підвищення стимулюючої ролі оплати праці для припинення відтоку кваліфікованих кадрів за кордон;
- підвищення якості людського капіталу, залученого до виробничої та іншої діяльності;
- стимулювання й реалізація інноваційних й інвестиційних проектів.

Окрім того, додатковим фактором підвищення ефективності реалізації бюджетної політики в Україні може стати використання переваг стабілізаційного бюджетного резервного фонду [2, с. 18—20].

Але так чи інакше, всі подібні рекомендації можуть бути, на нашу думку, зведені по суті до створення системного бюджетного механізму, здатного ефективно працювати в усіх його ланках, мати відповідні складові, які б забезпечували його націленість та здатність досягати насамперед економічного зростання. В кінцевому рахунку, це може бути відображенням прагнення держави сформувати бюджетний процес таким чином, щоб досягти якісної та кількісної відповідності доходної та витратної частин державного бюджету в розрізі сучасних та майбутніх вимог економічного зростання та розвитку національної економіки.

ВИСНОВКИ

Проблема взаємозалежності економічного зростання від ефективності реалізації державної бюджетної по-

літики є складною та багатомірною. Аналіз вказує на існування трендів ВВП та фундаментальних показників бюджетного процесу що збігаються. Це можна розглядати як ознаку існування залежності. Остання виявляється через певну систему часових та структурних вимірів, входить до системи процесів більш широкого порядку. В цілому, враховуючи наявність залежності економічного зростання країни від рівня ефективності бюджетної політики, держава зобов'язана формувати та проводити таку бюджетну стратегію, яка б оптимально поєднувала національні та регіональні соціально-економічні інтереси й інтереси різних груп зацікавлених суб'єктів. Адже лише збалансований розвиток приватних і державно-регіональних інтересів має бути визначальним у бюджетній політиці, що повинна реалізовуватися з дотримання критеріїв економічної ефективності, пріоритетності формування та використання бюджету. Причому, досягнення збалансованого державного бюджету шляхом використання наявних інструментів та механізмів — є головною метою та вимогою бюджетної політики, направленої на забезпечення економічного зростання національної економіки, досягнення стабільного, довготривалого зростання економічного добробуту членів суспільства.

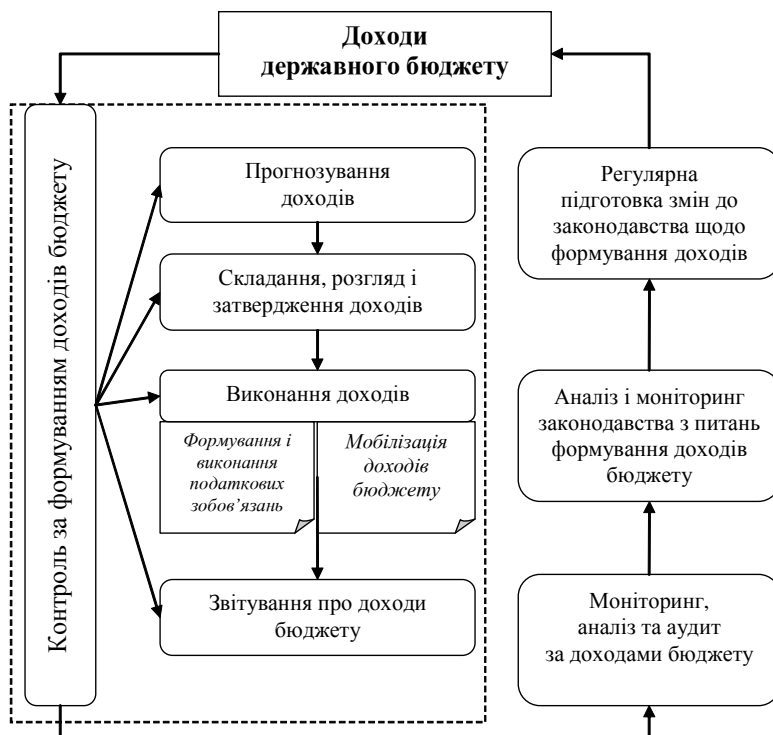

Рис. 3. Орієнтовна схема формування доходів державного бюджету

Література:

1. Драчук Ю.В. Державний борг у фінансовій політиці України / Ю.В. Драчук // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. — 2005. — № 10. — С. 3—8.
 2. Запатріна І.В. Стабілізаційний фонд і видатки розвитку / І.В. Запатріна // Фінанси України. — 2006. — № 6. — С. 3—20.
 3. Івашина О.Ф. Інституціоналізація економічного розвитку: монографія / О.Ф. Івашина. — Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009. — 284 с.
 4. Лютий І.О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави / І.О. Лютий // Фінанси України. — 2009. — № 12. — С. 13—19.
 5. Музика-Стефанчук О.А. Мета бюджетної діяльності у контексті бюджетної політики держави / О.А. Музика-Стефанчук // Право і суспільство: науковий журнал. — 2011. — № 3. — С. 141—146.
 6. Небрат В. Державні видатки в системі регулювання економіки: світові тенденції та вітчизняний досвід / В. Небрат // Вісник КНТЕУ: Науково-практичний журнал. — 2009. — № 2. — С. 12—19.
 7. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету як домінанта фінансової стабільності держави / Ц.Г. Огонь // Фінанси України. — 2005. — № 6. — С. 19—28.
 8. Піхоцький В. Ф. Ефективність бюджетної політики як інструмент соціально-економічного розвитку України / В. Ф. Піхоцький // Фінанси України. — 2010. — № 3. — С. 30—37.
 9. Радіонов Ю. Д. Проблема ефективності використання бюджетних коштів / Ю. Д. Радіонов // Фінанси України. — 2011. — № 5. — С. 47—55.
 10. Харазішвілі Ю. Про взаємозв'язок дефіциту бюджету та макроекономічних показників в Україні / Ю. Харазішвілі, О. Любич // Економіка України. — 2006. — № 6. — С. 31—40.
 11. Шевчук В. О. Вплив бюджету на макроекономічні показники / В. О. Шевчук, Р. І. Копич // Фінанси України. — 2010. — № 3. — С. 3—12.
 12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 13. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

Джерело: відповідно до [7].

References:

1. Drachuk, Yu. V. (2005), "External debt within the framework of the Ukraine's financial policy", *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 10, pp. 3—8.
 2. Zapatrina, I. V. (2006), "Stabilization fund and development allocations", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 3—20.
 3. Ivashina, O.F. (2009), *Instytualizatsiia ekonomichnoho rozvytku [Economic development institutionalization]*, Nauka I Osvita, Dnipropetrovsk, Ukraine.
 4. Liutyj, I. O. (2009), "Theoretical and methodological foundation of the state budget policy", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 13—19.
 5. Muzyka-Stefanchuk, O. A. (2011), "Budget activity objectives with regards to the state budget policy", *Pravo i suspil'stvo: naukovyj zhurnal*, vol. 3, pp. 141—146.
 6. Nebrat, V. (2009), "State allocations and the government regulation: global trends and national issues", *Visnyk KNTEU*, vol. 2, pp. 12—19.
 7. Ohon', Ts.H. (2005), "Budget proceeds as the dominant factor for the state stability", *Finansy Ukrainy*, vol. 6, pp. 19—28.
 8. Pikhots'kyj, V. F. (2010), "Budget policy effectiveness as the socio-economic development instrument", *Finansy Ukrainy*, vol. 3, pp. 30—37.
 9. Radionov, Yu. D. (2011), "Budget allocations efficient spending issue", *Finansy Ukrainy*, vol. 5, pp. 47—55.
 10. Kharazishvili, Yu. Liubich, O. (2006), "Budget deficit and macroeconomic indicators interdependence in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 31—40.
 11. Shevchuk, V. O. Kopych, R. I. (2010), "Budget and its influence on the macroeconomic indicators", *Finansy Ukrainy*, vol. 3, pp. 3—12.
 12. Ukraine's state statistic service official website, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 3 April 2014).
 13. Verkhovna Rada of Ukraine official website, available at: <http://www.rada.gov.ua/> (Accessed 5 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

І. Б. Хома,

д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка"

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-КОНФЛІКТАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕОРІЇ НЕЧІТКИХ МНОЖИН

I. Khoma,

Doctor of Economics, Associate Professor.

Senior Lecturer of Department of Finance, Lviv Polytechnic National University (NU LP), Lviv, Ukraine

MANAGEMENT OF BUSINESS CONFLICTS BY USING OF FUZZY-SET THEORY

Стаття присвячена розробленню методології управління бізнес-конфліктами у підприємницькій діяльності на основі прикладного використання класичної теорії нечітких множин, що дозволяє за участю точного математичного опису за наявності неповної і нечіткої інформації щодо простору зародження і розповсюдження конфліктних ситуацій передбачити їх прояв та в майбутньому уникнути або швидко врегулювати їх повторне виникнення за допомогою багатокритеріальної оптимізації, що означає піти на "компроміс" сторонам домовленостей при укладанні ділових економічних угод.

Здійснено узагальнення основних причин виникнення бізнес-конфліктів, що дозволяє ототожнити коло можливих конфліктних ситуацій для розроблення ефективного процесу їхнього врегулювання.

Рекомендований перелік факторів управління бізнес-конфліктами дає можливість дієво здійснити за окремими елементами теорії нечітких множин символічне математичне представлення взаємоузгодженості бізнес-угод на спільних умовах при рівності інтересів сторін підприємницької діяльності, віднайти критерії підпорядкування бізнес-угод принципу узагальнення ділових стосунків на ринку, що формалізовано розсіює комерційний ризик і зводять його до оптимального значення, та дозволяє застосувати принцип рівномірної оптимізації управлінських рішень стосовно подальшої нейтралізації конфліктних ситуацій.

Побудовано циклічний поетапний процес управління бізнес-конфліктами з ідентифікацією як їх видів, так і причин виникнення, з наявністю обов'язкового етапу виявлення відхилень перебігу бізнес-угод за математичною логістичною функцією з подальшим врегулюванням конфліктних ситуацій за багатокритеріальною оптимізацією та контролем за комерційними угодами для запобігання повторного їх виникнення.

The article is devoted to development of a methodology for managing business conflicts in entrepreneurial activity on basis of an applied use of classical fuzzy-set theory, which allows, with the participation of the precise mathematical description in the presence of incomplete and fuzzy information about the space of initiation and propagation of conflict situations, to provide for their manifestation and, in the future, to avoid or to settle quickly their reappearance using multiple-criteria optimization, i.e. this means that the contracting parties are prepared to "compromise" at the conclusion of business and economic agreements.

The generalization of the main causes of the business conflicts, which allows us to identify the range of possible conflict situations to develop an effective process for settlement of theirs, is done.

The recommended list of factors for managing business conflicts enables effectively to implement on individual elements of the fuzzy-set theory symbolic mathematical representation of consistency of business-transactions in the general conditions of equality of the parties' interests in business, to find criteria for submission of business-deals to the generalization principle of business relations on the market that formally dispels the commercial risk and reduces it to an optimal value, and allows to apply the principle of uniform optimization of management decisions for further neutralization of conflicts.

The cyclic phased process of management of business conflicts is built with identifying both their types and causes of appearance, in the presence of a compulsory step of deviations' detection in the process of business-transactions by mathematical logistic function with the following settlement of conflict situations on multiple-criteria optimization and monitoring of commercial agreements to prevent their re-occurrence.

Ключові слова: бізнес-конфлікт, фактори управління, конкуруючі сторони, нечітко множинний аналіз, підприємницьке середовище.

Key words: business conflict, management factors, competing parties, fuzzy multiple analysis, business environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогоднішній стан підприємницької діяльності у більшості випадках залежить від правильного підходу до оцінювання конфліктних ситуацій, які періодично можуть виникати у внутрішньому і зовнішньому середовищі виробничо-господарських структур у процесі побудови ділової співпраці з партнерами, конкурента-

ми, кредиторами тощо. Як правило, бізнес-домовленості перериваються внаслідок різноманітних суперечок або конфліктних інцидентів, не маючи позитивних результатів повного їх виконання. У зв'язку з цим на підприємствах постає проблема пошуку ефективного управління конфліктними ситуаціями з можливими елементами попереднього їх оцінювання з використанням,

Причини виникнення бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності

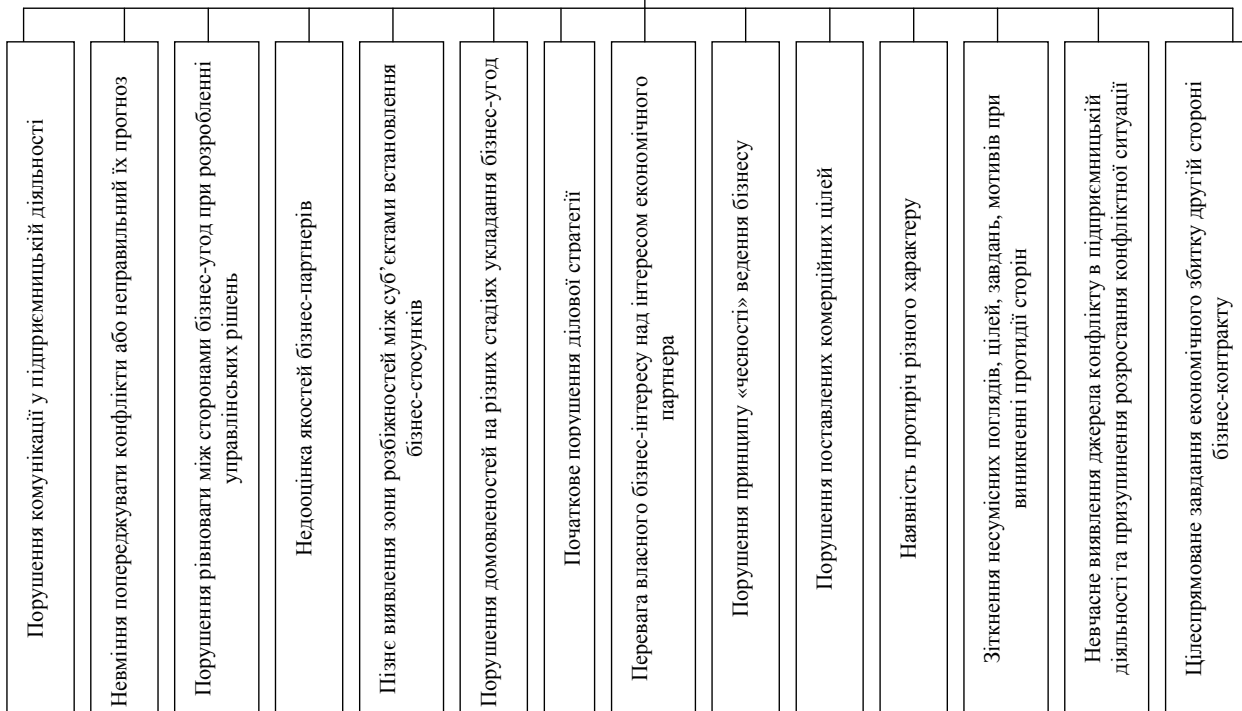

Рис. 1. Узагальнення причин виникнення бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності

у нашому випадку, прикладної теорії нечітких множин стосовно причин їх виникнення та пошуку дієвих методів нейтралізації. За участі деяких елементів теорії нечітких множин можна швидко прийняти рішення щодо знаходження вектору врегулювання бізнес-конфліктами при наявності неповної і нечіткої інформації щодо простору їх зародження і розповсюдження, так як відомо, що сама теорія нечітких множин виступає стратегічним інструментом управління складними системами, що у досліджуваній проблемі кореспондується з нечіткістю і неможливістю наперед максимально передбачити усі конфліктні ситуації в підприємницькій діяльності в умовах ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Прикладні аспекти теорії нечітких множин при дослідженні економічних процесів використовувались багатьма вітчизняними та закордонними науковцями. Так, зокрема, при управлінні фінансовими ресурсами на підприємстві їх використовував Коваленко Є.С. [1], для формалізації різних видів невизначеностей — Конишева Л.К., Назаров Д.М. [2], для формування інтегральних оцінок ступенів ризику банкрутства господарюючих суб'єктів за кожною нечіткою підмножиною та формування рейтингу оцінок підприємницької діяльності — Мельник О.Г. [3, с. 222], для аналізу ризику фондових інвестицій — Недосекін А.О. [4], для аналізу нечітких і гібридних систем — Ярушкіна Н.Г. [5] та багато інших.

Проте не вирішеними раніше частинами загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття, є спроба поєднати деякі класичні підходи теорії нечітких множин з раннім виявленням бізнес-конфліктів та надання їм характеристики у підприємницькій діяльності через математичний опис, що дозволяє зафіксувати поточну інформацію щодо неточної якості перебігу як мінімум двосторонніх бізнес-угоди та побудувати процес подальшого управління за ними з частковим усуненням або повною нейтралізацією.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є: 1) узагальнення причин виникнення розповсюджених бізнес-конфліктів у підприємницькій

діяльності; 2) виокремлення основних факторів управління бізнес-конфліктами з наданням їм характеристики за допомогою математичного опису на основі концептуальних підходів нечіткої множинного аналізу; 3) побудова поетапного процесу управління за бізнес-конфліктами з виділенням етапу їх ідентифікації, врегулювання та контролю за повторним їх виникненням.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В економічному середовищі будь-який конфлікт слід розуміти як протиріччя мінімум двох сторін з нанесенням хоча би одній з них суттєвих збитків, тобто фінансових втрат, які дестабілізують всю подальшу нормальну підприємницьку діяльність.

Кожна конфліктна ситуація потребує якомога швидкого вирішення, контролю та управління за нею. Проте правильний підхід щодо управління бізнес-конфліктами, насамперед, потребує поточного оцінювання причин їх виникнення. Вивчення низки наукових джерел дозволяє узагальнити причини виникнення більшості бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності (рис. 1).

При веденні комерційних переговорів або укладанні ділових угод, як відомо, конфліктна ситуація разом з інцидентом або причиною інцидента переростає у зону конфлікту [6, с. 110—111]. Зона конфлікту не завжди ефективно підпадає під процес управління, бо може включати значну кількість векторів розвитку конфліктної ситуації в підприємницькій діяльності. У цьому разі, насамперед, слід спробувати оптимізувати підхід до вибору мінімальної кількості векторів розвитку конфлікту. Це можливо лише при правильній діагностиці динаміки бізнес-конфлікту та його аналітичним виміром [6, с. 115]. Проте не кожен конфлікт можна аналітично виміряти, але запропонувати формалізацію оцінювання його наявності у підприємницькому середовищі для подальшого управління ним цілком можливо за класичною теорією нечітких множин, яку у свій час запропонував відомий американський учений Заде Л. [7, с. 8] для опису невизначе-

Таблиця 1. Рекомендований перелік факторів управління бізнес-конфліктами у підприємницькій діяльності

Фактори управління бізнес-конфліктами	Математичний опис
1. Уникнення на підприємстві закону протиріччя з моменту укладання бізнес-угоди або на початковому етапі вищикнення бізнес-конфліктів між сторонами підприємницької діяльності для досягнення результативності	$B_1^u \cap B_2^u = \emptyset \rightarrow B_1^u \cap B_2^u \neq \emptyset,$ де B_1^u, B_2^u - бізнес-угоди; $\cap$ - перетин (взаємоузгодженість) на спільних умовах бізнес-угоди; $\emptyset$ - нульова результативність двосторонніх бізнес-угоди; $\neq \emptyset$ - уникнення нульової результативності бізнес-угоди або прояв вигідності партнерства
2. Викопання властивості комутативності (досягнення певної узгодженості та рівності інтересів сторін підприємницької діяльності)	$B_1^u \cap B_2^u = B_2^u \cap B_1^u$
3. Підпорядкування бізнес-угоди принципу узагальнення ділових стосунків, що дозволяє роздіяти комерційний ризик і звести його до оптимального значення	$f(B^u) = f\left[\int_B Z_{B^u}(d)/d\right] = \int_{B^u} Z_{B^u}(d)/d,$ де $f(B^u)$ - функція узагальнення ділових стосунків партнерів при укладанні бізнес-угоди у підприємницькій діяльності; $B^u = \int_B Z_{B^u}(d)/d$ - представлення бізнес-угоди через нечітку множину з неперервним носієм укладання ділових стосунків або $B^u = \frac{X_1}{d_1} + \frac{X_2}{d_2} + \dots + \frac{X_n}{d_n},$ де $X_1, X_2, \dots, X_n$ - характеристична інформаційна функція про етап ризикованості або дієвості бізнес-угоди на підприємстві; $d_1, d_2, \dots, d_n$ - дискретний носій, який фіксує укладання дієздатних бізнес-угоди та їх послідовність розгляду; якщо наперед відомо, що кількість бізнес-угоди буде скінченною величиною на обмеженому часовому інтервалі, то їх можна представити у вигляді нечіткої підмножини виду: $B^u = \sum_{i=1}^n Z_{B^u}(d_i)/d_i, \text{ де } d_i \in D^u$
4. Застосування багатокритеріальної оптимізації інтересів сторін бізнес-конфлікту (цей фактор виходить за межі теорії нечітких множин)	$F(x^*) = \max_{i \in Z_i} \min_j z_j(x); F(x^*) = \min_{j \in Z_j} \max_i z_i(x),$ де $F(x^*)$ - критерій або принцип рівномірної оптимізації управлінських рішень щодо нейтралізації бізнес-конфліктів [8]; $z_j(x)$ - бізнес рішення, які при нейтралізації конфліктних ситуацій змінюють фінансово-економічний результат підприємницької діяльності; $i = \overline{1, n}$; x - характеристична змінна, яка в процесі оптимізації переходить в змінну x^* ; Z_i - множина «компромісів» при врегулюванні бізнес-конфліктів

ностей та нечіткостей широкого кола процесів, зокрема й економічних, які зароджені інтелектуальною діяльністю людини, до яких належать і бізнес-конфлікти.

Будемо вважати, що всі бізнес-конфлікти попадають під ефективне управління за участі рекомендованих трьох основних факторів, які мають певний математичний опис в теорії нечітких множин, та одного фактору, що виходить за межі цієї теорії і відноситься до багатокритеріальної оптимізації інтересів сторін бізнес-конфлікту (табл. 1), при дотриманні (або недотриманні) яких можна вчасно їх виявити та в подальшому ефективно ними управляти, уникаючи на тривалий період часу загострення їх наслідків.

У деяких випадках конкуруючі сторони можуть вирішувати проблему економічного конфлікту за допомогою медіації, яку прийнято розуміти як процес розв'язання конфліктної ситуації із залученням третьої сторони — медіатора "з метою полегшення процесу переговорів, пошуку компромісних рішень та досягнення згоди між конфліктуючими сторонами" [9]. Проте, цей підхід до вирішення бізнес-конфліктів у більшості випадках буде комунікаційним і не буде базуватись на

математичному описі характеристичної функції самостійного передбачення необхідності швидкого прийняття рішень щодо врегулювання конфліктів, не дозволяючи тим більше здійснити прогноз ймовірності виникнення у подальшому подібних конфліктів при порушенні виконання їх факторів управління. За цим підходом складніше також здійснити поточну багатосторонню оптимізацію інтересів сторін конфлікту, якщо обізнаність третьої сторони — медіатора відстає на певному часовому відрізку від інформації щодо готових змінених "компромісів" ділових партнерів.

На рисунку 2 подано рекомендований для підприємств узагальнений циклічний поетапний процес управління бізнес-конфліктами для уникнення повторних негативних їх наслідків за участі елементів теорії нечітких множин.

Побудова цього процесу мінімізує час щодо прийняття стандартних рішень стосовно координації послідовності дій при постійних однакових причинах виникнення бізнес-конфліктів та їх врегулювання за участю функції узагальнення ділових стосунків партнерів при укладанні бізнес-угоди у підприємницькій діяльності при максимальному врахуванні спільних інтересів.

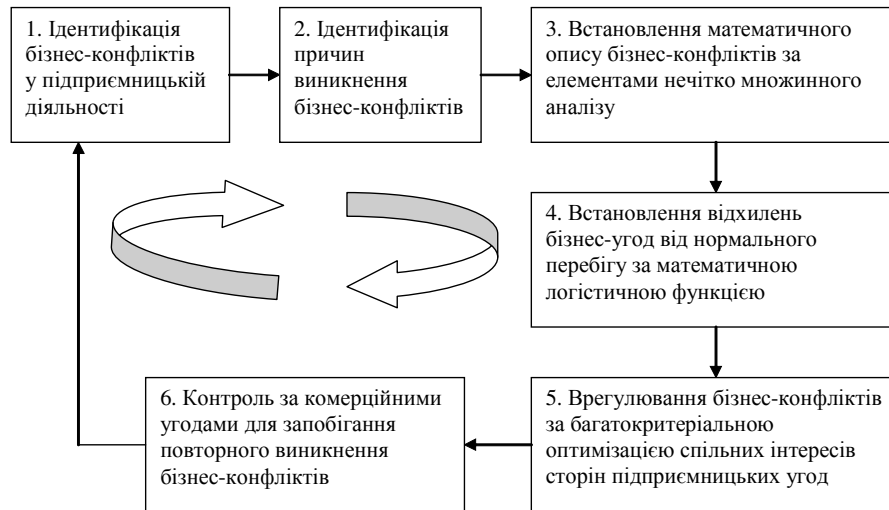

Рис. 2. Циклічний поетапний процес управління бізнес-конфліктами в підприємницькій діяльності для уникнення повторних негативних наслідків

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, більшість методів вирішення бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності є індивідуальними, бо мають різні причини виникнення. Проте, запропонувавши чотири фактори управління за бізнес-конфліктами, зокрема три з них за участі теорії нечітких множин, які дозволяють символічно ідентифікувати вчасне їх виникнення або при дотриманні деяких з них запобігти у майбутньому погіршення конфліктних ситуацій, процес управління за ними можна узагальнити за допомогою побудови циклічного шестиетапного процесу управління з обов'язковим введенням етапу встановлення відхилень бізнес-угод від нормального перебігу підприємницької діяльності за математичною логістичною функцією, що зробить процес управління за бізнес-конфліктами неперервно контролюваним.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є пошук впливу методів нейтралізації конфліктних ситуацій на забезпечення стану економічної захищеності підприємства на пролонговану перспективу та уточнення методики визначення його діагностованого рівня при точному виявленні зон економічних збитків, що є результатом деяких видів неврегульованих бізнес-конфліктів та реакцією на них інших підприємницьких структур.

Література:

1. Коваленко Є.С. Управління фінансовими ресурсами будівельних підприємств на основі нечіткого множинного підходу / Є.С. Коваленко // Науковий економічний журнал "Актуальні проблеми економіки". — К.: ТОВ "Наш формат", 2014. — № 3 (153). — С. 513—524.
2. Коньшева А.К. Основы теории нечётких множеств: [учебн. пособ.] / А.К. Коньшева, Д.М. Назаров. — СПб.: Питер, 2011. — 192 с.
3. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. — 344 с.
4. Недосекин А.О. Нечётко-множественный анализ риска фондовых инвестиций. — СПб.: Типография "Сезам", 2002. — 181 с.
5. Ярушкіна Н.Г. Основы теории нечётких и гибридных систем. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 320 с.
6. Осовська Г.В. Комунікації в менеджменті: [курс лекцій] / Г.В. Осовська. — К.: "Кондор". — 2003. — 218 с.
7. Заде Л. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближённых решений. — М.: Мир, 1976. — 165 с.

8. Алексеев И.В. Диагностика экономической защищённости предприятия с применением поликритериальной оптимизации финансово-экономических показателей / И.В. Алексеев, И.Б. Хома // Научно-аналитический журнал "Вестник Уральского Федерального университета (УрФУ) им. Первого Президента России Б.Н. Ельцина". — Серия экономика и управление". — Екатеринбург. — 2013. — № 2. — С. 112—122.

9. Юрченко С.М. Методи вирішення бізнес-конфліктів конкуруючих підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21411.doc.htm

References:

1. Kovalenko, Ye.S. (2014), "Management of financial resources of building enterprises based on fuzzy multiple approach", Science Economic Journal Aktual'ni problemy ekonomiky, N 3 (153), pp. 513—524.
2. Konyshova, L.K. and Nazarov, L.K. (2011), Osnovy teorii nechiotkikh mnozhestv [Fundamentals of the theory of fuzzy sets], Pyter, St. Petersburg, Russia.
3. Mel'nyk, O.H. (2010), Systemy diahnostryky diyal'nosti mashynobudivnykh pidpryemstv: polikryterial'na kontseptsiya ta instrumentarij [Diagnostics systems of machine building activities of companies: polycriteria concept and set of instruments], Vydavnytstvo L'viv's'koi politekhniki, Lviv, Ukraine.
4. Nedosekin, A.O. (2002), Nechiotko-mnozhestvennyj analiz riska fondovykh investitsyj [Fuzzy multiple risk analysis of stock investment], the Press "Sezam", St. Petersburg, Russia.
5. Yarushkina, N.G. (2004), Osnovy teorii nechiotkikh i hibridnykh system [Fundamentals of the theory of fuzzy and hybrid systems], Finansy i statistika, Moscow, Russia.
6. Osovs'ka, H.V. (2003), Komunikatsii v menedzhmenti [Communication in Management], Kondor, Kyiv, Ukraine.
7. Zade, L. (1976), Ponyatie lingvisticheskoy peremennoy i ego primenenie k prinyatiyu priblizhionnykh resheniy [Concept of linguistic variable and its application to the notion of approximate solutions], Mir, Moscow, Russia.
8. Alekseev, I.V. and Khoma, I.B. (2013), "Diagnostics of economic protectability of enterprise using polycriteria optimization of financial and economic indicators", Academic and Analytical Journal Bulletin of the Ural Federal University named after the First President of Russia B.N. Yeltsin, N 2, pp. 112—122.
9. Yurchenko, S.M. "Methods for solving business conflicts of competing enterprises" [Online], http://rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21411.doc.htm (Accessed 25 March 2014).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2014 р.

К. В. Марченко,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії БДПУ, м. Бердянськ

ПРАКТИКА ТА МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОФШОРНИХ ЗОН ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ТНК

K. Marchenko,

Ph.D in Economics, Associate Professor of Department of Business Economics and Economic Theory,
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk

PRACTICE AND MECHANISMS FOR IMPLEMENTING OFFSHORE FOR TAX OPTIMIZATION TNC'S

У науковій статті проаналізовано тенденції діяльності ТНК та застосування офшорних зон, зокрема розвиток ТНК у XIX—XX ст. та динаміку кількості транскордонних злиттів і поглинань у світі. Досліджено практику застосування офшорних зон окремими ТНК світу та динаміку світових інвестиційних вкладень у офшорні юрисдикції. Виокремлено основні мотиви застосування офшорних зон ТНК світу. Наведено механізми функціонування основних видів офшорних операцій, для оптимізації оподаткування, зокрема, організаційна схема інвестиційних вкладень для оптимізації прибутку ТНК через інвестиційні офшорні компанії, організаційна схема обмінно-торгівельних операцій для оптимізації прибутку ТНК через експортно-імпортні офшорні компанії, організаційна схема операцій самофінансування для оптимізації прибутку ТНК через фінансові офшорні компанії, зокрема цілі застосування та їх особливості. Виокремлено можливості застосування офшорних компаній для зниження оподаткування.

In the scientific article analyses the tendencies of activities of TNC's, and the use of offshore zones, in particular the development of TNC's in XIX—XX centuries and the dynamics of the number of cross-border mergers and acquisitions in the world. Studied the practice of application of offshore zones individual TNC's worldwide and dynamics of international investment in an offshore jurisdiction. The main motives for the use of offshore zones TNC's world. The above mechanisms of functioning of the main types of offshore operations, optimization of taxation, in particular, the organizational scheme of investment for profit optimization TNC's through an offshore investment company, organizational scheme of the exchange-trading operations for profit optimization TNC's through the export-import offshore company organizational scheme of operations of self-financing for profit optimization TNC's through offshore financial companies, in particular purpose and their features. Highlighted the possibility of using offshore companies to reduce taxation.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, транснаціональні банки, офшорні зони, оптимізація оподаткування.

Key words: transnational corporations, transnational banks, offshore, tax optimization.

В умовах сучасної глобальної економічної ситуації, для якої характерна глобалізація світового економічного простору, прискорення темпів науково-технічного прогресу, міграційних процесів, зміна ресурсного забезпечення та виробничих технологій глобальної економіки, зміною функцій держави невідповідність їх національній економічній системі породжує проблеми, в результаті яких виникають стимули до застосування офшорних юрисдикцій для відмивання коштів та уникнення оподаткування на території країни, що трансформуються.

Проблемні питання застосування офшорних юрисдикцій у оптимізації оподаткування діяльності підприємств досліджено у працях таких вітчизняних науковців: Базилевич В. [1], Бозуленко О. [3], Горбунов А. [6], Зінов'єв Ф. [7], Іванович І. [8], Козак Ю. [9], Крикуненко К. [10], Обушак Д. [11] та зарубіжних науковців: Акехурст М. [16], Роуз А. [22], Чапман Р. [18] та інші.

Надзвичайно високий рівень концентрації капіталу наприкінці XIX — на початку XX ст. сприяв його переходу за національні межі. Транснаціоналізація капіталу стала логічною ланкою у ланцюзі еволюційного розвитку відносин капіталу. На цей період припадає становлення відомих у світі ТНК, зокрема американських "General Motors", "IBM", "Eastman Kodak"; німецьких "Bayer", "Mannensmann", "Bosh", "Henkel"; швейцарської "Nestle" тощо [13, с. 171].

До основних чинників, які вплинули на розвиток транснаціональних компаній (далі — ТНК), належать: одержання доступу до дешевої робочої сили, дотримання екологічних стандартів; використання з вигодою для себе змін, що проходять у світових торгівельних відносинах; наближення до іноземних ринків місткість яких постійно зростає; запобігання захоплення конкурентами іноземних ринків та джерел сировини; обхід національного антитрестового законодавства; зменшення та

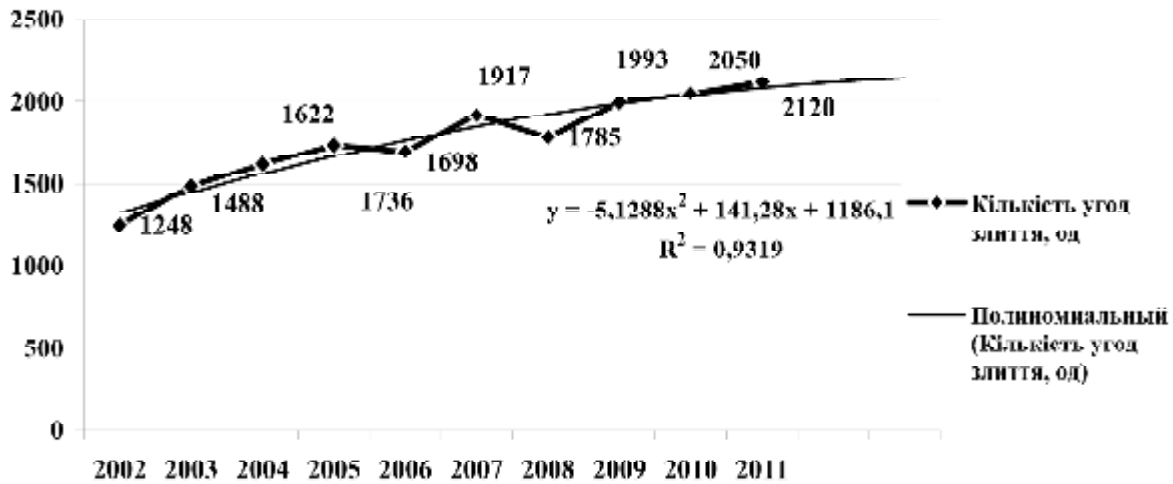

Рис. 1. Кількість транскордонних злиттів і поглинань у світі упродовж 2002–2011 років, од.

*складено автором на основі даних [19].

нейтралізація циклічних коливань в економіці; реалізація переваг інтегрованої системи, реалізація крупних проєктів [4, с. 128].

Пік розвитку ТНК припав на 60-ті роки ХХ ст. У цей період як транснаціональні функціонували, такі компанії: японські "Toyota", "Matsushita", "Toshiba", "Mitsubishi", "Kobe Steel", "Sharp"; британські "Rank Hovis McDougall", "BOK"; німецька "Volkswagen"; французькі "Renault", "L'Oreal" тощо. Наприкінці ХХст. прибутковість міжнародних корпорацій досягла надзвичайно високого рівня [13, с. 55].

У світовій економіці постійно зростає кількість ТНК. Транснаціональні корпорації контролюють до половини світового промислового виробництва, близько 70 % зовнішньої торгівлі. Загальна сума їхніх іноземних інвестицій становить близько 2 трлн дол. У руках цих компаній перебуває приблизно 95% світових патентів і ліцензій. Сьогодні ТНК контролюють більше половини світового промислового виробництва, близько 2/3 світової торгівлі, 4/5 кількості патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау [19], (рис. 1).

Також у світі зростає кількість офшорних юрисдикцій. Таких держав, де створюються офшорні компанії, у світі нараховується близько п'ятдесяти.

У сучасних умовах господарювання, транснаціональні корпорації і транснаціональні банки (далі — ТНБ) мають великі можливості по оптимізації оподаткування. Вони можуть використовувати такі способи, як застосування трансфертних цін у взаєморозрахунках; використання операцій з цінними паперами; застосування схем з використанням різних організаційно-правових форм організацій — спілок, асоціацій, фондів, автономних некомерційних організацій та ін.; організація холдингів у країнах і зонах з пільговими режимами оподаткування; використання норм і переваг міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування [12].

Вагомим напрямом оптимізації оподаткування у діяльності ТНК, належить застосуванню ними офшорних юрисдикцій, тобто сервісних вільних економічних зон, які являють собою території з пільговим режимом підприємницької діяльності для фірм і організацій, що надають різні фінансово-економічні, страхові та інші послуги, де подохідний податок сплачується за нульовою чи номінальною ставкою, створено преференційний режим оподаткування, а для нерезидентів створені умови ухилення від сплати податків в країнах їх резидентності [13, с. 171].

Основні економічні методи оптимізації оподаткування ТНК через офшорні

зони охоплюють: концентрацію дивідендів та інших доходів корпоративних фінансових компаній, розташованих у країнах з пільговим оподаткуванням фінансових операцій, пільговим режимом уникнення подвійного оподаткування або офшорних зонах; здійснення інвестування, бартерних та товарообмінних операцій через офшорні зони; здійснення фінансово-кредитних операцій через застосування офшорних зон; здійснення транспортного обслуговування операцій ТНК через власні транспортні та судноплавні компанії, зареєстровані в офшорних зонах та інші [10, с. 349].

Компанії, зареєстровані в офшорних юрисдикціях, активно використовуються великими транснаціональними корпораціями (ТНК) і транснаціональними банками (ТНБ). Наприклад, за оцінкою аналітиків одного із банків JP Morgan, ТНК США близько 60% грошових коштів тримають у зарубіжних філіалах, причому деякі розміщують у офшорах усі кошти [17].

Покажемо дослідження Управління загальної бюджетної звітності США, опубліковане в січні 2009 р. За даними звіту, Citigroup мав 427 філіалів в офшорних фінансових центрах, Bank of America — 115, Morgan Stanley — 273 [23].

Застосовують і офшорні юрисдикції віртуальні ТНК, зокрема, соціальна мережа Facebook уникла сплати податків 8,1 млн дол. США, через застосування офшорів на Кайманових островах, Microsoft — 4500 млн дол. США, Apple — 2400 млн дол. США, Google — 340,3 млн дол. США, IBM — 100,3 млн дол. США [20].

Microsoft активно використовував для оптимізації оподаткування такі офшорні зони, як Пуерто-Ріко, Ірландія і Сінгапур. Лише через Пуерто-Ріко, де масово

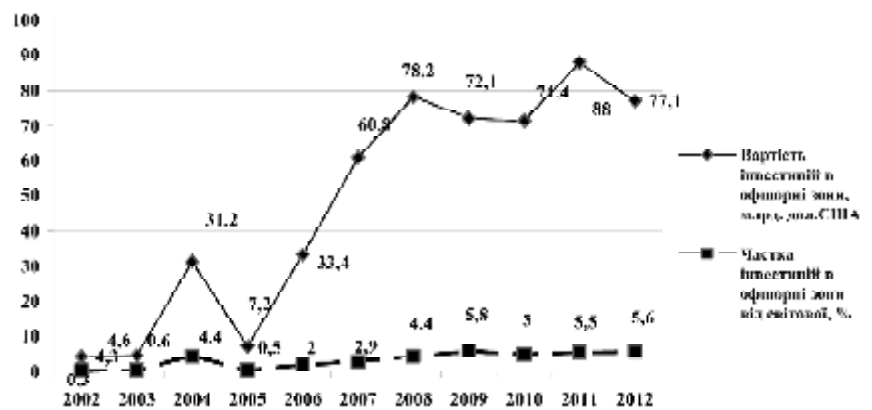
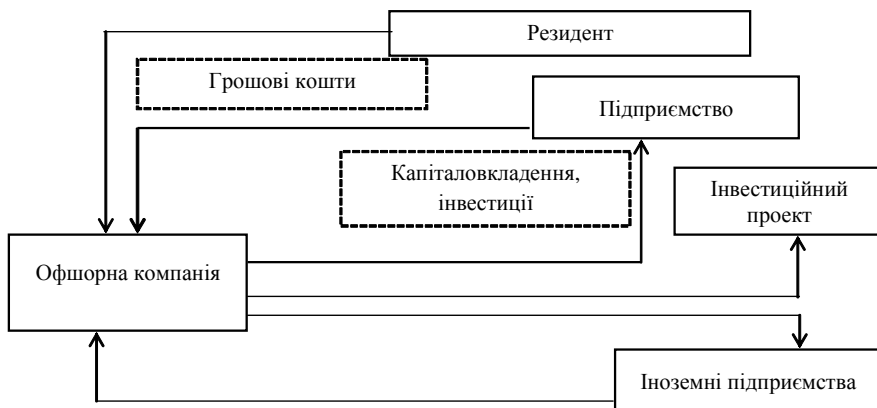

Рис. 2. Динаміка та структура світових інвестиційних вкладень у офшорні юрисдикції упродовж 2002–2012 роки, млрд дол. США, %

Складено автором на основі даних джерела: [25, р. 44].

Рис. 3. Організаційна схема інвестиційних вкладень для оптимізації прибутку ТНК через інвестиційні офшорні компанії

Власна розробка автора.

пропонуються податкові канікули, корпорація в період 2009—2011 рр. "зекономила" \$4,5 млрд. У мільярди доларів оцінюються обсяги податкової оптимізації НР, починаючи з 2008 року [21].

Світова динаміка інвестицій у офшорні зони та офшорні компанії демонструє значне зростання із 4,3 млрд дол. США у 2002 р. до 77,1 млрд дол. США у 2012 р. Зростає і частка інвестицій у офшорні компанії, проте не настільки суттєво — із 0,3 % світових інвестицій у 2002 р. до 5,6 % світових інвестицій у 2012 р. (рис. 2).

Конкретні зусилля по боротьбі з ухиленням від сплати податку у міжнародних організацій, зокрема, ОЕСР, не скоротили фінансові потоки у офшорні зони з двох причин:

Ключовим фактором грошових потоків, що проходять в офшорні зони є діяльність за кордоном грошових холдингів ТНК, які мають філії чи головні офіси у офшорних зонах. Відповідно, нерозподілений прибуток ТНК — з роками зростає. У 2008 році спостерігалось рекордне збільшення нерозподіленої виручки і грошового потоку холдингів ТНК [25, р. 17].

Потоки прямих іноземних інвестицій з США в офшорні зони, знизилися на дві третини у 2012 р. порівнянні до 11 млрд дол. США в 2009 р., а відтік інвестицій в офшорні зони з Японії скоротився з 23 млрд дол. США до 13 млрд дол. США, але ці скорочення були компенсовані збільшенням кількості зовнішніх інвесторів серед ТНК світу [25, с. 17].

На кінець 2006 р. у країнах Карибського регіону було зареєстровано 1255 головних офісів ТНК, а також 2236 філій іноземних ТНК [24, с. 52].

Мотивами застосування офшорних юрисдикцій ТНК світу можемо визначити наступні: можливість податкового планування чи уникнення сплати податків; можливість здійснення конфіденційної діяльності; захист власного капіталу від небажаних ризиків; вивіз активів

із політично та економічно нестабільної країни тощо.

Основними законними (легальними) цілями та завданнями використання офшорних юрисдикцій ТНК для оптимізації оподаткування є:

По-перше, оптимізація податкового режиму — зменшення податкових витраток суб'єктів господарювання.

По-друге, усунення обмеження щодо вільного руху капіталів між країнами.

По-третє, зберегти конфіденційність інформації про наявність капіталу.

По-четверте, можливість вкладення капіталу у найвигідніші та найбільш прибуткові активи світових країн.

Існує широкий спектр офшорних операцій, які обслуговують найрізноманітніші потреби фізичних і юридичних осіб. У їх число входить використання для розрахунків корпоративних дебетових і кредитних карток, відкритих на ім'я офшорної компанії. Через офшорні фірми можна отримати доступ до кредитних ресурсів іноземних банків, до міжнародного ринку депозитів і послуг з управління капіталом та інвестиціями. У власника офшорної фірми з'являється широкий вибір фінансових посередників і схем роботи.

Сьогодні, реєстрація офшорних компаній є доступною для усіх ТНК, і менш інтегрованих підприємств, зокрема, загальна вартість послуг з реєстрації офшорних компаній коливається, від \$1700 (Британські Віргінські Острови) до \$16000 (Ліхтенштейн). У тому числі урядовий збір у країні реєстрації становить від \$100 (Сейшельські острови) до \$1300 і більше (Швейцарія), а плата за юридичну адресу та агента коливається від \$500 до \$3500 [14].

Для оптимізації оподаткування ТНК, як і інші підприємства задіюють різноманітні офшорні механізми, зокрема: інвестиційні, експортно-імпорتنі, товарообмінні, фінансово-кредитні та інші.

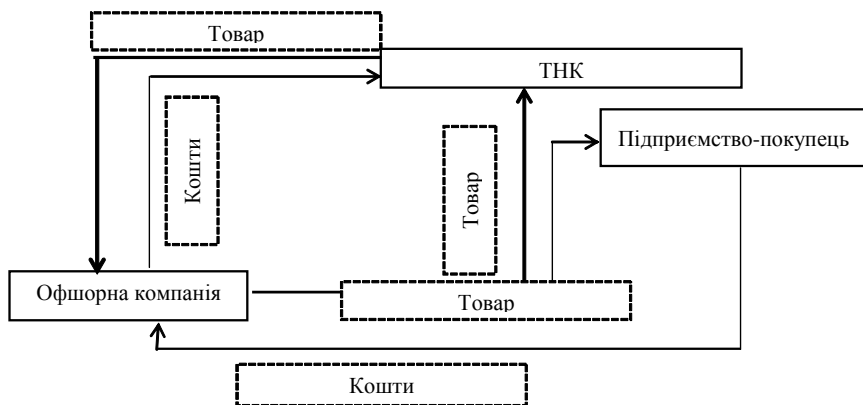
Одним із поширених видів офшорних операцій, для оптимізації оподаткування, що застосовуються ТНК, виступають інвестиційні операції. При цьому резидентом країни переправляються кошти в офшорну компанію для здійснення через неї інвестицій у підприємство, інвестиційний проект чи підприємства іноземних країн, і при цьому, відбувається економія коштів на оподаткуванні (рис. 3).

Використання офшорної компанії при експорті товарів зазвичай дозволяє продати товар ТНК за низькими цінами, а потім перепродати офшорною компанією кінцевому покупцеві за рівнем ринкових цін. Оподатковуваний прибуток для експортера в цьому випадку залишається мінімальний, а різниця між реальною і заниженою ціною при експорті утворює прибуток офшорній компанії [15].

Подібна схема працює і при здійсненні бартерних операцій, коли офшорна компанія отримує надлишковий прибуток від обміну товарами (рис. 4).

Механізм організації схеми наступний: ТНК продає товар спочатку своїй компанії з пільговим оподаткуванням, і потім ця компанія реалізує його в будь-якій країні. При цьому весь прибуток від реалізації товару завдяки регулюванню контрактної ціни (різниця між ціною купівлі та ціною продажу товарів) залишається на балансі офшорної компанії [3, с. 81].

Схеми застосування ТНБ фінансових офшорних компаній для оптимізації оподаткування, можемо побачити на рисунку 5. При цьому офшорна компанія здійснює кредитну чи фінансову діяльність, отримує прибуток, який не оподатковується на користь нерезидента.

Рис. 4. Організаційна схема обмінно-торгівельних операцій для оптимізації прибутку ТНК через експортно-імпорتنі офшорні компанії

Власна розробка автора.

Наприклад, за схемою кредиту ТНБ надає резидентам кредити для передоплати в зв'язку з зовнішньоекономічним контрактом. Кредитні гроші переводяться на рахунок нерезидента в офшорних банках. Через передбачені законом термін гроші повертаються в ТНБ у зв'язку з невиконанням чи неможливістю виконання фірмою-нерезидентом умов контракту. Протягом цього часу кредитні ресурси банку використовуються для діяльності офшорної компанії, при цьому отриманий прибуток залишається за межами країни [6, с. 57].

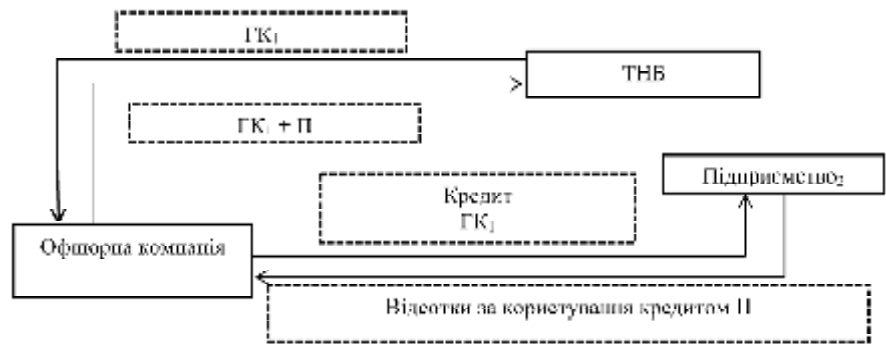
Використовуються і ТНК також страхові, ліцензійні та інші види операцій для оптимізації оподаткування через офшорні зони, особливості оптимізації податків по цих операціях ТНК наведемо у таблиці 1.

На сьогодні транснаціональними корпораціями, використовуються офшорні зони із п'яти компактних дислокацій: у африканському регіоні (Сейшельські острови, Ліберія, Маврикій); Азійсько-Тихоокеанському регіоні (Вануату, острови Кука, Лабуан, Науру, Самоа, Тонга і т.п.); у Карибському регіоні (Ангілья, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Бермудські острови, Британські Віргінські острови, Домініка, Монтсеррат, Кайманові острови, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія та ін.); у Європейському регіоні (Андорра, Кіпр, Гібралтар, Гернси, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, острів Мен, Нормандські острови та ін.); на Близькому Сході (Бахрейн, Дубай, Ліван і т.п.).

Активно розвиваються офшорні операції ТНК на Кіпрі, де скорочено пільги для іноземного капіталу. Після вступу в ЄС (1 травня 2004 р.) Кіпр має найнижчий рівень корпоративного податку серед країн співтовариства (Ірландія, наприклад, ввела єдиний корпоративний податок у 12,5%) [2, с. 45].

Користується популярністю у ТНК і ТНБ на Мальті, яка є країною ЄС з найбільш низьким рівнем оподаткування. Компанії можуть використовувати різні податкові рахунки в залежності від джерела доходу: остаточний податок (Final Tax Account, FTA); податок на прибуток від нерухомого майна (Immovable Property Account, IPA); іноземні доходи (Foreign Income Account, FIA); мальтійські доходи, що обкладаються аналогом (Maltese Taxed Account (MTA); неоподатковувані доходи (Untaxed Account, UA).

Особливий інтерес представляють для ТНК і країни Карибського басейну, які включають близько 20 острівних держав [7, с. 98]. Офшорні зони тут орієнтовані на міжнародні компанії та банки і пропонують самий широкий спектр фінансових і юридичних послуг. Ліберальне валютне законодавство, часткове або повне звільнен-

Примітки: ГК — грошові кошти, П — прибуток, відсотки.

Рис. 5. Організаційна схема операцій самофінансування для оптимізації прибутку ТНК через фінансові офшорні компанії

Власна розробка автора.

ня від прямих податків, політична стабільність, гарантії безпеки та конфіденційності для іноземних інвесторів — все це приваблює закордонні капітали. Так, наприклад, Кайманові острови є одним з найбільших фінансових і банківських центрів. Близько 80 % найбільших банків світу мають тут свої філії. Велику популярність придбали офшорні юрисдикції Багамських, Бермудських, Британських та Віргінських островів.

Отже, транснаціональні компанії активно застосовують офшорні зони для зменшення рівня власного оподаткування. Серед найбільш поширених механізмів уникнення оподаткування за допомогою офшорних зон у ТНК та ТНБ є наступні: інвестиційні, експортно-імпорتنі, товарообмінні, фінансово-кредитні, а також операції лізингу, факторингу підрядні послуги та інші.

Література:

1. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. — 2004. — № 8. — С. 36—44.
2. Бекряшев А.К. Теневая экономика и экономическая преступность / А.К. Бекряшев, И.П. Белозеров. — М., 2003. — 455 с.
3. Бозуленко О.К. Роль офшорної фінансової діяльності у світовій фінансовій системі // Економіст. — 2010 — № 1. — С. 51—53.
4. Герасимчук В.Г. Міжнародна економіка: [навч. посіб.] / Герасимчук В.Г., Войтко С.В. — К.: Знання, 2009. — 302 с.
5. Голубков Д. Практика ухода от налогов и вывоз капитала / Д. Голубков. — М.: Ось-89, 2004. — 265 с.
6. Горбунов А.Р. Налоговое планирование и создание компаний за рубежом / А.Р. Горбунов. — М.: Анкил, 1999. — 341 с.

Таблиця 1. Можливості застосування офшорних компаній для зниження оподаткування

№ пп	Ціль використання	Опис
1	Лізинг	В офшорі створюється лізингова компанія. Вона передає в лізинг обладнання основній компанії. В результаті лізингові платежі концентруються за кордоном, а також включаються в собівартість основною компанією і зменшують податок на прибуток
2	Факторинг	Офшорна компанія купує зобов'язання основній компанії в високоподатковій юрисдикції і самими силами перекупляє прибуток у юрисдикції з низьким рівнем оподаткування
3	Підрядні послуги	Офшорна компанія може бути підрядником або консультантом, на якого перекладається оплата послуг в офшор, в результаті чого зростає собівартість в високо податкової юрисдикції. Прикладом є консалтинг, маркетинг, юридичні, транспортні послуги
4	Володіння інтелектуальною власністю	Офшорна компанія може бути власником інтелектуальної власності і укласти з компаніями ліцензійні або франчайзингові угоди
5	Управління холдинговою групою	У багатьох офшорних юрисдикціях існує можливість конфіденційного володіння і управління майном через інститут трасту. Офшорний холдинг (компанія, у якої матеріальна компанія зареєстрована в офшорі) дозволяє не тільки мінімізувати оподаткування, але і обходити як національні або валютні обмеження

Складено автором на основі даних джерела: [15].

7. Зінов'єв Ф.В. Держава та тіньова економіка / Зінов'єв Ф. В. // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. — 2004. — № 4. — С. 97—99.

8. Іванович І. Ю. Вільні економічні зони в Україні: проблеми становлення та розвитку / І. Ю. Іванович // Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 5. — С. 76.

9. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Ковалевський В.В. Міжнародні фінанси: навч. посібник / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, В.В. Ковалевський. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 640 с.

10. Крикуненко К.В. Основні офшорні юрисдикції світу: критерії оптимального вибору / К. В. Крикуненко // Вісник Донецького національного університету. — Сер. Економіка і право. — 2009. — № 2. — С. 347—351.

11. Обушак Д.М. Офшорні зони, проблеми їх контролю і регулювання в Україні та світі / Д.М. Обушак, М.П. Дранович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67664.doc.htm

12. Оптимизация налоговых платежей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://histaidell.ucoz.ua/news/optimizacija_nalogovykh_platezhej/2012-11-27-65

13. Орхан Ч. Визначення поняття "транснаціональні корпорації" / Ч. Орхан // Наукові праці МАУП, 2012. — вип. 4 (35) — С. 171—175.

14. Оффшорная геополитика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://uweens.at.ua/news/offshornaja_geopolitika/2012-04-19-11

15. Ярошевич В. Формы использования оффшорных компаний / В. Ярошевич, А. Саган [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nbrb.by/bv/cont.asp?id=9715>.

16. Akehurst M. A Modern Introduction to International Law. L.: 1985. Analysis of 1997 Coordinated Portfolio Investment Survey Results and Plan for the 2001 Survey. — W.: IMF, 2000.

17. At Big U.S. Companies, 60% of Cash Sits Offshore: J.P. Morgan [Electronic resource]. — The CFO Journal, 2012. — Mode of access: <http://blogs.wsj.com/cfo/2012/05/17/at-big-u-s-companies-60-of-cash-sits-offshore-j-p-morgan/>

18. Chapman R. Offshore Finance and its Economic and Political Implications / R. Chapman // Accountancy Business and the Public Interest. — 2007. — Vol. 6. № 2. — p. 68.

19. IMF World Economic Outlook, 2010: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org>

20. Facebook подозревают в неуплате налогов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://greensmm.livejournal.com/582878.html>

21. Microsoft, HP и Apple уличили в выводе средств в оффшоры [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://e-finance.com.ua/show/148922.html>

22. Rose A. Offshore Financial Centres: Benefits Outweigh Costs for Neighbouring Economies / A. Rose, M. Spiegel // The Economic Journal. — 2007. — October. — P. 112.

23. U.S. Subsidiaries in Offshore Tax Havens [Electronic resource]. — The New York Times, 2009. — Mode of access: <http://www.nytimes.com/2009/01/17/business/17tax.html>

24. World Investment Report 2007: Global Value Chains: Investment and Trade for Development: United nations conference on trade and development. — New York and Geneva, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/docs/wir2007_en.pdf

25. World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development: United nations conference on trade and development. — New York and Geneva, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/publicationslibrary/wir2013_en.pdf

References:

1. Bazilevich, V. and Mazur, I. (2004), "Methodological aspects of assessing the extent of the shadow economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 8, pp. 36—44.

2. Bekrjashev, A. K. and Belozarov, I. P. (2003), *Tenevaja jekonomika i jekonomicheskaja prestupnost'* [The shadow economy and economic crime], Moscow, Russia.

3. Bozulenko, O. K. (2010), "The role of offshore financial activities in the global financial system", *Ekonomist*, vol. 1, pp. 51—53.

4. Gerasimchuk, V. G. and Vojtko, S.V. (2009), *Mizhnarodna ekonomika* [International Economics], Znanja, Kyiv, Ukraine.

5. Golubkov, D. (2004), *Praktika uhoda ot nalogov i vyyvoz kapitala* [Practice of tax evasion and capital outflow], Os'-89, Moscow, Russia.

6. Gorbunov, A.R. (1999), *Nalogovoe planirovanie i sozdanie kompanij za rubezhom* [Tax planning and establishment of companies abroad], Ankil, Moscow, Russia.

7. Zinov'ev, F. V. (2004), "The state and the shadow economy", *Derzhava ta regioni. Ser.: Ekonomika ta pidpriemnictvo*, vol. 4, pp. 97—99.

8. Ivanovich, I. Ju. (2009), "Free economic zones in Ukraine: problems of formation and development", *Ekonomichni nauki. Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu*, vol. 5, pp. 76.

9. Kozak, Ju.G. Logvinova, N.S. and Kovalevs'kij, V.V. (2007), *Mizhnarodni finansy* [International Finance], Centr uchbovoi literaturi, Kyiv, Ukraine.

10. Krikunenko, K. V. (2009), "The main offshore jurisdictions in the world: the criteria for the optimal choice", *Visnik Donec'kogo nacional'nogo universitetu*. — Ser. *Ekonomika i pravo*, vol. 2, pp. 347—351.

11. Obushak, D. M. and Dranovich, M. P. (2012), "Offshore, the problems of control and regulation in Ukraine and worldwide", *Ekonomichni nauki* available at: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67664.doc.htm (Accessed 20 April 2014).

12. Titova, T. (2012), "Optimization of tax payments", available at: http://histaidell.ucoz.ua/news/optimizacija_nalogovykh_platezhej/2012-11-27-65 (Accessed 20 April 2014).

13. Orhan, Ch. (2012), "The definition of the term "transnational corporation"", *Naukovi praci MAUP*, vol. 4 (35), pp. 171—175.

14. Yweens (2012), "Offshore geopolitics", available at: http://uweens.at.ua/news/offshornaja_geopolitika/2012-04-19-11 (Accessed 20 April 2014).

15. Jaroshevich, V. and Sagan, A. (2013), "Forms of use of offshore companies", available at: <http://www.nbrb.by/bv/cont.asp?id=9715> (Accessed 20 April 2014).

16. Akehurst, M. A (2000), *Modern Introduction to International Law*, IMF, Washington, USA.

17. Chasan, E. (2012), "At Big U.S. Companies, 60% of Cash Sits Offshore: J.P. Morgan", *The CFO Journal*, [online], available at: <http://blogs.wsj.com/cfo/2012/05/17/at-big-u-s-companies-60-of-cash-sits-offshore-j-p-morgan/> (Accessed 20 April 2014).

18. Chapman, R. (2007), "Offshore Finance and its Economic and Political Implications", *Accountancy Business and the Public Interest*, vol. 6, no. 2, pp. 68.

19. IMF (2010), *World Economic Outlook*, available at: <http://www.imf.org> (Accessed 20 April 2014).

20. Greensmm (2012), "Facebook is suspected of tax evasion", available at: <http://greensmm.livejournal.com/582878.html> (Accessed 20 April 2014)

21. E-finance (2012), "Microsoft, HP and Apple caught in withdrawal of funds in offshore", available at: <http://e-finance.com.ua/show/148922.html> (Accessed 20 April 2014).

22. Rose, A. and Spiegel, M. (2007), "Offshore Financial Centres: Benefits Outweigh Costs for Neighbouring Economies", *The Economic Journal*, vol. 3, pp. 112.

23. Browning, L. (2009), "U.S. Subsidiaries in Offshore Tax Havens", available at: <http://www.nytimes.com/2009/01/17/business/17tax.html> (Accessed 20 April 2014).

24. United nations conference on trade and development (2007), "World Investment Report 2007: Global Value Chains: Investment and Trade for Development", available at: http://unctad.org/en/docs/wir2007_en.pdf (Accessed 20 April 2014).

25. United nations conference on trade and development (2013), "World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development", N available at: http://unctad.org/en/publicationslibrary/wir2013_en.pdf (Accessed 20 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014 р.

УДК 338.45: 332.14

Н. В. Кармазіна,

доцент кафедри обліку і аудиту, Академія муніципального управління

ТЕХНОЛОГІЇ ЦІЛЕОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ

N. Karmazina,

associate professor of department of account and audit Academy of municipal management

TECHNOLOGIES OF PURPOSE ORIENTAL OF MANAGEMENT DEVELOPMENT OF REGIONAL INDUSTRIAL COMPLEXES

У статті обґрунтовано технології цілеорієнтованого управління розвитком регіональних промислових комплексів, що спираються на структурно-інформаційні доміанти використання інноваційної моделі макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК. Запропоновано ідентифікація політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК при різних стратегіях інноваційного розвитку держави. Удосконалено інноваційний механізм реалізації макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК шляхом регенерації й відтворення в останньому зв'язків між існуючим стратегічним інструментарієм з генеруванням потенціалу та забезпечення конкурентної позиції.

In the article technologies are grounded of цілеорієнтованого management development of regional industrial complexes which lean against the structurally informative dominants of the use of innovative model of the macroeconomic adjusting of a purpose oriental development of RIC. It is offered authentication of policy of the macroeconomic adjusting of purpose oriental development of RIC at different strategies of innovative development of the state. The innovative mechanism of realization of the macroeconomic adjusting of purpose oriental development of RIC is improved by a regeneration and recreation of connections between existing in the last a strategic tool with generating of potential and providing of competition position.

Ключові слова: технологія, цілеорієнтоване управління, розвиток, регіональний промисловий комплекс, політика, відтворення, механізм, параметри, регенерація, потенціал, макроекономічне регулювання.

Key words: technology, purpose oriental of management, development, regional industrial complex, policy, recreation, mechanism, parameters, regeneration, potential, macroeconomic adjusting.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Аналіз наукових джерел, дозволив автору визначити, що для ефективного та послідовного здійснення процесів регенерації потенціалу регіонів, що пов'язані з комбінацією параметричних змін, які обумовлюють виникнення факторів інтенсивності розвитку і відповідних витрат власних і залучених ресурсів, особливого значення набуває створення дієвої системи макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку регіональних господарських комплексів (РПК) України. Наголошується, що в основі такої системи мають бути макроекономічне прогнозування та регулювання процесів в регіональній економіці з метою досягнення та підтримки макроекономічних пропорцій в суспільному відтворенні РПК у контексті їх сталого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, пов'язані з управлінням розвитком регіональних промислових комплексів, оцінкою ефективності макроекономічного регулювання їх розвитку, розглядаються багатьма науковцями, а саме у працях Бистрякова І.К., Войнаренка М.П., Покропивного С.Ф., Царенко О.В. та ін. Проте проблеми розроблення технології цілеорієнтованого управління розвитком регіональних промислових комплексів для ідентифікації параметрів впливу макроекономічного регулювання на процес регенерації потенціалу РПК країни в умовах ресурсних обмежень потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є наукове визначення структурно-інформаційних доміант макроекономічного регулювання ціле-

орієнтованого розвитку РПК у межах інноваційної моделі регіонів, за якими обґрунтовано технології спрямованості реалізації виробничо-господарської діяльності складних систем; стратегічне управління цілеорієнтованими змінами шляхом концентрації зусиль на інтеграції стратегічного потенціалу реального сектору регіональної економіки, інкорпорації РПК у нові форми організації міжгалузевої взаємодії у разі зміни архітекτονіки продуктивних сил України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах реалізації інноваційної моделі розвитку регіональних промислових комплексів економічна стратегія держави націлена на інтенсифікацію інноваційних процесів, зміну сутності й співвідношення екстенсивних і інтенсивних факторів розвитку, характеру інноваційних процесів.

У цьому зв'язку основні цілі й завдання стратегії економічного розвитку базуються на розбудові дієвої системи цілеорієнтованого управління розвитком регіональних промислових комплексів (надалі — РПК) у контексті реалізації функцій із форсованої модернізації національного господарства; на встановленні пріоритетів інноваційного розвитку, формулюванні відповідних заходів і напрямків дій. Вона пов'язана з формування промислового виробництва інноваційного типу, доктринами науково-технологічного розвитку й економічної безпеки, політикою підвищення національної конкурентоспроможності.

При цьому, слід зважати й на те, що дієва інноваційна модель може визначатися лише оптимальним складом засобів і методів державного стимулювання, які були б адекватними як життєвому циклу економічної системи, так і сформованим у її межах масштабам стратегічного потенціалу (надалі — СП).

Таблиця 1. Найважливіші складові інноваційну модель макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК

Складові	Властивості технології спрямованості реалізації виробничо-господарської діяльності на забезпечення цілеорієнтованого розвитку РПК	Домінанти використання інноваційної моделі макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК
Управління	Управління діяльністю певних інститутів (державних або приватних), орієнтація не лише на розвиток, а на підтримку збалансованості функціонування та керованої загальної системи, певних видів діяльності або процесів; розпорядження певними ресурсами; включає реалізацію окремих функцій менеджменту: організація, планування, мотивація й контроль.	Управління держпідприємствами й установами, інвестиційними процесами, стимулювання інноваційної активності приватного сектора, організація міжрегіонального співробітництва.
Регулювання	Вплив на окремих регіональних суб'єктів і певні процеси з метою їхньої орієнтації, забезпечення конститутивно-ключових ознак адаптивності процесів розвитку певного РПК, який здійснюється у відповідності до визначених цільових орієнтирів, формування певного порядку взаємодії, алокації (перерозподілу) ресурсів і прав власності. Включає такі функції як регламентування, інтегрування, регенерування, координація, стимулювання, вплив, обмеження та ін.	Регулювання правових відносин між суб'єктами інноваційної діяльності, інформаційного обміну, комерціалізації, обмеження певної практики в сфері розробки інновацій та ін.
Програмування	Складання й реалізація програм (план дій, порядок проведення й реалізації заходів з викладом принципів, цілей і завдань) рішення певних завдань, планів розвитку	Програмування цільового фінансування, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень, технологічного розвитку та ін.
Участь	Здійснення спільної діяльності (співробітництва); наявність коопераційних відносин і відносин пайового фінансування із приватними компаніями, іншими державами, міжнародними організаціями для результативності трансформації різних сфер діяльності промисловості в регіонах .	Участь у реалізації й/або фінансуванні інноваційних проєктів; участь на паюх в інвестиційних фондах, що фінансують певні компанії та ін.
Забезпечення	Створення необхідних умов, передумов і гарантій діяльності, надання ресурсів, що забезпечать ефективність функціонування галузей і виробництва у відповідності до національного економічного інтересу задля ініціювання в межах економічної системи регіонів процесів відновлення, регенерації та загальноекономічного прискорення.	Забезпечення правового режиму, організаційне забезпечення, надання різних ресурсів тощо.

Джерело: адаптовано за [2; 5].

Тоді, визнаємо, оскільки в Україні спостерігається зменшення показника ефективності провадження інноваційних процесів у багатьох промислових галузях у регіонах, постає гостра необхідність у пошуку нових оптимальних шляхів подолання такої ситуації та активізації інноваційної діяльності в межах РПК.

Традиційно виділяють дві моделі розвитку регіонального промислового виробництва, які спрямовують економічну динаміку до сталого розвитку держави за рахунок забезпечення інноваційно спрямованого функціонування виробничо-економічних систем [5, с. 26]:

- адміністративно-відомча — включає цілеспрямовані дії державної адміністрації за відповідними галузями державного управління й системи обслуговуючу цю галузь органів і установ (профільних і непрофільних), що розподіляють між собою регламентовані функції управління;

- програмно-цільова — включає дії державної влади по відповідних цільових програмах, до реалізації яких залучаються певні органи влади й установи.

З огляду на зазначене автором вбачається необхідність відзначити основні складові, які інтенсивно реалізують інноваційну модель макроекономічного регулювання із забезпечення конститутивно-ключових ознак адаптивності процесів цілеорієнтованого розвитку РПК (табл. 1).

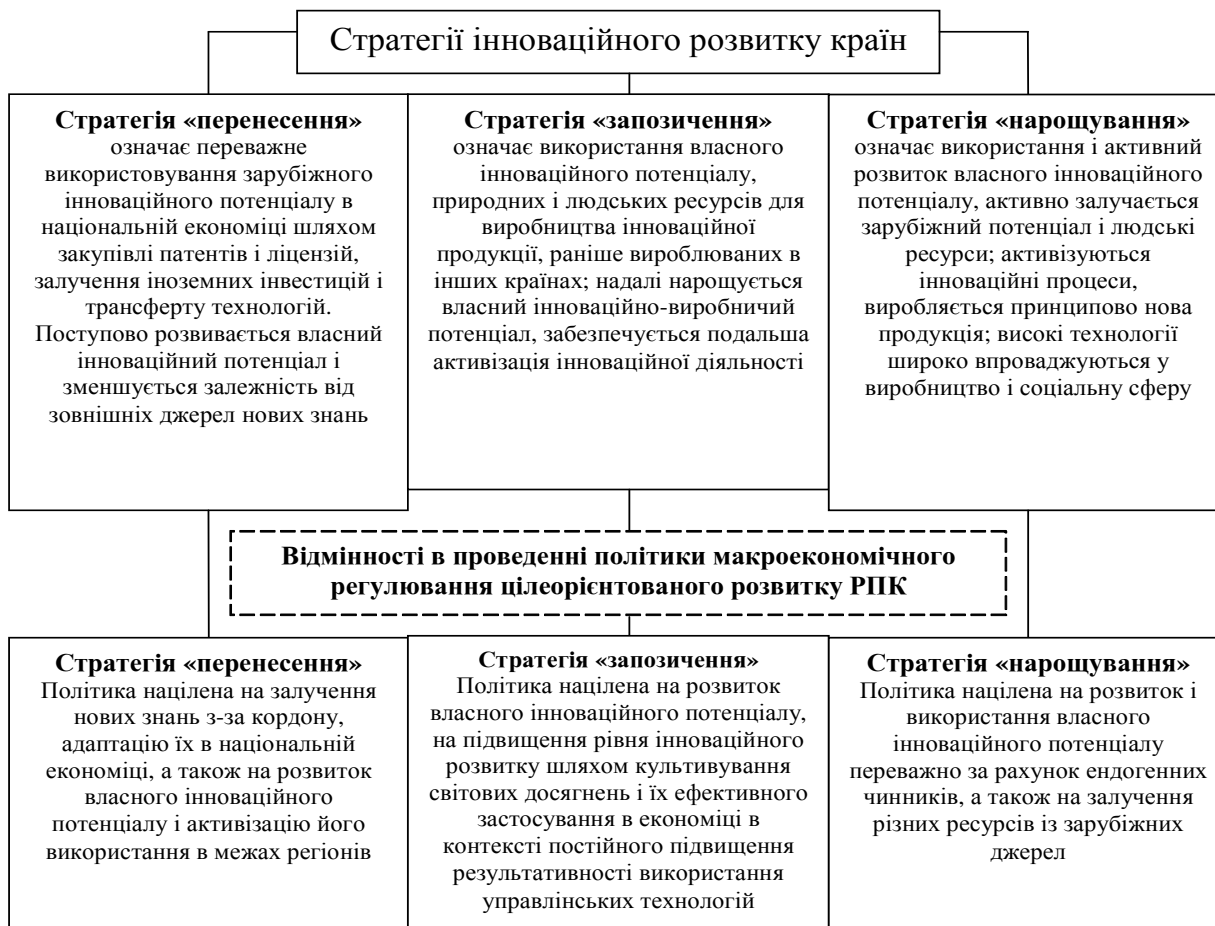
Результати дослідження доводять, що особливу значимість на сучасному етапі розвитку здобуває забезпечення інноваційного процесу, що у широкому змісті можна розділити на інституціональне й ресурсне. Інституціональне забезпечення націлене на побудову ефективної системи транзакцій регіональних суб'єктів інноваційної діяльності між собою, зі споживачами інноваційних продуктів, державними установами, а також на захист законних інтересів різних економічних агентів, що оперують у сфері інновацій. Інституціональне забезпечення реалізується через систему формальних і неформальних (імпліцитних) інститутів, формування яких прямо або побічно перебуває під впливом державної влади [7].

Важливим об'єктом макроекономічного регулювання цільової орієнтації розвитку РПК є характер інноваційного процесу в національній економіці, що проявляється в тен-

денціях і динаміці змін кількісних параметрів, що описують інноваційну діяльність, а також в особливостях якісних перетворень. Характер інноваційного процесу — це сукупність основних і стійких властивостей (ознак) цього явища, особливості й риси, спрямованість і хід, а також обумовленість його протікання, оцінка яких дозволяє виявити науково-технологічне, соціально-економічне й суспільне його зміст. У процесі розвитку характер інноваційного процесу може змінюватися, у тому числі залежно від застосування методів і форм державного регулювання, а також масштабів державної регіональної промислової політики.

Зміст й структура інноваційної моделі макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК змінюється залежно від деяких об'єктивних передумов. В основі її реалізації лежать історичні умови, об'єктивна соціально-економічна необхідність. До того ж реалізація державної інноваційної політики тісно пов'язана з особливостями й традиціями (моделлю) державного регулювання економіки й соціальних процесів у даній країні, які визначають ступінь і форми державного впливу на інноваційний розвиток. Це проявляється, наприклад, у співвідношенні лібералізму й жорсткого регулювання, централізації й децентралізації розробки й реалізації всіх або окремих заходів державної інноваційно-інвестиційної політики, у пріоритетних формах і сферах впливу на об'єкт регулювання та ін.

Напрями активних дій держави в сфері інноваційного розвитку виражаються у виборі пріоритетних об'єктів реального сектору регіональної економіки та розбудови нових галузей соціальної практики та регенерації діяльності базових галузей. Формування пріоритетів детерміноване індикаторами пріоритетності, які конкретизуються в певних умовах. В умовах постійної жорсткості суперництва в сфері інновацій гранично важливим є постійне відновлення й уточнення пріоритетів у цільових програмах регіонального розвитку, а також прагнення до випередження в їхньому досягненні. Зміна пріоритетів у реальному секторі відбувається еволюційним шляхом під впливом науково-технологічного прогресу й трансформації сложившихся ринків. У цьому зв'язку відбувається адміністративна модифікація пріоритетів державної інноваційної політики [4], що до того ж залежить від особливостей стратегії інноваційного роз-

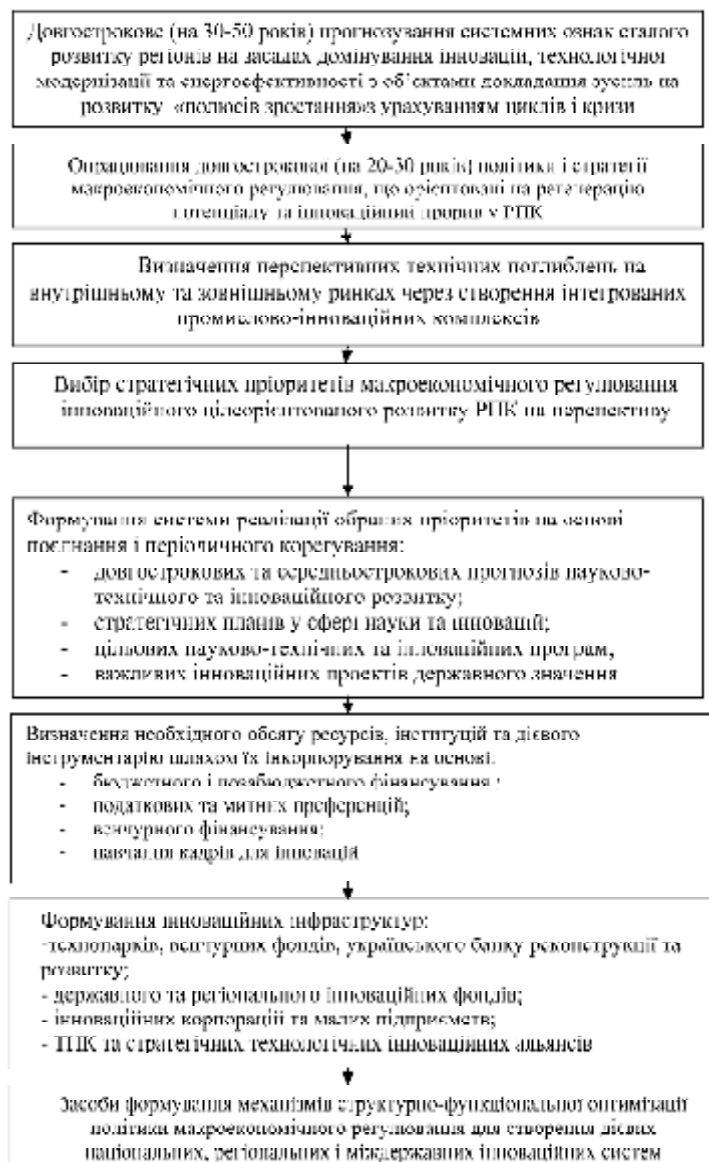
Рис. 1. Характеристика політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК при різних стратегіях інноваційного розвитку

виту (наприклад, "випереджальний" або "розвиток, що доганяє"). У цілому сутність державних стратегій сильно впливає на механізми й спрямованість державної інноваційної політики. Традиційно виділяють такі моделі інноваційних стратегій держав: стратегія "перенесення", стратегія "запозичення"; стратегія "нарощування" [1]. Характери-

Рис. 2. Схема оригінальної систематизації стратегій формування політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК України

Джерело: за пропозиціями автора.

Рис. 3. Структурно-логічна схема формування інноваційного механізму реалізації макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК

Джерело: за пропозиціями автора.

стика політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК при різних стратегіях інноваційного розвитку представлена на рисунку 1.

Приведені вище викладки дозволяють стверджувати про таке: реалізувати подібне завдання можна лише шляхом концентрації зусиль на інтеграції стратегічного потенціалу реального сектору регіональної економіки, інкорпорації РПК у нові форми організації міжгалузевої взаємодії у разі зміни архітектури продуктивних сил України шляхом синхронного використання принципів системно-комплексного, об'єктно-цільового та синергетичного підходів до розбудови системи цілеорієнтованого управління розвитком регіональних промислових комплексів у контексті постійного підвищення результативності використання управлінських технологій за замкненим варіантом розвитку подій [4].

Тому, на думку автора, важливим інструментом формування дієвої політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК є характер її ознаки її конкурентної інноваційної стратегії у реальному секторі економіки. Відтак, доцільним вбачається необхідність класифікації стратегій формування політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК (ФПМРЦРРПК) України. Останню можна сформулювати за стратегічними напрямками, а саме:

1) інтенсифікація бізнес-процесів та досягнення успіху;

2) підвищення активізації інноваційної діяльності; 3) генерування потенціалу та забезпечення конкурентної позиції (рис. 2).

Системою стратегій формування політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК України названа сукупність стратегій, націлених на адаптацію до змін в умовах незбалансованого розвитку регіонів, на пошук резервів інноваційного зростання, на залучення до розробки технології стратегічного управління, методів добору оптимального складу політик та методичного підходу до оцінювання-прогнозування результативності реалізації стратегії макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК домінантно системно-комплексного підходу, на цільову траєкторію для регіональних економічних систем і на зміцнення довгострокової конкурентної позиції виробничо-територіальних утворень на певних сегментах внутрішнього та зовнішнього ринку.

При чому ці стратегії доцільно опрацьовувати в певній послідовності, яка показана на рисунку 2, двома фігурними стрілками. Однак, якщо розглядати необхідність інтенсифікації процесів формування, трансформації чи трансляції державної інноваційно-інвестиційної політики в умовах формування інноваційної моделі розвитку промислових регіонів, то доцільним вбачається автору ранжування, узагальнених на рис. 2, стратегій ФПМРЦРРПК, а саме: за ієрархією, наведеною на схемі.

На даний момент можна стверджувати, що запропоновані автором положення розвитку теорії формування політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК України, обумовлюють виокремлення в якості центру "локалізації зусиль", "ініціювання процесів оптимізації просторових структур" та цілеорієнтації для забезпечення інноваційно-спрямованого розвитку складної системи саме економічну діяльність РПК як полюсів зростання і галузей мультиплікаторів в регіонах. Оскільки з огляду на ресурсні обмеження, останні дозволять забезпечити інтеграцію ринкової та ресурсно-функціонального підходів та їх збалансоване поєднання в процесі досягнення ефективного відтворення продуктивних сил на засадах реалізації авторської концепції регенерації стратегічного потенціалу РПК з відновлення макроекономічних вимірів галузево-територіальних утворень з вихідною якістю параметрів розвитку [2].

З огляду на нарощення темпів транснаціоналізації реального сектору економіки України при подовженні глобалізаційних тенденцій, загострення конкурентної боротьби між окремими сферами економічної діяльності вимагає при дослідженні проблематики формування державної інноваційно-інвестиційної політики обґрунтування дієвих важелів ініціювання чинників нарощення стратегічного потенціалу економіки не лише на макро-/мікрорівнях, а й на регіональному. Відтак, розроблення регіональної стратегії інноваційного зростання/забезпечення збалансованості цілеорієнтованого розвитку промислових комплексів передбачає: 1) діагностику і моніторинг природно-ресурсного, факторного і системного потенціалів регіональних економічних систем; 2) оцінювання й прогнозування ефективності функціонування промисловості та дієвості використовуваних організаційно-економічних механізмів; 3) вибір сфер економічної діяльності, у яких певний регіон може бути конкурентним щодо інших (на внутрішніх/зовнішніх ринках) для інтенсифікації інноваційної динаміки. Тобто об'єктивність показників-індикаторів макроекономічного регулювання регіонального промислового комплексу є підґрунтям для формування реалізації дії органічних механізмів управління інноваційним цілеорієнтованим розвитком регіонів.

В умовах реалізації інноваційної моделі розвитку регіональних промислових комплексів змінюються "полюси зростання", тобто джерела інтенсивного й екстенсивного розвитку. "Полюсами зростання" інноваційної економіки виступають: підприємства різних галузей національної економіки, що здійснюють інноваційну діяльність; наукові установи, що забезпечують виробництво нових знань; інститути, орієнтовані на здійснення й інтенсифікацію інноваційної діяльності (технопарки, інкубатори, інноваційні кластери, технополіси та ін.); середовище винахідників і раціоналізаторів тощо.

"Полюси зростання" можуть бути стратифіковані за різними ознаками (територіальній і галузевій приналежності, організаційній формі, функціональності, інституціональній основі), що повинне бути враховане при реалізації політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК України. Особливе значення при створенні й розвитку інноваційної економіки приділяється стратегіям кластеризації [3].

З огляду на зазначене автор пропонує наступну структурно-логічну схему формування інноваційного механізму реалізації макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК, що уможливає ідентифікацію та відтворення зв'язків між існуючим в РПК стратегічним інструментарієм (політиками різної природи, що можуть/реалізуються, наразі, в межах реального сектору економіки регіону) для генерування когнітивно-інформаційних процесів і збільшення масштабів розвиненості стратегічного інноваційного потенціалу (рис. 3).

На сучасному етапі економічне зростання можливе лише в умовах інноваційних перетворень. При цьому, інновація, будучи радикальною по природі, виникає в умовах зростаючої потреби суспільства і виживання колишньої системи цінностей, що не сприяє задовольняти потреби людей [5].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведені викладки, зазначимо, що наразі, проблеми щодо розробки й обґрунтування

домінант результативної реалізації стратегії макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК України, що спрямовує внутрішньо економічні процеси і явища до сталого розвитку регіональної системи стають в Україні, здебільшого, професійним політичним механізмом реалізації стратегічних програм здобування влади політичними елітами, перетворюючи, таким чином, суб'єктів управління на непрофесійних функціонерів. Оскільки спостерігається послаблення змісту стратегічно-інноваційних функцій держави в регульованій ринковій економіці та цільових функцій суб'єктів регіонального управління. У цій відповідності, підтвердимо: відповідні процеси і явища відбуваються в межах економічної системи України у цілому, тому автор засвідчує, що формування дієвої політики макроекономічного регулювання цілеорієнтованого розвитку РПК можливо на засадах активізації процесів алокаційної ефективності використання стратегічного потенціалу з визначенням доміант механізму взаємодії центральних та регіональних органів державного управління для синхронної реалізації стратегічно-інноваційної функції, яка володіє адаптивними властивостями технології управління та ймовірності переходу РПК до нового якісного стану інноваційно-інформаційного типу.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф: [пер. с англ.]. — М.: Экономика, 2005.
2. Бистряков І.К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І.К. Бистряков, А.Г. Чернюк. — К.: РВПС України НАН України, 2006. — 56 с.
3. Войнаренко М.П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів [Текст] / М.П. Войнаренко // Економіст: науково-теоретичний журнал. — 2011. — № 10. — С. 27—30.
4. Інноваційний ресурс господарського розвитку: монографія [Текст] / Бондар К.Л., Дерев'янкін Т.І., Мельник В.П., Микитенко В.В. [та ін.] / За ред. В.П. Мельника. — К.: Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2005. — 363 с.
5. Ладонько А.С. Макроекономічне регулювання інноваційних процесів у промисловості [Текст] / А.С. Ладонько. — 2009. — 232 с.
6. Покропивний С.Ф. Регулювання територіального розвитку: стратегія і ефективність / С.Ф. Покропивний, В.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.
7. Царенко О.В. Методологічний інструментарій реалізації цільової стратегії інноваційного розвитку країни / О.В. Царенко // Науковий вісник Академії муніципального управління: [зб. наук. пр.]: за заг. ред. М.М. Клименка. Серія "Економіка". Вип. 9/2011. — К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. — 2011. — С. 55—63.

References:

1. Ansoff, Y. (2005), *Stratehycheskoe upravlenye* [Strategically of management], Economic, Moscow, Russia.
2. Bistryakov, I.K. and Chernyuk, L.G. (2006), *Ekonomichnyj prostir: aspekty metodolohichnoho vyznachennia* [Ekonomicznyj space: aspects of methodological determination], RVPS, Kyiv, Ukraine.
3. Voynarenko, M. P. (2011), "Klasteri as poles of growth of competitiveness of regions", *Ekonomic: naukovoteoretichnyj zhurnal*, vol. 10, pp. 27—30.
4. Bondar, K. L. Dereviankin, T. I. Melnyk, V. P. Mykytenko, V. V. (2005), *Innovatsijnyj resurs hospodars'koho rozvytku* [Innovative resource of economic development], In-t economic NAN Ukraine, Kyiv, Ukraine.
5. Ladon'ko, L. S. (2009), *Makroekonomichne rehulivannia innovatsijnykh protsesiv v promyslovosti* [The macroeconomic adjusting of innovative processes in industry], Kyiv, Ukraine.
6. Pokropyvnyj, S. F. and Kolot, V. M. (2008), *Rehulivannia terytorial'noho rozvytku: stratehia i efektyvnist'* [Adjusting of territorial development: strategy and efficiency], KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Tsarenko, O.V. (2011), "Methodological tool of realization of having a special purpose strategy of innovative development of country", *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia*, vol. 9, pp. 55—63.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

*А. В. Прокопець,
асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЇХНЬОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

*L. Prokopets,
assistant of department of economy of enterprise and management a personnel,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

FINANCIAL PROVIDING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS BASIS OF INCREASE OF THEIR COMPETITIVENESS

У статті висвітлено стан та значення фінансового забезпечення сільського господарства України. Показано вплив фінансових ресурсів на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Виділено ряд проблем, що впливають на процес фінансування сільськогосподарських підприємств та визначено основні напрями покращення фінансування сільського господарства.

A value and state of the financial providing of agriculture of Ukraine are reflected in the article. Influence of financial resources is shown on the increase of competitiveness of agricultural enterprises. The row of problems that influence on the process of financing of agricultural enterprises and basic directions of improvement of financing of agriculture are certain is distinguished.

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність, фінансове забезпечення, фінансові ресурси, бюджетне фінансування, кредитування, лізинг.

Key words: agriculture, agricultural enterprises, competitiveness, financial providing, financial resources, budgetary financing, crediting, leasing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах Україна прокладає шлях до нового рівня розвитку аграрного сектора економіки. Одним із найважливіших напрямів, що сприяють розвитку аграрного сектора, є вдосконалення фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, метою яких є підвищення конкурентоспроможності на ринках збуту. Однак нинішня економічна ситуація в Україні характеризується, крім загального покращення кон'юнктурних процесів у вітчизняному господарстві, недостатністю необхідних коштів для розвитку сільського господарства і, відповідно, незадовільним рівнем конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Оскільки аграрний сектор є ресурсомісткою сферою, яка характеризується тривалістю виробничого циклу та суттєвим періодом обертання коштів, а виділення необхідних коштів забезпечує безперервний процес сільського виробництва і реалізації продукції, то проблема покращення фінансування сільськогосподарських підприємств є досить актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням фінансового забезпечення сільського господарства приділяють такі вчені, як В.М. Алексійчук, І.М. Барановський, В.П. Галушко, М.С. Герасимчук, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, П.М. Макаренко, А.О. Мармуль, М.Й. Малік, А.А. Пересада, П.Т. Саблук, В.П. Савчук та ряд інших. Однак багатогранність і складність проблеми залишає чимало нерозкритих питань, що потребують подальших досліджень.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою нашого дослідження є виділення проблем фінансового забезпечення як основи підвищення кон-

курентоспроможності сільськогосподарських підприємств та напрямів їх активізації з урахуванням факторів впливу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зважаючи на накопичений науковий та практичний світовий досвід розвитку фінансових відносин в аграрному секторі, подолання кризових явищ у сільському господарстві можливе при створенні дієздатної системи забезпечення його фінансовими ресурсами. Дефіцит бюджету, інфляція, підвищення кредитних ставок негативно впливають на конкурентоспроможність сільського господарства та підприємств, зокрема. До того ж сільськогосподарські товаровиробники потрапили в жорсткі обмеження цінового диспаритету, втративши канали збуту своєї продукції і придбання матеріально-технічних засобів. На результатах їх господарювання негативно позначилася низька купівельна спроможність населення. В результаті відбулося порушення обороту фінансових ресурсів сільського господарства за всіма основними напрямками: отримання виручки від реалізації виробленої продукції, залучення в галузь кредитів та інвестицій на комерційних засадах, отримання державної фінансової підтримки [1].

Підвищення фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств без обґрунтованої системи державної підтримки, спрямованої на мобілізацію використання наявного виробничого потенціалу, неможливе. У переважній більшості розвинених країн світу процеси державного регулювання економіки сільського господарства здійснюється у різноманітних напрямках, але завжди має загальнонаціональний характер.

Основа бюджетного фінансування сільського господарства країни визначена в Законі України "Про дер-

жавну підтримку сільського господарства України" [2], Законі України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р." [3], Постанові Кабінету Міністрів України "Комплексна програма підтримки села на період до 2015 року" [4] та ін. Так, Законом України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" [5] для сільського господарства було передбачено 363,6 млрд грн. видатків із загального фонду Держбюджету, а це на 3,1 млрд грн. більше рівня попереднього року. Крім того, видатки Міністерства аграрної політики та продовольства становили 8,4 млрд грн., що на 2,3 % менше, ніж у 2012 році. Порівняно з 2008 р. видатки Держбюджету збільшилися на 110,4 млрд грн., але видатки на фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства зменшилися на 3,8 млрд грн. Найменшою була сума видатків на фінансування аграрного сектору у 2010 р. і складала 5,8 млрд грн. На фоні зменшення загальної суми аграрних видатків у бюджеті 2013 р. на фінансування заходів у агропромисловому секторі із загального фонду держбюджету передбачено мізерну суму — 91,8 млн грн., що майже у 12 разів менша, ніж у 2012 р., коли сума фінансової допомоги закладалася на рівні 1,2 млрд грн. Аналіз видатків Державного бюджету 2013 р. свідчить про значні скорочення фінансування майже всіх програм в аграрному секторі в порівнянні з бюджетом на 2012 рік. Тому для залучення фінансових ресурсів у сільському господарстві необхідно розробити систему державного фінансування, яка б забезпечувала доступність програм всім суб'єктам господарювання та враховувала специфіку їх діяльності, сезонність, неврожай тощо. Прикладом гарантування цього може бути створення спеціалізованих банківських установ, які б обслуговували сільськогосподарські підприємства на основі пільгового кредитування та тісної співпраці між банком і підприємцем, наприклад: щорічне обговорення ставки відсотка, розмір позички, виду заборгованості в залежності від економічного становища господарства.

На цьому фоні, для розвитку сільськогосподарських підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності зростає роль кредитування. Однак через незначні обсяги, короткостроковість та високу вартість кредитних коштів існуюча система кредитування не дає можливості своєчасно й у повному обсязі забезпечити аграрні підприємства необхідними кредитними ресурсами. Крім того, банки не ризикують вкладати гроші в сільське господарство України через не прогнозовану політику держави. Заручниками ситуації виявилися аграрії, які не можуть залучити кредитні ресурси [1]. Крім того, специфіка сільського господарства потребує наявності кредитів на достатньо довгий термін, а довгострокове кредитування на сьогодні не перевищує 10 %. Такий результат не можна вважати задовільним з огляду на необхідність вирішення завдань створення сприятливих для сільськогосподарських підприємств умов.

У іноземній валюті ставки за кредитами для сільського господарства є на третьому місці після ставок для добувної промисловості та операцій з нерухомістю та становили у середньому 7,7 %. Проте кредити у національній валюті у сільськогосподарському виробництві беруть під рекордно високі ставки у 22,9 %, поступаючись лише кредитам у переробній галузі. Для порівняння середні відсоткові ставки у сфері операцій із нерухомим майном становлять 19,0 %. Відзначимо ще одну особливість кредитування сільського господарства в Україні з огляду на його регіональність. Так, 53 % кредитів у сільське господарство, наданих нефінансовим корпораціям за регіонами, надано у Київській області, ще 14 % у Дніпропетровській, 5 % — Миколаївській, 4 % — Хмельницькій, 3 % — Харківській, решта — менше. Частково це звичайно пов'язане із особливостями юридичної реєстрації суб'єктів господарювання, проте, тим не менш, регіональні диспропорції вражають [6, с. 205].

Наявність розвинутого фінансово-кредитного механізму сприяє удосконаленню відтворюваного процесу в економіці шляхом оптимального формування грошових фондів на різноманітних стадіях та етапах виробництва, обміну, розподілу і споживання аграрної продукції. Сьогодні в основному банки надають кредити на термін до 3-х років, що спричиняє недостатню базу для формування ресурсної основи для інвестування, тому тут слід враховувати специфіку галузі і збільшити термін кредитування щонайменше до 5 років.

Існують також і різні форми кредитування в сільськогосподарських підприємствах. Так, наприклад, форвард є строковим фінансовим інструментом, який випускається банком-емітентом з метою подальшого продажу потенційному позичальнику. Сільськогосподарське підприємство за такої форми кредитних стосунків має змогу придбати форвард-контракт і, у такий спосіб, одержати гарантію на отримання в майбутньому кредитних ресурсів за обумовленою сумою і відсотковою ставкою.

Запровадження форвардного кредитування у сільському господарстві є вигідним як для позичальника, так і для кредитора. Сільськогосподарський товаровиробник має тверду гарантію з боку кредитної установи щодо надання кредиту у визначені терміни, а це забезпечить позичальнику виконання певних виробничих операцій у передбачені технологічні терміни. Водночас форвардне кредитування дає змогу кредитору отримати фінансові ресурси за кредитами, які надаються із значним відтермінуванням, забезпечує чітке планування кредитного портфеля та визначення кредитної політики, а також обертає отриманої вартості форварду з метою нагромадження резервного фонду тощо.

Отже, це дає підставу стверджувати про доцільність застосування форвардних операцій у кредитуванні товаровиробників сільськогосподарської продукції. Однак слід наголосити, що форвардне кредитування не позбавлене певних недоліків для обох сторін кредитного процесу. Для позичальника основним недоліком є надто жорсткі вимоги з приводу отримання позичок і купівлі форварду; для кредитора — додатковий ризик, який може виникнути через негативні фінансові зміни протягом періоду дії форварду [7, с. 4].

Для сільськогосподарських підприємств доцільно використовувати й інші нетрадиційні методи кредитування, зокрема здійснювати факторингові операції, форфейтування і фінансовий лізинг. Серед них у світовій практиці найбільш поширений факторинг. Основною причиною цьому є поширена передплата за товари й послуги, що надаються товаровиробникам сільськогосподарської продукції. Адже сутність факторингу відображена в тому, що факторингова компанія (найчастіше є дочірньою фірмою великого банку) купує у своїх клієнтів їхні платіжні вимоги до покупців на умовах оплати 80—90 % вартості від фактурованих поставок та сплати решти за вирахуванням комісійних і відсотків за кредит. На сучасному етапі економічного розвитку сільського господарства запровадження факторингових операцій буде успішним у тих сільськогосподарських підприємствах, які займаються експортом своєї продукції та забезпечують належну її конкурентоспроможність [7, с. 4].

Для фінансового забезпечення діяльності агроформувань банки пропонують нетрадиційні методи банківського кредитування. Нетрадиційним інструментом банківського кредитування агроформувань є лізинг. Лізинг у найширшому діапазоні визначається, як певна підприємницька організаційна форма діяльності, що відображає відносини власності. Однак, як і будь-яке економічне явище, як окрема економічна категорія, він має унікальне змістове наповнення.

Лізинг відображає не лише певну взаємодію виробничих сил, а й виробничі відносини, тобто лізинг відображає не лише матеріально-речову основу, а має й со-

ціально-економічне призначення. Крім того, лізинг є одним із доступних та ефективних способів придбання сільськогосподарської техніки та устаткування, який забезпечує 100 % фінансування і страхування від інфляції.

Нині слід говорити про те, що лізинг знаходить все більше застосування в усьому світі: 25—30 % інвестицій у розвинутих країнах припадають на лізингові операції. І близько 80 % нових видів продукції виробляються саме на устаткуванні, узятому в лізинг, відбувається створення міжнародних лізингових товариств. Зокрема, "Об'єднання європейських лізингових товариств", що поєднує товариства і союзи 17 європейських країн. Сучасний світовий ринок лізингових операцій вважається одним із найбільш динамічних. Зокрема, за останні 25 років річний обсяг лізингових угод в цілому у світі зріс більше, ніж у чотири рази [8, с. 36]. Однак в Україні станом на 2013 рік фінансову підтримку на умовах фінансового лізингу було виділено 8,8 млн грн. проти 30 млн у 2012 році. У той же час, бюджет 2013 року містив витрати на збільшення статутного капіталу НАК "Укראгролізинг" для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу — 100 млн грн. із загального фонду і 58 млн — із спеціального (для порівняння по цій статті у 2012 р. було передбачено 80 млн грн. лише із спеціального фонду).

З цього можемо зробити висновок, що аграрії повинні розраховувати в основному лише на свої сили. Однак проблеми, які виникають, перешкоджають належному фінансуванню сільськогосподарських підприємств, зокрема сезонність виробництва. У сільському господарстві фінансовий результат діяльності зазвичай є достатньо віддаленим у часі від моменту залучення фінансових ресурсів, а фінансовий механізм, під яким розуміють оформлену законодавчими і нормативними актами взаємозв'язану систему заходів, спрямованих на використання об'єктивно існуючих грошових відносин для досягнення цілей діяльності, може змінюватись під впливом тих чи інших факторів. Саме тому, модель фінансового механізму забезпечення сільськогосподарських підприємств повинна бути не лише динамічною, а й мати властивість стійкості у часі на період прогнозованої діяльності підприємства. Сучасні фінансові інструменти, такі як страхування чи форвардні контракти, дають можливість підвищувати стійкість фінансового механізму шляхом деякого зниження його економічної ефективності. Разом із тим, такі заходи приводять до зниження ризиків, які виникають через неврожай, негативну цінову кон'юнктуру, тощо. Саме високі ризики є однією із причин складності кредитного забезпечення певних категорій сільськогосподарських підприємств [6, с. 204]. У цілому зазначене зумовлює досить низький рівень фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств і, як наслідок, недостатню їхню конкурентоспроможність, особливо порівняно з іншими видами економічної діяльності, які "перетягують" на себе фінансові ресурси.

ВИСНОВКИ

Отже, для ефективного розвитку сільськогосподарських підприємств України та підвищення їх конкурентоспроможності необхідно залучати значні кошти, що зумовлює необхідність впорядковувати процес державного фінансування сільського господарства, його значне зростання та ефективність використання, що відповідає як принципам ринкової економіки, так і підходить до державного стимулювання сільськогосподарського виробництва в інших країнах. Впорядкування потребує і механізм фінансової підтримки сільського господарства, який здійснюється через такі завдання в організації забезпечення ресурсами як визначення потреби підприємства у фінансових коштах, формуван-

ня оптимальної структури фінансових ресурсів та ефективного їх використання, створення умов для досягнення постійної платоспроможності та прибутковості виробничої діяльності, управління фінансовими потоками, забезпечення фінансової рівноваги та стійкості. Крім того, рівень розвитку сільськогосподарського підприємства та підвищення його конкурентоспроможності безпосередньо залежить від різних форм кредитного фінансування та ряду інших заходів, які необхідно удосконалювати та розвивати. Окреслення цих заходів становить завдання подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Попов В.М. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf)
2. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 № 1877-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
3. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р." [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
4. Постанова Кабінету Міністрів України "Комплексна програма підтримки села на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>
5. Закон України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>
6. Циктор Н.М. Проблеми оцінки фінансового механізму сільськогосподарських підприємств / Н.М. Циктор // Вісник національного університету "Львівська політехніка". — 2013. — № 769. — С. 202 — 207.
7. Черевко І. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій в Україні / І. Черевко // Аграрна економіка. — 2012. — Т. 5. — № 3—4.
8. Третяк Н.М. Лізингові банківські операції як джерело оновлення технічної бази агроформувань / Н.М. Третяк // Фінансовий простір. — 2012. — № 1 (5). — С. 35—41.

References:

1. Popov, V.M. "Modern features of the financial providing of agriculture", available at: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf)
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "About state support of agriculture of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), The Law of Ukraine "About basic principles of public agrarian policy on the period of to 2015", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Complex program of support of village on a period 2015 to", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the State budget of Ukraine on 2013", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>
6. Tsyktor, N.M. (2013), "Problems of estimation of financial mechanism of agricultural enterprises", Visnyk natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika", vol. 769, pp. 202—207.
7. Cherevko, I. (2012), "Problems and prospects of development of rural territories are in Ukraine", Ahrarna ekonomika, vol.5, pp. 3—4.
8. Tretiak, N.M. (2012), "Leasings bank transactions as source of updating of technical base of agrostructures", Finansovyy prostir, vol. 1 (5), pp. 35—41.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014 р.

УДК 332.8

М. О. Наваліхіна,
аспірант, кафедри менеджменту невиробничої сфери,
Донецький державний університет управління

РОЗВИТОК СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ У СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

M. Navalihina,
Postgraduate Department management nonproduction sphere, Donetsk State University of Management

DEVELOPMENT OF MANAGEMENT HOUSING AND COMMUNAL SERVICES IN RURAL SETTLEMENTS

Виявлено розвиток системи управління житлово-комунальним господарством у сільській місцевості. Обґрунтовано основні підходи, щодо визначення якою повинна бути система управління ЖКГ у сільській місцевості. Питання організаційного забезпечення щодо удосконалення управління житлово-комунальним господарством при плануванні заходів набувають особливого значення. Це зумовлено специфікою галузі і дотриманням безперервності і ритмічності процесів виробництва. Задоволення потреб населення селища в житлово-комунальних послугах необхідної кількості і видів можливе лише при забезпеченні необхідними виробничими потужностями відповідно до раціональних норм. Планування ефективності розвитку житлово-комунального господарства включає не тільки визначені рівні показників ефективності і заходи, що забезпечують планований рівень, але воно не виділено від планування господарського комплексу регіону. Впровадження заходів щодо удосконалення механізму управління житлово-комунальним господарством приводить до зміни показників, що характеризують діяльність підприємств, організацій і галузі в цілому. Тому необхідно враховувати вплив цих заходів на зниження собівартості продукції, послуг, зростання продуктивності праці, приріст обсягу виробництва і т.п.

Revealed the development of the system of housing and communal services in rural areas. Substantiated basic approaches regarding the definition of what should be the control system housing and communal services rural areas. Questions of organizational support to improve the management of housing and communal services in planning the activities take on special significance. This is caused by specificity industry and the observance of continuity and rhythmicity production processes. Meet community needs of the village in the housing and communal services required number and types is only possible while ensuring necessary production facilities according to rational norms. Planning efficiency of housing and communal services includes not only certain levels of performance indicators and measures to ensure the planned level, but it is not allocated from the planning of the economic complex of the region. Implementation of measures to improve the mechanism of the housing and communal services leads to a change of indicators characterizing the activity of enterprises, organizations and the industry in general. It is therefore necessary to consider the impact of these measures on reducing the cost of products, services, labor productivity growth, the increase in production volume, etc.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, система управління, сільські населені пункти, суб'єктно-об'єктний склад, національна регуляторна комісія.

Key words: housing and communal services, management system, rural settlements, the subject-object structure, national regulatory commission.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Система управління житлово-комунальним господарством у сільських населених пунктах переважно не відповідає ринковій економіці, тому підприємства не мають економічних стимулів для розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В економічних публікаціях останніх років, присвячених розвитку соціальної сфери, знайшли розробку

проблеми сформованих тут економічних відносин, закономірності, методи і прийоми вирішення соціальних завдань. Цим питанням присвячено ряд монографічних досліджень і статей Г.А. Агужена, Е.В. Москаленко, Б.І. Адамова, В.С. Асанова, А.І. Безлюдова, В.І. Логвіненко, Г.А. Крамаренко, І.М. Осипенко, В.П. Полуянова, В.В. Рибак. Питанням перебудови господарського механізму, переходу на нові умови господарювання присвячені роботи А.І. Абалкін, В.В. Дорофійенко, А.І. Амоші, А.І. Ємельянова, О.В. Козлової, Г.І. Лукіно-

ва та ін. Питанням економічного районування, регіонального розвитку та управління присвячено ряд монографічних досліджень і статей В.Н. Амітана, Л.М. Зайцевої, В.К. Мамутова, Н.Д. Прокопенко, З.Д. Силаєва, В.К. Симоненко, В.В. Фінагіна, Н.Г. Чумаченко, В.Ф. Януковича.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розглянути модель управління житлово-комунальним господарством у сільській місцевості. Визначити більш ефективну систему управління ЖКГ у Донецькій області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Житлово-комунальне господарство України як об'єкт державного управління має свої специфічні особливості: виступає як багатогалузевий комплекс, що включає підгалузі, які є природними монополіями, та конкурентні підгалузі; продуктом його життєдіяльності є, передусім, послуги, які надаються у виробничій та невиробничій сферах. Свої особливості в роботу галузі вносить фінансово-економічна криза, зменшуючи і без того обмежені можливості її ресурсного забезпечення та надійного функціонування. У житлово-комунальному господарстві накопичено багато проблем, які ставлять під загрозу можливість його сталого функціонування. Відсутність системних перетворень у цій сфері, недосконалість нормативно-правової бази та непослідовність у прийнятті рішень не дозволило досягти бажаного результату щодо створення фінансово-спроможних та ефективно працюючих у ринкових умовах підприємств житлово-комунального господарства, які б надавали споживачам послуги необхідного рівня та якості.

У суспільстві тривалий час обговорюються питання принципової можливості функціонування житлово-комунального господарства з такими високими питомими витратами матеріальних і енергетичних ресурсів, втратами та нераціональними витратами питної води і теплової енергії, безгосподарним відношенням до утримання та експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства як власників, так і споживачів.

Ситуація в державному управлінні житлово-комунальним господарством надзвичайно гостра і продовжує ускладнюватися, відсутні позитивні зміни у становленні ринкових засад господарювання, розвитку конкуренції та залученні приватних інвестицій у підприємства галузі.

Розвиток житлово-комунального господарства у сільських населених пунктах стримує невідповідність структур та систем управління підприємствами житлово-комунального господарства умовам інтегрування в ринкову економіку. Житлово-комунальні підприємства не мають вагомих економічних стимулів до оптимізації структури тарифів і зниження нераціональних витрат матеріально-технічних ресурсів [3, с 83].

Регуляторна система для комунальних підприємств, яка сьогодні створюється в Україні, повинна чітко визначати привила гри на монопольних ринках, зменшуючи ризики входження на ринок для приватного інвестора і, відповідно, вартість капіталу. Затверджені і контрольовані регуляторним органом правила і процедури здійснення діяльності повинні запобігати проявам корупції і політично мотивованим втручанням влади в діяльність підприємств.

Процес залучення приватного сектора в діяльність житлово-комунальних підприємств здійснюється повільно через фінансову нестабільність підприємств та за відсутності чітких і прозорих механізмів вибору орендаря або концесіонера. В Україні відсутні економічні стимули для залучення інвестицій до комунальної галузі. Недосконаліми є і механізми забезпечення гарантій для залучення позикових коштів на фінансу-

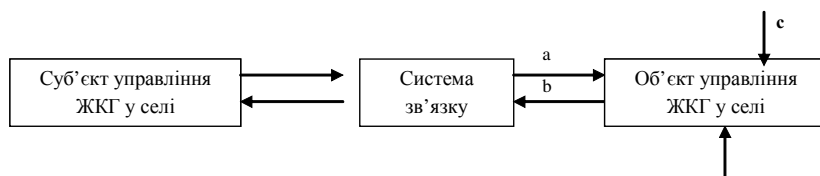

Рис. 1. Система управління ЖКГ у сільській місцевості

вання капітальних інвестицій, фінансові та кредитні установи не розглядають комунальну галузь як інвестиційно-привабливу через значну фінансову нестабільність.

Зіставлення потреб житлово-комунального господарства регіонів із внутрішніми можливостями зазвичай свідчить про те, що невідкладні потреби громади на підтримку лише житлового господарства роблять неможливим одночасне бюджетне фінансування інших комунальних підгалузей, вимагаючи реформування їх власності та залучення інвестицій.

Економічне регулювання в умовах ринкової економіки не є поверненням до методів планової економіки — централізованого розподілу державою ресурсів і планування господарської діяльності підприємств. За чинним законодавством України, регулювання може проводитися на державному і місцевому рівнях. Можливий варіант державного регулювання ЖКГ полягає у створенні національної регуляторної комісії. Плюси такого централізованого регулювання полягають в чіткому розділенні функцій управління і вироблення політики в галузі від функції регулювання, відсутності конфлікту інтересів в процесі ухвалення регуляторних рішень, велика компетентність у ухваленні регуляторних рішень. Мінуси полягають у високому ризику того, що регуляторний орган і політично, і фінансово залежатиме від влади, що в значній мірі впливатиме на неупередженість ухвалених рішень. Також трудність делегування центральному органу повноважень самоврядування місцевих громад.

Система управління ЖКГ в сільській місцевості може бути представлена як сукупність керованої (об'єкту управління) і такої, що управляє (суб'єкта управління), підсистем, взаємопов'язаних одним головним завданням, — забезпечення сільського споживача доступними, якісними і безпечними житлово-комунальними послугами.

Умовні позначення: а — командна інформація; b — інформація про стан; с — дія зовнішніх чинників; d — показники, що характеризують якість функціонування об'єкту (рис. 1).

СУ ЖКГ у сільській місцевості включає дві підсистеми: підсистема що управляє, підсистема зв'язку (рис. 1). Інвестиційна діяльність місцевих органів влади в області ЖКГ — це один з динамічних процесів управління галуззю. Суб'єкт інвестиційної діяльності (органи місцевого самоврядування, підприємства) і об'єкт інвестування (ЖКГ територіального утворення) співпадають з суб'єктом і об'єктом системи управління.

Що стосовно суб'єктно-об'єктний склад СУ ЖКГ у сільській місцевості, то у даний час переважаюча частина поточних питань по функціонуванню і реформуванню системи ЖКГ відноситься до компетенції місцевого самоврядування. Саме на суб'єктному рівні визначаються принципи підходи до управління галуззю, здійснюється розробка програм розвитку, окремих інвестиційних проектів і їх реалізації.

Органи законодавчої влади в Україні формують сукупність правових і нормативних документів, що регламентують функціонування системи ЖКГ у цілому, є пайовими учасниками територіальних інвестиційних проектів і програм. Органи влади конкретизують загальні підходи до реформи ЖКГ, що стосовно територіального аспекту [2, с. 96—97].

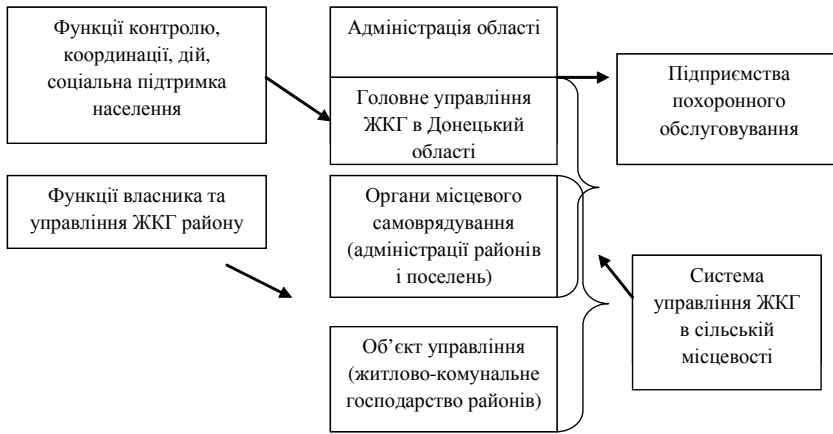

Рис. 2. Існуюча структура системи управління ЖКГ у Донецькій області

На сьогоднішній день, в регіонах склалися різні схеми адміністративного управління галуззю, починаючи від жорсткої вертикальної схеми управління і фінансування в межах регіону, і закінчуючи ситуацією, коли територіальні утворення майже повністю самостійні в питаннях ЖКГ. У Донецькій області використовують другу схему управління (рис. 2).

Система управління ЖКГ області заснована на принципі самостійності і відповідальності органів місцевого самоврядування по управління ЖКГ району. Потреби галузі фінансуються за рахунок плати споживачів, засобів бюджету муніципалітетів. Таким чином, на теперішній час, як об'єкт управління ЖКГ існує тільки на рівні місцевості, а керівництво регіональної і національної галуззі носить рекомендаційний характер.

Система управління ЖКГ у сільській місцевості різноманітна і залежить від структури органів місцевого самоврядування. Наприклад, у районах Донецької області роль суб'єкта виконують створені в структурі районних адміністрацій служби. Зрозуміло, що щоб уникнути подвійного управління, функції на всіх рівнях влади повинні бути чітко регламентовані.

У зв'язку з цим, принциповою відмінністю територіального управління від об'єктів регіонального менеджменту, що є і відмінністю вирішуваних ними завдань, існують два аспекти. Ось один з них, якщо муніципальний менеджмент як безпосередній об'єкти управління має "громади", "комуни", "поселення", тобто різноманітні форми сумісного мешкання людей у містах, селах і селищах, рівень і якість їх життєдіяльності тощо, то регіональне управління в якості об'єктів своєї дії перш за все "регіон", "район", "територію", тобто адміністративно-просторове середовище життєдіяльності людей.

Другий аспект, це, якщо муніципальне управління є місцеве самоврядування, то регіональний менеджмент як частина державного управління, регулює процес відтворення територій в їх основних формах прояву (бюджетно-фінансовий блок, господарче-виробничий, ресурсний блок) [1, с. 18—23].

Таке розмежування об'єктів управління регіонального та муніципального менеджменту дозволяє на базі виявленої специфіки цих об'єктів сформулювати, але вже більш чітко ті завдання та ті функції, які будуть виконувати відповідні структури управління.

Таким чином, не дивлячись на різноманіття робіт вітчизняних вчених, присвячених проблемам житлово-комунальному господарству, комплексу, розвитку управління, проте інформація, що описує сучасні моделі управління ЖКГ на базі місцевого самоврядування в сільській місцевості, містить недостатньо формалізовану інформацію щодо функціонування і шляхів подальшого вдосконалення управління в умовах села.

ВИСНОВКИ

Додатковий вплив на певні форми управління житлово-комунальним господарством сільській місцевості здійснюють такі фактори, як структура населення та розміщення їх по відношенню до міста, благоустрій села, інвестиційна діяльність, стан інженерної інфраструктури, рівень грошових доходів, а також виробничі можливості діючих підприємств ЖКГ. Недостатньо поділяється увага приватному сектору зі сторони підприємств і організацій житлово-комунальних господарств. Система матеріального постачання підприємств ЖКГ у ринкових умовах господарювання, недосконала. Ця існуюча система може працювати на великих підприємствах, де безпосередньо ведеться експлуатаційна діяльність. Процес матеріального постачання дуже багато займає часу, тому його треба вдосконалити.

Що стосується розвитку системи управління ЖКГ територіального утворення, то вона існує на засадах принципів адекватності цілей, функцій і повноважень. Принципу організаційної сталості, керованості і доцільності. Принципу економічності, відповідному зовнішньому і внутрішньому середовищу.

Література:

1. Москаленко Е.В. Система територіального управління: питання теорії та практики [Текст] / Е.В. Москаленко // Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами. ДонДУУ. — Донецьк, 2009. — С. 17—24.
2. Ісаєнко Д.В. Стратегія формування державної соціальної політики регулювання розвитку житлового будівництва в Україні / Д.В. Ісаєнко // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Вид-во "Док-НаукДержУпр". — 2011. — Вип. 4 (8). — С. 96—102.
3. Основні причини збитковості (низької рентабельності) підприємств та організацій житлово-комунального господарства у 2004—2010 роках: Аудиторський звіт Державної контрольно-ревізійної служби України. — К., 2011 — 83 с.
4. Стан міського житлово-комунального господарства в Україні та перспективи його реформування очима громадян: соціологічне опитування [Електронний ресурс]. — Центр соціальних технологій "Соціополіс", 2011. — Режим доступу: <http://www.sociopolis.com.ua/Research/Message/?id=361&type=>. — 21.09.2013

References:

1. Moskalenko, E.V. (2009), "System of Territorial Administration: Theory and Practice", Social management and management information processes, vol. 1, pp. 17—24.
2. Isaienko, D.V. (2011), "Strategy formation of social policies regulation of housing construction in Ukraine", Public Administration: Theory and Practice: Collected Works Association doctors of government. Kharkov, Ukraine, pp. 96—102.
3. The main causes of loss (low profitability) of enterprises and organizations of housing and communal services in 2004 — 2010: Audit Report of the State Control and Revision Office of Ukraine, pp. 83.
4. State Urban Housing and Communal Services of Ukraine and prospects for its reform of the public eyes: a sociological survey (2011), [electronic resource]. — Center for Social Technologies "Sociopolis", Access: <http://www.sociopolis.com.ua/Research/Message/? Id = 361 & type =>. — (Accessed August 21 2013).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2014 р.

*Т. В. Вільхова,
аспірант, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет*

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ

*T. Vilchova,
Postgraduate student, Dnipropetrovs'k Stat University of Agriculture and Economics*

CRITERION AND EFFICIENCY INDICATORS OF LAND USE

У статті визначено основні критерії та показники ефективного використання землі сільськогосподарськими підприємствами. Встановлено, що критерій економічної ефективності сільськогосподарського виробництва відображає зростання необхідної суспільству якісної сільськогосподарської продукції за допомогою земельних ресурсів при збереженні та підвищенні родючості ґрунту. При цьому критерій ефективності конкретизується через показники, які відображають рівень і динаміку ефективності.

The article outlines the basic criteria and indicators of effective land use by agricultural enterprises. Established that the criterion of economic efficiency of agricultural production growth displays the society needs quality agricultural products using land resources while maintaining and improving soil fertility. In this criterion of efficiency is specified through indicators that reflect the level and inter-temporal changes.

Ключові слова: землекористування, ефективність, критерії, показники ефективності, оцінка, сільськогосподарські угіддя, стабільність.

Key words: land use, efficiency, criteria, performance indicators, costing, agricultural land, stability.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Ефективне використання земельних ресурсів має важливе значення для сталого розвитку аграрного сектора України. Проблема ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні дедалі більше ускладнюється. Сьогодні вона має різні аспекти, головними з яких є економічний, організаційний та екологічний. Рівень використання земель в Україні нині настільки критичний, що подальша деградація потенціалу земельних ресурсів у сільському господарстві може мати катастрофічні наслідки, які позначаться на загальному рівні продовольчої безпеки країни та здоров'ї нації. При визначенні ефективності використання землі в сільському господарстві важливо методологічно правильно визначити результати виробництва, які об'єктивно характеризують досліджуване явище.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Головна мета економіки — підвищення матеріального і культурного рівнів життя народу, а головний засіб досягнення цієї мети — зростання ефективності виробництва. Більшість вчених вважають, що економічна ефективність не залежить від форми економічних відносин і має загальний характер. Економічна ефективність суспільного виробництва — об'єктивна категорія, загальна для всіх суспільно-економічних формацій, яка

виражає рівень віддачі витрат безпосередньо в матеріальному виробництві. Економічну ефективність розглядають через призму використання земельних ресурсів багатьох вчених: В.Я. Амбросов, А.Є. Данкевич, І.В. Кошкалда, Т.Г. Маренич, А.Ю. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, М.М. Федоров, П.Т. Саблук та інші. Водночас сучасні умови землекористування, очікувана відміна мораторію на купівлю-продаж земельних паїв зокрема, поява і розвиток "латифундій", вимагають нових підходів. На більшу увагу заслуговують питання збереження й поліпшення якості ґрунтів. Такий підхід вимагає уточнення поняття "ефективності сільського господарства", оскільки основним і незамінним засобом виробництва є земля — ресурс, який просторово обмежений.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є узагальнення критеріїв та показників ефективності землекористування як економічної категорії.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як економічна категорія ефективність землекористування повинна мати свої критерії та показники, які були б мірилом її оцінки. Серед вчених-економістів проблема вибору критерію ефективності є предметом гострої дискусії. Це свідчить про недостатню розробку

Таблиця 1. Критерії та показники ефективності використання землі в сільському господарстві

ПОКАЗНИК	ВИДИ ЕФЕКТИВНОСТІ				
	Економічна	Екологічна	Еколого-економічна	Соціально-економічна	Соціально-еколого-економічна
КРИТЕРІЙ	Максимум продукції при мінімумі витрат на одиницю площі	Рівень економічної родючості земельних угідь	Ступінь поліпшення екологічного стану агроєкосистеми	Задоволення потреб та зростання добробуту населення	Комплексне вирішення економічних і екологічних проблем
ЗМІСТ	Результат реалізації в продукції рослинництва витрат праці та родючості ґрунту в конкретних умовах місця і часу	Поліпшення якості землі, збільшення виробництва продукції високої якості та економічних показників діяльності в результаті запобігання шкоди природному середовищу	Економічна ефективність витрат, пов'язаних з комплексом заходів щодо поліпшенню якості земельних угідь та їх охороною	Приріст соціально-економічних показників оцінки природних ресурсів	Перетворення сонячної енергії з мінімальними витратами енергії природного палива і людини при високому виході продукції
СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ	Натуральні і вартісні	<i>Натуральні:</i> площа еродованих земель; площа забруднених земель; втрачений гумус і поживні речовини ґрунту; площа ріллі з несприятливою кислотністю; площа угідь, виведених з обігу. <i>Вартісні:</i> вартість недоотриманої продукції, вартість необхідних мінеральних і органічних добрив для відновлення родючості ґрунту	Екологічні витрати на ведення системи землеробства; додатковий обсяг продукції; попереджений екологічний збиток природному середовищу; приріст вартості земельних ділянок в результаті поліпшення екологічного стану	Приріст вартості одиниці площі землі; вихід сільськогосподарської продукції на душу населення	Кількість енергії що продукується з біомаси; рівень використання різних джерел енергії; відношення енергії біомаси до витрат енергії природного палива і затрат людської праці

теорії, зокрема, про відсутність єдиної думки щодо сутності досліджуваного поняття. В економічній літературі висловлюються різні точки зору стосовно існування одного або декількох критеріїв ефективності. Прихильники єдиного критерію вважають, що ця вимога має поширюватися на всі рівні господарювання. Ефективність суспільного виробництва повинна плануватися на основі єдиного критерію шляхом зіставлення результатів виробництва (ефекту) з затратами живої та уречевленої праці або використаними ресурсами. Але більшість науковців-економістів вважають за необхідність використання різних критеріїв ефективності залежно від рівня господарського управління [4; 6].

Єдиний критерій економічної ефективності містить узагальнену оцінку явища, і передбачає існування множинності показників, які кількісно відображають різні сторони економічних процесів. Критерій економічної ефективності відображає узагальнений результат економічного явища на підставі якого здійснюють оцінку, визначення та класифікацію часткових показників ефективності. Він пов'язаний з використанням обмежених ресурсів підприємства і виробництвом споживчих вартостей. Стосовно критерію національної продовольчої безпеки економічна ефективність аграрного виробництва проявляється в зростанні виробництва продовольства і сировини в необхідному асортименті та якості з розрахунку на душу населення. Багато вчених поділяють ефективність на декілька видів: економічну; соціально-економічну; соціальну; виробничо-економічну; технологічну; екологічну; еколого-економічну; соціально-еколого-економічну та інші [1; 2; 3]. Це свідчить про доцільність визнання багатоваріантності критерію ефективності (табл. 1).

Отже, узагальнюючи зміст наведеної таблиці зазначимо, що критерій економічної ефективності сільськогосподарського виробництва відображає збільшення виходу необхідної суспільству якісної сільськогосподарської продукції за допомогою земельних ресурсів з одиниці площі при збереженні та підвищенні родючості ґрунту.

Під економічною ефективністю сільськогосподарського виробництва слід розуміти ефективність використання землі, а під економічною ефективністю викорис-

тання землі — рівень ведення на ній господарської діяльності [4].

Екологічна ефективність — це екологічний стан агроєкосистеми, рівень економічної родючості сільськогосподарських угідь. Екологічна ефективність визначається шляхом співставлення величин екологічних результатів до понесених витрат. Екологічні результати визначаються за різницею показників негативного впливу на навколишнє середовище та стану навколишнього середовища до і після заходів щодо організації раціонального використання земель.

Підвищення екологічної ефективності О.М. Онищенко розглядає як поліпшення якості землі, що дозволяє отримувати додаткову продукцію високої якості та підвищувати економічні показники господарської системи в результаті запобігання шкоди природному середовищу [5]. Виробничо-економічна ефективність відображає ефективність використання земельних угідь, матеріальних і трудових витрат.

Еколого-економічна ефективність розкриває ступінь реалізації екологічних заходів, підвищення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища. Критерієм еколого-економічної ефективності є ступінь поліпшення екологічного стану агроєкосистеми: підвищення окультурення, зниження забрудненості й руйнування земель. Еколого-економічну ефективність доцільно розглядати з позицій економічної ефективності комплексу заходів, пов'язаних з поліпшенням якості земельних угідь, із забезпеченням сприятливих умов для розвитку рослин, з охороною земельних угідь.

Еколого-економічна ефективність є економічною результативністю комплексу заходів, що проводяться з метою поліпшення якості земельних угідь (оптимізації структури агроєкосистеми) і підвищення продуктивності рослинних ресурсів. Вона відображає результативність екологічних витрат (окупність витрат на природоохоронні цілі), спрямованих на підвищення родючості ґрунтів і біологічного потенціалу сільськогосподарських культур [5].

Поняття соціально-економічної ефективності використання землі є більш ширшим в порівнянні з економічною (господарською) ефективністю, тому що в нього

входять не тільки економічні, але й соціальні результати, які досягаються на основі найбільш раціонального землекористування. Соціально-економічний ефект вимірюється показниками задоволення потреб, зростання добробуту, заробітної плати, фонду споживання. Оцінку ефективності проводять після складання проекту організації раціонального використання землі. У ході розробки проектів виникають різні варіанти вирішення завдань, що вимагають знаходження серед них оптимального. Позитивний екологічний ефект проектів організації раціонального використання землі виражається приростом показника її економічної оцінки та визначається в грошовому вираженні.

Науковці й практики часто не проводять чітких меж між різними сторонами ефективності, а вкладають у них однаковий зміст, оперуючи, як синонімами, різними її назвами, і розкривають сутність її як "співвідношення ефектів" економічної діяльності, з одного боку, і різних ресурсів і (або) витрат — з іншого.

Поняття ефективного землекористування відрізняється великою складністю й багатогранністю та не піддається однозначному визначенню. Виділене в одному зі своїх аспектів, воно може формулюватися невірно в сенсі комплексного змісту самого поняття. Сутність ефективного землекористування в сільськогосподарському виробництві формують три основних аспекти: економічний, екологічний, соціальний.

Економічна ефективність землекористування характеризується рівнем виробництва сільськогосподарської продукції — чим більше обсяг виробленої продукції при одночасному зниженні витрат праці й коштів, тим вище економічна ефективність землекористування.

Екологічна ефективність землекористування характеризується рівнем витрат енергії, а також рівнем стабільності й продуктивності агроєкосистеми та її основного компонента — земельних ресурсів. Екологічна ефективність землекористування тим вище, чим нижче рівень витрат енергії, стабільніша та продуктивніша агроєкосистема.

Соціальна ефективність землекористування характеризується розподілом між суспільством і державою земельної ренти, а також тим, як впливають на соціальну стабільність суспільства проблеми земельних відносин. Соціальна стабільність землекористування тим вище, чим справедливіше вирішуються земельні проблеми в інтересах більшої частини суспільства.

ВИСНОВОК

Отже, узагальнення критеріїв та показників використання земельних ресурсів мають забезпечити природоохоронний, ресурсозберігаючий і відновлювальний характер у їх використанні. Цього можна досягти при вивченні особливостей кожного з видів ефективності наведених у статті. При цьому критерій як мірило ефективності конкретизується через показники, які слугують лише кількісним вираженням цього вимірника. Вони повинні якомога точніше відображати рівень і динаміку ефективності.

Література:

1. Данкевич А.Є. Вплив розмірів землекористувань на рівень виробництва / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2011. № 9. — С. 29—33.
2. Кошкада І.В. Обґрунтування розміру землекористування сільськогосподарських підприємств / І.В. Кошкада // Агросвіт. — 2012. — № 10. — С. 19—25.
3. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.
4. Мельник Л.А., Литвин Ю.О. Наукові засади оптимізму землекористування у сільському господарстві // Агросвіт. — 2008. — № 3. — С. 4—9.

5. Онищенко О. Соціально-економічна природа і розміри сільськогосподарських підприємств / О. Онищенко // Економіка України. — 2000. — № 6. — С. 58—68.

6. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.

References:

1. Dankevych, A.Ye. (2011), "The impact of land use on the size of the level of production", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 29—33.
2. Koshkald, I.V. (2012), "Substantiation of sized agricultural land", *Ahrosvit*, vol. 10, pp. 19—25.
3. Kyrylov, Yu.Ye. (2012), "The role of farmers in food security in the context of globalization of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 121—128.
4. Mel'nyk, L.L., Lytvyn, Yu.O. (2008), "Scientific principles of optimum land use in agriculture", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 4—9.
5. Onyschenko, O. (2000), "Social and economic nature and size of farms", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 58—68.
6. Sabluk, P.T. (2011), "Realization mechanism of the reforms in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 3—6.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23892

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Журнал «АГРОСВІТ» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук.

Журнал: ЕКОНОМІКА

Українська міжвузівська асоціація видавців «Агросвіт»

Тел: (044) 223 26 28, 537 14 33, 537 14 32
Тел/факс: (044) 458 10 73
E-mail: economika_2008@ukr.net

А. В. Денисенко,
аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю,
Київський національний торговельно-економічний університет

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

A. Denysenko,
postgraduate, department financial analysis and control, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

IDENTIFICATION OF INTERNAL CONTROL OBJECTS AT TOURIST ENTERPRISES

У статті досліджено специфічні характеристики туристичної діяльності та її вплив на визначення об'єктів внутрішнього контролю туристичних підприємств. Розглянуто праці вітчизняних фахівців з контролю, котрі досліджують проблеми внутрішнього контролю, у тому числі теоретичні проблеми організації внутрішнього контролю, з урахуванням специфіки діяльності туристичних підприємств в частині ідентифікації об'єктів внутрішнього контролю. Визначено підстави виокремлення досліджених вітчизняними науковцями об'єктів контролю як найбільш перспективних серед потенційних об'єктів внутрішнього контролю туристичних підприємств. Визначено та охарактеризовано мінімально необхідний склад об'єктів контролю, котрий сприятиме покращенню результатів діяльності туристичних підприємств через забезпечення ефективності функціонування системи внутрішнього контролю туристичних підприємств. Обґрунтовано актуальність включення ризиків до переліку потенційних об'єктів внутрішнього контролю туристичних підприємств.

The paper deal with the specific features of tourism and its impact on the definition of internal control objects of tourism enterprises. Considered works of Ukrainian professionals in control who investigate the problems of internal control, including the theoretical problems of internal control based on the specifics of tourism enterprises activity in identifying objects of internal control. Reasons for giving accent by national scientists to some objects as the most progressive among the potential objects of internal control on tourism enterprises are determined. Identified and characterized the baseline minimum list of control objects, which will improve the performance result of tourism enterprises by ensuring the efficiency of the internal control system of tourism enterprises. Relevance of inclusion risks into the list of potential internal control objects of tourism enterprises.

---

*Ключові слова: туристична діяльність, туруператор, турагент, контроль, об'єкт контролю, ризики.
Key words: tourist activity, tour operator, travel agent, control, object of control, risks.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вітчизняний туризм стрімко розвивається: у 2013 році обсяги надходжень до бюджету від туристичної сфери перевищили 1,59 млрд грн., тобто збільшилися на 13 % порівняно з показниками 2012 року та на 66 % порівняно з показниками 2010 року (за даними Державного агентства України з туризму та курортів [3]). Розвиток вітчизняного туризму необхідно розглядати як стабільне джерело доходів для держави. Стрімке зростання туристичної сфери обумовлює необхідність адап-

тації існуючих суб'єктів господарювання до підвищення обсягів обслуговування ними туристів. З огляду на це, посилюється вагомість контролю туристичної сфери не лише з боку держави, а у тому числі і безпосередньо на суб'єктах господарювання, як засобу забезпечення ефективності їх діяльності. Адже недосконалість внутрішнього контролю, котра полягає також у неналежній ідентифікації його об'єктів, є одним з ключових факторів, котрий може призвести до банкрутства туристичних підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні теоретичні дослідження вітчизняних науковців не висвітлюють повною мірою специфіку об'єктів внутрішнього контролю для потреб туристичних підприємств. Це значно ускладнює можливість забезпечення ефективної організації та, як наслідок, функціонування системи внутрішнього контролю на туристичних підприємствах. Наразі захищено дві дисертаційні роботи на здобуття ступеня кандидата економічних наук за тематикою контролю: Богданова Ж. А. [2] виділяє як об'єкти контролю на туристичних підприємствах процеси формування та реалізації туристичного продукту, а також процеси укладання та реалізації договірних зобов'язань між суб'єктами господарювання туристичної сфери; Осадча Т. С. [5] у своєму дослідженні відводить ключову роль природнім та відтворювальним ресурсам, а також процесам відтворення за стадіями як об'єктам внутрішнього контролю суб'єкта господарювання у галузі сільського туризму. З огляду на це, можна констатувати недостатність дослідження оптимального переліку об'єктів, контроль яких сприятиме підвищенню ефективності діяльності туристичних підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Ідентифікувати об'єкти внутрішнього контролю туристичних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З огляду на достатньо вузький спектр досліджених у працях вітчизняних науковців об'єктів внутрішнього контролю на туристичних підприємствах, перш за все, необхідно дослідити підстави виокремлення саме вищезазначених об'єктів як ключових серед потенційних об'єктів внутрішнього контролю.

У роботі Осадчої Т. С. [5] основна увага приділяється інвентаризації як найбільш дієвому методу господарського контролю, з огляду на що і формується склад об'єктів контролю. Причиною цього є специфічне прямування дослідження, а саме діяльність сільських садіб (малого підприємства), котрі надають туристичні послуги туристам. Основною відмінністю між діяльністю туристичних підприємств (а саме туристичних операторів та туристичних агентів) і діяльністю суб'єктів у галузі сільського туризму є те, що перша група реалізує споживачеві (туристу) туристичний продукт як комплекс туристичних послуг, переважно більшість з яких вони не надають та право на реалізацію яких вони придбали, а інші — власні туристичні послуги. Тому процес контролю у даних суб'єктів буде відмінним. Отже, методика та проблеми внутрішнього контролю, у тому числі в частині ідентифікації об'єктів контролю, висвітлені Осадчою Т. С., не є актуальними для дослідження специфіки внутрішнього контролю туристичних підприємств та визначення ключових характеристик об'єктів внутрішнього контролю.

Богданова Ж. А. у своїй роботі [2] висвітлює особливості внутрішнього контролю суб'єктів туристичної діяльності та акцентує увагу на:

- 1) процесі формування собівартості туристичного продукту у туроператора;
- 2) процесі реалізації туристичних ваучерів туристичними агентами;
- 3) процесах укладання та виконання договірних зобов'язань у туристичній сфері.

Підставами виокремлення даних процесів у діяльності туристичних підприємств є:

— ширина спектру діяльності суб'єктів господарювання (туроператор має виключне право на організацію та створення туристичного продукту, в той час як турагент витупає лише посередником);

— специфіка туристичного продукту, а саме: те, що він складається з певного переліку послуг багатьох, переважно не пов'язаних між собою суб'єктів; має чітко встановлені просторові та часові рамки вжитку;

— необхідність урегулювання відповідальності за процеси формування, реалізацією туристичного продукту у відносинах суб'єктів туристичної сфери.

Специфіка туристичної діяльності та туристичного продукту зокрема, обумовлює необхідність контролю договірних відносин, що виникають в процесі діяльності туристичних операторів та агентів. Відповідно до положень ст. 20 Закону України "Про туризм" [4], туристичний оператор відповідальний за відповідність якості туристичних послуг умовам укладеного зі споживачем (туристом) договору.

Отже, важливим об'єктом внутрішнього контролю туристичних операторів є договірні відносини із контрагентами, котрі надають послуги, які включено до складу туристичного продукту.

Крім того, потребують контролю також договірні відносини між туристичним оператором та туристичним агентом. Туристичний агент, укладаючи договір з туристичним оператором, може завищувати, закладати економічно необгрунтовані та навіть незаконні ставки штрафів, перекладаючи відповідальність за нереалізовані туристичні продукти на туристичних агентів. Зважаючи на це, при здійсненні контролю договірних відносин на туристичних підприємствах, необхідно приділяти увагу також фінансовим санкціям, котрі можуть виникнути під час здійснення туристичної діяльності.

Також потребує окремого дослідження процес формування собівартості туристичного продукту. Адже саме він є джерелом виникнення порушень, зловживань, помилок, котрі в подальшому можуть призвести до спотворення інформації у фінансовій звітності підприємства сприятимуть прийняттю хибних управлінських рішень, можуть спричинити недобросовісне обслуговування споживачів (туристів), стати джерелом виникнення непередбачених витрат на покриття штрафних санкцій з боку держави у випадку виявлення порушень та зловживань.

Необхідно враховувати те, що основу вартості туристичного продукту складає вартість туристичних послуг, з яких формується туристичний продукт. Отже, можливість забезпечення самостійного надання туроператором окремих туристичних послуг має суттєвий вплив не лише на процес формування туристичного продукту, а й на його вартість. Також виникне можливість контролю туроператором туристичного продукту не лише на етапі створення, а й безпосередньо під час його споживання. Адже завжди існує ризик, пов'язаний з недобросовісною діяльністю підприємств-партнерів, до послуг яких змушений вдаватися туроператор. Утім, можливості туроператора зазвичай мають територіальні обмеження. Отже, контроль туристичного продукту як об'єкта є складним у зв'язку з його комплексністю, котра обумовлює не лише складність інформаційного забезпечення процесу його формування, а й необхідність запровадження контролю на етапах його реалізації та споживання. Крім того, потрібно враховувати, що окремі складові туристичного продукту можуть бути взаємозамінними (наприклад, транспортні засоби одночасно можуть бути засобами розміщення, об'єктом розваг, індивідуальним транспортним засобом тощо). Усі вищезазначені аспекти обу-

мовлюють складність процесу формування туристичного продукту, у зв'язку з чим, виникає необхідність ретельного контролю за даним процесом.

Відсутність галузевих методичних рекомендацій з обліку витрат та калькулювання собівартості туристичного продукту є причиною виникнення проблем у практичній діяльності туристичних підприємств і не сприяє налагодженню ефективності системи внутрішнього контролю. Сумнівні питання, пов'язані з обліком витрат на туристичних підприємствах, необхідно розглядати як фактор, що знижує ефективність діяльності системи внутрішнього контролю. Адже це сприятиме спотворенню сформованої системою контролю інформації за суттю та відповідністю до потреб споживачів інформації. Крім того, недоліки, пов'язані з обліком витрат, негативно впливають процес формування собівартості туристичного продукту.

Перелік об'єктів на туристичному підприємстві може бути значно ширшим за висвітлений у працях вітчизняних науковців. Адже, як зазначає Бардаш С.В. у своїй роботі [1], об'єкт контролю є одночасно об'єктом управління, так як неможливо контролювати об'єкт без прав на управління ним. Тому будь-який об'єкт управління доцільно розглядати і як об'єкт контролю.

Хоча туристичні підприємства не використовують специфічного обладнання для забезпечення власної діяльності, вони володіють певним майном, контроль за збереженням якого необхідно здійснювати. А наявність у туристичного оператора активів, здатних забезпечити самостійне надання окремих складових туристичних послуг (наприклад, розміщення, харчування, транспортування), сприятиме підвищенню ефективності контролю процесу споживання туристичного продукту. Тому майно туристичного підприємства, а також джерела його формування, є важливим об'єктом внутрішнього контролю.

Крім того, попри висвітлення вітчизняними науковцями необхідності здійснення контролю договірних відносин туристичних підприємств, поза увагою залишаються такі важливі об'єкти контролю, як дебіторська та кредиторська заборгованість, котрі виникають внаслідок реалізації цих договірних відносин. Зважаючи на особливості "виробничого" процесу на туристичних підприємствах, відсутність рекомендацій з організації контролю даних об'єктів є значним недоліком, що може стати причиною виникнення проблем у практичній сфері.

До того ж, з огляду на існування розробок щодо контролю витрат туристичних підприємств та формування собівартості туристичного продукту, парадоксальною є відсутність теоретичних напрацювань не лише щодо такого об'єкту контролю як доходи, а навіть їх обліку.

Також особливості туристичної діяльності обумовлюють необхідність включення ризиків до складу потенційних об'єктів внутрішнього контролю. Причиною цього є високий рівень та широкий спектр ризиків, притаманних діяльності туристичних підприємств. Адже суб'єкти туристичної діяльності крім звичайних ризиків, притаманних будь-якому суб'єкту господарювання та пов'язаних з веденням господарської діяльності (наприклад інвестиційні та фінансові ризики, інфляційні процеси тощо), мають враховувати і інші, більш специфічні (спричинені особливостями туристичного продукту як унікального явища, що обумовлює необхідність врахування мультиплікативного ефекту від накладання ризиків всієї туристичної сфери на діяльність кожного окремо взятого туристичного підприємства). Складність контролю ризиків як об'єкту полягає перш за все у відсутності їх матер-

іальної форми, а також необхідності забезпечення превентивного характеру контрольних процедур (формування інформації про потенційні загрози з метою попередження їх негативного прояву, або принаймні його мінімізацію).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Без існування цілісного теоретичного дослідження ключових об'єктів контролю, складно вести мову про забезпечення ефективності внутрішнього контролю на туристичних підприємствах. Проведене дослідження дозволяє сформувати наступний перелік потенційних об'єктів контролю на туристичних підприємствах: договірні відносини; процеси формування, реалізації та споживання туристичного продукту; собівартість туристичного продукту; витрати; доходи; майно та джерела його формування (за елементами). Також обґрунтовано актуальність розгляду ризиків як нового об'єкту внутрішнього контролю на туристичних підприємствах.

Даний висновок визначає напрям подальшого дослідження, а саме: методології, організації та методики здійснення контролю ризиків на туристичних підприємствах.

Література:

1. Бардаш С.В. Економічний контроль в Україні: систематичний підхід: монографія. — К.: КНТЕУ, 2010. — 656 с.
2. Богданова Ж.А. Бухгалтерський облік і контроль туристичної діяльності: дис. канд. екон. наук: 08.00.09/ Богданова Жанетта Анатоліївна. — ЖДТУ, 2010. — 191 с.
3. Державне агентство України з туризму та курортів / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tourism.gov.ua/ua/news/26795/>
4. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. N 325/95-ВР, Редакція від 09.11.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
5. Осадча Т.С. Організація обліку і контролю діяльності в системі сільського туризму (на прикладі суб'єктів господарювання південного регіону України та АР Крим): дис. канд. екон. наук: 08.00.09/ Осадча Тетяна Станіславівна. — Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. — К., 2007. — 178 с.

References:

1. Bardash, S.V. (2010), *Ekonomichnyj kontrol' v Ukraini: systematychnyj pidkhid* [Economic control in Ukraine: systematic approach], Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine.
2. Bohdanova, Zh.A. (2010), "Accounting and control of tourism", Abstract of Ph.D. dissertation, Accounting, Analysis and Audit (by economic activities), Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine.
3. The official site of State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts (2014), "News", available at: <http://tourism.gov.ua/ua/news/26795/> (Accessed 1 April 2014).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Tourism", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (Accessed 1 April 2014).
5. Osadcha, T.S. (2007), "Organization of accounting and control activities in the rural tourism (based on enterprise activity in Southern Ukraine and the Crimea)", Abstract of Ph.D. dissertation, Accounting, Analysis and Audit (by economic activities), Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2014 р.

В. Д. Белік,

ст. викладач кафедри фінансів та кредиту, Республіканський вищий навчальний заклад "Кримський гуманітарний університет", м. Ялта

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СФЕРИ

V. Belik,

teacher of faculty of the finance and the credit,

the Republican higher educational institution "the Crimean humanitarian university", Yalta

THE PERFECTION OF METHODS OF MANAGEMENT BY THE PERSONNEL AT THE ENTERPRISES OF POWER SPHERE

Трансформаційні процеси в Україні вимагають нових підходів до управління трудовою діяльністю персоналу підприємств енергетичної сфери, головним з яких є підвищення її результативності, що досягається за допомогою економічних методів, насамперед нормування праці та стимулювання трудової діяльності. На підприємствах енергетичної сфери використання даного підходу ускладнюється через відсутність системи управління діяльністю персоналу підприємств, яка б враховувала особливості розвитку енергетичної галузі й забезпечувала ефективне функціонування підприємства енергетичної сфери. У статті теоретично обгрунтовано і розроблено методичне забезпечення використання економічних методів в управлінні діяльністю персоналу з урахуванням погодженої кадрової політики підприємств енергетичної сфери. В якості збалансованої системи результатів для управління на рівні окремого виконавця пропонується використовувати наступні результати першого плану: внесені раціоналізаторські пропозиції, застосування нових прийомів і методів роботи, виконання нормованих завдань, якості енергетичної продукції, передача досвіду колегам, досягнення взаєморозуміння і єдності з колегами; результати діяльності персоналу другого плану: винагороди; соціальний статус; визнання досягнень; професійно-кваліфікаційний рейтинг; самовиховання; самооцінка; задоволеність своєю діяльністю та діяльністю колективу.

The processes in Ukraine demand new approaches to management of labour activity of the personnel of the enterprises of power sphere, the main thing from which is increase of its productivity which is achieved with the help of economic methods, first of all, normalizations of work and stimulation of labour activity. At the enterprises of power sphere use of the given approach becomes complicated for the lack of control system of activity of the personnel of the enterprises which would take into account features of development of power branch and provided effective functioning the enterprise of power sphere. In the article the methodical maintenance of use of economic methods in management of activity of the personnel is theoretically proved and developed in view of the coordinated personnel selection of the enterprises of power sphere. As the balanced system of results for management at the level of the separate executor it is offered to use the following results of the foreground: entering of efficiency proposals, application of new receptions and methods of work, performance of the normalized problems, quality of power production, transfer of experience to colleagues, achievement of mutual understanding and unity with colleagues; results of activity of the personnel of the second plan: compensations; the social status; recognition of achievements; vocational rating; self-education; self-estimation; satisfaction the activity and activity of collective.

Ключові слова: метод, управління, діяльність, персонал, підприємство, енергетична сфера, стимулювання, система.

Key words: method, management, activity, personnel, the enterprise, power sphere, stimulation, system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформаційні процеси в Україні вимагають нових підходів до управління трудовою діяльністю персоналу підприємств енергетичної сфери, головним з яких є підвищення її результативності, що до-

сягається за допомогою економічних методів, насамперед нормування праці та стимулювання трудової діяльності.

На підприємствах енергетичної сфери використання даного підходу ускладнюється через від-

сутність системи управління діяльністю персоналу підприємств, яка б враховувала особливості розвитку енергетичної галузі й забезпечувала ефективне функціонування підприємства енергетичної сфери.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти управління діяльністю персоналу підприємств розглядаються вітчизняними науковцями в межах дослідження проблематики: вдосконалення управління діяльністю персоналу підприємств — В.Р. Весніним, О.С. Віханським, В.Д. Могилевським, О.І. Наумовим, Б.М. Генкіним, В.О. Співаком, Р.А. Фатхутдіновим.

Разом з тим потребують удосконалення існуючі рекомендації щодо практичного застосування теоретичних розробок з управління діяльністю персоналу підприємств енергетичної сфери. Зокрема відсутні методичні рекомендації з планування діяльності персоналу, оцінки надійності виробничого персоналу, адаптації норм праці для виробничого персоналу, його стимулювання, існує необхідність уточнення сутності ускладненої за змістом функції управління персоналом, удосконалення підходів щодо узгодження кадрової політики і стратегії розвитку під впливом організаційної культури управління.

Таким чином, методи управління діяльністю персоналу, що існують на цей час, не відповідають вимогам практики. Потребують уточнення об'єкт управління, зміст і структури системи управління діяльністю персоналу. Недостатня розробка теоретико-методичних підходів з управління діяльністю персоналу підприємств енергетичної сфери в ринкових умовах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є теоретичне обґрунтування і розробка методичного забезпечення використання економічних методів в управлінні діяльністю персоналу з урахуванням погодженої кадрової політики підприємств енергетичної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ключовим моментом в управлінні діяльністю персоналу є планування цієї діяльності й стимулювання досягнення запланованих показників праці. Результати діяльності підприємств енергетичної сфери виявляються в різних формах: виробничій, соціальній, економічній, педагогічній і психологічній одночасно. Результати, що необхідні в цілому для підприємства енергетичної сфери, доцільно умовно включити в одну групу: результати першого плану. Результати, досягнення яких необхідні працівнику, — в групу результатів другого плану.

На рівні окремого виконавця в якості основи для розробки системи показників нами пропонується використовувати такі результати першого плану: обсяг будівельно-монтажних робіт; якість енергетичної продукції; дотримання термінів; економія матеріалів; економія часу; економія паливно-мастильних матеріалів; раціоналізаторські пропозиції; дотримання соціальних норм; досягнення єдності з колективом; передача досвіду, навчання колег; досягнення взаєморозуміння з колегами, керівництвом. Результати другого плану: заробітна плата; премії; винагороди; інший дохід; підвищення соціального статусу; визнання досягнень колективом; підвищення кваліфікації; підвищення професіоналізму; самовиховання; підвищення самооцінки; задоволеність своєю діяльністю і колективом.

Для систематизації результатів діяльності підприємств енергетичної сфери нами запропонована

система управління діяльністю персоналу. У рамках даної системи пропонується реалізація функцій за двома циклами: розширеним й елементарним. Розширений цикл допускає реалізацію таких функцій: аналіз виконання виробничих завдань, аналіз виконання норм, аналіз зовнішніх умов, визначення обсягу будівельно-монтажних робіт, розробка норм, планування виробітку, регламентація робіт, операцій і функцій, регулювання роботи, розробка стимулів.

Елементарний цикл управління діяльністю відповідає оперативному та ситуаційному управлінню. На цьому рівні необхідно уточнити додаткові умови діяльності, скоректувати планові завдання, з урахуванням індивідуальних цінностей працівників вибрати адекватні конкретній виробничій ситуації методи управління персоналом, прийняти рішення про розмір і вид стимулів.

За цим циклом також необхідно реалізувати функції другого підкласу інформаційно-контрольного блоку: облік фактичних результатів діяльності виробничого персоналу із занесенням показників у спеціальні форми, порівняння досягнутих результатів із запланованими, оцінка значущості їхніх відхилень, оперативне регулювання ходу виконання виробничих завдань.

Ефективна робота персоналу підприємств може бути забезпечена за рахунок раціонального використання економічних методів управління, зокрема застосування гнучких систем оплати праці, забезпечення вартості робочої сили, а також пошуку і застосування методів підвищення ефективності нормативного планування та оцінки результатів діяльності виробничого персоналу, його стимулювання [1, с. 77].

Для одержання комплексної оцінки професійної надійності працівників нами пропонується система показників, що містить показники першого і другого рівня. До показників першого рівня ми відносимо: коефіцієнт готовності організму, коефіцієнт відповідності працівника соціальній ролі, коефіцієнт інтелектуального потенціалу. Показники першого рівня необхідно визначати за показниками другого рівня: коефіцієнт загального стану здоров'я, коефіцієнт фізичного розвитку, коефіцієнт витривалості, коефіцієнт розвитку моральних якостей, коефіцієнт розвитку вольових якостей, коефіцієнт розвитку інтелектуальних якостей, коефіцієнт наявності професійних знань.

Процес планування нами пропонується організовувати відповідно до наступних принципів: спадкоємність стратегічного і поточного планів, ранжирування об'єктів планування за їхньою важливістю, адекватність планових показників, погодженість плану з параметрами зовнішнього середовища системи управління, варіантність плану, збалансованість плану, економічна обґрунтованість плану, автоматизація системи планування, забезпечення зворотного зв'язку системи планування.

Крім того, нами пропонується алгоритм процесу планування результатів, який включає: визначення і обґрунтування основної мети підприємства енергетичної сфери і завдань, що випливають з неї; аналіз і оцінку способів досягнення поставлених цілей та добір недоцільних і вибір найкращих з них; складання переліку необхідних робіт; складання календарного плану робіт; аналіз ресурсів; аналіз розробленого варіанта плану і його оптимізацію; деталізація розробленого плану; вибір погоджених між собою термінів виконання окремих робіт і розрахунок необхідних ресурсів (затвердження норм, визначення виконавців); встановлення конкретних показників і завдань для виконавців з урахуванням надійності

працівників, деталізація завдань за видами і обсягами робіт (конкретними місцями працівників і термінами виконання); детальні розрахунки витрат і одержуваних результатів на весь період планування; контроль за виконанням плану і внесення необхідних змін у разі потреби. Новим у даному алгоритмі планування є застосування маркетингового і технічного обґрунтування норм праці працівників підприємств енергетичної сфери, а також використання збалансованої системи показників діяльності персоналу.

Відповідно до системи мотивів нами розроблено матеріальні, організаційні і морально-психологічні стимули за двома рівнями: основні стимули й додаткові. Потреби працівника мають три рівні: духовні, соціальні та матеріальні. Потреби викликають появу у працівника інтересів — конкретних виражень усвідомлених потреб відповідно за трьома рівнями. Самі потреби необхідно формувати під впливом цінностей працівника та його ціннісної орієнтації. Цінності також необхідно поділити на духовні, соціальні та матеріальні.

Ціннісні орієнтації можуть визначатися трудовим менталітетом працівників підприємств енергетичної сфери. На трудовий менталітет працівників впливає зовнішнє оточення. Енергетична компанія, на якому трудиться працівник, має свою мету, яка формує інтереси підприємства і колективу. На підставі цих інтересів визначаються результати діяльності виробничого персоналу.

Далі необхідно здійснити оцінку базових мотивів діяльності персоналу, після якої визначаються стимули для формування додаткових мотивів. Оцінка базових мотивів нами пропонується для того, щоб не застосовувати стимули, спрямовані на формування мотивів, що вже існують.

Сприймаючи стимули, працівник оцінює їх щодо відповідності своїм інтересам. При відповідності відбувається прийняття стимулів (при правильному їхньому усвідомленні) і формування працівником у себе додаткових стимулів.

Базові мотиви можуть формуватися у працівника тільки на основі його особистих інтересів, під впливом внутрішніх факторів. Базові і сформовані мотиви спонукають працівника до діяльності по досягненню своїх і колективних цілей. Результати діяльності працівника підприємства енергетичної сфери необхідно оцінити на предмет досягнення їм визначених раніше цілей, задоволення своїх потреб.

На основі цієї оцінки у працівника визначаються нові потреби або підсилюються не задоволені. Паралельно менеджером підприємств енергетичної сфери необхідно виконати оцінку ступеня досягнення цілей підприємства на основі оцінки отриманих працівниками результатів. При досягненні раніше визначеної мети, необхідно виробити нову мету, а при її недосягненні здійснюється пошук нових стимулів.

Пошук нових стимулів також виконується і на самому початку циклу при невідповідності стимулів інтересам працівника. У цьому разі відбувається уточнення мотивів діяльності персоналу з наступною розробкою більш адекватних стимулів.

Важливим елементом системи стимулювання є оцінка результатів діяльності персоналу за наступними показниками: обсяг виробітку, якість продукції, економія матеріалів, економія часу, економія палива, дотримання термінів виконання робіт, раціоналізаторські пропозиції, дотримання соціальних норм (єдність з колективом, взаєморозуміння з колегами і т.п.), передача досвіду, підвищення кваліфікації і професіоналізму, а також задоволеність своєю діяльністю.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що результати діяльності персоналу підприємств енергетичної сфери можуть проявлятися в різних формах: виробничій, соціальній, економічній, педагогічній і психологічній.

2. В якості збалансованої системи результатів для управління на рівні окремого виконавця пропонується використовувати наступні результати першого плану: внесені раціоналізаторські пропозиції, застосування нових прийомів і методів роботи, виконання нормованих завдань, якість енергетичної продукції, передача досвіду колегам, досягнення взаєморозуміння і єдності з колегами; результати діяльності персоналу другого плану: винагороди; соціальний статус; визнання досягнень; професійно-кваліфікаційний рейтинг; самовиховання; самооцінка; задоволеність своєю діяльністю та діяльністю колективу.

3. Встановлено, що ефективна робота персоналу забезпечується за рахунок раціонального використання економічних методів управління, зокрема, застосування гнучких систем оплати праці, забезпечення вартості робочої сили, а також пошуку й застосування методів підвищення ефективності нормативного планування й оцінки результатів діяльності персоналу, його стимулювання, ефективність якого визначається не тільки величиною окладу, ставок, премій, доплат, надбавок, але й взаємозв'язком оплати праці з фактичними результатами діяльності працівника, його кваліфікацією.

4. Встановлено, що для більш точного визначення необхідного на виконання робіт часу, а також встановлення величини зниження норми часу при зміні техніко-експлуатаційних показників роботи необхідно застосовувати алгоритм планування результатів діяльності персоналу на основі ситуаційного обґрунтування норм праці.

Література:

1. Комаричина В.В. Підхід до визначення відділу — об'єкта впровадження програм якості трудового життя / В. В. Комаричина // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 102. — С. 75—78.
2. Миронова О.М. Диференційований підхід до управління персоналом в рамках антикризової діяльності підприємства / О.М. Миронова // Вісник Національного технічного університету. — 2005. — № 31. — С. 119—124.
3. Трегулова І.П. Управління персоналом за умов ринкової трансформації економіки / І.П. Трегулова // Торгівля і ринок України. — 2005. — Вип. 19. — Т. 4. — С. 146—151.
4. Юрченко В.В. Формирование и реализация мобильности рабочей силы / В. В. Юрченко // Економіка розвитку. — 2003. — № 2 (26). — С. 12—15.

References:

1. Komarichina, V.V. (2007), "The approach to definition of department — object of introduction of programs of quality of labour life", *Kultura narodov Prichornomorya*, vol. 102, pp. 75—78.
2. Mironova, O.M. (2005), "The differential the approach to management of the personnel within the framework of anti-recessionary activity of the enterprise", *Vistnik nacionalnogo technichnogo universitetu*, vol. 31, pp. 119—124.
3. Tregulova, I.P. (2005), "The management the personnel in conditions of market transformation of economy", *Torgivlya i runok Urainu*, vol. 19, pp. 146—151.
4. Jurchenko, V.V. (2003), "The formation and realization of mobility of a labour", *Ekonomika rozvutky*, vol. 2 (26), pp. 12—15.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2014 р.

УДК 005.7:33.01

Ю. О. Швець,
аспірант кафедри фінансів та кредиту,
Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний університет"

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ В ЕКОНОМІЦІ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Y. Shvets,
post-graduate student, department of finance and credit,
State Higher Educational Institution "Zaporizhzhya National University"

ANALYTICAL REVIEW OF EXISTING ECONOMIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF STRATEGIC MANAGEMENT

У статті відображено погляди вчених минулого та сьогодення на трактування сутності поняття "стратегічне управління". Розглянуто існуючі підходи до визначення терміну "стратегічне управління". Визначено основні переваги та недоліки, провідні ідеї, практичне значення існуючих підходів та можливості їх використання в сучасних умовах. Зазначено, що найбільш популярним серед вчених є системний та процесний підхід до стратегічного управління. Здійснено критичний огляд трактування поняття "стратегічне управління". Запропоновано додати до існуючих класифікацій три нових підходи — концептуальний або синтетичний, прогностичний, узагальнюючий. Рекомендовано до представників концептуального підходу віднести тих, хто під стратегічним управлінням вважають реалізацію концепції, що дає можливість встановлювати цілі розвитку. Пропонується до представників прогностичного підходу віднести тих представників, які важливою складовою стратегічного управління вважали процес визначення перспектив розвитку в майбутньому. Запропоновано до представників узагальнюючого підходу віднести науковців, котрі під стратегічним управлінням розуміють досить широке поняття та поєднують точки зору всіх існуючих підходів. Надано власне визначення стратегічного управління на підприємствах машинобудування, яке включає всі аспекти управління та більш точно відображає особливості цього процесу.

The article reflects the views of scientists past and present on the interpretation of essence of the concept of "strategic management". Review existing approaches to the definition term of "strategic management". Identified the main advantages and disadvantages, leading ideas, the practical value of existing approaches and their possible use in modern conditions. Noted that the most popular among scientists is systemic and process approach to strategic management. The critical review of the interpretation of the term "strategic management". Proposed to add to the existing classifications, three new approaches — conceptual or synthetic, forecast, synthesis. Recommend to representatives conceptual approach include those, who under the strategic management consider implementation concepts, which makes it possible to set development goals. It is proposed to representatives of the forecast approach include those members, who are an important part of strategic management thought process of determining the prospects for future development. Invited representatives synthesis approach include scientists, who understand the strategic management at a fairly broad term and combined across of all existing approaches. Given its own definition of strategic management in the mechanical engineering companies, which includes all aspects of management and to more accurately reflect the features of this process.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, сучасні підходи до визначення сутності стратегічного управління, концептуальний, прогностичний, узагальнюючий підходи.

Key words: strategy, strategic management, modern approaches to the definition of strategic management, conceptual, forecast, synthesis approaches.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з головних передумов функціонування та розвитку підприємств машинобудування в сучасній Україні є їх постійна адаптація до мінливого зовнішнього середовища, а особливо до умов економічної та суспільно-політичної нестабільності. При цьому діяльність підприємств відбувається за умов відсутності ефективної законодавчої бази. За таких умов пильної уваги заслуговує процес стратегічного управління підприємствами та людськими ресурсами. Саме стратегічне управління дає можливість передбачити несподівані і непередбачувані труднощі та виробити адекватні рішення існуючих проблем, своєчасно реагувати на зміни як внутрішнього, так і зовнішнього оточення на всіх існуючих ринках.

Використання стратегічного управління дає можливість вирішити існуючі на підприємствах машинобудування проблеми щодо підвищення рівня кваліфікації працівників, переоснащення застарілого обладнання, підвищення рівня економічної безпеки, ефективності управління оборотними коштами, зменшити ризики неплатежів та виконання договірних зобов'язань.

На сьогодні стратегічне управління динамічно розвивається та є специфічним для кожного підприємства. Отже, перед підприємствами машинобудування України постало завдання розробки ефективної системи стратегічного управління для вирішення всіх існуючих проблем. Однак розроблені принципи не мають досконалої системи оцінки та забезпечення стратегічного управління, не враховують методологічну та теоретичну

Таблиця 1. Сучасні підходи до визначення сутності стратегічного управління

№ п/п	Автор, джерело	Підхід	Провідна ідея підходу
1.	Ансофф І. [4], Люкшинов А. Н. [5], Вінокуров В. А. [6], Вергілес С. В. [7]	Стратегічне управління розглядається як діяльність	Діяльність спрямована на визначення цілей, завдань, місії організації, їх практичне виконання, налагодження взаємин між керівниками та підлеглими з урахуванням постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища
2.	Пірс Д., Робінсон Р., Пітерс Т., Уотермен Р., Віссема Х., Шершньова З. Є., Оборська С. В. [8]	Системний	Стратегічне управління розглядається як сукупність різних видів діяльності та складових елементів, складна система управління всіма процесами в організації на основі відношень і взаємозв'язків між ними та з врахуванням дії всіх факторів
3.	Шендел, Хаттен, Хігінс Д., Мінцберг Г., Мізюк Б. М. [9], Немцов В. Д., Довгань Л. С., Лемб Р., Гетьман О. М., Могилевська О. Ю. [10], Шеховцева Л. С., Василенко В. О., Ткаченко Т. І., Большунова А. І. [11]	Процесний	Розкриває сутність стратегічного управління як єдиний процес або сукупність безперервних дій, які відбуваються в середині організації і сприяють досягненню основної мети
4.	Чендлер А., Нег Р., Хембрік Д., Чен М., Віханський О. С. [12]	Функціональний	Стратегічне управління розглядається як сукупність видів діяльності, спрямованих на досягнення конкретних, завчасно визначених результатів [6]
5.	Деніссон Г., Друкер П. [13], Пономаренко В. С. [14]	Ситуаційний	Сукупність параметрів і методів управління, котрі використовуються відповідно до ситуації та певних обставин і які впливають на конкурентоспроможність організації
6.	Арджирис К., Лайкерт Р., МакГрегор Д., Герцберг Ф., Миронова О. М. [15]	Поведінковий	Передбачає в процесі стратегічного управління врахування поведінки працівників підприємств, організацій; підвищення ефективності використання людських ресурсів; усвідомлення працівником власних можливостей та здібностей
7.	Івасів І. Б. [16], Мендрул О. Г. [17]	Вартісний	Стратегічне управління спрямоване на постійне зростання вартості, підвищення ефективності діяльності, орієнтоване на оцінку реальної вартості бізнесу, враховує вплив сформованих рішень на вартість майна
8.	Балабанова Л. В. [18], Різноїкий А. Ф., Теліженко І. О.	Маркетинговий	Стратегічне управління орієнтоване на потреби споживачів, враховує діяльність конкурентів, постійне вдосконалення якості послуг, проведення маркетингових досліджень на різних ринках та порівняння отриманих даних
9.	Писаревський І. М., Тищенко О. М. [19]	Концептуальний	Передбачає довготривалий успіх, ефективне використання досвіду, досягнення цілей та завдань для процвітання, отримання максимального прибутку
10.	Герасимова Н. М. [20], Хашиєва Л. В. [21], Юхименко В. В. [22]	Прогнозний	Орієнтований на визначення перспективи розвитку в майбутньому з урахуванням постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища
11.	Гусева Ю. М. [2], Колесов О. С. [23], Васильчак С. В.	Узагальнюючий	Врахування та узагальнення основних ідей більшості підходів

базу, що підтверджує актуальність дослідження обраної теми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні існує чимало досліджень щодо визначення поняття стратегічне управління. Значний внесок у розвиток стратегічного управління зробили наступні вчені: Ансофф І. [4], Пірс Д., Шендел, Хаттен, Хігінс, Деніссон Г., Друкер П. [13]. Серед вітчизняних дослідників, які приділили увагу вивченні даної проблематики, можна назвати наступних: Гусева Ю. М. [2], Віханський О.С. [12], Герасимова Н.М. [20], Хашиєва Л.В. [21], Юхименко В. В. [22], Колесов О.С. [23] та багато ін. Проте, не зважаючи на вагомий внесок вчених, ще досі немає єдиного підходу до визначення терміну "стратегічне управління", а існуючі підходи не враховують всіх аспектів діяльності підприємств машинобудування, що перешкоджає ефективному процесу управління.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою є дослідження та узагальнення існуючих підходів, як в зарубіжній так і у вітчизняній літературі, до визначення поняття стратегічне управління на підприємствах, розгляд існуючих точок зору на дану проблематику, аналіз переваг та недоліків застосовуваних підходів та розробка авторського підходу до визначення поняття стратегічне управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін стратегічне управління пройшов певну еволюцію розвитку. Починаючи від давнини і до сучасності наукові погляди вчених постійно змінювалися, мали як переваги так і недоліки. Вперше термін стратегічне управління був введений у використання в 50—60 рр. XX ст. Спочатку стратегічне управління використовувалося для позначення різниці між поточним управлінням на рівні виробництва та вищим рівнем управління — керівництвом. До засновників стратегічного управління належать: Ансофф І., Чендлер А., Селзнік Ф., Друкер П. Трохи пізніше в 70—80 рр. XX ст. відбувся розподіл між поточним і стратегічним управлінням та головною метою було розроблення стратегій, втілення їх в життя та моделювання різних ситуацій.

Тому з цього часу виникла потреба у довгостроковому плануванні та почалися тривалі дослідження стратегічного управління, які здійснювалися у різних країнах провідними вченими та мали своє практичне застосування. На сьогоднішній день існує не велика кількість підходів до визначення стратегічного управління, хоча це поняття трактується багатьма вченими. На нашу думку, всі існуючі визначення стратегічного управління, які трактувалися різними вченими можна сформулювати на основі таких підходів: стратегічне управління розглядається як діяльність, системний, процесний, функціональний, ситуаційний, по-

ведінковий, вартісний, маркетинговий. Узагальнивши та опрацювавши існуючі підходи до визначення стратегічного управління серед вчених минулого та сучасності [1, с. 31; 2; 3, с. 443—444], відобразимо їх погляди в таблиці 1 та розглянемо більш детальніше трактування кожного представника.

Почнемо з аналізу підходу, в якому стратегічне управління розглядається як діяльність. Відповідно до цього підходу головною метою є налагоджений процес визначення, формування та реалізації поставлених цілей та завдань у процесі діяльності підприємства, можливість реагувати на зміни зовнішнього середовища, постійна взаємодія керівника і підлеглого та підтримання відповідного рівня конкуренції на ринку.

Одним з видатних представників даного підходу є Ансофф І., який під стратегічним управлінням розумів діяльність, яка пов'язана з постановкою основних цілей і завдань організації і з підтримкою взаємин між організацією та оточенням, у відповідності до її внутрішніх можливостей, які дозволяють організації залишитися сприятливою до зовнішніх вимог [4, с. 16]. Проте цей погляд є досить суперечливим, оскільки в пізніших виданнях Ансофф І. розглядає вже не діяльність, а процес планування який спрямований на розробку та реалізацію стратегічних рішень, цілей, стратегій, а також налагодження відносин між підприємством та зовнішнім середовищем.

Люкшинов А. Н., вважає, що стратегічне управління — це діяльність із забезпечення реалізації цілей організації в умовах динамічного, мінливого та невизначеного середовища [5]. Подібних точок зору дотримувався Вінокуров В. А., на думку якого, стратегічне управління — це діяльність, яка полягає у виборі сфери та напряму дій по досягненню довгострокових цілей, встановленні траєкторій розвитку організації, розподілі ресурсів і всього того, що надає організації конкурентні переваги [6, с. 6]. З точки зору Вергілеса Е. В., стратегічне управління є діяльністю, яка спирається на людський потенціал, сприяє налагодженню взаємозв'язків між керівником та підлеглими, дає можливість в процесі виробництва задовольняти зростаючі потреби споживачів [7, с. 5].

У системному підході передбачається, що стратегічне управління є системою рішень і дій, включає аналіз, вибір, реалізацію різних стратегічних планів, досягнення цілей організації, об'єднує різні види діяльності, а також спрямоване на підтримання рівноваги та гармонії між всіма елементами системи. Шершньова З. Є., Оборська С. В. зазначають, що стратегічне управління — це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності організації, що дає можливість установлювати цілі розвитку, порівнювати з наявними можливостями організації та приводити у відповідність шляхом розроблення та реалізації системи стратегій [8, с. 27].

Прихильники процесного підходу вважали, що стратегічне управління є сукупністю взаємопов'язаних дій, процесом налагодження відносин між організацією та зовнішнім середовищем, реалізацією місії, стратегії та функцій, спрямовані на досягнення основної мети. Мізюк Б. М. звертає увагу на довгостроковий характер процесу управління, приділяючи особливе значення процесу розробки, реалізації, досягненню цілей і стратегії, розподілу повноважень між персоналом, а також, як і попередники, концентрує увагу на взаємодії організації з її оточенням, підрозділами та конкурентами [9, с. 32].

Згідно з Могилевською О. Ю. сутність стратегічного управління полягає в довгостроковому керівництві організацією, яке здійснюють менеджери, крім того, вони формують стратегії розвитку з урахування постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, а також визначають основні цілі діяльності [10, с. 30—32].

Большунова А. І. у своїй праці виокремлює дві концепції щодо трактування сутності стратегічного управління [11, с. 17]: 1) діяльність підприємства — це сукупність процесів, котрі поетапно виконуються на підприємстві; 2) це побудова необхідних процесів і вдосконалення стратегічного управління відповідно до вимог процесного підходу.

Переїдемо до розгляду функціонального підходу, представниками якого були: Чендлер А., Нег Р., Хембрік Д., Чен М., Віханський О.С. Колектив авторів у складі Нег Р., Хембрік Д. та Чен М. розглядали процес використання та розподілу ресурсів у стратегічному управлінні, взаємодію директорів та підлеглих, врахували зміни зовнішнього середовища та були орієнтовані на ефективну діяльність на початкових етапах розвитку.

З точки зору Віханського О.С., стратегічне управління — це таке управління організацією, яке опирається на людський потенціал як основу організації, орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, гнучко реагує й проводить своєчасні зміни в організації, які відповідають виклику з боку оточення й дозволяють домагатися конкурентних переваг, що в сукупності дає можливість організації виживати в довгостроковій перспективі, досягаючи при цьому своїх цілей [12, с. 32].

Ситуаційний підхід передбачає виявлення, врахування та зміну ситуаційних факторів, які впливають на рівень конкурентоспроможності і на становище організації, спрямований на прийняття і реалізацію цілей, управлінських рішень, а також беруться до уваги непередбачені обставини та розробляються дії у разі їх виникнення. Друкер П. трактував стратегічне управління як аналіз поточної ситуації та зміну її у разі необхідності [13, с. 62—63]. Пономаренко В. С. наголошував на застосуванні ситуаційно-ресурсного підходу, який передбачав детальний опис кожного ресурсу підприємства і кожного компонента зовнішнього середовища своєю власною ситуацією, що має кількісну динамічну характеристику [14, с. 143—144].

Переїдемо до розгляду поведінкового підходу щодо трактування сутності стратегічного управління. Важливою особливістю цього підходу є те, що в процесі стратегічного управління важливу роль починає відігравати людина, яка розглядається не як засіб для виробництва продукції, а як важливий суб'єкт процесу управління [15, с. 6]. Більшість представників даного підходу досліджували відносини між працівниками, керівниками і підлеглими та особливості формування правильної поведінки.

Вартісний підхід відіграє важливу роль у процесі стратегічного управління, оскільки він охоплює та здійснює вплив на формування культури та цінностей підприємств, бере участь у прийнятті управлінських рішень, враховує інтереси більшості осіб, призводить до підвищення вартості акціонерного капіталу, тобто основною метою є максимізація вартості підприємства. На думку Івасіва І.Б., вартісний підхід до стратегічного управління — це модель оцінки результативності бізнесу [16, с. 71]. Водночас Мендрол О.Г. стверджує, що управління повинно опиратися на нематеріальні активи, впроваджувати нововведення в процес виробництва, вдосконалювати обладнання та бути стратегічно спрямованим [17, с. 25].

У процесі стратегічного аналізу, розробки основних положень стратегічного управління, формування, розробки та реалізації місії, цілей, завдань і стратегії підприємства використовують маркетинговий підхід. Його основним завданням є задоволення потреб споживачів, оскільки від цього залежить ефективність діяльності підприємства, величина прибутку. На думку Балабанової А.В., маркетинговий підхід створює сприятливі можливості для поєднання інтересів підприємства та інтересів ринку його діяльності, а також основою процесу управління є пристосуван-

ня до змін маркетингового середовища [18, с. 15]. Водночас Теліженко І.О. у своїх працях зазначав, що даний підхід є основою стратегічного управління, бо сприяє підвищенню якості продукції, врахування потреб клієнтів, досягненню поставлених цілей, реалізації стратегії, збору інформації про діяльність конкурентів.

Аналіз існуючих поглядів на визначення поняття стратегічне управління дозволив виокремити нові підходи — концептуальний, прогнозний, узагальнюючий. Концептуальний підхід до визначення сутності стратегічного управління передбачає довгостроковий період діяльності, врахування можливих змін зовнішнього середовища, використання досягнень теорії і практики попередніх періодів, підвищення рівня конкурентних позицій, спрямованість персоналу на досягнення цілей. Прихильники цього підходу Писаревський І.М., Тищенко О.М. під стратегічним управлінням розуміють — реалізацію концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями підприємств та приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій [19].

Сутність прогнозного підходу полягає в тому, що стратегічне управління розглядається у ракурсі складного процесу який дає можливість визначити можливості розвитку та процвітання підприємства в майбутньому, а також враховує всі завдання, цілі та мету діяльності. Основні представники даного підходу: Герасимова Н.М., Хашиєва А.В., Юхименко В.В.

Наприклад, Герасимова Н.М. стверджує, що стратегічне управління — це злагоджене поєднання можливостей, компетенції, ресурсів, цінностей і прагнень, які підприємство намагається досягти в майбутньому за рахунок синергетичних конфігурацій [20, с. 529]. На нашу думку, підхід Хашиєвої А.В. відображає вже існуючі визначення стратегічного управління та є досить ґрунтовним, оскільки, ставить за необхідність опрацювання, аналіз, розробку та реалізацію цілей, завдань на тривалий час, необхідність здійснення прогнозу щодо змін внутрішнього і зовнішнього середовища [21, с. 102]. Юхименко В.В. у стратегічному управлінні особливу увагу приділяв завоюванню конкурентних позицій на ринку з урахуванням мінливості зовнішнього і внутрішнього середовища та наголошував на важливості врахування прогнозних даних щодо майбутньої ситуації на ринку [22, с. 31].

Узагальнюючий підхід є поєднанням або комбінацією основних положень та ідей, які притаманні всім наведеним підходам. Його представниками були: Гусєва Ю.М., Колесов О.С., Васильчак С.В.

У Гусєвої Ю.М. наведено декілька узагальнених поглядів на визначення стратегічного управління, які відображають всі важливі ознаки процесу управління для підприємств машинобудування [2]. На відміну від інших представників, Колесов О.С. ставив на перший план результативність, досягнення цілей, отримання прибутку, задоволення попиту споживачів, розробка раціональної структури стратегічного управління, а на другий план — рівень конкуренції та постійне змагання за лідерство на ринку [23, с. 46].

Таким чином, наведений аналіз існуючих підходів підтверджує думку про існування як схожих, так і відмінних рис у трактуванні поняття стратегічне управління. На нашу думку, звичайно, деякі трактування досить схожі, взаємопов'язані та базуються на спільних рисах, але все ж такі кожен підхід є індивідуальним і заслуговує на увагу. Кожен з розглянутих підходів має свої особливості, концентрує увагу на виконанні вузького кола проблем та спрямований на досягненні поставлених завдань, але вони не враховують всіх аспектів процесу стратегічного управлін-

ня на підприємствах машинобудування. Тому визначення поняття за кожним з підходів є неповним та не враховує специфічних рис діяльності підприємств. Узагальнивши наведені вище підходи та визначення, приймемо власне визначення терміну стратегічне управління.

Стратегічне управління — це процес організації, контролю та здійснення системи управління основними сферами діяльності підприємств машинобудування, а саме правовою, інноваційною, кадровою, організаційною з метою налагодження діяльності, фінансової успішності, підвищення конкурентних позицій, отримання прибутку, побудови стратегії розвитку, загальних цілей діяльності, методів їх досягнення та аналіз можливостей розвитку з урахуванням змін зовнішнього та внутрішнього середовища. У запропонованому визначенні під процесом розуміється сукупність безперервних дій, які відбуваються в середині організації для досягнення довгострокових цілей. Сукупність основних видів діяльності підприємств машинобудування передбачає врахування дії всіх можливих факторів та налагодження процесу взаємодії. У даному визначенні підприємство є відкритою системою в якій існує взаємодія між зовнішнім оточенням і підприємством, а також між його внутрішніми елементами. Конкурентні позиції потрібні для досягнення поставлених цілей, завдань, місії, стратегії розвитку та пояснюють що всі ці процеси повинні базуватися на основі розробленого процесу планування.

ВИСНОВКИ

Був проведений ґрунтовний аналіз існуючих підходів до визначення поняття стратегічне управління та виявлено що більшість з них є достатньо обмеженими, оскільки беруть до уваги лише окремі аспекти процесу стратегічного управління на підприємствах. Встановлено, що погляди на стратегічне управління постійно змінювалися, вдосконалювалися та враховували все нові сторони діяльності підприємств. Більшість прихильників у системного та процесного підходах, але найбільш досконалыми будемо вважати концептуальний підхід, який набуває значного використання в сучасних умовах розвитку. Таким чином, проаналізувавши переваги і недоліки існуючих визначень, ми запропонували власне тлумачення стратегічного управління, яке враховує всі аспекти та основні елементи в діяльності підприємств. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз, вивчення і вдосконалення принципів, функцій та існуючих моделей стратегічного управління, які б враховували всі особливості підприємств машинобудування в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Література:

1. Юхименко В. В. Стратегічне управління: елементи, системи та процеси / В.В. Юхименко // *Економіка Криму*. — 2011. — №4 (37). — С. 30—34.
2. Гусєва Ю.М. Еволюція концепції стратегічного управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2404/1/3.pdf>
3. Грищенко О.С. Формування комплексної системи стратегічного управління інвестиційною діяльністю банків / О.С. Грищенко // *Проблеми економіки та управління*. — А.: Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка". — 2008. — №628. — С. 443—451.
4. Ансофф І. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф.; пер. с англ., под ред. Ю.Н. Каптуревского. — СПб: Издательство "Питер", 1999. — 416 с.
5. Люкшинов А.Н. Стратегическое управление в системе факторов эффективного хозяйствования и природопользования / А.Н. Люкшинов. — М.: Изд-во "ЮНИТИ", 2004. — 207 с.

6. Винокуров В.А. Организация стратегического управления на предприятии / В.А. Винокуров. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. — 148 с.

7. Вергилес Э.В. Стратегическое управление организацией: учеб. пособ. / Э.В. Вергилес. — М.: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. — 17 с.

8. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: навч. посіб. / З.Є. Шершньова, С.В. Оборська. — К.: КНЕУ, 1999. — 384 с.

9. Мізюк Б.М. Особливості стратегічного управління підприємством / Б.М. Мізюк // Фінанси України. — 2002. — № 12. — С. 31—37.

10. Могилевська О.Ю. Специфіка стратегічного управління промисловим підприємством / О.Ю. Могилевська // Економіка та держава: Міжнародний науково-практичний журнал. — 2007. — № 2. — С. 30—32.

11. Большунова А.І. Теоретичні аспекти процесного підходу до управління підприємством / А.І. Большунова, В. О. Лукинов // Праці першої науково-практичної інтернет-конференції "Управління розвитком соціально-економічних систем: теорія і практика". — Донецьк: ДонНУ, 2010. — С. 16—18.

12. Виханский О.С. Стратегическое управление: учеб. пособ. / О.С. Виханский. — М.: Экономист, 2004. — 292 с.

13. Drucker Peter F. The Practice of Management / P. Drucker, Collins, 1993. — 416 p.

14. Пономаренко В.С. Стратегічне управління підприємством: [монографія] / В.С. Пономаренко. — Х.: Основа, 1999. — 620 с

15. Миронова О.М. Поведінковий підхід до антикризового менеджменту персоналу підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 Економіка та управління підприємствами / О.М. Миронова. — Харківський національний економічний університет. — Харків, 2007. — 20 с.

16. Івасів І. Б. Управління вартістю банку: [монографія] / І.Б. Івасів. — К.: КНЕУ, 2008. — 287 с.

17. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: [монографія] / О.Г. Мендрул. — К.: КНЕУ, 2002. — 271 с.

18. Балабанова Л.В. Управління реалізацією стратегій підприємства: маркетинговий підхід: [монографія] / Л.В. Балабанова, І.С. Фоломкина. — Донецьк: ДонНУ-ЕТ, 2009. — 402 с.

19. Стратегічний менеджмент: підручник / [І.М. Писаревський, О.М. Тищенко, М.М. Покоłodна, Н.Б. Петрова]. — Х.: ХНАМГ, 2009. — 287 с.

20. Герасимова Н.М. Принципи синергізму в стратегічному менеджменті / Н.М. Герасимова // Економіка: проблеми теорії та практики. — 2003. — Т. 3. — № 185. — С. 516—529.

21. Хашиєва Л.В. Сутність і поняття стратегічного управління / Л.В. Хашиєва // Теорія та практика державного управління. — 2009. — №4 (27). — С. 97—103.

22. Юхименко В.В. Стратегічне управління: елементи, системи та процеси / В. В. Юхименко // Економіка Криму. — 2011. — №4 (37). — С. 30—34.

23. Колесов О. С. Сучасні підходи до стратегічного управління розвитком підприємства в умовах господарювання / О.С. Колесов, А.В. Вацьківська // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. — 2012. — № 2 (64). — С. 44—50.

References:

1. Yukhymenko, V. V. (2011), "Strategic Management: elements, systems and processes", *Ekonomika Krymu*, vol. 4 (37), pp. 30—34.

2. Husieva, Yu. M. "Evolution of the concept of strategic management", available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2404/1/3.pdf> (Accessed 15 March 2014).

3. Hryshenko, O. S. (2008), "Formation of the complex system of strategic management of the investment activities

of banks", *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 628, pp. 443—451.

4. Ansoff, I. (1999), *Novaya korporativnaya strategiya [The new corporate strategy]*, Izdatelstvo "Piter", SPb, Rossiya.

5. Lukshinov, A. N. (2004), *Strategicheskoe upravlenie v sisteme faktorov effektivnogo hozhajstvovaniya i prirodopolzovanija [Strategic management in the factor of effective management and environmental management]*, Izd-vo "JuNITI", Moskva, Rossiya.

6. Vinokurov, V. A. (1996), *Organizaciya strategicheskogo upravleniya na predpriyatii [Organization of strategic management at the enterprise]*, Centr ekonomiki i marketinga, Moskva, Rossiya.

7. Vergiles, Je. V. (2003), *Strategicheskoe upravlenie organizaciey [Strategic management organization]*, Moskovskiy mezhdunarodnyj institut ekonometriki, informatiki, finansov i prava, Moskva, Rossiya.

8. Shershnova, Z. Ye and Obors'ka, S. V. (1999), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

9. Miziuk, B. M. (2002), "Features strategic management", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 31—37.

10. Mohylevska, O. Yu. (2007), "Specificity of strategic manufacturing control", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 30—32.

11. Bolshunova, A. I. and Lukinov, V. O. (2010), "Theoretical aspects of the process approach to business management", *Pratsi pershoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii Upravlinnia rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriia i praktyka [Proceedings of the first scientific and practical internet conference Management of socio-economic systems: theory and practice]*, *Mizhnarodna Ekonomichna konferentsiya [International economic conference]*, Donetsk National University, Donetsk, Ukraine, pp. 16—18.

12. Vihanskiy, O. S. (2004), *Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]*, Ekonomist, Moskva, Rossiya.

13. Drucker, P. F. (1993), *The Practice of Management*, Collins, London, UK.

14. Ponomarenko, V. S. (1999), *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom [Strategic managing the enterprise]*, monohrafiia, Osнова, Kharkiv, Ukraine.

15. Myronova, O. M. (2007), "The behavioral approach to crisis management personnel", Thesis abstract for Cand. Sc. (Economy), Economics and management companies, Kharkiv National Economic universities, Kharkiv, Ukraine.

16. Ivasiv, I. B. (2008), *Upravlinnia vartistiu banku [Cost management bank]*, monohrafiia, KNEU, Kyiv, Ukraine.

17. Mendrul, O. H. (2002), *Upravlinnia vartistiu pidpriemstv [Management enterprise value]*, monohrafiia, KNEU, Kyiv, Ukraine.

18. Balabanova, L. V. and Folomkina, I. S. (2009), *Upravlinnia realizatsiieiu stratehij pidpriemstva: marketingovyj pidkhid [Management strategies of the company: marketing approach]*, monohrafiia, DonNUET, Donetsk, Ukraine.

19. Pysarevskiy, I. M. Tyschenko, O. M. Pokolodna, M. M. and Petrova, N. B. (2009), *Stratehichnyj menedzhment [Strategic Management]*, KhNAMH, Kharkiv, Ukraine.

20. Herasymova, N. M. (2003), "Principles of synergies in strategic management", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 185, pp. 516—529.

21. Khashyieva, L. V. (2009), "Essence and concept of strategic management", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 4(27), pp. 97—103.

22. Yukhymenko, V. V. (2011), "Strategic Management: elements, systems and processes", *Ekonomika Krymu*, vol. 4 (37), pp. 30—34.

23. Kolesov, O. S. and Vatskivska, A. V. (2012), "Current approaches to strategic management development company in terms of management", *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seria: Ekonomichni nauky*, vol. 2 (64), pp. 44—50.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014 р.

О. В. Колінко,

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

ОРГАНІЗАЦІЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМПЕНСАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗА ЦИФРОВИЙ КОНТЕНТ "КУЛЬТУРНИЙ БЕЗЛІМІТ" ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР

O. Kolinko,

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnical Institut"

ORGANIZATION OF ALTERNATIVE COMPENSATION SYSTEM FOR DIGITAL CONTENT "CULTURE FLATRATE" WITH INVOLVING OF GOVERNMENT INSTITUTIONS

У статті пропонується метод вирішення проблеми нелегального розповсюдження цифрової продукції такої як музика, документальні та художні відео фільми, музичні кліпи, комп'ютерні ігри й програмне забезпечення. Водночас вирішення проблеми його доступного розповсюдження для всіх верств населення методом "Культурного Безліміту". Метод полягає в зборі щомісячних фіксованих чи залежних від доходів внесків, а далі ці внески пропонується розподіляти серед виробників чи власників цифрової продукції згідно з ринковою ціною на кожен цифровий продукт та згідно з кількістю його скачувань. Також метод "Культурного Безліміту" підходить для закупівель програмного забезпечення та іншої цифрової продукції для державних структур таких, як урядові установи, школи та інші державні навчальні заклади, державні гуртки, лікарні тощо.

For your attention is proposed method for solving of problem of illegal digital production distribution such as music, documentaries and movies, music clips, computer games and software. In the same time method would solve a problem of affordable spreading for wide sections of the population by method "Cultural Flatrate". The method consists in collecting monthly fixed or wage dependant payments, then these payments is proposed to spread among producers or owners of digital products according to free market price on each product and according to number of its downloads. Also method of "Cultural Flatrate" is suitable for purchasing of software and other digital products for government institutions, such as government agencies, schools and other educational institutions, public societies, hospitals and others except government companies.

Ключові слова: культурний безліміт, цифрове піратство, доступне медіа, доступне скачування, нова соціальна угода, економія ресурсів.

Key words: cultural flatrate, digital piracy, affordable media, affordable downloads, new social contract, resources conservation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У світі виникла гостра проблема з оплатою власникам прав інтелектуальної власності за використання того чи іншого цифрового продукту з одного боку та з задоволенням потреб громадян в отриманні якісної медіа продукції та в повному обсязі з іншого. Те що вимагають спілки великих корпорацій, утримувачі та виробники захищеної інтелектуальної власності, є доволі жорстоким. Представники медіа виробників домоглися запровадження в Німеччині надзвичайно жорстоких законів, наприклад, за нелегальне скачування з інтернету можуть дати строк перебування в місцях позбавлення волі до 2-х років, а за розповсюдження, навіть без отримання вигоди, до 5-ти років позбавлення волі. В Німеччині нелегальне скачування прирівняли з "крадіжкою в супермаркеті" й тому вирішили засуджувати до подібних строків позбавлення волі. Проте з економічної та юридичної точки зору нелегальне скачування подібне до навмисного безквиткового перегляду кіно в кінотеатрі, коли є багато вільних місць. Настільки жорстокі покарання за порушення анти-піратського законодавства далися взнаки: нелегальне розповсюдження медіа-продукції пішло значно на спад. В Україні ж за нелегальне скачування медіа продукції накладається штраф від 10 до 200 неоподаткованих мінімумів, а за навмисні нелегальні трансляції чи розповсюдження — позбавлення волі до шести років [1].

Чого домагаються власники прав на медіа продукцію? Це введення надзвичайно жорстоких законів для тих хто порушує їхні права власності, а це реальні строки позбавлення волі за нелегальні скачування й ще більші строки за розповсюдження, й навіть без мети отримання доходу. Проте ввівши цей жорстокий закон люди, по-перше, будуть

відрізані від творчості та документалістики, що погіршить культурно-розумовий розвиток населення, а це значить погіршення соціально-економічної ситуації в державі. А по-друге, позбавлення волі людей, які наважаться порушувати цей закон, призведе до додаткового навантаження на соціальні витрати держави. Через те, що на кожного потенційного "пірата" потрібно зарезервувати фінансування та людські ресурси на місце в в'язниці та на реабілітацію після звільнення, а "піратами" можуть виявитися цілком високо економічно активні люди й відправка їх до в'язниці буде для них надзвичайним поштовхом до погіршення життя в майбутньому. До того ж на пошуки "піратів" потрібно буде виділяти міліції чимало державних коштів та людських ресурсів, що також надзвичайно вдарить по соціальній системі та економіці.

Якщо людина колекціонує улюблені документальні та художні фільми то в неї може накопичитися до 300 дисків, через відсутність легальних інтернет магазинів з відеопродукцією високої якості за для скачування. Що утворює проблему при зберіганні та транспортуванні такої величезної кількості дисків. Деякі фільми та музику взагалі немає легальної можливості придбати чи на диску чи в вигляді файлу. При цьому на транспортування та виготовлення величезної кількості CD, DVD, BlueRay витрачається велика кількість не відновлювальних енергетичних та сировинних ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогоднішній день питання Альтернативної Компенсаційної Системи за цифровий контент широко обговорюють в Європі та також в США. Особливо на сьогоднішній

момент політики акцентували свою увагу на альтернативній компенсаційній системі під назвою "Культурний Безліміт" ("Cultural Flatrate"). У свою чергу дві німецькі політичні партії, "Партія Зелених" та соціал-демократична (SPD), включили дослідження, та в разі успіху, імплементацію "Культурного Безліміту" на загальнодержавному рівні [2, 3]. Проте не всі в розвинених Західних державах з ентузіазмом дивляться в бік "Культурного Безліміту". Представники Партії Піратів проти запровадження "Культурного Безліміту", через побоювання за конфіденційність її користувачів, та також наводять багато аргументів чому не буде ефективно працювати дана система, кожен з яких буде розглянуто в цій статті. До того ж президент Європейської Федерації Книгарень та президент Федерації Європейських Видавців виступили з різкою критикою "Культурного Безліміту", через прогнозовані ними втрати авторів книг та також величезні втрати друкарень та книжкових магазинів [4]. Звісно ж інтереси посередників, друкарень та книжкових магазинів, ми не зобов'язані враховувати при реалізації системи яка б задовольнила й медіа виробників та користувачів. В Європі вже є успішні "Безліміт" проекти на рівні приватних компаній та без залучення держави по реалізації музичної продукції за додаткову суму при сплаті рахунку за інтернет [2]. А також для українців та деяких інших пострадянських держав є доступ до он-лайн кінотеатру www.megogo.net, де можна дивитися безкоштовно сучасні та старі фільми, переглядаючи невелику кількість реклами.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розробці механізму реалізації методу "Культурний Безліміт" в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метод "Медіа Безліміту" полягає в тому, щоб задовольнити потреби виробників медіа продукції в фінансуванні їхньої діяльності й в той же час представити безмежне користування цифровим контентом кожному передплатнику системи "Медіа Безліміт". Задовольнити це можна завдяки щомісячним внескам користувачів системи, а всі зібрані кошти розподіляти серед медіа виробників згідно з кількістю скачувань та ринкової ціни кожного продукту.

Розглянемо спершу розважальну та документалістичну частину медіа продукції, а це музика, кіно, документальні фільми, відео кліпи, фото, картини, література та комп'ютерні ігри.

Постають два головних питання Альтернативної Компенсаційної Системи "Медіа Безліміт":

- 1) яка сума грошей має збиратися з кожного користувача;
- 2) метод розподілення серед виробників медіа контенту зібраних грошей з користувачів.

Це вочевидь, що чим більше людина заробляє тим більше вона зможе витратити на купівлю медіа продукції такої, як фільми, музику, книги та комп'ютерні ігри. А люди з малою заробітною платнею взагалі не будуть купувати медіа продукцію на DVD чи в інтернеті. Тому компенсацію за медіа продукцію необхідно пов'язати з доходами фізичної особи. Для осіб з низькою заробітною платнею внески взагалі пропонуються не брати, а для людей з середнім та високим доходом брати певний відсоток, й з максимальним лімітом до певної суми.

Наприклад, на сьогоднішній день вашій увазі пропонується наступні цифри:

- мінімальна заробітна платня, нижче якої з фізичних осіб пропонується не збирати плату за користування медіа продукцією — два мінімальних прожиткових мінімумів на місяць;
- від двох до чотирьох мінімальних прожиткових мінімумів на місяць встановити лінійну прогресію відсотків від 1% до 5%;
- вище чотирьох мінімальних прожиткових мінімумів — 5%;
- максимальна сума внеску 3000 гривень на місяць.

Вище цієї суми заможні люди мало ймовірно витратять на медіа продукцію.

При тому залишити можливість особам з заробітною платнею вище двох мінімальних заробітних плат відмовитися від послуги "Культурний Безліміт" й купувати медіа продукцію звичайним чином в магазинах та інтернет магазинах з ліцензійною продукцією. При тому, якщо один член сім'ї підписався на послугу "Культурний Безліміт", то й всі інші працюючі члени сім'ї також зобов'язані зареєструватися та сплачувати внески. Надалі назовемо "користувачем" сім'ю або фізичну особу, яка проживає окремо від сім'ї.

Щодо питання, як розповсюджувати отримані від населення гроші. На будь-який цифровий медіа продукт, який випускається в світі, є ринкова ціна. До ринкової ціни цього продукту додається ціна на виготовлення дисків, поліграфію, транспортування, дистрибуцію тощо. Залишимо лише ринкову ціну на цифровий вміст продукції, та візьмемо її до нашої рейтингової системи.

Наступна формула дозволяє підрахувати суму виплати за використаний медіа продукт з одного користувача сервісу:

$$V_{MB} = \frac{C_{PMI}}{\sum_{i=1}^n C_{PMIi}} * (C_{BK} - C_K) \quad (1),$$

де C_{PMI} — ринкова ціна медіа продукту або ринкова

ціна за он-лайн перегляд відео продукції, $\sum_{i=1}^n C_{PMIi}$ — є сумою ринкових цін за всі медіа продукти та он-лайн перегляди, C_{BK} — сума внеску-оплати користувачем, C_K — комісія на утримання сервісу "Медіа Безліміту", яка включатиме витрати на персонал, купівлю та підтримку серверів, широкополосного інтернет підключення тощо, V_{MB} — виплати власнику медіа продукції за продукт.

Згідно з формулою (1) скачування та он-лайн перегляд для фільмів можна підраховувати окремо та передавати медіа виробникам відповідні частки від внесків згідно того чи скачав користувач фільм чи лише скористався он-лайн переглядом. Щоб запобігти невдале скачування продукції, а потім її видалення через незацікавленість користувача в ній, необхідно запропонувати користувачеві скористатися попереднім прослуховуванням уривків музичних творів чи переглядом коротких відеороликів з рекламою фільмів чи комп'ютерних ігор.

Це в цілому доволі суперечливий метод стосовно принципів приватності, тому що багато людей буде проти, через можливість поліції та служби безпеки нищпорити по тих даних, якою медіа продукцією користуються користувачі й робити з цього необхідні їм висновки. Проте, по-перше в нас є закон який забороняє прослуховування та слідкування без рішення на те суду. По-друге, ті особи які будуть боятися за свою конфіденційність, можуть й надалі купувати легальну медіа продукцію в магазинах та в інтернеті за звичною схемою вільного ринку.

Наступний тип цифрової медіа продукції, яку необхідно розглянути, це програмне забезпечення. Його також пропонується розповсюджувати згідно принципу "Культурного Безліміту" за додаткову оплату, проте, програмне забезпечення, яке використовується на приватних підприємствах, повинне продаватися й надалі за звичайною ринковою схемою. Студентам, тим хто вчиться користуватися професійними програмними засобами на дому, та також тим, хто використовує професійні програмні засоби в некомерційних цілях, також пропонується можливість надання даного професійного програмного забезпечення по підписці "Культурний Безліміт".

Після впровадження системи "Культурний Безліміт" більшість користувачів, та згодом кожен новий підключений користувач, будуть скачувати на початку дуже багато медіа продукції, проте, сплачуватиме таку ж суму, як і в наступні місяці. Тому за для уникнення несправедливого розподілення грошей в перші місяці користування системою, необхідно згладити виплати медіа виробникам на наступні рік або два, тобто з наступних місяців віддавати частину суми тим медіа виробникам, продукцію яких було

скачано разом з великою кількістю іншої продукції в перші місяці після підключення до сервісу. Окрім цього необхідно встановити мінімальний термін у 2 роки контракту підключення до сервісу "Культурний Безліміт", за для уникнення можливості завантаження протягом двох місяців всього необхідного на цілий рік — два. Після розірвання контракту завантажені медіа файли пропонується лишати у власності користувача.

Закордонні медіа виробники можуть спротивитися та не дозволити розповсюджувати свою продукцію подібним чином. Проте згідно уставу Світової Організації Торгівлі (членом якої є всі розвинені держави), країни, її члени, не мають право встановлювати будь які перепони в торгівлі. Що необхідно зробити, так це забезпечити повну оплату за використану продукцію, як би це було при суворій забороні з реальними строками тюремного ув'язнення за нелегальне користування та розповсюдження медіа продукції.

За для ефективного функціонування Альтернативної Компенсаційної Системи "Культурний Безліміт", необхідно буде зробити суворішими покарання за користування неліцензійними програмними та медіа продуктами, які є вільному легальному продажу в Україні, тобто чи збільшити в достатній мірі штрафи, чи аж до виправних робіт по місцю проживання. Також щоб уникнути ситуацій, коли людина не приєднується до Альтернативної Компенсаційної Системи "Культурний Безліміт", проте в той же час не може придбати в районному чи обласному центрі необхідну їй медіа чи програмну продукцію, мала можливість придбати медіа продукцію поблизу місця проживання, чи без перешкод через інтернет чи на прилавках.

Залишається згадати про можливі форми шахрайства з системою "Культурний Безліміт", після введення її в дію. Одна з можливих форм шахрайства — це змова між виробником медіа продукції та її користувачем. Тому пропонується покарання за змову з метою отримання прибутку через обман системи "Культурний Безліміт" в формі реальних строків позбавлення волі. Також існує цілковито реальна загроза скачування медіа продукції згідно патріотичних чи особистих знайомих, коли певні користувачі будуть скачувати без мети користування медіа продукцію своєї країни чи медіа продукцію своїх друзів та знайомих. У випадку патріотичного впливу на розподілення внесків через систему "Культурний Безліміт", між державами буде досягнутий певний баланс завдяки патріотичному відношенню до продукції громадян з усіх держав. А в випадку скачування всієї творчості своїх знайомих чи друзів, то ці суми будуть незначними. Також необхідно не брати до системи медіа продукцію сумнівної якості, а за для цього, наприклад, відео продукція має пройти через місцеві чи міжнародні кінофестивалі, музична продукція має вже продаватися на зарекомендувавши себе лейблах чи MP3 порталах, отримання скарг від користувачів щодо сумнівної якості певної продукції тощо.

За для запобігання нелегального розповсюдження скачаної медіа продукції з системи "Культурний Безліміт", пропонується використання DRM захисту, на використання якого доволі часто налягають медіа виробники при інших способах розповсюдження медіа продукції. В цьому випадку DRM захист можна реалізувати використовуючи ідентифікацію за допомогою особистої ID-карти з чіпом, чи у інтернет провайдера при використанні на домашньому комп'ютері чи ноутбучі, чи ідентифікацію користувача через провайдера мобільного зв'язку при використанні медіа продукції на смартфонах та планшетах з підключенням до інтернету через мобільного оператора. Медіа файли зашифровуються згідно ключа який пропонується генерувати по особистим даним користувача. В результаті завантаженими файлами з системи "Культурний Безліміт" зможуть користуватися лише чи сам користувач, чи лише він та члени його сім'ї.

В Україні широко розповсюджена чорна податкова оптимізація від пенсійних внесків та податку з фізичних осіб, тобто офіційно афішується лише незначна сума від реальних доходів громадян. Через це реалізація "Культурного Безліміту" в Україні може бути реалізована лише за ефективної боротьби з ухилянням від податків фізичних осіб.

Щодо використання державними структурами програмного забезпечення та відео й аудіо продукції, то державні організації, такі як школи, лікарні, санстанції, міліція, пожежні та інші окрім державних підприємств, можуть об'єднатися й робити спільний запит на закупівлю оптом. Наприклад, державний уряд звертається до корпорації Microsoft з метою закупити достатню кількість ліцензійного програмного забезпечення для усіх державних установ України. При цьому уряд України наголошує, що бюджет держави доволі обмежений й тому йому необхідно отримати значну знижку. В результаті корпорація Microsoft отримує максимальний можливий прибуток з українського уряду, а всі державні установи отримують ліцензійне програмне забезпечення з можливістю автоматичного оновлення через інтернет підключення.

ВИСНОВКИ

Метод "Культурний Безліміт" є доволі простим з точки зору опису основних цілей, проте у метода є недоліки, а саме: шахрайство та в випадку нашої держави, залежності виплат від доходів, які багато громадян приховують за для зменшення податкового навантаження. Прогнозовані мною способи шахрайства можна частково зупинити шляхом запровадження кримінальної відповідальності та допомоги з боку користувачів в пошуку шахраїв. Перспективи подальшого дослідження лежать у ширшому обговоренні даного методу в науковій площині серед представників влади, інтернет провайдерів, медіа-виробників та споживачів. Особливо постають питання для дослідження: вплив шахрайства, патріотичних впадощів та особистих знайомих з медіа виробниками на міцність системи "Культурний Безліміт", вплив запровадження більш жорстких анти-піратських законів на бажання людей залучатися до "Культурного Безліміту", шанси на успіх в боротьбі проти ухиляння від сплати податків фізичних осіб.

Література:

1. Ответственность за нарушение авторских прав [Электронный ресурс]//NET-LAW.BIZ Интеллектуальная собственность. — Режим доступа: <http://net-law.biz/?dir=3.2&article=110>. Последнее обращение 2013.
2. Inside Views: The World Is Going Flat(-Rate) [Electronic Resource]. Volker Grassmuck.// Intellectual Property Watch. 11 May 2009 — Mode of access: URL: <http://www.ip-watch.org/2009/05/11/the-world-is-going-flat-rate/> . Last access: 2013.
3. German Green Party Defends P2P Legalization Tax [Electronic Resource]. Jared Moya // Zero Paid. 12 August 2009 — Mode of access: URL: <http://www.zeropaid.com/news/86816/german-green-party-defends-p2p-legalization-tax/> . Last access 2013.
4. Campaign against cultural flat rate [Electronic Resource]. Fergal Tobin, President FEP and John Mc Namee, President EBF // European and International Booksellers Federation, 6 October 2010 — Mode of access: URL: <http://eibf-booksellers.org/positionpaper/campaign-against-cultural-flat-rate> . Last access: 2013.

References:

1. "Responsibility for copyright infringement", NET-LAW.BIZ Intellectual property, available at: <http://net-law.biz/?dir=3.2&article=110> (Accessed 28.12.2013).
2. Volker Grassmuck (2009), "Inside Views: The World Is Going Flat(-Rate)", Intellectual Property Watch, available at: <http://www.ip-watch.org/2009/05/11/the-world-is-going-flat-rate/> (Accessed 07.12.2013).
3. Jared Moya (2009), "German Green Party Defends P2P Legalization Tax", Zero Paid, available at: <http://www.zeropaid.com/news/86816/german-green-party-defends-p2p-legalization-tax/> (Accessed 07.12.2013).
4. Fergal Tobin, John Mc Namee, "Campaign against cultural flat rate", European and International Booksellers Federation, available at: <http://eibf-booksellers.org/positionpaper/campaign-against-cultural-flat-rate>, (Accessed 07.12.2013).

Стаття надійшла до редакції 18.04.2014 р.

Н. Т. Кулікова,
аспірант кафедри обліку і аудиту, Житомирський державний технологічний університет

РОЗВИТОК КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ПОНЯТІЙНОЇ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ

N. Kulikova,
graduate student of department of accountancy and audit, Zhytomyr State Technological University

CONCEPTUAL MODEL OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE AS A BASIS OF MANAGERIAL ACCOUNTING REPORTS

Створюючи інформаційну підсистему управлінського обліку, неможливо ігнорувати структуру та механізм функціонування самого підприємства як базису і умови існування бухгалтерської практики, адже звітність формується завдяки послідовному бухгалтерському моделюванню господарських процесів. У статті здійснено декомпозицію діяльності промислового підприємства, розкрито сутність таких базових властивостей системи підприємства, як стан і процес, та їх прояв у бухгалтерському обліку, розкрито зміст та взаємозв'язок таких понять, як "діяльність", "операція", "дія", "процес", здійснено демаркацію між поняттями "факт господарського життя" та "господарський процес". Наведено авторське бачення щодо стадій кругообороту капіталу, що представляє собою спробу їх адаптації до сучасних умов ведення господарської діяльності та рівня розвитку наукової думки. Результати дослідження спрямовано на розвиток теорії бухгалтерського управлінського обліку з метою їх застосування при побудові інформаційної підсистеми підприємства.

While creating an information subsystem of managerial accounting it is impossible to ignore the structure and mechanism of functioning of the enterprise as the basis and conditions for the existence of accounting practice, which is formed through sequential statements balance modeling of business processes. Decomposition of processes of industrial enterprises has been done, the essence of the basic properties of the company — state and a process — and their manifestation in accounting have been shown, the contents and the correlation of concepts "activity", "operation", "action", "process" have been disclosed, demarcation between concept "fact of economic life" and "the economic process" has been done. The author's vision on the stages circulation of capital is an attempt to adapt them to modern conditions of business activity and the level of development of science. The results of studies focused on the development of the theory of managerial accounting for their use in the construction of enterprise information subsystem.

Ключові слова: управлінська звітність, понятійна модель суб'єкта господарювання, дія, діяльність, операція, процес, кругообіг капіталу, перетворення ресурсів.

Key words: managerial reporting, conceptual model of an entity, action, activity, operation, process, circulation of capital, transformation of resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналізуючи діяльність багатьох успішних компаній, можна звернути увагу на те, що в кожній з них існують одночасно кілька видів бухгалтерського обліку, які відрізняються один від одного цілями, предметною областю, користувачами, методами тощо. До таких видів бухгалтерського обліку відносять: податковий, фінансовий, управлінський, кадровий, статистичний, складський, логістичний, маркетинговий облік, облік валютних і міжнародних операцій тощо. Як правило, вони розділені між собою методично, документально, організаційно. При цьому, чим ефективніше ведеться кожен з них, тим ефективніша діяльність організації в цілому. Оскільки зазначені підсистеми бухгалтерського обліку мають численні функціональні зв'язки з іншими функціональними підсистемами, їх доцільно розвивати як одну інформаційну систему на спільній інформаційній базі. Інакше буде спостерігатися дублювання інформації й зростання витрат на обробку інформаційних потоків та генерації звітності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Різні спектри інформації бухгалтерського обліку як специфічної бухгалтерської моделі підприємства досліджувались Я.В. Соколовим [16, 17]. До посилення ролі моделювання у розвитку бухгалтерського обліку закликає В.М. Жук [6]. Проблеми теорії та практики

облікового моделювання розглядає М.М. Шигун [24], В.В. Євдокимов [5]. Проблеми визначення функцій моделювання в галузі бухгалтерського обліку піднімалися такими вченими, як К.Н. Нарібаєв [9], М.І. Кутер [7], В.Ф. Палій та Я.В. Соколов [10], Є.М. Воєвудський, Е.Г. Беспалова, І.М. Філановська [3]. Питанням удосконалення понятійної системи бухгалтерського обліку присвячені праці Л.В. Чижевської [21, 22, 23]. В наукових роботах пропонуються різні модифікації універсальної моделі підприємства з метою формування бухгалтерської інформації, тому потрібно здійснити критичний аналіз існуючих підходів і розробити відповідні рекомендації щодо їх адаптації до сучасних умов господарювання.

НЕВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМ

Управлінська звітність як результат моделювання в інформаційній підсистемі підприємства в сучасних умовах інформаційно-комп'ютерних технологій зазнає значних трансформацій, що дозволяють використовувати нові підходи до побудови концептуальної моделі підприємства. Така ситуація актуалізує дослідження, що спрямовані на удосконалення та розвиток уявлень про модель підприємства, яка може бути використана в практиці бухгалтерського обліку при побудові інформаційної підсистеми підприємства та формуванні інформації у звітності з метою управління. Проте у наукових працях не при-

ділено достатньої уваги розвитку концептуальної моделі підприємства, що і актуалізує дане дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є понятійна декомпозиція діяльності суб'єкта господарювання як основи формування інформації управлінської звітності. Для цього поставлено та вирішено наступні завдання: розглянути процес господарювання підприємства з двох точок зору: 1) як сукупності стадій кругообороту капіталу; 2) як процесу трансформації ресурсів у продукцію, що створює вартість.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою бухгалтерського обліку як функціональної інформаційної підсистеми підприємства є реєстрація даних та формування інформації про складові елементи підприємства. Такі елементи в системі бухгалтерського обліку моделюються через призму застосовуваної методології та відображаються у звітності. В даний час до управлінського обліку стали пред'являтися нові вимоги: роз'яснювати і відображати інформацію як кількісного, так і якісного змісту. В результаті, управлінський облік розділився на традиційний і нетрадиційний. Якщо традиційний працює тільки з даними кількісними, то нетрадиційний — використовує, в тому числі, і якісну інформацію про події, що відбуваються на підприємстві.

Системоутворюючим фактором для такої системи як промислове підприємство є мета, яку узагальнено можна сформулювати як: отримання прибутків шляхом задоволення споживчих потреб суспільства у певних видах товарів чи послуг. Це завдання здійснюється шляхом організації виробничого процесу¹ — процесу переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів у готову продукцію, що реалізується споживачу.

Як відомо із основ економіки, основними елементами виробничого процесу є праця, як цілеспрямована діяльність людини, предмети праці та засоби праці. Кількість та якість виробленої продукції визначається кількістю та структурою цих факторів, а також способів їх організації та взаємодії. Для забезпечення нормально-го здійснення процесу виробництва необхідні інші, допоміжні, процеси, такі як матеріально-технічне постачання, капітальний ремонт, реконструкція та модернізація обладнання, фінансування витрат на виробництво, забезпечення його кадрами відповідної кваліфікації, а також різноманітної документацією, необхідною для виробництва виробів. Крім того, у функції підприємства часто входить реалізація та доставка до споживача виробленої продукції і т.д. У результаті господарська діяльність будь-якої, навіть відносно малої за масштабом господарської одиниці, являє собою складну систему, в якій взаємодіють десятки економічних, технічних і соціальних процесів, які постійно змінюються під впливом зовнішніх умов, у тому числі науково-технічного прогресу.

Процес господарювання виробничого підприємства О.М. Петрук характеризує як діяльність, спрямовану на виготовлення продукції як такої... створення можливостей для виробництва, обміну та отримання доходу від реалізації. Автор до даного поняття також включає різні види діяльності: виробничу, комерційну, фінансову, управлінську, між якими, незважаючи на їх специфіку, існує щось спільне, а саме: забезпечення необхідної ефективності виробництва [24, с. 240]. З точки зору В.І. Стражева, "господарська діяльність в широкому розумінні являє собою діяльність окремих господарств (господарюючих суб'єктів), або їх сукупна діяльність з виробництва виробів, надання послуг, виконання робіт і створення інших можливих видів продукції, спрямо-

ваних на задоволення матеріальних і духовних потреб" [30, с. 315].

Для цілей бухгалтерського обліку діяльність підприємства поділяють на сукупність різних об'єктів, що розчленовують на дві великі групи:

— об'єкти, що забезпечують господарську діяльність підприємства (майно та його джерела);

— об'єкти, становлять господарську діяльність підприємства (кругооборот засобів та фінансові результати) [13, с. 7—8; 7, с. 42—44; 12, с. 91—92].

Суспільне відтворення у вигляді стадій кругообороту капіталу, що запропоновані К. Марксом, є об'єктом бухгалтерського обліку у вигляді господарських процесів. "Самі ж господарські процеси, — зазначає В.П. Астахов, — поставка, виробництво і реалізація — складаються з окремих господарських операцій, у цілому формують кругообіг капіталу..." [1, с. 37]. Так, виробнича господарська діяльність суб'єкта господарювання викликає постійний рух господарських засобів, які обслуговують безперервне розширення відтворення матеріальних благ при взаємодії з усією економічною системою. В теорії бухгалтерського обліку А.І. Сумцовим [18] стверджується, що бухгалтерський облік є системою відображення, узагальнення та контролю процесів виробництва, розподілу, обігу та споживання. Він здійснюється шляхом організованого спостереження, вимірювання окремих господарських операцій, систематичної їх реєстрації, узагальнення та вивчення з метою активного впливу на розвиток господарства. В показниках обліку господарські процеси отримують кількісний вираз та якісну характеристику. О.М. Петрук додатково виділяє підпроцеси за кожною стадією (рис. 1).

Для раннього капіталістичного суспільства такий підхід до класифікації процесів міг бути достатнім, але в сучасних умовах він не дозволяє врахувати всієї багатогранності господарської діяльності. Підтримуємо також проф. М.С. Пушкаря, який наполягає на необхідності аналітичного підходу до аналізу функціонування підприємства на сучасному етапі в умовах ускладнення процесів господарювання для отримання знань про нові об'єкти спостереження [14, с. 90].

Альтернативний погляд на фази кругообороту капіталу пропонують Кутер М.І. та Гурська М.М., вони поєднали такі фази із стадіями життєвого циклу створення продукту та виділяють наступні типи процесів:

— перший тип — формування (авансування в кругооборот) засобів з різних джерел (власних, залучених);

— другий тип — рух реальних засобів у кругообороті;

— третій тип — вибуття засобів із обороту (вилучення капіталу, погашення заборгованості перед поставальниками, персоналом, позабюджетними фондами, повернення кредитів та займів, передача засобів безоплатно, платежі в бюджет і т.д.);

— четвертий тип — розподіл створеного продукту, виявлення та використання прибутку, зміна призначення власного капіталу, погашення кредиторської заборгованості за рахунок іншої [8, с. 64].

Проте таке представлення руху засобів суб'єкта господарювання у процесі діяльності не позбавлене певних недоліків, по-перше, другий тип — рух реальних засобів у кругообороті — видається тавтологією, оскільки кругооборот і є рухом; по-друге, названі типи процесів у реальному житті часто здійснюються одночасно, що ускладнює їх класифікацію за запропонованими стадіями. Окрім того, не названо основний процес будь-якого суб'єкта господарювання, завданням якого є отримання прибутків шляхом виробництва благ, — процес виробництва.

¹ Процес — характеризує сукупність необоротних, взаємопов'язаних довгострокових змін як спонтанних, так і керованих, результатом яких є певна новизна і нововведення (нові соціальні, економічні, наукові, культурні та ін. інновації). Це хід розвитку якогось явища, послідовна і закономірна зміна станів і явищ у розвитку чого-небудь, сукупність послідовних дій для досягнення результату.

Крім того, четвертий тип процесів не стосується стадій життєвого циклу продукту, а є самостійною окремою стадією. Дослідження виробничих, господарських і фінансових процесів дозволяє звернути увагу на той факт, що в умовах вивчення господарських процесів по стадіях життєвого циклу продукту (придбання, виробництво та реалізація) такі об'єкти бухгалтерського спостереження, як процеси розподілу прибутку за напрямками використання і споживання у невиробничій сфері не можуть бути віднесені ні до однієї з стадій. У цьому зв'язку видається обґрунтованим (крім відомих стадій життєвого циклу виробленого продукту) виділити самостійну стадію бухгалтерського спостереження — використання прибутку або відшкодування збитку за рахунок фінансового результату, в якій повинні розглядатися наступні процеси: використання прибутку на розрахунки з бюджетом; спрямування прибутку на розширення виробництва і розвиток соціальної сфери; споживання за рахунок прибутку; відшкодування збитку за рахунок прибутку.

Ще К.Маркс звернув увагу на те, що у процесі споживання можна виділити споживання людської праці та споживання засобів виробництва, і що споживання може бути одночасно і виробництвом. Вважаємо, що це є досить прогресивний підхід, який випередив свій час і залишився майже нерозвинутим на пострадянському просторі. Так, Т.В. Давидюк висловлює тезу, що людський капітал бере участь у кругообігу сукупного капіталу підприємства, сприяє формуванню грошової форми капіталу [4, с. 267], проте, яким саме чином — не вказується. Більше того, авторкою висловлюється думка, що майновий капітал є вторинними по відношенню до людського, "адже для створення майнового капіталу потрібна участь інтелекту людини" [4, с. 290]. Продовжуючи дану думку, виділимо споживання людської праці та здібностей у вигляді авансування у капітал як першу стадію кругообороту капіталу. Далі — процес виробництва, який є процесом перетворення ресурсів у продукцію, та узагальнює дві сторони одного явища — споживання предметів та засобів праці, людської праці, у відповідності до технологій, що супроводжується створенням нового продукту.

Якщо традиційно розподіл слідує за процесом виробництва, то у сучасних умовах господарювання, розподіл неможливий без процесу реалізації виробленої продукції, який доцільно виділити в окрему стадію саме через жорсткі умови ринку, коли через конкуренцію, високий рівень насиченості ринку товарами-замінниками актуалізується проблема взаємодії з клієнтами. Доречно згадати, що у складі інтелектуального капіталу також виділяють клієнтський капітал. Звернемо увагу, що з точки зору суспільного виробництва, даний процес є саме процесом розподілу благ, проте оскільки наше дослідження проводиться з точки зору суб'єкта господарювання, запропонований підхід вважаємо більш доречним.

У випадку успішної реалізації виробленої продукції, на підприємстві реалізується стадія розподілу отриманої виручки у вигляді заробітної плати — за інвестовану працю, дивідендів — на інвестований капітал, податків та зборів — за використані природні ресурси та послуги держави, що далі перерозподіляє такі платежі з метою соціального захисту, збереження екології тощо.

Щодо обміну, то він наявний на всіх попередніх стадіях: на стадії авансування у кругооборот у вигляді обміну людських здібностей та грошових ресурсів на засоби та предмети праці, на створення організаційного капіталу, технологій та інновацій; у процесі виробництва — обмін праці; у процесі реалізації — обмін праці та здібностей, обмін товарів на грошові ресурси; розподіл — обмін грошових ресурсів на працю, інновації, послуги держави, капітал. Дотримання курсу на розширення

Господарські процеси									
Виробництво			Розподіл			Обмін		Споживання	
Виробничі споживання	Випуск готової продукції	Відтворення основних засобів	Розподіл створеного продукту	Розподіл прибутку	Перерозподіл коштів	Товарний обіг		Грошовий обіг	
						Постачання та заготівля	Відвантаження та реалізація	Фінансові відносини	Кредитні відносини
									У невиробничій сфері

Рис 1. Господарські процеси за стадіями кругообороту капіталу

Джерело: на основі [11, с. 132].

поняття капіталу підприємства, що повсюдно спостерігається у сучасних дослідженнях, вимагає, на нашу думку, більш фундаментального дослідження обміну як процесу у кругообороті капіталу. При чому, таке дослідження повинно здійснюватися не з традиційної точки зору — обміну товару на гроші і навпаки, — що притаманний відповідному підходу до тлумачення капіталу як сукупності майна для отримання прибутків, а обміну, що супроводжує всі стадії кругообороту — це, як мінімум, обмін людської праці та здібностей, накопиченого досвіду, зв'язків із клієнтами та іншими агентами економічної системи. Обмін розглядається базовим феноменом економічної діяльності також Г. Буч (G. Booch), Дж. Рамбаух (J. Rumbaugh), І. Якобсон (I. Jacobson), Ю. Ідзірі (Y. Ijiri), П. Маккарті (McCarthy), Г. Гіртс (Guido L. Geerts).

За іншим підходом, господарський процес розглядається як перетворення ресурсів у продукцію. Ця трансформація створює вартість за допомогою змін субстанції. Для бухгалтерського обліку виробничого процесу ключовими є дві характеристики стану — кількість ресурсів на вході та кількість ресурсів на виході. Характеристики динаміки у бухгалтерському обліку не відображаються, проте якщо в результаті контролю при порівнянні результатів входу та виходу було виявлено відхилення від виробничих норм, то виявити причини їх появи та способи їх уникнення можливо лише у разі перевірки характеристик динаміки, тобто шляхів перетворення ресурсів у готову продукцію, що мають місце у процесі виробництва.

Входами при цьому є потоки ресурсів різного виду, які повністю або частково використовуються під час виробництва. Входи визначаються поставками сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, устаткування, приростом трудових і фінансових ресурсів, а стан — накопиченими запасами засобів виробництва та робочої сили. Виходом — готова до реалізації продукція. Функціонуючі в системі ресурси, технологія, умови організації виробництва визначають потенційні можливості і стан процесу та реалізуються у його динаміці.

Звернемо увагу більш детально на такі базові властивості системи, як стан і процес. Кожен стан або процес системи у вигляді інформації описується відповідними термінами і характеристиками. Все, що зазвичай зв'язується з поняттям (терміном) "стан", весь цей комплекс понять і ознак — відноситься до класу характеристик певних (деяких) упорядкованих одиниць (організацій, систем). Коли ми бачимо, що об'єкт у чомусь змінився, ми говоримо, що він перейшов в інший стан. Як і поняття системи, поняття стану уособлює ставлення — відношення між двома моментами часу. Наприклад, з юридичної точки зору, ознакою суб'єкта господарського права є наявність прав та обов'язків. У бухгалтерському обліку це також реалізується в постулаті (принципі) автономності суб'єкта господарювання. У той же час, даний принцип відображає тільки відносини між власниками і самим підприємством, а також, через "головну формулу бухгалтерського балансу": "Активи — Зобов'язання = Власний капітал", відображає і відносини з кредиторами і дебіторами.

Ще однією характеристикою стану суб'єкта господарювання є наявність у нього майна, розмір якого в грошовому вимірі відображається в його балансі. Майно належить суб'єкту на різних юридичних підставах, серед яких найбільш важливе — право власності. Форма балансу дозволяє відображати відношення між двома моментами часу (на початок та кінець року), тобто, як зазначалося вище, завдяки балансу ми можемо оцінити стан підприємства в часі.

Те, що зазвичай зв'язується з поняттям (терміном) "процес", описується відповідними характеристиками певних (деяких) потоків енергії та/або речовини. Для опису процесів зміни стану системи використовуються такі терміни, як "динаміка системи" та "організація системи в часі", проте, за зауваженням В.Ф. Турчина, більш доречним тут саме "організація в часі". Це пов'язано з тим, що терміни "динамічний" і "статичний" прийнято використовувати по відношенню до варіантів опису системи (її моделей, коли не враховується або і простір і час, або тільки просторова компонента). Слово "динаміка", застосоване до опису системи, мимоволі викликає уявлення про однорідність її устрою [20].

Виробничий процес здійснюється на основі певної технології, тобто сукупності прийомів та способів переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів в готову продукцію. Основою для ідентифікації фактів господарського життя такого процесу може бути ряд більш вузьких понять, що позначають елементи виробничої діяльності.

Одиничним елементом діяльності є дія — структурна одиниця діяльності, завершений окремий акт людської діяльності для якого характерні спрямованість на досягнення певної усвідомленої мети, доцільність та навмисність індивідуальної активності. Усвідомлена цілеспрямованість дії виражається, зокрема в тому, що вона завжди припускає використання засобів, у якості яких можуть виступати різні знаряддя, цінності, норми, ролі і т.п. Ще, Е. Пізані визначає господарство як суму господарських дій, виконаних певною особою або групою осіб [2, с. 414]. Розглядаючи роботу одиничного господарства в цілому, проф. Ф. Беста вважає, що всю сукупність виконуваних дій підприємства можна розділити на три групи, а саме: 1) по керівництву господарством, 2) дії з управління підприємством і 3) дії з контролю за роботою агентів господарства [19, с. 34].

Леонтьев О.М. ввів поняття операції як способу виконання дії, що визначається умовами ситуації, що склалася. Операція характеризується відносною закінченістю і, як правило, здійснюється автоматично, наприклад, перцептивні, інтелектуальні та моторні акти, що входять до складу конкретної дії. У порівнянні з операцією, дія менше обумовлена ситуацією і більше тим змістом, який надає йому суб'єкт. Якщо діяльність детермінується мотивами, а дія — цілями, то операція, насамперед, умовами предметної ситуації (наприклад, схеми вживання знарядь праці або прийняті норми корпоративної культури на підприємстві), які повністю зумовлюють зміст операції. Взаємовідносини діяльності, дії та операції мінливі. Операції — за тлумаченням У. Галагана — є діями людини на цінності, з якими він працює [15, с. 472].

Бухгалтерська наука використовує поняття "господарські процеси". Всі господарські процеси, на думку О.М. Петрука, складаються з окремих явищ (елементів) — господарських операцій [12, с. 247] "У всіх господарських операцій є набір загальних видових ознак, за якими вони можуть бути віднесені до того чи іншого процесу. Але кожна господарська операція є унікальною і тільки "пов'язується" господарськими процесами, отримує у останній динаміку, свого роду ілюзію однорідності" [12, с. 247].

Класичне розуміння сутності господарської операції — це здійснений в часі та просторі акт, що, з точки зору бухгалтерського обліку, має чітко визначений початок і кінець, місце виконання. Накопичуючи дані про господарські операції, які є фактами господарського

життя, бухгалтерський облік створює модель діяльності підприємства де відображається безперервний рух господарських засобів і хід господарських процесів. Весь оборот господарських засобів, здійснюваний через господарські процеси, відображається у бухгалтерському обліку як безліч фактів господарського життя. Поняття "господарська операція" не тотожне "факту господарського життя", а зіставляється з ним, на нашу думку, як об'єкт дійсності і елемент знання відповідно, що не враховано законодавством з бухгалтерського обліку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Господарська діяльність є результатом спільного функціонування багатьох господарських процесів. Інформація про господарські процеси в бухгалтерському обліку створюється на підставі спостереження та реєстрації фактів господарського життя в якості яких виступають операції, дії, процеси, що призводять до змін у складі господарських засобів та господарсько-правових відносин. Господарські процеси як форма руху господарських засобів у дійсності відбуваються у вигляді безлічі господарських операцій. Кожна господарська операція під час її ідентифікації в інформаційній підсистемі стає фактом господарського життя, який має чітко визначені початок і кінець, місце та час виконання. В бухгалтерському обліку відображається саме сам факт здійснення операції та її результат. Тому бухгалтерський облік можна представити як процес моделювання суб'єкта господарювання, який є багатовимірним та багатоаспектним. Чим більше вимірів та аспектів кожної події, що мають місце на підприємстві, теоретично обґрунтовані у бухгалтерському обліку, тим більш інформативною буде бухгалтерська управлінська звітність.

При побудові підсистеми управлінського обліку на підприємстві, яка жорстко не регламентована, на відміну від підсистем фінансового та податкового обліку, важливим є усвідомлення, що суб'єкт господарювання може бути поділений на безліч частин, елементів які можуть бути описані за допомогою не лише кількісних, а й якісних характеристик. В основу такого поділу може бути покладено стадії кругообороту капіталу з деякими модифікаціями у напрямі адаптації до сучасного рівня наукового знання. Запропонований варіант декомпозиції підприємства за стадіями кругообороту капіталу, або за процесами створення вартості з виділенням дій, подій, операцій, процесів у діяльності є гнучким інструментом, що сприяє розширенню внутрішнього наповнення бухгалтерської управлінської звітності та забезпечує можливість здійснення ефективного управління.

Література:

1. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета / В.П. Астахов. — М.: Экспертное бюро-М, 1997. — 351 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: навч. посібн. для студ. спец. 7.050106 "облік і аудит" Ч. 1 / Ф.Ф. Бутинець. — Житомир: ЖІТІ, 1999. — 928 с.
3. Воевудский Е.Н. Моделирование и автоматизация бухгалтерского учета (на примере морского транспорта) / Е.Н. Воевудский, Беспалова Э.Г., Филановская И.Н. — К.: Наукова думка, 1987. — 300 с.
4. Давидюк Т.В. Развитие бухгалтерского обліку людського капіталу: теорія і методологія: [монографія] / Т.В. Давидюк. — Житомир: ЖДТУ, — 2011. — 508 с.
5. Євдокимов В.В. Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку: [монографія] / В.В. Євдокимов. — Житомир: ЖДТУ, 2010. — 516 с.
6. Жук В.М. Развитие моделирования в бухгалтерском обліку / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. — 2010. — № 3. — С. 26—32.
7. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: учебник / Кутер М.И. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 640 с.

8. Кутер М.И., Гурская М.М. Классификация типов хозяйственных операций в бухгалтерском учете / М.И. Кутер, М.М. Гурская // Финансы и бизнес. — 2006. — № 3 — С. 62—73.

9. Наробаєв К.Н. Организация и методология бухгалтерского учета в условиях АСУ / Наробаєв К.Н. — М.: Финансы и статистика, 1983 — 178 с.

10. Палий В.Ф., Соколов Я.В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета / Палий В.Ф., Соколов Я.В. — М.: Финансы и статистика, 1981. — 224 с.

11. Петрук О.М. Облік та аналіз договірних відносин: проблеми теорії та практики / Петрук О.М. — Житомир: ЖІТІ, 1999. — 332 с.

12. Петрук О.М. Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика: [монографія] / О.М. Петрук. — Житомир: ЖДТУ, 2006. — 152 с.

13. Пошерстник Е.Б., Мейксин М.С. Бухгалтерский учет современной производственной компании. Практические рекомендации. Типичные ошибки при ведении бухгалтерского учета на производстве / Пошерстник Е.Б., Мейксин М.С. — М., С-Пб.: Издательский Торговый Дом "Герда", 1998. — 413 с.

14. Пушкар М.С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): [монографія] / М.С. Пушкар. — Тернопіль, Kart-blansh. — 2006. — 334 с.

15. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учеб. пособие для студ. экон. спец. вузов / Я.В. Соколов. — М.: Аудит, 1996. — 638 с.

16. Соколов Я.В. Моделирование и его роль в бухгалтерском учете / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. — 1996. — № 6. — С. 3—8, с. 7.

17. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов — М.: Финансы и статистика, 2000. — 496 с.

18. Сумцов А.И. Теория бухгалтерского учета: учебник, 5-е изд / А.И. Сумцов. — М.: — изд.-во "Статистика" 1964. — С. 231.

19. Счетные теории А.М. Галагана в комментариях проф. Я.В. Соколова. — Житомир: ЖГТУ, 2007. — 84 с.

20. Турчин В.Ф. Феномен науки: кибернетический подход к эволюции / В.Ф. Турчин. — Изд. 2-е — М.: ЭТС, — 2000. — 368 с.

21. Чижевська Л. В. Особливості дослідження термінології бухгалтерського обліку Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу / Л.В. Чижевська // Міжнародний збірник наукових праць. — 2012. — № 23. — С. 389—400.

22. Чижевська Л.В. Логіко-лінгвістична підсистема теорії бухгалтерського обліку / Л.В. Чижевська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. — 2005. — № 1 (31). — С. 241—249.

23. Чижевська Л.В. Термінологічні проблеми бухгалтерського обліку / Л.В. Чижевська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. — 2004. — № 2 (28). — С. 199—203.

24. Шигун М.М. Розвиток моделювання системи бухгалтерського обліку: теорія і методологія: [монографія] / М.М. Шигун. — Житомир: ЖДТУ, 2009. — 632 с.

References:

1. Astahov, V.P. (1997), Teorija buhgalterskogo ucheta [Accounting theory], Jekspertnoe bjuro-M, Moscow, Russian Federation.

2. Butynets, F.F. (1999), Istoriia rozvytku bukhalters'koho obliku. [Accounting history], navch. posibn. dlia stud.spets. 7.050106 "oblik i audyt". Zhytomyr, Ukraine.

3. Voevudskij, E.N. Bepalova, Je.G. Filanovskaja, I.N. (1987), Modelirovanie i avtomatizacija buhgalterskogo ucheta (na primere morskogo transporta) [Modeling and automatization of accounting], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

4. Davydiuk, T.V. (2011), Rozvytok bukhalters'koho obliku liuds'koho kapitalu: teoriia i metodolohiia: monohrafiia [Developing of accounting for human resources], Zhytomyr, Ukraine.

5. Yevdokymov, V.V. (2010), Adaptivna model' intehrovanoi systemy bukhalters'koho obliku [Adaptive model of integral accounting system], Zhytomyr, Ukraine.

6. Zhuk, V.M. (2010), Rozvytok modeliuvannia v bukhalters'komu obliku [Developing of modeling in accounting], Oblik i finansy APK, 2010, vol. 3, pp. 26—32.

7. Kuter, M.I. (2002), Teorija buhgalterskogo ucheta [Accounting theory], 2-ed., Finansy i statistika, Moscow, Russian Federation.

8. Kuter, M.I. Gurskaja, M.M. (2006), "Classification of types of transactions in accounting", Finansy i biznes, vol. 3, pp. 62—73.

9. Naribaev, K.N. (1983), Organizacija i metodologija buhgalterskogo ucheta v uslovijah ASU [Organization and methodology of accounting in conditions of automatic management system], Finansy i statistika, Moscow, USSR.

10. Palij, V.F. Sokolov, Ja.V. (1981), ASU i problemy teorii buhgalterskogo ucheta [Automatic management system and problems of accounting theory], Finansy i statistika, 1981. Moscow, Russian Federation.

11. Petruk, O.M. (1999), Oblik ta analiz dohovirnykh vidnosyn: problemy teorii ta praktyky [Accounting and analysis for contractual relationship: problems of theory and practice], Zhytomyr: ZhITI, Ukraine.

12. Petruk, O.M. (2006), Rehuliuвання bukhalters'koho obliku v Ukraini: teoriia, metodolohiia, praktyka [Accounting regulation in Ukraine: theory, methodology, practice], Zhytomyr: ZhDTU, Ukraine.

13. Posherstnik, E.B. Mejksin, M.S. (1998), Buhgalterskij uchet sovremennoj proizvodstvennoj kompanii. Prakticheskie rekomendacii. Tipichnye oshibki pri vedenii buhgalterskogo ucheta na proizvodstve [Accounting in modern production company. Practical recommendations. Typical mistakes of accounting for production], Izdatel'skij Torgovyj Dom "Gerda", S-Pb, Russian Federation.

14. Pushkar, M.S. (2006), Kreatyvnyj oblik (stvorenna informatsii dlia menedzheriv) [Creative accounting (forming information for management)], Kart-blansh, Ternopil, Ukraine.

15. Sokolov, Ja.V. (1996), Buhgalterskij uchet: ot istokov do nashih dnei [Accounting from the beginning till our days], Audit, Moscow, Russian Federation.

16. Sokolov, Ja.V. (1996), "Modeling in accounting", Buhgalterskij uchet, vol. 6, pp. 3—8,

17. Sokolov, Ja.V. (2000), Osnovy teorii buhgalterskogo ucheta [Bases of accounting theory], Finansy i statistika, Moscow, Russian Federation.

18. Sumcov, A.I. (1964), Teorija buhgalterskogo ucheta [Accounting theory], 5-ed, "Statistika", Moscow, USSR.

19. Schetnye teorii A.M. Galagana v kommentarijah prof. Ja.V. Sokolova. [Galagan's accounting theory in comments of prof. Sokolov] (2007), Zhitomir: ZhGTU, 84 p., Ukraine.

20. Turchin, V.F. (2000), Fenomen nauki: kiberneticheskij podhod k jevoljucii [Phenomenon of science: cybernetic approach to evolution], 2-ed, JeTS., Moscow, Russian Federation.

21. Chyzhevs'ka, L.V. (2012), "Features of study of accounting terminology. Theory and methodology of accounting, control and analysis", Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prats', 2012, vol. 23, pp. 389—400.

22. Chyzhevs'ka, L.V. (2005), "Logico-linguistic subsystem of accounting theory", Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, Ekonomichni nauky, vol. 1 (31), pp. 241—249.

23. Chyzhevs'ka, L.V. (2004), "Terminological problems of accounting", Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 2 (28), pp. 199—203.

24. Shyhun, M.M. (2009), Rozvytok modeliuvannia systemy bukhalters'koho obliku: teoriia i metodolohiia [Development of modeling System of Accounting: Theory and Methodology], Zhytomyr: ZhDTU, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2014 р.

ДЕРЖАВНА УЧАСТЬ У ВЕНЧУРНОМУ ФІНАНСУВАННІ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

О. Koval'ova,

postgraduate, Odessa National Economic University

GOVERNMENT INVOLVEMENT IN THE VENTURE FINANCING: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Стаття розкриває теоретичні та методичні основи участі держави у процесах венчурного фінансування. Виділяє основні форми державного стимулювання розвитку інноваційних підприємств. У роботі викладено основоположні принципи функціонування державних венчурних фондів та фондів спільного інвестування у розвинутих країнах. Наведено ключові вимоги, що висувуються до компаній-реципієнтів інвестицій, грантів та субсидій, що заслуговують уваги при формуванні та удосконаленні державних українських програм венчурного фінансування. Отримали розгляд і сфери економіки, в які найчастіше спрямовуються інвестиційні вкладення іноземними урядами. Визначено форми, в яких здійснюється державне фінансування інноваційних проектів та програм і обґрунтовано необхідність здійснення дій щодо інтенсифікації створення та розвитку державного венчурного фонду або державного банку розвитку. Висвітлено актуальність та значущість розроблення державної програми щодо надання консультаційних послуг у сфері бізнес-планування та аналізу ринку.

An article clears up a theoretical and methodical background of the government involvement in the venture capital financing. It highlights main forms of a government encouragement of an innovational development of enterprises. Basic principles of function of the government venture funds and co-investment funds in developed countries are explicated in the work. The key requirements to recipients of investments, grants, subsidies that are worth of an attention in a case of a formation and an improvement of the Ukrainian government programs of the venture capital financing are described. The spheres of an economy that are frequently stimulated by national and foreign governments for an obtaining of investments are also reviewed. The forms of the government financing of the innovational projects and programs are determined and a necessity of an implementation of actions towards an intensification of a foundation and a development of a government venture fund or a bank of development is also accentuated. An actuality and an importance of the development of the governmental program of providing the consulting services in the sphere of business planning and an analysis of the market are highlighted.

*Ключові слова: венчурне фінансування, інновації, держава, гранти, субсидії, венчурні фонди, інвестиції.
Key words: venture capital financing, innovations, government, grants, subsidies, venture funds, investments.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Забезпечення інноваційної конкурентоспроможної економіки є одним з пріоритетних напрямів стратегічного розвитку держави. Необхідність розвитку вітчизняної інноваційної сфери є одним з найголовніших завдань програми економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". Програма була спрямована на вирішення проблеми розбудови інноваційної інфраструктури та збільшення частки наукоємності ВВП. У сучасних умовах обмеженості фінансових ресурсів, які спрямовуються на розбудову технологічно-прогресивних підприємств, саме венчурне фінансування є перспективним джерелом інвестицій. Таким чином, розгляд світового досвіду державної участі у процесах венчурного фінансування є актуальним для українського сьогодення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові роботи вітчизняних та іноземних авторів Брікмана Т.О., Васильєва Т.А., Головінова О.М., Сімсона О., Дюруфле Ж. дозволяють виокремити існуючі загальноприйняті форми державної участі у процесах венчурного фінансування та розглядають специфіку взаємодії державного та приватного секторів в рамках цього ризикового виду інвестицій. Разом із тим систематизації потребує світовий досвід державних програм, стимулюючих венчурне фінансування інноваційних підприємств, задля вживання відповідних заходів щодо підвищення їх частки у загальній сукупності суб'єктів підприємництва України.

МЕТА СТАТТІ

Ціллю статті є визначення і аналіз заходів, що вживаються урядами країн відносно стимулювання венчурного фінансування, результатом яких є збільшення впливу інноваційно-активних підприємств на загальну економічну ситуацію.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У останні десятиліття особливу увагу отримало венчурне фінансування, яке являє собою надійну та дієву альтернативу позиковому фінансуванню, а також характеризується довгостроковістю та високою прибутковістю вкладів. Був виявлений прямий зв'язок між збільшенням інвестиційних вкладень та кількістю інноваційних підприємств. У цьому аспекті дослідження державної участі у венчурному фінансуванні набуває важливості з огляду на те, що саме держава та її інститути формують стратегічний курс країни.

У відповідності зі звітом Canada's Venture Capital & Private Equity Association (CVCA) [4, с. 4], державна підтримка венчурного капіталу та фінансування інноваційно-технологічних компаній здійснюється за допомогою ряду фінансових інструментів:

- інвестування в об'єкти за допомогою державних венчурних фондів;
- створення фондів спільного інвестування або безпосереднє спрямування державних інвестицій у венчурні фонди;
- грантів та субсидій, що надаються вищим навчальним закладам і підприємствам для трансферу технологій;

— податкові кредити та пільги для підприємств і фізичних осіб та інші фіскальні заходи, що враховують особливості діяльності "бізнес-ангелів".

Банк Розвитку Канади (BDC) є прикладом державного банку, що здійснює інвестиції в підприємства на будь-якій стадії розвитку (від Seed до Expansion), які впроваджують інноваційні технології у сфері енергетики, "чистих технологій", охорони здоров'я, телекомунікації та ІТ. Головною метою діяльності цієї фінансової установи є надання фінансових та консультаційних послуг підприємствам Канади, що функціонують у високотехнологічних галузях економіки.

Фінансові ресурси можуть надаватися у формі довгострокової позики, венчурного фінансування або субординованого кредиту.

BDC здійснює постійні консультаційні послуги в рамках венчурного фінансування з метою надання своєчасних рекомендацій стосовно виробничих процесів, досліджень та розробок, маркетингу, бізнесу та продажів кваліфікованими спеціалістами; сприяє формуванню стратегічних напрямків діяльності компанії, здійсненню поміркованої кадрової політики, встановленню мереж необхідних ділових зв'язків компанії.

Загалом практика надання консультаційних послуг паралельно з фінансовими є цінною для українських реалій. Підприємці найчастіше стикаються з проблемою грамотного складання бізнес-плану у зв'язку з нерозвиненістю консалтингу у сфері бізнес-планування. Окреслена проблема призводить до втрати підприємцями конкурентних переваг у разі некоректних маркетингових досліджень, що спотворюють прогностичний перспективний розвиток певного ринку.

У Росії з 2006 року функціонує державний венчурний фонд, що є одним з ключових інструментів держави у сфері побудови національної інноваційної системи [2].

Позицію ж українського уряду характеризує певна пасивність, з огляду на те, що законодавче регулювання венчурного фінансування знаходиться на початковій стадії становлення [7].

В Україні наразі відсутній функціонуючий державний венчурний фонд. Ідея створення такого фонду була вперше зафіксована у Постанові Кабінету Міністрів України "Про підсумки соціально-економічного розвитку України у 2005 році та заходи щодо поліпшення економічної ситуації" від 13 березня 2006 р. № 273. Згідно з цим нормативно-правовим документом на Державний венчурний фонд покладалась функція інвестування у високотехнологічні сектори економіки.

Як підкреслюється у аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України "Щодо першочергових заходів з активізації інноваційної діяльності в Україні": "розвиток венчурного фінансування інноваційної сфери в Україні неможливий без державної підтримки, оскільки попри значне зростання кількості венчурних фондів обсяг коштів, що йде на фінансування інноваційної діяльності, залишається досить малим, тому одним з головних чинників, який зможе суттєво збільшити залучення венчурного капіталу в інноваційні підприємства, створить додаткові гарантії для інвесторів, має стати така форма взаємодії держави та ринку, як механізм державно-приватного партнерства у спосіб створення Державного венчурного фонду (компанії)" [6].

Державна програма активізації розвитку економіки на 2013—2014 роки в рамках пріоритетних напрямів реалізації економічної політики передбачає: "утворення державного банку розвитку з метою стимулювання та підтримки розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів, залучення довгострокових зовнішніх інвестицій в національну економіку" [1]. Створення подібного фінансового інституту в Україні, на наш погляд, буде сприяти розвитку конкурентоспроможних технологічно-орієнтованих підприємств. На наш погляд, доцільно скористатись досвідом організації Банку Розвитку Канади в частині можливості надання гнучких умов фінансування, а також можливості вибору фіксованої або плаваючої відсоткової ставки за кредитом.

Іншим інструментом державного регулювання венчурного підприємництва є стимулювання процесів спільного інвестування державою та приватними венчурними фондами. Така практика інвестування широко використовується в Австралії (Innovation Investment Follow-on Fund), Канаді (Ontario Emerging Technologies Fund), Франції (CDC Entreprises/France Investissement direct co-investments), Німеччині (ERP Startfonds), Ізраїлі (Heznek Program), Новій Зеландії (NZVIF's Seed co-investment program, NZVIF Annex Fund), Великобританії (Regional Venture Capital Funds, Enterprise Capital Funds, University Enterprise Capital Fund, UK Growth Capital Fund).

Міністерство промисловості та торгівлі Ізраїлю створило державний фонд Heznek, який здійснює фінансову підтримку інноваційних start-up компаній. Інвестиція даного фонду у компанію не перевищує 50% необхідного компанії капіталу, який у свою чергу підлягає поверненню через два роки. Далі інвестору

пропонується право викупу державних акцій у даної start-up компанії.

Фонд Heznek висуває певні вимоги до бенефіціарів:

- реципієнтом може бути середнє або мале підприємство;
- компанія з позитивним досвідом мобілізації приватних інвестицій, яка потребує додатковий капітал, у тому числі за державною програмою;
- необхідна наявність плану роботи на найближчі два роки, в якому мають бути визначені напрямки діяльності в сфері R&D (Research&Development), бізнес-фактори, що максимізують бізнес;
- обов'язковим критерієм є наявність інвестора, який забезпечить додаткове фінансування компанії [3].

Формою фінансування, що використовується у провідних країнах, є субсидований кредит, який надається за процентною ставкою, яка є нижчою за середні ринкові показники.

На компанію-реципієнта накладаються обмеження у розрізі допустимих напрямків витрачання отриманих позикових коштів, а саме:

- витрати на оплату праці, у т.ч. на залучення на тимчасовій основі кваліфікованих кадрів для виконання певних завдань;
- купівля та модернізація обладнання;
- зовнішня експертиза (консультаційні послуги та дослідження).

За аналогічним принципом відбирає компанії для інвестування Australian Government's Innovation Investment Follow-on Fund (Австралія). Венчурний фонд є відповідальним за фінансування найбільш перспективних інноваційних компаній, які відчувають потребу у капіталі, впродовж фінансової кризи. Загальний обсяг капіталу венчурного фонду складає 64 млн дол. Він розподіляється між менеджерами Innovation Investment Fund, Pre-Seed Fund та ICT Incubators program, які надають інвестиції компаніям на ранній стадії розвитку, які вже отримали інвестиційні капіталовкладення за визначеними програмами [4].

Разом з іншими кваліфікованими інвесторами в Канаді функціонує Ontario Emerging Technologies Fund (OETF), капітал якого становить 250 млн дол. Метою даного фонду є подолання перешкод, які виникають у процесі залучення капіталу підприємствами, що функціонують у сфері "екологічно чистих технологій", "lifesciences", провідних технологій у сфері медицини, цифрових медіа-технологій, інформаційних та телекомунікаційних секторах. OETF призначений також для збільшення інвестицій, які здійснюються у інноваційні приватні підприємства з високою перспективою росту з метою самоокупності та наступного реінвестування прибутку до інших проєктів фонду.

Діяльність фонду збудована на певних принципах, що узгоджуються з державними пріоритетами та цілями розвитку:

1. Пріоритет закріплюється за ринковими інвестиційними рішеннями, які здійснюються кваліфікованими менеджерами з достатнім досвідом роботи.
2. Стрімке зростання капіталу, що має на увазі можливість безпосередньо здійснювати інвестиції в компанії з мінімальним часовим лагом від часу подання заяви до капіталовкладень.
3. Інвестиційний фокус зосереджується на ключових галузях індустрії Онтаріо, що мають стратегічний пріоритет для провінції.
4. Державі відводиться роль каталізатора у інвестиційних процесах.
- 5) Ontario Emerging Technologies Fund не має бути єдиним найбільшим інвестором. Регламентується можливість здійснення як первісних, так і подальших інвестицій для підтримки інноваційних підприємств з перспективою розвитку. Слід відмітити, що сукупна сума інвестицій в один проєкт не повинна перевищувати 25 млн дол., при цьому сума первісних інвестицій не може бути більшою за 5 млн дол. [5].

Компетентними інвесторами на рівні з Ontario Emerging Technologies Fund можуть виступати бізнес-ангели, ангельські синдикати, заставні фонди, корпорації та інші економічні одиниці (наприклад, пенсійні фонди), венчурні фонди та інші фонди приватного капіталу, де більш ніж 80% активів знаходяться під управлінням одного власника.

Інтерес являють собою вимоги до компаній-реципієнтів, що можуть запроваджуватись до українських компаній при створенні аналогічних проєктів:

- приватна форма власності підприємства;
- мінімум 50% заробітних плат та винагороджень мають сплачуватись працівникам та контрагентам, що мешкають та працюють в Онтаріо. Цей принцип заслуговує уваги, бо дозволяє збільшувати рівень життя місцевого населення та його покупної спроможності.

Заслуговує на увагу розгляд пріоритетних напрямів фінансування в рамках високотехнологічних та перспективних галузей економіки, вказаних у програмі Ontario Emerging Technologies Fund:

1. В сфері чистих технологій — питна вода та технології очищення стічних вод, очистки повітря, технології енергозбережен-

ня, альтернативне енергетичне обладнання.

2. У галузі передових технологій охорони здоров'я та "lifesciences" — відкриття нових медичних препаратів, розробка медичних приладів, регенеративна медицина, біопрепарати, медичні та хірургічні методи; біоекономічний бізнес, пов'язаний з виробництвом біопласта, біогазу, біопластики з органічної матерії чи відпрацьованого органічного матеріалу; розвиток технологій та процесів, що дозволяють використовувати енергію вітру, води, сонячної енергії, геотермальної енергії, сільськогосподарські біотехнології.

3. Цифрові медіатехнології, інформаційні та телекомунікаційні технології — програмне забезпечення, розробка комп'ютерних ігор, сектор розвитку напівпровідників, виробництво комп'ютерного обладнання, виробництво комунікаційного обладнання.

Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності України" визначає аналогічні стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011—2021 роки, а також концентрує увагу на необхідності "освоєння нових технологій високо-технологічного розвитку транспортної системи, технологічному оновленні та розвитку агропромислового комплексу" [1], що, як доведено, відповідає загальносвітовим тенденціям.

Як справедливо вважає автор роботи [12]: "не зважаючи на наявність концептуальних документів — Закону України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності" та Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України — в них досі реально не визначена роль і значення держави у стратегічному управлінні конкурентоздатністю промисловості".

Перспективним напрямом, на наш погляд, є розробка системи критеріїв, що мають висуватись українським урядом щодо компаній-реципієнтів, а також регламентація напрямків витрачання коштів, отриманих підприємством від інвестиційних фондів. Незмінною вимогою, яка повинна висуватись до уряду є виконання державою ролі каталізатора інноваційно-інвестиційних процесів.

Дієвим інструментом державного регулювання венчурної діяльності є надання грантів та субсидій, які спрямовуються університетам та компаніям для трансферу технологій, підприємствам для здійснення досліджень та розробок (R&D), що також можуть бути у формі субсидованих послуг.

Агентство OCS Ізраїлю (Office of the Chief Scientist, Ministry of Industry, Trade and Labour) створило та фінансує програму TNUFA. Метою програми є фінансова підтримка start-up компаній. У коло зору програми TNUFA найчастіше потрапляють індивідуальні винахідники та групи підприємців, що знаходяться на початкових етапах комерціалізації технологічних ідей. Вона пропонує допомогу у вирішенні широкого кола проблем, бо потреби та потенціал start-up компаній є доволі різноманітними.

TNUFA надає гранти під створення прототипів товарів чи ідей, реєстрацію інтелектуальної власності, аналіз ринкової ситуації чи участь у торговельних ярмарках та інше (бюджет програми 3,4 млн євро) [13].

Максимальний граничний розмір фінансової підтримки складає 40 тис. євро, що у середньому покриває до 85% потреб start-up компаній. Як прийнято і в інших програмах OCS Ізраїлю, компанія повинна сплачувати роялті у випадку успішного функціонування об'єкту. З власних коштів компанія повинна профінансувати 15% вартості проекту.

Відмінною рисою TNUFA є надання другорядного значення сектору функціонування компанії. Фінансова підтримка здійснюється лише вченим та підприємцям Ізраїлю, доступ до ресурсів TNUFA зачинений для країн ЄС та "третім країнам".

Французьким урядом була започаткована ініціатива створення OSEO програм, що надавали гранти та безвідсоткові позики на створення інноваційно-орієнтованих компаній та прискорення трансферу технологій. Також у рамках даної програми здійснювались консультативні послуги, проводились навчальні семінари присвячені аналізу та корегуванню стратегії підприємства, розгляду пропозицій удосконалення системи управління підприємством, сприянню знаходження балансу між різноманітними сферами підприємства та т.п. OSEO програми сприяли підвищенню управлінських навичок підприємця, а також опосередковували обмін досвідом у бізнес-середовищі.

Економічні інтереси та зайнятість є центром інтересів програм OSEO. В якості цілей розглядається збільшення незалежних, інноваційних та прогресуючих малих та середніх підприємств у Франції.

Аналіз досвіду показує, що в Канаді існує найбільш розгалужена система грантів та субсидій, що надаються підприємствам:

1. Industrial Research Assistance Program (IRAP) та Ontario Research Fund надають гранти та субсидії підприємствам та науково-дослідним лабораторіям.

IRAP здійснюється під контролем Канадської національної ради досліджень. Програма IRAP надає субсидії у декілька етапів, сума яких коливається від 10 до 250 тис. дол. Гранти IRAP надаються на безоплатній основі.

Згідно з нормативно-правовими документами в рамках Ка-

надського законодавства взаємовиключні є державні субсидії та податкові пільги, ці програми фінансуються державою та уряд намагається уникнути "подвійного допінгу".

Порівнюючи IRAP та програму податкових пільг SR&ED (Scientific Research and Experimental Development) слід відзначити, що остання займає більш нейтральну позицію відносно вимог до успіху проекту. IRAP напроці активно взаємодіє з підприємством та має на меті успішне впровадження інновацій та їх комерціалізацію.

Українському уряду доцільно перейняти досвід здійснення регулярних перевірок підприємств, що отримали субсидії, з метою співставлення нормативних показників, які зафіксовані у програмі та фактичних результатів.

Заслужують уваги вимоги до фінансування проектів програмою Ontario Research Fund, яка призначена для інвестування лише у ті підприємства, що сприяють економічному розвитку певної території.

2. Ontario Innovation Demonstration Fund та Quebec (Programme desoutien — lamaturation technologique) — надають гранти та субсидії підприємствам для досліджень і розвитку інноваційних технологій.

Ontario Innovation Demonstration Fund призначена для компенсації існуючого бюджетного дефіциту між етапом досліджень та розробок і комерціалізації нових технологій. Вимогою для компанії-заявника є необхідність демонстрації життєздатності концепції, напрямів її майбутнього розвитку, розрахункових показників діяльності підприємства у перспективі. Компанії пропонується протестувати успішність своєї концепції шляхом проходження тестових запитань перед офіційним зверненням до фонду за наступними напрямками:

- унікальність інноваційного процесу чи продукту;
- сфери впливу на ринкову ситуацію;
- ринковий потенціал;
- організаційна спроможність завершити демонстраційну стадію проекту;
- цілісність плану комерціалізації;
- вплив на суспільні потреби та проблеми;
- конкурентні переваги продукту чи інноваційного процесу [9].

Запровадження аналогічної практики тестування інноваційних концепцій в українських ринкових умовах дозволить компаніям-новаторам підвищити якість проектів, виявити їх слабкі сторони та удосконалити з метою успішного проходження стадії "DueDiligence" (передінвестиційної стадії).

Quebec Programme desoutien — lamaturation technologique (Програма підтримки технологій, що розвиваються) відбирає проекти за критеріями наукової цінності, компетенції і досвіду команди дослідників та існуючих спонсорів, якості управління проектом, потенціалу трансферу технологій та успішності комерціалізації.

Державне фінансування за цією програмою може бути спрямоване на покриття витрат на науково-технічну діяльність, придбання необхідного обладнання, на захист інтелектуальної власності.

3. Субсидовані послуги надаються компаніям через програми Alberta Innovation Voucher Pilot Program, Ontario Business Mentorship and Entrepreneurship Program (BMEP) і Croissance Quebec Techno (Розвиток технологій Квебека).

Alberta Innovation Voucher Pilot Program надає фінансову підтримку у вигляді інноваційних ваучерів, вартість яких варіюється від 15 до 50 тис. дол. Даний ваучер покриває витрати на оцінку та корегування бізнес-стратегії, оцінку і захист інтелектуальної власності, ринкові дослідження інноваційної продукції, допомогу в галузі професійного найму персоналу та інші послуги [10]. Але існують деякі обмеження стосовно витрат, які не можуть відшкодуватись таким ваучером: покупка обладнання, програмне забезпечення, навчання та стажування наукових робітників, представницькі та адміністративні витрати. Уряд регламентує й певні критерії, яким повинен відповідати сервіс-провайдер, тим самим підвищуючи рівень надання послуг на ринку та якість інноваційних товарів.

Обмеженість спектру фінансових інструментів на українському фондовому ринку унеможлиблює використання такого інструменту, як інноваційних ваучер у державному регулюванні венчурної діяльності, який, на наш погляд, є перспективним засобом стимулювання розвитку інноваційних підприємств.

В Ontario Business Mentorship and Entrepreneurship Program (BMEP) підприємці можуть звертатись за допомогою у отриманні необхідних управлінських навичок з метою просування інноваційного продукту чи послуги на ринок. Програма складається з чотирьох частин:

1. Тренінг підприємця — сфокусований на наставництві та навчанні підприємців з різним рівнем досвіду. Учасники розвивають навички необхідні для створення нового або розширення існуючого бізнесу, успішної презентації нових продуктів і технологій на ринку.

2. Бізнес-наставництво — допомагає менеджерам у нових, інноваційних фірмах ідентифікувати і вирішувати виникаючі специфічні як фінансові, так і технологічні проблеми для подальшого успішного розвитку фірми.

3. Послідовний підприємець (Виконавча бізнес-програма) — змінює існуючу мережу підприємств та інвесторів в Онтаріо і приваблює з інших юрисдикцій підприємницький талант в Онтаріо.

4. "Ангельська" мережа — пов'язує перспективних підприємців з "бізнес-ангелами", які забезпечують перших як капіталом, так і цінними знаннями на критичних етапах розвитку компанії [11].

Таким чином, Alberta Innovation Voucher Pilot Program, Ontario Business Mentorship and Entrepreneurship Program (BMEP) демонструють практику надання консультативних послуг, в якій акцент зміщується з фінансових аспектів діяльності підприємства на інвестування в людський капітал інноваційних підприємств та галузей, що у кінцевому рахунку є основою економічного зростання. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів України така форма державної участі у венчурному фінансуванні, на наш погляд, є перспективною та такою, що може бути застосована в українських реаліях.

Окремої уваги заслуговує розгляд податкових пільг (кредитів), що надаються для наукових досліджень та експериментального розвитку. У розвинутих країнах (Австралії, Канаді, Франції та Великобританії) ефект від використання такої форми державного регулювання підсилюється у поєднанні з місцевими податковими пільгами. Така форма державної участі у розбудові венчурного підприємництва спрямована на розвиток інноваційних підприємств.

В Україні наразі відсутні дієві податкові стимули щодо здійснення інноваційної діяльності: податкові пільги надаються за галузевим принципом на відміну від світової практики, яка зорієнтована на стимулювання не окремих галузей, а технологічно-прогресивних підприємств. Отже, перед Україною стоїть питання розробки ефективної системи податкових пільг, яка навіть в умовах бюджетного дефіциту, може прискорювала розвиток інноваційної та конкурентоспроможної економіки.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження дозволило виокремити основні форми державної участі у процесах венчурного фінансування у Канаді, Франції, Австралії, Ізраїлі та інших країнах. Були визначені та розглянуті основні інструменти державного фінансового стимулювання в розвинутих країнах. Світовий досвід доводить необхідність виконання державою ролі каталізатору інноваційного розвитку економіки, розробки державних консультативних програм з бізнес-планування для підприємців, у тому числі шляхом надання компаніям-реципієнтам субсидованих послуг, розширення видів фінансових інструментів ринку цінних паперів України, що дозволяє запровадити інноваційний ваучер. За умови створення державного фонду венчурного фінансування, на початку своєї діяльності кошти фонду можуть використовуватися на надання субсидованих консалтингових послуг, субординованого кредиту з обмеженням напрямків використання позикових коштів, грантів та субсидій для трансферу технологій. Аналіз напрямів венчурного фінансування за участю держави показує, що фінансування можуть бути спрямоване як у пріоритетні галузі, що окремо визначаються урядом, так і на зростання зайнятості населення незалежно від сектору функціонування компанії, що відповідає сучасним проблемам розвитку економіки України. Перспективами подальших досліджень є розробка організаційно-економічних засад розвитку механізмів та інструментів участі держави у венчурному фінансуванні. В їх становленні доцільно використовувати висвітлений у статті світовий досвід з поправкою на сучасні українські економічні реалії.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України: за станом на 24.12.2013 / Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>
2. Официальный сайт ОАО "РВК" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusventure.ru/ru/company/brief/>
3. HEZNEK FUND Support for Start-up Companies [Електронний ресурс] // ERAWATCH. Platform on Research and Innovation policies and systems. — Режим доступу: http://erawatch.jrc.ec.europa.eu/erawatch/opencms/information/country_pages/il/supportmeasure/support_mig_0017
4. Government involvement in the venture capital industry. International comparisons [Електронний ресурс] // Canada's Venture Capital & Private Equity Association — Режим доступу: https://www.cvca.ca/files/Downloads/Government_Involvement_in_the_VC_Industry_Intl_Comparisons_May_2010.pdf

5. The official site of Ontario Capital Growth Corporation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ocgc.gov.on.ca/site/en>

6. "Щодо першочергових заходів з активізації інноваційної діяльності в Україні". Аналітична записка: Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/654/>

7. Ковальова О.М. Порівняльний аналіз світових моделей венчурного фінансування інноваційної діяльності / О.М. Ковальова // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. — 2012. — № 7 (159). — С. 218—226.

8. Support for Starting Entrepreneurs [Електронний ресурс] // Ministry of Economy, State of Israel. — Режим доступу: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/2F9931BD-7695-4FAD-9A54950A1E99B3F8.htm>

9. The official site of The Ministry of Economic Development and Innovation of Ontario [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mri.gov.on.ca/english/programs/idf/guidelines.asp>

10. The official site of Alberta Innovates Technology Futures [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.albertatechfutures.ca/Home.aspx>

11. The official site of Ministry of Research and Innovation of Ontario [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ontario.ca/ministry-research-innovation>

12. Кублікова Т.Б. Современное состояние и направления инновационного развития Украины / Т.Б. Кублікова // Ринок цінних паперів України. Журнал. НКЦІПФР. — 2013. — № 7—8. — С. 59—72.

13. Tnufa [Електронний ресурс] // ERAWATCH. Platform on Research and Innovation policies and systems. — Режим доступу: http://erawatch.jrc.ec.europa.eu/erawatch/opencms/information/country_pages/il/supportmeasure/support_mig_0017

14. Закон України "Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності" [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the Governmental program of an activation of an economy development for 2013-2014", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF> (Accessed 24 April 2014).
2. OAO "RVK" (2014), "In Brief", available at: <http://www.rusventure.ru/en/company/brief/> (Accessed 24 April 2014).
3. ERAWATCH (2014), "HEZNEK FUND Support for Start-up Companies", available at: http://erawatch.jrc.ec.europa.eu/erawatch/opencms/information/country_pages/il/supportmeasure/support_mig_0017 (Accessed 24 April 2014).
4. Canada's Venture Capital & Private Equity Association (2010), "Government involvement in the venture capital industry. International comparisons", available at: https://www.cvca.ca/files/Downloads/Government_Involvement_in_the_VC_Industry_Intl_Comparisons_May_2010.pdf (Accessed 29 August 2013).
5. Ontario Capital Growth Corporation (2014), available at: <http://www.ocgc.gov.on.ca/site/en> (Accessed 24 April 2014).
6. NISS (2011), "Schodo pershocherovykh zakhodiv z aktyvizatsii innovatsijnoi diial'nosti v Ukraini", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/654/> (Accessed 24 April 2014).
7. Koval'ova, O. M. (2012), "Porivnial'nyj analiz svitovykh modelej venchurnoho finansuvannia innovatsijnoi diial'nosti", *Naukovyj visnyk. Odes'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet*, vol. 7 (159), pp. 218—226.
8. Ministry of Economy, State of Israel (2012), "Support for Starting Entrepreneurs", available at: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/2F9931BD-7695-4FAD-9A54-950A1E99B3F8.htm> (Accessed 24 April 2014).
9. The Ministry of Economic Development and Innovation of Ontario (2014), available at: <http://www.ontario.ca/welcome-ontario> (Accessed 24 April 2014).
10. Alberta Innovates Technology Futures (2014), available at: <http://www.albertatechfutures.ca/Home.aspx> (Accessed 24 April 2014).
11. Ministry of Research and Innovation of Ontario (2014), available at: <http://www.ontario.ca/ministry-research-innovation> (Accessed 24 April 2014).
12. Kublikova, T. B. (2013), "Sovremennoe sostojanie i napravlenija innovacionnogo razvitiija Ukrainy", *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, vol. 7—8, pp. 59—72.
13. ERAWATCH (2014), "Tnufa", available at: http://erawatch.jrc.ec.europa.eu/erawatch/opencms/information/country_pages/il/supportmeasure/support_0021 (Accessed 24 April 2014).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On priority orientations of the innovative activity of the Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (Accessed 24 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 29.04.2014 р.

*Абдуллах Джантурк,
диссертант, Университет "Гафгаз"*

РОЛЬ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

*Abdullah Jianturk,
PhD student in "Caucas" University*

ROLE OF HIGHER EDUCATION IN MODERN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT COMPANY

В статье анализируются некоторые аспекты высшего образования, об его роли в социально-экономическом развитии современного общества. Отмечается, что постепенный всеобщий доступ высшего образования прямо пропорционально социально-экономическому развитию общества. В конце статьи сделаны выводы о современном положении системы высшего образования и выдвинуты адекватные предложения.

The article examines some aspects of higher education, about its role in socio-economic development of modern society. It is noted that a gradual universal access higher education is directly proportional to the socio-economic development of society. At the end of the article made conclusions about the current situation of higher education and put forward appropriate proposals.

Ключевые слова: высшее образования, интеллектуальный капитал, развитие общества, профессиональная подготовка, качество образования, занятость.

Key words: higher education, intellectual capital, community development, training, quality of education, employment.

В современном обществе образование стало одной из самых обширных и быстро развивающихся сфер человеческой деятельности. Образование, особенно высшее, рассматривается как главный, ведущий фактор социального и экономического прогресса. Причина такого внимания заключается в понимании того, что наиболее ценной и основным капиталом современного общества является человек, способный к поиску и освоению новых знаний и принятию нестандартных решений.

Система образования должна обеспечивать равный доступ молодых людей к полноценному образованию, независимо от материального достатка семьи, места проживания, национальной принадлежности и состояния здоровья. Первейшая задача образовательной политики на современном этапе — достижение современного качества образования, его соответствие актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства.

Роль высшего образования в современных условиях социально-экономического развития общества велика. Высшее образование является одним из наиболее мощных инструментов продвижения равенства возможностей и человеческого развития, которое формирует потенциал людей и расширяет их свободу выбора. Оно способствует росту уверенности людей в себе и позволяет им найти лучшую работу, участвовать в политических дебатах, выдвигать требования к правительству, касающиеся медицинской помощи, социального обеспечения и других прав. Высшее образование делает труд более эффективным, развивает в человеке творческий подход к работе, позволяет сформировать из молодых людей достаточно хорошо образованную рабочую силу. Высшее образование также оказывает благоприятное воздействие на здоровье и уровень смертности населения. Из Докладов о состоянии народонаселения и здравоохранения, можно увидеть, что даже для обеспечения выживания ребенка гораздо большее значение име-

Таблица 1. Национальное богатство мира на начало XXI века

Страны	Национальное богатство		В том числе по видам капитала, трлн долл.		
	всего, трлн долл.	на душу населения, тыс. долл.	Человеческий	Природный	Физический
Мировой итог	550	90	365	90	95
Страны "семерки" и ЕС	275	360	215	10	50
Страны ОПЕК	95	195	45	35	15
Страны СНГ	80	275	40	30	10
в том числе Россия	60	400	30	24	6
Прочие страны	100	30	65	15	20

Источник: Нестеров А. Национальное богатство и человеческий капитал // ВЭ. — 2003.

— № 2..

ет уровень образования родителей, чем доход или достаток семьи. И так, это все свидетельствует о взаимосвязи между уровнем образования, безработицы и здоровьем населения.

В своих работах американский ученый Т.Шульц уделил особое значение уровню образования в социально-экономическом развитии общества. Его идея "человеческого капитала" внесла важный вклад в концепцию человеческого развития. В этом направлении были выдвинуты работы классиков В. Петти, А. Смитом, Д. Рикардо, которые получили своё развитие в работах академика С.Г. Струмилина, В.С. Гойло, Р.И. Капелюшников, В.И. Марцинкевича. Позднее исследования в этой области велись С.А. Дятловым, С.А. Курганским, А.И. Добрыниным и др. Результаты исследований показали, что именно резкое качественное изменение населения в ту или иную сторону являлось одним из основных причин экономического роста или спада в стране. О зависимости между уровнем социально-экономического развития общества и качественными характеристиками состава населения в своем тезисе П. Сорокин писал, что "судьба любого общества зависит, прежде всего, от свойств его членов [1]. Для любого общества всегда было важно какие качественные показатели в нем, увеличились или уменьшились в определенный период времени.

Образовательно-профессиональный потенциал общества, носители его — человеческие ресурсы являются важнейшим источником благосостояния населения страны. Экспертами Всемирного банка были проведены исследования для оценки элементов национального богатства (табл. 1).

По таблице видно, что во всех странах мира в структуре национального богатства доминирует человеческий капитал. Однако в самых развитых странах мира человеческий капитал составляет более 78% национального богатства. Это говорит о том, что человеческий фактор является основой накопления национального богатства и представляет собой богатство нации. По этой причине в последние годы усилился интерес к человеку как важнейшему фактору экономического развития. И так, человеческий капитал должен рассматриваться как объект инвестиций — более важный, чем природный и физический.

В современных условиях конкурентоспособности главными инструментами становятся инновации, идеи, мастерство и знания. А сохранение и развитие базы этих новых идей происходит только при качественном высшем образовании и профессиональной подготовки рабочей силы, что неразрывно связано с ростом инвестиций в эту сферу.

При осуществлении инвестиций в сферу науки и образования, профессионально-квалификационное развитие рабочей силы, необходимо учитывать характерные особенности такого вида затрат, как:

— во-первых, инвестиции в образование не только оказывают влияние на развитие творческих способностей, профессионализма, повышение социального статуса каждого индивида, но и воздействуют на воспроизводство интеллектуально-духовного потенциала общества в целом;

— во-вторых, такие затраты окупают себя в течение нескольких циклов производственного процесса, до того момента, когда вновь понадобится переподготовка работников в связи с изменившимися требованиями инновационного обновления производства;

— в-третьих, длительность периода, в течение которого окупаются инвестиции в образование, должна соответствовать периоду морального старения приобретенных профессиональных знаний в соответствующих областях науки и техники;

— в-четвертых, образовательный процесс предполагает необходимость овладения постоянно обновляющейся системой знаний, что позволяет осуществлять воспроизводство рабочей силы более высокого квалификационного уровня.

Наиболее важными из всех видов инвестиций в человеческий капитал являются вложения в высшее образование. Эти вложения будут лишь предпосылкой формирования человеческого капитала. Они не определяют дальнейшее развитие человеческого капитала, которое происходит в процессе первоначальных вложений и последующего инвестирования в процессе практической деятельности человека, что определяет непрерывный характер развития общества, основанного на знаниях.

В получении качественного высшего образования, которое обеспечивает получение систематизированных знаний, умений и навыков с дальнейшей целью применения их в профессиональной деятельности, ведущая роль принадлежит вузам. Качество образования представляет собой совокупность потребительских свойств образовательной услуги, обеспечивающих возможность удовлетворения потребностей обучаемого во всестороннем развитии личности. Для повышения качественного образования в высших учебных заведениях необходимо учесть качество преподавательского состава, (педагогическая активность, регулярное повышение квалификации), информационное обеспечение, качество компьютерных сетей, материально-техническое обеспечение, помещения для практического применения полученных знаний, лабораторное оборудование, специализированные аудитории и качество научной работы, а так же важным составляющим является постоянный мониторинг, в который можно включить социологические исследования на тему достижений всех уровней для предоставления высшим учебным заведениям качественно-образовательного образования.

Вспомним, что в ходе изменений, происходящих в социально-экономическом развитии общества в 90-е

годы в постсоветских странах вузы столкнулись с рядом проблем, связанных с деятельностью в условиях рыночной конкуренции. Недостаточное количество средств, закладываемых в государственный бюджет, привели к тому, что бюджетные расходы на высшее образование в указанные годы резко сократились, и эта проблема остро стояла на протяжении всего периода рыночных реформ. В поисках дополнительных источников финансирования вузы развивали платное обучение, открывали новые специальности и специализации. В этот период увеличилось число негосударственных вузов, расширился спектр специальностей в вузах и росло число потребителей образовательных услуг высшей школы. Большинство этих потребителей оставалось невостребованным, так как отсутствовала действенная система оценки спроса на специалистов, что затрудняло определение размеров и структуры их подготовки. Все это приводило к диспропорциям в деятельности высшей школы, снижало ее эффективность. По нашему мнению, высшее образование считается эффективным лишь при реализации таких факторов как качество выпускника, возможности трудоустройства, соответствующего полученным навыкам, адекватной системы поощрения, мобильности и т.д.

Одним словом, для успешной реализации своих функций образовательные учреждения должны быть способны эффективно реагировать на изменения, происходящие на рынке образовательных услуг и рынке труда адаптироваться в быстро меняющихся условиях, а также осваивать новые информационно-коммуникационные технологии в образовании. Следовательно, необходимо осуществлять подготовку конкурентных специалистов, которые будут соответствовать реальным потребностям социально-экономического развития страны. С развитием экономики обеспечение новых требований к кадровому потенциалу становится ключевым направлением воспроизводства работников с высшим образованием. Система высшего образования является органической частью экономики, оперативно реагирующей на ее структурные изменения.

Результаты проводимых реформ в области высшего образования, возможно, считать положительными только при достижении соответствия между структурой выпуска из вузов и структурой спроса на кадры высшей квалификации на рынке труда.

Современная ситуация на рынке труда предъявляет серьезные требования к подготовке кадров в системе высшего профессионального образования. Все более востребованными становятся компетентные выпускники ВУЗов, способные эффективно работать в новых динамически изменяющихся социально-экономических условиях. В процессе их подготовки главенствующую роль приобретает ориентация на личность и компетентность, позволяющая существенно сократить период освоения профессии и повысить конкурентоспособность.

Итак, экономическая и социальная значимость высших учебных заведений предопределяется выполнением ими следующих функций:

- оптимизационную (благодаря знаниям, деятельность в любой сфере становится более эффективной и рациональной);
- экономическую (с ростом профессиональной квалификации индивида увеличиваются его доходы);
- социальную (благодаря образованию, появляется стабильность перспектив развития общества);
- функцию безопасности (образование как социальный институт защищает индивида от угроз со стороны внутренних и внешних факторов воздействия);

На основе требований современной экономики можно выдвинуть ряд предложений по модернизации высшей школы:

- усилить взаимодействие между промышленными предприятиями и образовательными учреждениями по подготовке кадров, но и по трудоустройству в будущем;
- ввести систему распределения выпускников высших учебных заведений, получивших образование на бюджетной основе;
- проводить мониторинг рынка труда, прогнозировать потребности в квалифицированных кадрах.

Такое сотрудничество предполагает совместную деятельность, при которой согласовываются интересы и цели сотрудничающих сторон для более полного использования каждой своих и совместных потенциальных возможностей. Взаимодействие и развитие эффективных экономических отношений между субъектами производства и потребителями образовательных услуг позволяет создать условия для социально-экономического развития общества.

Литература:

1. Гапоненко А.А. Стратегии социально-экономического развития: страна, регион, город: учебное пособие. — М.: Изд-во РАГС. — 2001.
2. Трайнев В.А., Мкртчян С.С., Савельев А.Я. Повышение качества высшего образования и Болонский процесс. Обобщение отечественной и зарубежной практики. — 2-е изд. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2010. — 392 с.
3. Тенденции развития и роль сферы образования: экономический и социальный аспект. — М.: Наука. 1994
4. Всемирная декларация: "Высшее образование для XXI века: подходы и практические меры" // Alma mater, 1999.
5. Чекмарев В.В. Исследование закономерностей развития экономического потенциала и инновационной активности образовательных систем / В.В. Чекмарев, Ю.В. Беляева. — Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова, 2008. — 383 с.

References:

1. Gaponenko, A.L. (2001), Strategii sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya: strana, region, gorod [Strategy for socio- economic development: country, region, city], Publishing House of RAGS, Moscow, Russia.
2. Traynev, V.A. Mkrtychyan, S.S. and Savel'yev, A.Ya. (2010), Povysheniye kachestva vysshego obrazovaniya i Bolonskiy protsess. Obobshcheniye otechestvennoy i zarubezhnoy praktiki [Improving the quality of higher education and the Bologna process. Generalization of domestic and foreign practice], 2nd ed., Publishing and Trading Corporation "Dashkov and C.", Moscow, Russia.
3. Nauka (1994), Tendentsii razvitiya i rol' sfery obrazovaniya: ekonomicheskii i sotsial'nyy aspekt [Trends and the role of education, economic and social dimension], Nauka, Moscow, Russia.
4. Alma mater (1999), Vsemirnaya deklaratsiya: "Vyssheye obrazovaniye dlya XXI veka: podkhody i prakticheskiye mery" [The World Declaration: " Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action"], Alma mater, Moscow, Russia.
5. Chekmarev, V.V. and Belyayeva, U.V. (2008), Issledovaniye zakonomernostey razvitiya ekonomicheskogo potentsiala i innovatsionnoy aktivnosti obrazovatel'nykh sistem [Study patterns of development of the economic potential of innovative activity and educational systems], Kostroma Univ on name N.A. Nekrasov, Kostroma, Russia.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2014 р.

Д. О. Плеханов,
доктор наук з державного управління, доцент,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

D. Plekhanov,
doctor of sciences of public administration, associate professor, Black sea state university of the name of Mogily Peter

DIRECTIONS OF GOVERNMENT POLICY DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN UKRAINE

Проведено теоретичний аналіз розвитку сільських територій у нових соціально-економічних умовах, з урахуванням соціальних факторів сталого розвитку. Такі фактори мають стати основою нової державної політики у сфері розвитку сільських територій. Обґрунтовано можливі напрями реалізації відповідної державної політики.

The theoretical analysis of rural development in the new socio-economic conditions, taking into account social factors of sustainable development. These factors should be the basis for a new state policy in the field of rural development. Reasonably possible directions for implementation of relevant national policies.

Ключові слова: аграрний сектор, державна політика, державне управління, сільські території, сталий розвиток.

Key words: agriculture, public policy, public administration, rural development, sustainable development.

ВСТУП

Аграрний сектор виконує ряд суспільно значущих функцій. Він не тільки виробляє продукцію, а й забезпечує відтворення суспільно значущих цінностей, робить значний внесок у підтримання життєздатності сільської місцевості, збереження аграрного ландшафту та культурної спадщини, збереження агробіологічної різноманітності.

Аналіз розвитку сільських територій у нових соціально-економічних умовах припускає, дослідження наявності соціальних факторів, без яких неможливий їх сталий розвиток. При цьому соціально-економічний розвиток сільських територій передбачає за змістом різноспрямований процес. Змістовно він може значно видозмінюватися, розрізнятися за рядом причин в залежності від вихідного рівня, особливостей конкретного регіону, його виробничої структури і спеціалізації, географічного положення та ін.

Вітчизняна наука відстежує стан сільськогосподарського виробництва, надає пропозиції щодо поліпшення ситуації, обґрунтовує подальші напрями його

розвитку. Вагомий доробок у розв'язання зазначених проблем забезпечили у своїх працях такі науковці, як В.Г. Андрійчук, М.В. Гаман, О.І. Дацій, В.В. Зіновчук, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, М.Х. Корецький, М.Ф. Кропивко, І.І. Лукінов, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, Б.Й. Пасхавер, Г.М. Підлісецький, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, В.В. Ушкаренко, І.І. Хоменко, А.М. Шевченко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування напрямів реалізації державної політики розвитку сільських територій в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Виходячи з сучасних трактувань повноцінного сталого розвитку регіонів, сталий розвиток сільських регіонів можна охарактеризувати як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників в повній відповідності з економічним та екологічним розвитком сільського регіону.

Інтеграція в європейський та світовий економічний простір зумовлює сучасні вимоги до перетворень в агропромислового комплексу України, серед яких: підвищення якості життя сільських громадян; забезпечення повної зайнятості працездатного населення; безперервне зростання реальних доходів сільських сімей; розширення виробництва та торгівлі продовольчими товарами і послугами; сталий, конкурентоспроможний розвиток сільських територій та забезпечення охорони навколишнього середовища [3, с. 108].

Перехід до сталого розвитку означає поступове забезпечення цілеспрямованої самоорганізації суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах. Виходячи з цього підходу, необхідно з'ясувати, що домогосподарство вже має в своєму розпорядженні, визначити спектр оптимального застосування наявних ресурсів і на цій основі формувати систему заходів соціально-економічного розвитку. Застосування означеного підходу означає мобілізацію "того, що є" замість привнесення ззовні "того, що хотілося б мати". Мобілізація враховує внутрішні ресурси території, її внутрішній капітал, що включає [4]: людський капітал (навички, знання, здоров'я і здатність до роботи); соціальний капітал (формальні і неформальні соціальні зв'язки і взаємини з оточуючими, відповідальність і здатність адаптуватися до змін); природний капітал (природні ресурси та навколишнє середовище, а також ті можливості, які вони представляють); фізичний капітал (обладнання, технології, продукція, інфраструктура); фінансовий капітал.

На цінність того чи іншого капіталу, з точки зору можливості його використання, впливають такі зовнішні фактори, як діюча в регіоні політика розвитку, суспільні інститути, діяльність підприємств і організацій. У ряді випадків навіть прихильне політичне становище не може істотно просунути справу, якщо великі витрати на застосування самого вагомого ресурсу території.

У багатьох роботах відзначається, що забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливо за умови: макроекономічної стабільності; збалансованого розвитку економіки; забезпечення економічного зростання в сільському господарстві; розширенні несільськогосподарської зайнятості населення у сільській місцевості; досягнення на селі соціально близьких до міських умов отримання доходів і суспільних благ; поліпшення умов доступу господарюючих суб'єктів, які ведуть підприємницьку діяльність на селі, до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів; формування в сільській місцевості інститутів громадянського суспільства, що забезпечують захист економічних і соціальних інтересів різних груп сільського населення; здійснення програм поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Одна з проблем забезпечення сталого розвитку сільської території полягає в подоланні адміністративної роз'єднаності в управлінні сільськими територіями та посилення координації в забезпеченні сільського розвитку між: міністерствами і відомствами; державними, регіональними та місцевими органами влади; органами державної та місцевої влади, громадськими та комерційними організаціями, суб'єктами бізнесу та населенням.

У багатьох дослідженнях відзначається, що українське село переживає системну кризу, основними проявами якої є [1, с. 175]: скорочення чисельності сільського населення; бідність (масштаби якої в селі значно більше, ніж у місті); поширення девіантної поведінки в сільських громадах; більш низькі темпи розвитку сільського господарства; скорочення мережі сільської соціальної інфраструктури, площі історично освоєних ландшафтів; низький рівень життя та високий рівень безробіття сільського населення; зниження якості життя населення у сільській місцевості.

Існуючі соціальна й інженерна інфраструктури не відповідають сучасним вимогам. Основна частина сільського житлового фонду не мають елементарних комунальних зручностей. Спостерігається зменшення кількості закладів соціальної інфраструктури, зниження доступу сільських жителів до основних соціальних послуг — освіти та охорони здоров'я. Практично перестала функціонувати мережа сільських підприємств побутового обслуговування. Існуюча сільська дорожньо-транспортна мережа не відповідає сучасним вимогам.

Сільськогосподарські товаровиробники відчують нестачу фінансових ресурсів для поточної і, особливо, інвестиційної діяльності. Інвестори, які прийшли в аграрний сектор в останні роки з інших галузей економіки, створюють інтегровані агропромислові компанії за участю підприємств сільського господарства, практично не вкладаючи кошти в комплексний розвиток сільських територій.

Подолання сільської кризи сьогодні є пріоритетним завданням не лише аграрної, а й загальної соціально-економічної політики. Ситуація загрожує країні низкою системних ризиків, серед яких слід назвати передусім такі: втрата продовольчої безпеки; втрата контролю над величезними територіями і відповідно, порушення територіальної цілісності України, зростання загрози закордонної експансії; скорочення території традиційно проживання і традиційних занять народів України, що загрожує механізмам відтворення культури і може призвести до втрати соціально-генетичного коду країни; дестабілізації соціально-політичної ситуації; загострення соціальної кризи в містах.

Сільський криза на думку багатьох дослідників зумовлена низкою причин, серед яких: історично накопичилося соціально-економічне відставання села; недостатня ефективність аграрної політики, виключення сільського господарства з числа пріоритетних галузей; криза великих сільськогосподарських організацій, що виконують життєзабезпечувальну функцію в сільській місцевості; фактична відсутність політики по зближенню рівня і якості життя в місті й на селі; вузькогалузевий підхід до розвитку села; обмеженість доступу сільського населення до ринків матеріально-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів; слабкість інститутів громадянського суспільства в сільських районах і, насамперед, сільських органів управління; інформаційна ізоляваність села [3].

Подолання перерахованих недоліків соціально-економічної та аграрної політики має скласти зміст політики сталого розвитку сільських територій і конкретних програм галузевого і міжгалузевого характеру, які розробляються у цій галузі.

Відсутність цілісної стратегії та ефективних механізмів здійснення програм сталого розвитку в Україні перешкоджає подоланню відставання села від міста за рівнем і умовами життя, стримує формування соціально-економічних умов сталого розвитку сільських територій.

У теорії сформульовано наступні принципи, на яких має будуватися державна стратегія сталого розвитку сільських територій: збереження традиційних сільських територій; розвиток села як єдиного соціально-економічного, територіального, природного та культурно-історичного комплексу, що виконує виробничі, соціально-демографічні, культурні, природоохоронні та рекреаційні функції; розвиток всіх форм власності на землю; подолання відособленості села на основі розширення і поглиблення його зв'язків з містом, інтегрування села в єдину загальноекономічну систему шляхом агропромислової інтеграції та кооперації, створення різних господарських структур з сумісними функціями, розвитку дорожньо-транспортних комунікацій, телефонного та інших форм зв'язку, створення єдиних систем громадського обслуговування населення, поступова агломерація міста і села в динамічну єдність, яка розвивається; взаємодія програм зі сталого розвитку

сільських територій з заходами агропродовольчої політики держави на найближчу перспективу, в тому числі зі структурною перебудовою сільськогосподарського виробництва; розвиток соціального партнерства між державою, регіонами та сільським населенням; економічна та територіальна доступність соціальних послуг та об'єктів соціальної сфери для всіх груп сільського населення; поєднання заходів державної підтримки з мобілізацією місцевих ресурсів, якими володіють сільські спільноти; вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного і соціально-культурного розвитку сільських територій; демократизація життя сільських громад, підвищення участі населення у прийнятті рішень, пов'язаних з розвитком виробництва, плануванням і забудовою поселень, іншими аспектами життя сільського соціуму шляхом розвитку колективно-договірного регулювання трудових відносин, розвитку місцевого самоврядування, діяльності громадських та громадсько-господарських організацій; екологічно ошадливий підхід і дбайливе ставлення до незамінних природних ресурсів при розробці та реалізації механізмів життєзабезпечення сільських жителів.

Такий підхід дозволить не тільки визначити основні пріоритети та механізми вирішення поставлених завдань, а й скоординувати дії всіх зацікавлених учасників виходячи з найбільш актуальних завдань економічної та соціальної політики України.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій потребує прийняття й реалізації державних програм соціально-економічного розвитку українського села, перш за все, спрямовані на підвищення зайнятості і доходів сільського населення, розвиток регіональних органів управління, стимулювання несільськогосподарського бізнесу в сільській місцевості [1].

Неконтрольований із боку держави перехід економіки країни на ринкові засади призвели до занепаду більшості сільських територій України за винятком деяких, розташованих в рекреаційних місцевостях та приміських зонах. Занепад сільських територій зумовлений причинами довготривалого характеру щодо реалізації аграрного реформування [2, с. 43]. Основними з них є: по-перше, стереотипний підхід до сільських територій як виключно просторової бази сільськогосподарського виробництва, що дає підставу для хибних висновків про закономірність зменшення чисельності сільського населення внаслідок скорочення зайнятості в сільському господарстві; по-друге, непривабливість підприємницького середовища на селі через нерозвиненість виробничої, ринкової та соціальної інфраструктури; по-третє, вилучення з процесу аграрного реформування кооперації як засобу реалізації інтересів сільськогосподарських товаровиробників; по-четверте, ігнорування суспільних інтересів у ході земельних трансформацій та відсутність чіткої прописаних обмежень права приватної власності на землю, соціальних обтяжень і механізмів їх реалізації; по-п'яте, дефіцит фінансового ресурсу через монополізацію продовольчого ланцюга інтегрованими структурами та посередниками, недосконалість податкової і бюджетної систем; по-шосте, інерційність мислення і поведінки сільських жителів у розв'язанні проблем працевлаштування, задоволення побутових та соціально-культурних потреб, слабкість місцевого самоврядування; по-сьоме, неусвідомлення і нехтування багатифункціональної ролі сільського господарства, ігнорування сільської специфіки і потреб у різних напрямках державної політики — регіональній, регуляторній, соціальній, бюджетній тощо; по-восьме, неврахування екологічних аспектів у процесі аграрних трансформацій, відсутність державного контролю за дотриманням агроекологічних вимог господарювання; по-дев'яте, незадовільна організація трансферу об'єктів соціального призначення сільгоспідприємствами до державної та комунальної власності та відсутність їх подальшого належного фінансування, низький рівень

інформаційно-просвітницької діяльності, направленої на створення позитивного іміджу, переваг та можливостей розвитку сільських територій України.

ВИСНОВКИ

Враховуючи зазначене, подальший розвиток сільських територій може відбуватися за трьома варіантами. По-перше, посилення сформованих тенденцій, продовження комерціалізації сільськогосподарського виробництва, що супроводжується поширенням надвеликих господарських формувань з їх низькою соціальною й екологічною відповідальністю; консервація нерозвиненості сільської економіки і інститутів сільського розвитку. За такого варіанту прискорюватиметься знелюднення села і деградація всіх інших його потенціалів.

По-друге, збільшення підтримки розвитку сільського господарства та частково соціальної інфраструктури; декларування окремих соціоекономічних і екологічних заходів, а також диверсифікації сільської економіки за відсутності реальних механізмів і фінансових джерел їх реалізації. Це сприятиме певному поліпшенню матеріального становища і умов проживання сільського населення, однак не забезпечить розв'язання проблем зайнятості, екологічної безпеки господарювання і проживання, поступального розвитку сільських спільнот.

По-третє, створення умов для реалізації багатифункціональності сільського господарства і села в інтересах суспільства, що передбачає раціональне формування конкурентоспроможного багатогалузевого і різноукладного сільського господарства, диверсифікованої сільської економіки, сприятливих агроландшафтів, якіснішого середовища проживання на основі нарощування людського і соціального капіталів та розвитку партнерства держави, бізнесу, громад. Це дозволить реформувати систему управління сільськими територіями, активізувати ініціативність та відповідальність сільських територіальних громад, розширити сферу прикладання праці, збільшити доходи сільського населення і доступність базових послуг, нормалізувати демографічну ситуацію на значній частині сільських територій.

Література:

1. Аграрний сектор: моделі управління / [П.М. Макаренко, Н.К. Васильєва, Г.В. Довбиш та ін.]; під ред. П.М. Макаренко. — Суми: Довкілля, 2006. — 438 с.
2. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.]; за ред. П.І. Гайдуцького. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
3. Механізми підвищення ефективності діяльності органів державного управління на регіональному рівні / [Г.І. Мостовий, О.Ю. Амосов, А.О. Дегтяр та ін.]; за заг. ред. Г.І. Мостового. — Х.: "Магістр" ХарРІ НАДУ, 2004. — 207 с.
4. Назаренко В. Секрети успеха аграрной политики Европейского союза / В. Назаренко // Современная Европа. — 2005. — № 3. — С. 46—53.

References:

1. Makarenko, P.M. Vasyli'eva, N.K. and Dovbysh, H.V. (2006), Ahrarnyj sektor: modeli upravlinnia [Agriculture: management model], Dovkillia, Sumy, Ukraine.
2. Hajduts'kyj, P.I. Sabluk, P.T. and Lupenko, Yu.O. (2005), Ahrarna reforma v Ukraini [Agrarian Reform in Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
3. Mostovyj, H.I. Amosov, O.Yu. and Diehtiar, A.O. (2004), Mekhanizmy pidvyschennia efektyvnosti diial'nosti orhaniv derzhavnoho upravlinnia na rehional'nomu rivni [Mechanisms for increasing the efficiency of public administration at the regional level], "Mahistr" KharRI NADU, Kharkiv, Ukraine.
4. Nazarenko, V. (2005), "Secrets of success Agricultural Policy Evropeyskoho union", Sovremennaja Evropa, vol. 3, pp. 46—53.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014 р.

В. С. Толуб'як,
д. н. держ. упр., доцент кафедри фінансів,
Тернопільський національний економічний університет
Л. А. Мельник,
к. н. держ. упр., доцент кафедри управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

V. Tolub'yak,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of Finance, Ternopil National Economic University
L. Melnyk,
Candidate of Sciences in Public Administration, Assistant Professor of management of public health care,
the National Academy of Public Administration, the Office of the President of Ukraine

MAIN ISSUES OF STATE REGULATION EMPLOYMENT IN RESEARCH UKRAINIAN SCIENTISTS

У статті проаналізовано дисертаційні дослідження та наукові публікації українських науковців присвячені питанням державного регулювання зайнятості населення в Україні. Розкрито основні функції зайнятості (економічна, соціальна та соціально-економічна), чинники управління зайнятістю (законодавчо-правові, економічна, організаційні, соціальні) та критерії класифікації зайнятості. Розглянуто механізм державної політики зайнятості населення, який включає три блоки заходів: організаційний; блок, пов'язаний з регулювання ринку праці; блок, який включає соціально-економічні функції. Визначено роль державної політики зайнятості населення у формуванні ринкової економіки в Україні.

The paper analyzes the dissertation research and scientific publications Ukrainian scientists on public regulation of employment in Ukraine. The basic function of employment (economic, social and socio-economic) factors management employment (legislative, legal, economic, institutional, social) and classification criteria for employment. The mechanism of state employment policy, which includes three blocks of activities: organizing; block associated with the regulation of the labor market; block that includes socio-economic functions. The role of public policy in shaping the employment market economy in Ukraine.

Ключові слова: державне управління, державна політика, державне регулювання, зайнятість населення, ринок праці, безробіття.

Key words: public administration, public policy, government regulation, employment, labor market, unemployment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з головних соціально-економічних проблем сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки та важливою характеристикою конкурентоспроможності ринку праці є зайнятість населення. Зниження рівня зайнятості супроводжується скороченням купівельної спроможності населення, зменшенням кількості платників податків. Усе це суттєво впливає на соціально-трудові відносини, національний ринок праці, міграцію робочої сили та інші соціальні процеси, що призводить до зростання соціального напруження в державі.

Тому питання державного регулювання зайнятості населення є надзвичайно актуальним на сьогодні і потребує уваги з боку науковців і практиків для його вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми зайнятості населення, шляхи удосконалення державного регулювання та державної політики зайнятості розглядалися багатьма науковцями та практиками, зокрема: Н.О. Гаман [2], Т.П. Козарь [7], Л.М. Кравчук [8], В.А. Міненко [9], Н.Ю. Сіряченко [10], О.С. Таршина [11] та іншими. Поте сьогодні державна політика у сфері зайнятості не відповідає умовам нестабільності економічної та політичної ситуації, що вимагає подальших наукових досліджень та пошуку шляхів її удосконалення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз наукових досліджень та публікацій, присвячених питанням державного регулювання зайнятості населення в Україні, на основі яких встановити функції зайнятості, чинники управління нею, а також обґрунтувати напрями удосконалення державної політики зайнятості в сучасних умовах нестабільної економічної ситуації в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У ринкових умовах господарювання основним індикатором збалансованості ринку праці є зайнятість громадян. Робоча сила — це специфічний товар, при реалізації якого громадяни отримують певну винагороду — заробітну плату, або дохід від підприємницької діяльності, що дає їм можливість забезпечувати нормальний життєвий рівень собі та сім'ї, а також здійснювати певні заощадження (страхування) на випадок втрати працездатності, хвороби, втрати годувальника, старості тощо.

Відповідно до Закону України "Про зайнятість населення", зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб працездатного населення щодо створення сукупного продукту або національного доходу [4, ст. 1]. Як економічна категорія, зайнятість — це сукупність економічних, правових, соціальних, національних відносин, пов'язаних із забезпеченням пра-

цездатного населення країни робочими місцями та його участь у суспільно корисній праці, що приносить дохід. Співвідношення між кількістю працездатного населення і кількістю зайнятих, характеризує рівень використання трудових ресурсів у суспільстві та ситуацію на ринку робочої сили [3].

У свою чергу, безробіття — це соціально-економічне явище, пов'язане з перевищенням пропозиції робочої сили відносно попиту на неї, стан зайнятості частини економічно активного населення [4, ст.1]. У сукупності поняття "зайнятість" і "безробіття" є категоріями, які характеризують ступінь участі (неучасті) активної частини населення в процесі праці.

Зазвичай, зайнятість населення розуміють як діяльність громадян, пов'язану із задоволенням їхніх особистих і суспільних потреб, що приносить їм заробіток (дохід) і не суперечить чинному законодавству. Зайнятість перебуває у тісному взаємозв'язку з макроекономічною динамікою та є її відображенням. У будь-якій країні світу, особливо з ринковою економікою, зайнятість населення є центральною ланкою соціально-економічного розвитку суспільства. За рівнем зайнятості населення можна зробити оцінку загального рівня розвитку країни. Таким чином, макроекономічна динаміка та динаміка зайнятості взаємопов'язані, хоча і можуть мати різний вектор [6, с. 45].

Сьогодні в умовах політико-економічної кризи в Україні проблема зайнятості населення залишається надзвичайно гострою, тому і викликає зацікавленість науковців. За період із 2002 по 2014 рр. було підготовлено та успішно захищено більше 20 дисертаційних робіт у різних галузях науки, в яких досліджувалося питання зайнятості населення. Предметом дослідження були аспекти формування та функціонування механізмів державного регулювання ринку праці в умовах інтеграції України у світову економіку; теоретико-методологічні та прикладні аспекти державного регулювання ринку праці як важливого чинника стабілізації соціальної та економічної ситуації в Україні; удосконалення механізмів державного управління зайнятістю населення на національному та регіональному рівнях; механізми державного регулювання зовнішньої міграції робочої сили в Україні; організаційно-економічний механізм державного регулювання професійної зайнятості населення; державне регулювання довготривалого безробіття в Україні; державне управління зайнятістю молоді в контексті формування нових державно-суспільних відносин в Україні; сукупність правових норм що регулюють забезпечення зайнятості населення в умовах ринкової економіки.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що науковці розглядають термін "зайнятість" у широкому та вузькому значеннях. Зокрема Н.Ю. Сіряченко вважає, що у широкому розумінні зайнятість — це сукупність суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією фізичними особами, наділеними трудовою правосуб'єктністю, права на працю шляхом здійснення діяльності, пов'язаної з особистими й суспільними потребами, з метою матеріального задоволення й моральної самореалізації, які забезпечуються державою. У вузькому значенні зайнятість — це процес пошуку роботи особами, яким вона потрібна, що має кінцевим результатом офіційне працевлаштування всіма існуючими законними шляхами [10, с. 5—6].

Досліджуючи проблеми зайнятості Л.М. Кравчук визначає зайнятість, як складну, динамічну соціально-економічну систему відносин з приводу залучення населення до трудової діяльності, задоволення суспільних інтересів і водночас індивідуальних потреб кожного працівника, що приносить йому дохід в грошовій чи не грошовій формі. Регулювання зайнятості — це комплекс заходів правового, організаційного, економічного та соціального характеру, спрямованих на досягнення продуктивної зайнятості населення країни та її регіонів [8, с. 6].

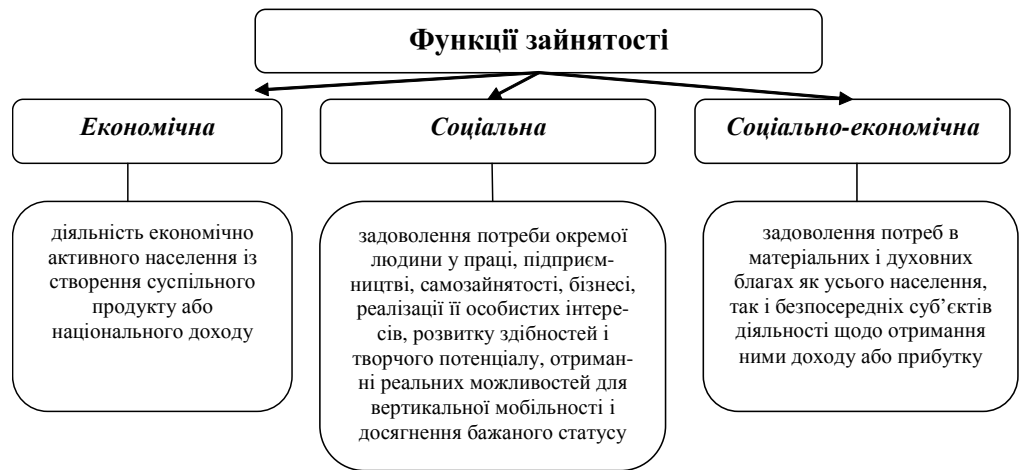

Рис. 1. Функції зайнятості населення

На думку Т.П. Козарь зайнятість населення є важливим показником використання людських ресурсів у виробничому процесі. Це твердження пов'язане з тим, що іманентною властивістю зайнятості є праця, яка, з одного боку, є об'єктивною потребою, а з другого — основною рушійною силою суспільного розвитку, на який держава повинна впливати [7, с. 4].

Таршина О.С. розглядає зайнятість населення як соціально-економічну категорію передусім з позицій виробництва і його умов, оскільки для цього необхідне поєднання дій працівника із засобами виробництва [11, с. 6]. На її думку, з позицій суспільного відтворення — зайнятість доцільно досліджувати як процес формування, розподілу та використання працівників, визначення умов і форм їх включення у суспільно корисну працю та забезпечення певних масштабів такого включення, що визначає рівень забезпеченості працездатного населення робочими місцями в системі суспільного поділу та кооперації праці, від якого залежить соціальна захищеність працюючих та реалізація їх конституційного права на працю; з позицій нагромадження — як процес створення нових робочих місць та засобів існування працівників; з позицій споживання — як реалізовану працевлаштуваність, внаслідок якої надані працівником послуги праці оплачуються; з позицій поділу праці — як засіб закріплення працівника за певною сферою трудової діяльності. Отже, автор розглядає відносини зайнятості населення з погляду суб'єктів цих відносин. Їх сукупність включає відносини між такими парами суб'єктів, як "роботодавець-працівник", "працівник-працівник", між працівниками у сфері самозайнятості, зайнятими і незайнятими тощо. Згадані відносини виявляються у формі конкуренції, суперництва, протистояння, співпраці, солідарності, підпорядкування і залежності від конкретної ситуації в економіці на ринку праці. Основою цих відносин на сьогодні в країнах з ринковою економікою став вплив держави, профспілок, інших суспільних організацій на сферу зайнятості.

Широке розуміння поняття зайнятості є певною сукупністю соціально-трудова відносин між людьми щодо забезпечення їх робочими місцями; формування, розподілу і перерозподілу трудових ресурсів; забезпечення розширеного відтворення робочої сили. Таке визначення охоплює великий комплекс проблем, за якими стоять структурна, інвестиційна, цінова, грошово-кредитна, кадрова, освітня, міграційна, демографічна, соціальна політика держави. Ця сукупність соціально-трудова відносин знаходить свій прояв у певних економічних категоріях, таких, наприклад, як індивідуальна або колективна трудова діяльність, процес самої праці, продуктивність праці, її умови, нормування, мобільність та професійна підготовка кадрів, доходи і заробітна плата тощо. Звідси випливає, що зведення проблеми зайнятості населення лише до відсутності безробітних є помилковим з точки зору державної політики. Саме такий підхід у подальшому породжує недооцінку активних заходів на ринку праці, негативні наслідки розвитку нерегламентованої та нелегальної зайнятості, безробіття, в тому числі і приховане, до відсутності якого були зведені проблеми зайнятості [1, с. 13].

Зайнятість населення, за якої пропозиція робочої сили повністю покривається попитом на робочу силу в суспіль-

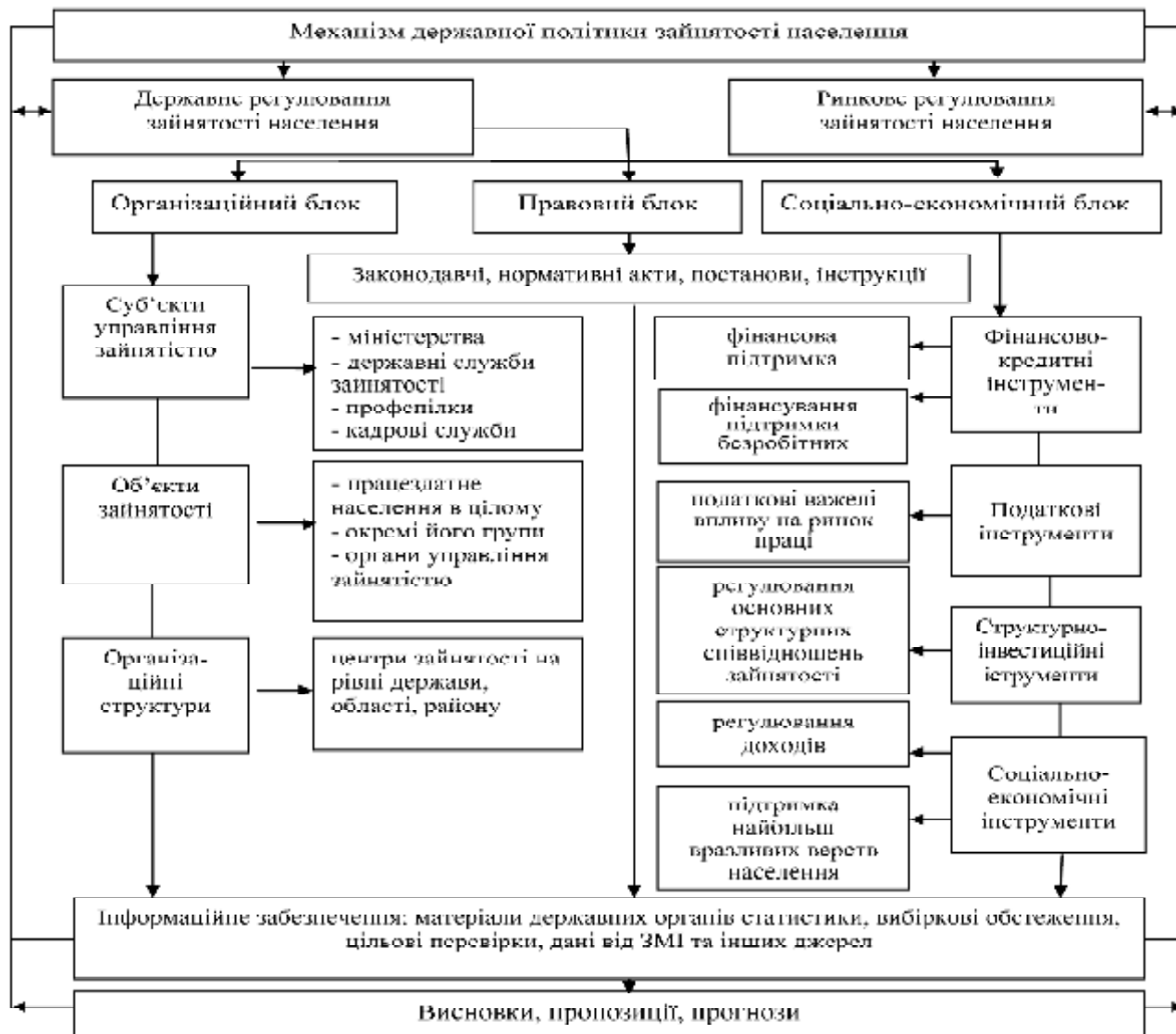

Рис. 2. Механізм державної політики зайнятості населення

Джерело: [2].

ному виробництві, тобто використання всіх трудових ресурсів називають повною зайнятістю населення [5, с. 81]. В макроекономічному розумінні повну зайнятість населення не можна плутати з повною зайнятістю окремої особи, що визначається ступенем індивідуального використання робочого часу: неповний або повний робочий день (тиждень). Повна зайнятість ніколи не може бути 100 відсотковою, тому що завжди існує певна кількість працездатних громадян працездатного віку (4–6%), які з різних причин не працюють або не бажають працювати. В Україні цей показник склав 11 % у 2000 році, 6,4 % у 2007 році та 7,7% у 2013 році. Навіть у радянські часи, коли потреба в працівниках була найбільшою, максимальна зайнятість населення України не перевищувала 97,6 % [1, с. 16].

Досліджуючи проблеми зайнятості Сіряченко Н.Ю. класифікує її за такими критеріями [10, с. 8]:

- 1) за змістовним наповненням (трудова, нетрудова і змішана);
- 2) за відповідністю вимогам законодавства (законна й незаконна);
- 3) за фактом укладення трудового договору (офіційна й неофіційна);
- 4) за графіком роботи працівника (повна, неповна, подвійна і зайнятість з гнучким графіком роботи);
- 5) за характером роботи (самозайнятість і зайнятість на підприємствах, в установах та організаціях різних форм власності).

Значною проблемою для суспільства є нелегальна зайнятість, яка переслідує мету приховати або заборонені види діяльності, або незаконне використання найманих праців-

ників та їх надмірну працю, при оплаті якої не здійснюється сплата податків та страхових внесків. Слід зазначити, що будь-які приховані явища й процеси (економічні, соціальні, політичні) є більш небезпечними, ніж ті, що протікають явно, оскільки здатні породжувати прямо протилежні, антагоністичні тенденції, створювати численні ризики і, за певних умов, трансформуватися у відкриті форми. Прихована зайнятість існує насамперед як неформальна зайнятість, тобто трудова діяльність, яка дозволена чинним законодавством, однак процедура її реєстрації не передбачена або обмежена, а результати (доходи) не враховуються офіційною статистикою (не декларуються) і не підлягають оподаткуванню, а також не здійснюється відрахування у фонди соціального страхування [12].

Однак негативних наслідків, які породжує нелегальна зайнятість значно більше. Для безпосередніх працівників нелегальна зайнятість є ризикованою, оскільки має нестабільний характер, не гарантує стабільності одержання доходів. Така зайнятість позбавляє найманих працівників соціальних прав, передбачених Конституцією України та Кодексом законів України про працю: права на допомогу з тимчасової непрацездатності, на оплачувану відпустку, на допомогу по безробіттю, пенсійне забезпечення тощо. Тому заходи щодо скорочення й обмеження нелегальної зайнятості повинні стати одним з пріоритетів державної стратегії економічної безпеки та політики зайнятості.

Слід зазначити, що політика зайнятості населення повинна носити комплексний характер і охоплювати заходи як суто економічного, так і адміністративного, соціально-психологічного та виховного характеру.

Рис. 3. Чинники управління зайнятістю в Україні

Загальновідомо, що здійснення державної політики у сфері зайнятості є конституційно закріпленим обов'язком держави щодо правового регулювання процесів праці й соціально-трудова відносин, встановлення соціальних гарантій зайнятості, оплати праці на рівні не нижчому прожиткового мінімуму, економічної підтримки соціально вразливих груп населення, яка спрямована на досягнення максимального можливого, ефективного й вільно вибраного виду зайнятості.

Зайнятість населення, як зазначає Н.О. Гаман, виконує дві функції: економічну та соціальну [2, с. 5].

Економічна функція зайнятості полягає у створенні передумов для задоволення особистих і суспільних потреб, реалізація якої залежить від можливостей суспільства, держави створювати економічно доцільні робочі місця, від повноти зайнятості працездатного населення на робочих місцях і ефективності використання як робочих місць, так і робочої сили. Соціальна функція зайнятості полягає в тому, що зайнятість сприяє розвитку людини і суспільства, і, навпаки, відсутність зайнятості стримує їх розвиток.

У свою чергу В.А. Міненко, досліджуючи дану проблему, визначає три функції зайнятості: економічна, соціальна та соціально-економічна [9] (рис. 1).

Досліджуючи механізм державної політики зайнятості населення Н.О. Гаман зазначає, що даний механізм повинен включати три основні блоки:

- перший, організаційний, блок регулювання охоплює діяльність суб'єктів управління зайнятістю, якими виступають державна служба зайнятості, профспілки і адміністрація фірм (кадрові служби);

- другий блок пов'язаний з регулюванням ринку праці: стимулювання мобільності робочої сили (географічної, галузевої, професійної); професійна підготовка, перепідготовка і консультативні послуги;

- третій блок включає соціально-економічні функції: прогнозування ситуації на ринку праці (на основі аудиту ринку праці); планування розвитку людських ресурсів; розширення форм співробітництва з роботодавцями; підбір робітників для реалізації економічних проектів; реалізація активних програм зайнятості, в тому числі адресованих найменш захищеним категоріям (молоді, інвалідам, самотнім або багатодітним батькам); участь у розробці і реалізації

політики зайнятості за тісного співробітництва з представниками роботодавців та найманих робітників (рис. 2).

Дослідження наукових джерел показали, що науковці виділяють такі чинники управління зайнятістю в Україні: законодавчо-правові, економічні, організаційні та соціальні [11, с. 11] (рис. 3).

Державне регулювання зайнятості населення здійснюється в межах державного регулювання ринку праці, що передбачає насамперед підтримку його ефективного функціонування шляхом створення необхідних умов для досягнення збалансованості та рівноваги його елементів — попиту та пропозиції, ціни робочої сили, а також узгодженості ринку праці з іншими ринковими структурами. Виходячи з цього, Т.П.Козарь розглядає державне регулювання повної зайнятості населення як сукупність заходів прямого та непрямого впливу на ринок праці, які забезпечують досягнення найбільш повної, ефективної та раціональної зайнятості працездатного населення й підтримку необхідного рівня професійної підготовки та кваліфікації працівників [7, с. 5].

Державне регулювання зайнятості, як правило, здійснюється за трьома основними напрямками: стимулювання формування гнучкого ринку праці; пасивні заходи впливу на ринок праці (пасивна політика зайнятості); сприяння в працевлаштуванні незайнятого населення й надання допомоги в професійній підготовці та перепідготовці (активна політика зайнятості).

Пряме регулювання зайнятості населення передбачає розробку й впровадження програм виробничого навчання й перепідготовки кадрів; заходи щодо раціонального регіонального розміщення робочої сили; регламентація робочого часу; регулювання міжрегіональної й міжнародної міграції робочої сили; програми зайнятості молоді, інвалідів, людей похилого віку; колективно-договірна система наймання робочої сили; встановлення розмірів заробітної плати й своєчасної її виплати.

Непряме регулювання зайнятості населення здійснюється через зміну умов господарювання шляхом податкової, кредитно-грошової, амортизаційної й бюджетної політики, використання єдиної системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення для всіх громадян, що створює однакові стартові умови на ринку праці. Залежно від впливу на певні сторони ринку праці державна політика

зайнятості повинна бути спрямована на регулювання попиту та пропозицію робочої сили, заробітної плати, що проявляється через визначення кількісних та якісних параметрів ринку праці, розрахунок мінімальної та середньої по регіону, галузі заробітної плати.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі проведеного дослідження основних питань державного регулювання зайнятості в дослідженнях українських науковців встановлено, що впродовж останніх років значну зацікавленість в українських дослідників викликають питання державного регулювання зайнятості населення в Україні. Значна частина успішно захищених продовж 2002—2014 років дисертаційних робіт з даної тематики здійснена не тільки науковцями з державного управління, але й фахівцями з соціології, економіки, права, що підкреслює актуальність, вагомість та міжгалузевий підхід до досліджуваної проблеми.

Встановлено, що зайнятість населення є найважливішою характеристикою ринку праці, а забезпечення ефективної зайнятості населення є особливо актуальним в умовах політичної та економічної нестабільності, що спостерігається сьогодні в Україні.

Розглянуто функції зайнятості населення та виявлено, що одні науковці виділяють дві функції (економічна та соціальна), інші ж виділяють три (економічна, соціальна, соціально-економічна). Однак не дивлячись на цю розбіжність, кожна із функцій спрямована на задоволення потреб кожної людини, розвитку її здібностей та задоволення матеріальних і духовних потреб.

Досліджено основні чинники управління зайнятістю: законодавчо-правові, економічні, організаційні, соціальні та встановлено, що вони є взаємопов'язаними та доповнюють один одного. Тому прийняття будь-якого управлінського рішення у сфері зайнятості та його ефективна реалізація на державному чи місцевому рівнях можлива тільки у комплексному використанні цих чинників.

Встановлено та обгрунтовано основні напрями удосконалення державної політики зайнятості в сучасних умовах нестабільної економічної ситуації в Україні, серед яких ми вбачаємо поєднання економічної політики з політикою зайнятості, що сприятиме розвитку нових і збереженню існуючих робочих місць; розробку та здійснення заходів, спрямованих на реалізацію довготермінової державної політики щодо розвитку трудового потенціалу, які полягають у забезпеченні суб'єктів ринку праці повною та оперативною інформацією про вакантні робочі місця; застосування певних заходів щодо стимулювання та активізації безробітних.

Перспективними напрями подальших наукових досліджень в окресленій проблемі слід вважати вивчення міжнародного досвіду щодо регулювання зайнятості населення та можливості його використання в українських реаліях.

Література:

1. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості: навч. посібник / Васильченко В.С. — К.: КНЕУ, 2003. — 252 с.
2. Гаман Н. О. Пріоритети та інструментарій державної політики зайнятості населення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. н. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Н.О. Гаман // Академія муніципального управління. — К., 2010. — 20 с.
3. Григорук А.А. Посібник економічної теорії [Політекономічний аспект] / За ред. А.А. Григорука, М.С. Палюха, П.М. Литвина, Т.Д. Літвінової. — Тернопіль, 2002. — 304 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tnpu.edu.ua/kurs/301/181.htm>
4. Закон України "Про зайнятість населення" від 5 липня 2012 року № 5067-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
5. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Под ред. Г.Г. Меликьяна, Р.П. Колосовой — М.: Изд-во ЧЕРО, МГУ, 1996. — 623 с.
6. Злупко С.М., Томарський Т.Б. Україна та Ізраїль: зайнятість і соціальний захист населення. — Львів. — 1999. — 138 с.
7. Козарь Т. П. Державне регулювання зайнятості населення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. н. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Т. П. Козарь / Гуманітарний університет "Запорізький інститут державного та муніципального управління". — Запоріжжя, 2007. — 20 с.

8. Кравчук Л.М. Особливості регулювання зайнятості населення в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. е. н.: спец. 08.00.07 — демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Л.М. Кравчук / Національна академія наук України Інститут регіональних досліджень. — Запоріжжя, 2007. — 20 с.

9. Міненко В.Л. Державна політика забезпечення продуктивної зайнятості населення регіону шляхом розвитку підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. н. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В.Л. Міненко / Харківський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. — Харків, 2004. — 20 с.

10. Сіряченко Н.Ю. Правове регулювання зайнятості в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. юрид. н.: спец. 12.00.05 — трудове право; право соціального забезпечення / Н.Ю. Сіряченко / Східноукраїнський Національний університет імені Володимира Даля. — Луганськ, 2010. — 20 с.

11. Таршина О.С. Формування механізмів державного управління зайнятістю в умовах інноваційного типу розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. н. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / О.С. Таршина / Національна академія державного управління при Президентові України. — К., 2007. — 20 с.

12. Шевчук Л.С. Тіньова зайнятість як загроза економічної безпеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/27704.doc.htm

References:

1. Vasil'chenko, V.S. (2003), *Derzhavne rehulivannia zajniatosti* [Government regulation of employment], Tutorial, Kyiv, Ukraine.
2. Gaman, N.O. (2010), "Priorities and instruments of state policy of employment in Ukraine", Thesis for the degree of Candidate of Sciences Public Administration, Mechanisms of control, Academy of Municipal Management, Kyiv, Ukraine.
3. Grygoruk, A.A. (2002), "Handbook of Economic Theory (Political economy aspect)", Ternopil National Pedagogical University, [Online], available at: <http://www.tnpu.edu.ua/kurs/301/181.htm>
4. The Law of Ukraine, "Employment on July 5, 2012 № 5067-VI", [Online], available at: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Melikyan, G.G. and Kolosovoy, R.P. (1996), *Ekonomika truda i sotsial'no-trudovyye otnosheniya*, [Labor Economics and Labor Relations], CHERO, Moscow, Russia.
6. Zlupko, S.M. and Tomarskiy, T.B. (1999), *Ukraina ta Izrail': zajniatist' i sotsial'nyj zakhyst naselennia*, [Ukraine and Israel, employment and social protection], Lviv Ukraine.
7. Kozar, T.P. (2007), "Government regulation of employment in Ukraine", Thesis for the degree of Candidate of Sciences Public Administration, Mechanisms of control, University "Zaporizhia Institute of State and Municipal Management", Zaporozhye, Ukraine.
8. Kravchuk, L.M. (2007), "Features of the regulation of employment in the region", Thesis for degree of Candidate of Economic Sciences, Demography, labor economics, social economics and politics, National Academy of Sciences of Ukraine Institute of Regional Studies, Zaporozhye, Ukraine.
9. Minenko, V.L. (2004), "Government policy to ensure productive employment in the region through the development of business", Thesis for the degree of Candidate of Sciences Public Administration, Mechanisms of control, Kharkiv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.
10. Siryachenko, N.U. (2010), "Legal regulation of employment in a market economy", Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences, Labor Law; Social Security Law, East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl, Lugansk, Ukraine.
11. Tarshyna, O.S. (2007), "Formation mechanisms of public administration employment in terms of innovative type of economic development", Thesis for the degree of Candidate of Sciences Public Administration, Mechanisms of control, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
12. Shevchuk, L.S. (2008), "Shadow employment as a threat to economic security", [Online], available at: http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/27704.doc.htm

Стаття надійшла до редакції 30.05.2014 р.

УДК 614.84

М. В. Андрієнко,
кандидат історичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

М. Andiyenko,
Candidate of History Sciences

THE ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE SPHERE OF FIRE SAFETY IN UKRAINE DURING THE SOVIET PERIOD

У статті досліджено особливості становлення та розвитку державного управління сферою пожежної безпеки в Україні в радянський період. У результаті автори виділили такі його особливості: єдина економічна система, основу якої складала соціалістична власність у формі, в основному, державної власності; централізована державна політика у сфері пожежної безпеки, яка була орієнтована на довгу перспективу і забезпечувалася необхідними фінансовими і матеріально-технічними засобами; існування жорсткої вертикалі державного управління сферою пожежної безпеки з інформаційним зворотнім зв'язком; наявність спеціалізованих органів управління в рамках сфери пожежної безпеки; реалізація не тільки функцій регулювання, а також і функцій організації та координації діяльності всіх юридичних і фізичних осіб у державі з питань функціонування сфери пожежної безпеки.

The article investigates the aspects of establishment and development of the public administration in the field of fire safety in Ukraine during the Soviet era. The authors outlined the aspects thereof as follows: the unified economic system, based on social ownership as the government property mainly; the centralized state policy in the field of fire safety, targeted at the long-term outlook and fostered with all necessary finances, supplies and facilities; presence of the stiff chain of public administration in the field of fire safety with information feedback; presence of the specialized control agencies within the field of fire safety; implementation of regulatory function, as well as organization and coordination of all legal and natural persons' activities in the state relating to operation of the fire safety domain.

Ключові слова: пожежна безпека, сфера пожежної безпеки, державне управління, історія, радянський період.

Key words: fire safety, field of fire safety, public administration, history, soviet period.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питаннями дослідження розвитку окремих питань державного управління сферою пожежної безпеки в радянський період займалися такі відомі радянські та українські фахівці, як: М.В. Алексєєв, В.М. Андрієнко, М.М. Брушлінський, С.Г. Голубєв, В.А. Доманський, О.Г. Єлагін, Б.Є. Касимов, І.М. Кімстач, В.В. Ліпінський, А.К. Мікєєв, В.Я. М'яло, В.С. Нехаєв, О.І. Полтанов, С. Попович, А.П. Рожков, П.С. Савельєв, М.А. Серцов, Г.В. Смирнов, А.Г. Томіленко, М.Г. Шувалов, Я.Я. Щербина та ін. При цьому дослідження особливостей становлення та розвитку державного управління сферою пожежної безпеки в Україні в радянський період були висвітлені частково чи викладалися у більш загальному вигляді тільки в площині сфери пожежної безпеки Радянського Союзу.

МЕТА СТАТТІ

Розкрити особливості становлення та розвитку державного управління сферою пожежної безпеки в Україні в радянський період.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За часи Радянського Союзу здійснювалася централізована державна політика у сфері пожежної безпеки (далі — ПБ), яка була орієнтована на довгу перспективу розвитку країни та планово забезпечувалася необхідними фінансовими і матеріально-технічними ресурсами.

Першим законодавчим актом у сфері ПБ вважається декрет від 17.04.1918 р. "Про організацію державних заходів боротьби з вогнем". У ньому були викладені організаційні засади радянської пожежної охорони, поставлені завдання забезпечення пожежної безпеки в державі, передбачені створення та розвиток професійних організацій і добровільних пожежних формувань, залучення широких кіл громадскості до справи попередження та гасіння пожеж, підготовка кадрів, розгортання відповідних науково-дослідних робіт тощо. Особливістю зазначеного декрету стало створення Пожежної Ради, до складу якої входила значна кількість посадових осіб державних і громадських організацій, які представляли інтереси пожежної охорони та були здатні вирішувати поставлені завдання.

Наприкінці 1918 р. була створена Вища рада народного господарства (далі — ВРНГ). Керівництво пожежною спра-

вою було передане до її ведення та покладене на пожежно-страховий відділ ВРНГ. Разом з тим така ситуація тривала не досить довго. Майже у середині липня 1920 р. вишла постановою Ради народних комісарів РРФСР "Про зосередження пожежної справи в Народному комісаріаті внутрішніх справ". Пожежна справа при цьому була передана у ведення Головного управління комунального господарства Народного комісаріату внутрішніх справ (далі — НКВС), у якому був створений Центральний пожежний відділ з міжвідомчою пожежною Радою при ньому.

30 липня 1920 р. відбулося засідання Ради народних комісарів (далі — РНК) України, на якому була прийнята постановою про запровадження на території республіки Декрету РРФСР від 21.07.1920 р. про зосередження пожежної справи у НКВС.

У липні 1919 р. була прийнята вкрай необхідна урядова постановою "Про боротьбу з лісовими пожежами". За період 1917—1923 рр. радянський уряд з питань охорони лісів від пожеж прийняв 10 нормативних актів.

Розуміючи негативні наслідки від великих втрат від пожеж і незважаючи навіть на важкі часи громадянської війни, у травні 1921 р. видано постанову Ради праці та оборони "Про боротьбу щодо збереження пожежних об'єктів і підтримання їх у постійній бойовій готовності", що дозволило не тільки зберегти пожежні об'єкти, але і забезпечити належне функціонування пожежних команд в умовах війни.

У 1921 р. для проведення оперативних заходів по боротьбі з пожежами при НКВС була створена комісія в складі представників Народного комісаріату праці, ВНК і НКВС. Аналогічні комісії були створені при пожежних відділах губернських і повітових виконавчих комітетах з обов'язковим залученням з правом дорадчого голосу всіх зацікавлених відомств. Постанови цих пожежних комісій були обов'язковими для всіх відомств, установ і підприємств [1, с. 87].

Усе це є наочним підтвердженням того, що навіть у перших правових актах молодого держави значна увага приділялася підвищенню організуючої ролі держави в забезпеченні пожежної безпеки. Разом з тим, у перші роки радянської влади профілактичні заходи, що здійснювалися тільки силами професійної пожежної охорони, мали, в основному, характер окремих цільових операцій. Постійного органу надзору в країні не було створено.

З метою підвищення відповідальності посадових осіб за вирішення питань забезпечення збереження народного надбання від вогню РНК СРСР у квітні 1927 р. прийняла постанову, в якій відповідальність за протипожежний стан об'єктів була покладена на їх керівників. У цьому ж році було прийнято рішення про створення спеціального наглядового органу — Державного пожежного нагляду (далі — ДПН). Його функції були покладені на апарати та підрозділи пожежної охорони НКВС союзних республік. На кінець 1927 р. у радянській країні фактично склалася єдина система Держпожежнагляду. Перше Положення про Державний пожежний нагляд було затверджене 18.07.1927 р.

Після 1934 р. у складі НКВС було створено Головне управління пожежної охорони з периферійними апаратами. На них покладалося керівництво пожежною службою, проведення заходів пожежної профілактики в народному господарстві.

Важливим кроком у пожежній справі після громадянської війни слід вважати розвиток пожежної техніки та пожежного обладнання. У 1924 р. Московський завод АМО почав випускати вітчизняні вантажні автомобілі, на шасі яких обладувалися пожежні машини — АМО-ф-15. У 1925 р. Ленінградський гідромеханічний завод випустив партію пожежних автомобілів. Виробництво машин і апаратів пожежогасіння до початку 1926 р. було розширено та таким чином удосконалено, що їх імпортування із-за кордону майже повністю припинилося [2, с. 11].

Проводячи історичний аналіз, можна вважати, що створення єдиного для всієї країни органу Державного пожежного нагляду завершилося в 1936 р. з прийняттям постанови ЦВК і СНК СРСР № 52/654, якою було затверджено "Положення про Державний пожежний нагляд і міську пожежну охорону", а також визначені функції та прав Головного управління пожежної охорони (далі — ГУПО) НКВС СРСР і його місцевих органів у союзних і автономних республіках, краях та областях. Органам ДПН згідно з Положенням надавалося право огляду усіх будівель, споруджень, приміщень на підприємствах, в установах та організаціях, а також приміщень, що належали громадянам на правах приватної власності.

Важливим державним актом у сфері технічної політики пожежної охорони вважається видання в 1939 р. загальносоюзного стандарту — ОСТ-90015-39 "Загальносоюзні протипожежні норми будівельного проектування", який регламентував вимоги ПБ у будівництві. Цим стандартом були закладені підвалини процесу видання нормативних документів стосовно галузей народного господарства.

Значну увагу з боку радянської держави приділялося кадровій політиці в сфері ПБ. У період 1930—1940 рр. були створено низку нових пожежно-технічних закладів: у 1932 р. — Уральський, Сибірський, Івановський, Запорізький, Ростовський і Харківський пожежні технікуми; у 1933 р. — факультет інженерів протипожежної оборони при Ленінградському інституті інженерів комунального господарства. У 30-ті роки були також відкриті багаточисельні курси підвищення кваліфікації практичних робітників, а також розгорнута широка мережа спеціалізованих учбових загонів [3].

Велика увага приділялася розвитку добровільних пожежних дружин (далі — ДПД). У постанові СНК СРСР "Про посилення пожежної охорони у великих містах" (1938) було посилене завдання повсюдній організації на промислових підприємствах ДПД. У "Положенні про пожежну охорону сільських населених пунктів", затверджене постановою СНК СРСР у 1939 р., були викладені конкретні принципи організації сільських ДПД, їх завдання та обов'язки.

Практика державного будівництва не тільки сприяла удосконаленню форм і методів роботи пожежної охорони, її технічній оснащеності та підвищенню бойової підготовки особового складу, але і поставила низку проблем науково-дослідного характеру. Так виникла потреба у створенні спеціальної науково-дослідної установи пожежної охорони. У 1929 р. при Центральному пожежному відділі був заснований Науково-технічний комітет, а в 1931 р. організована пожежно-випробувальна лабораторія, яка потім була перейменована в Центральну науково-дослідну лабораторію. На базі цієї лабораторії у 1937 р. був створений Центральний науково-дослідний інститут протипожежної оборони (ЦНДІПО), перейменований у наступному у Всесоюзний науково-дослідний інститут протипожежної оборони (ВНДІПО) МВС СРСР, який став головним інститутом Радянського Союзу в цій галузі.

У післявоєнний період, що розпочався після закінчення Великої Вітчизняної війни, пожежна охорона та справа забезпечення ПБ різноманітних об'єктів отримали свій подальший розвиток. На той час пожежна охорона міст та інших населених пунктів і об'єктів народного господарства поділялася на воєнізовану та професійну пожежну охорону МВС. На деяких об'єктах народного господарства створювалася окрема пожежна охорона міністерств і відомств. У 50—60-ті роки обидва види пожежної охорони продовжували удосконалюватися: покращувалася організаційно-штатна структура підрозділів професійної пожежної охорони, підготовка фахівців, розвивалася матеріально-технічна база, посилювалася відповідальність управлінь і відділів пожежної охорони, інспекцій ДПН.

У 1951 р. Державним комітетом у справах будівництва були затверджені "Протипожежні норми будівельного проектування промислових підприємств і населених місць", а з 1962 р. у країні почали діяти Єдині будівельні норми та правила (БНіП), до яких були включені також і основні нормативи, які відносилися до забезпечення пожежної безпеки населених місць, промислових підприємств, житлових і громадських будівель.

Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР № 359 від 2.03.1954 р. на промислових підприємствах, будівництвах, заводах, складах, у радгоспах і на інших об'єктах, незалежно від наявності на них професійної пожежної охорони, організувалися ДПД. Постанова позитивно вплинула на підтримку протипожежного режиму на підприємствах у підтримці в готовності первинних засобів пожежогасіння, а на випадок виникнення пожежі — його гасіння, до прибуття професійної пожежної команди, силами добровільних пожежних дружин.

У 1957 р. знову відкрився факультет інженерів протипожежної техніки та безпеки (при Вищій школі МВС СРСР), який залишався тривалий час єдиним, а з відкриттям інших вузів перетворився на провідну освітню установу країни по підготовці інженерних кадрів для пожежної охорони. Нестача кваліфікованих фахівців у перші післявоєнні роки особливо відчувалася в сфері ПБ.

У 1959—1962 рр. по всій країні була організована та проведена широка профілактична робота, яка була підпорядкована лише одному завданню — створенню таких умов, що виключали би будь-яку можливість виникнення пожеж і загорянь у місцях масового перебування людей.

З метою зміцнення протипожежної та загальної охорони в колгоспах республіки Рада Міністрів своєю постановою від 2.10.1962 р. № 1188 затвердила "Положення про пожежно-сторожову охорону колгоспів в Українській РСР". Відповідальність за організацію пожежної та загальної охорони в сільських населених пунктах була покладена на виконкомі сільських і селищних Рад депутатів трудящих. Ця постанова Ради Міністрів сприяла створенню в колгоспах республіки організованої, добре підготовленої та оснащеної пожежної охорони з пожежними автомобілями та мотопомпами, міцними будівлями пожежних депо тощо.

ГУПО МВС СРСР у 1968 році випустило низку нормативних документів: "Настанова по протипожежній службі цивільної оборони", "Програма підготовки особового складу частин пожежної охорони", "Організаційно-методичні вказівки по підготовці особового складу пожежних частин", "Настанова по організації профілактичної роботи на об'єктах, що охоронялися ВПО та ППО МОГП".

У 1970-х роках ГУПО МВС СРСР видало низку важливих керівних документів у сфері ПБ, що регламентували організацію служби та пожежогасіння: "Устав служби пожежної охорони МВС СРСР", "Настанова по газо-димозахисній службі в пожежній охороні МВС СРСР", "Бойовий Устав пожежної охорони МВС СРСР", "Положення про професійну пожежну охорону МВС СРСР".

Ще однією значною подією на підставі наказу МВС СРСР від березня 1972 р. стало створення в столицях республік, у крайових та обласних центрах країни пожежно-технічних виставок, які знайомили населення з мірами особистої та колективної пожежної безпеки, популяризували пожежну справу, поширювали пожежно-технічні знання, інформували про досягнення науки, техніки і передового досвіду в сфері ПБ. Наказом МВС України у 1988 р. "Пожежно-технічні виставки" були перетворені в "Пожежно-технічні центри з передового досвіду пожежної охорони та поширення пожежно-технічних знань".

У 1974 р. МВС УРСР затвердило настанову з організації та проведення нормативно-технічної роботи в органах ДПН МВС УРСР.

Через майже шість десятиліть 15.07.1977 р. Радою Міністрів СРСР була прийнята спеціальна постанова "Про міри з підвищення пожежної безпеки в населених пунктах і на об'єктах народного господарства", в якій зверталася увага Рад Міністрів союзних та автономних республік, виконкомів Рад народних депутатів, керівників міністерств, відомств, промислових підприємств, організацій, установ колгоспів і радгоспів на те, що забезпечення протипожежного захисту міст та інших населених пунктів, а також об'єктів народного господарства є найважливішим державним завданням і що вони несуть відповідальність за виконання цього завдання.

Загальному підвищенню ролі ДПН у справі забезпечення пожежної безпеки сприяли постанови Ради Міністрів СРСР 1977 і 1986 рр., якими були прийняті нові, що відповідали новим умовам господарської діяльності, Положення про Державний пожежний нагляд у СРСР. Поряд з підвищенням відповідальності органів ДПН за управлінські рішення, їм надавалися більш широкі права при здійсненні контролю за виконанням встановлених правил ПБ у процесі експлуатації об'єктів.

У 1980-х роках ГУПО МВС СРСР випустило низку рекомендацій, наказів, настанов, методичних вказівок у сфері пожежної безпеки щодо покращення організації служби та пожежогасіння: "Рекомендації по гасінню пожеж на відкритих складах лісопиломатеріалів", "Настанова по газо-димозахисній службі в пожежній охороні МВС СРСР", "Вказівки по тактичній підготовці керівного складу пожежної охорони МВС СРСР", "Методичні вказівки по організації та проведенню занять з особовим складом газо-димозахисної служби пожежної охорони МВС СРСР".

Склалися також і сприятливі умови для впровадження в практичну діяльність пожежної охорони наукових розробок і нової техніки з урахуванням рівня зарубіжних досягнень. Реалізація нових досягнень науково-технічного прогресу в сфері ПБ призвело до активізації процесу впровадження засобів автоматизації та зв'язку. Так, у 1986 р. МВС СРСР на підставі постанови Ради Міністрів СРСР зобов'язало Головні управління пожежної охорони, управління пожежної охорони республік, країв і областей створити на базі центральних пунктів пожежного зв'язку обласних управлінь (відділів) пожежної охорони комплекси автоматизованої системи зв'язку та оперативного управління пожежної охорони [4, с. 22—23].

Радянська держава приділяла значну увагу процесу постійного удосконалення та розвитку пожежної техніки. З розвитком радянського автомобілебудування створювалися сучасні для того часу пожежні автомобілі різного призначення (наприклад, для гасіння пожеж на аеродромах, на лісобіржах, крупних складах нафтопродуктів). Розроблялися пінногенератори багатократної піни, автомеханічні дробини, пожежні мотопомпи тощо.

Дослідження особливостей державного управління сферою ПБ за часи СРСР показує, що загальне керівництво по забезпеченню ПБ здійснювала Рада Міністрів СРСР, у союзній республіці — Рада Міністрів союзної республіки, в автономній республіці — Рада міністрів автономної республіки, у краї, області, автономній області, автономному округу, місті, районі, селищі, сільському населеному пункті — відповідні Ради народних депутатів, у галузях народного господарства — керівники міністерств, відомств, об'єднань, підприємств, організацій та установ, у колгоспі, радгоспі та інші кооперативні організації — їх керівники. Протипожежною службою в країні безпосередньо керували МВС СРСР та республіканські МВС.

Державний пожежний нагляд у СРСР здійснювався ГУПО МВС СРСР, управліннями (відділами) пожежної охорони МВС союзних та автономних республік і управліннями внутрішніх справ виконавчих комітетів крайових, обласних, міських Рад народних депутатів, інспекціями (відділеннями, відділами) Державного пожежного нагляду відділів внутрішніх справ виконавчих комітетів окружних, міських, районних Рад народних депутатів, пожежними частинами міст, селищ міського типу та районних центрів.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи радянський період існування та розвитку сфери ПБ, можна виділити такі його особливості: єдина економічна система, основу якої складала соціалістична власність у формі, в основному, державної власності; централізована державна політика у сфері ПБ, яка була вмотивована на довгу перспективу і забезпечувалася необхідними фінансовими і матеріально-технічними засобами; існування жорсткої вертикалі державного управління сферою ПБ із інформаційним зворотнім зв'язком; наявність спеціалізованих органів управління в рамках сфери ПБ; реалізація не тільки функцій регулювання, а і функцій організації та координації діяльності всіх юридичних і фізичних осіб у державі з питань функціонування сфери ПБ.

Література.

1. Касымов Б.Э. Организация управления пожарной охраной: Административно-правовые вопросы / Б.Э. Касымов. — М.: Стройиздат, 1982. — 183 с.
2. Шувалов М. Г. Основы пожарного дела / М.Г. Шувалов. — М.: Стройиздат, 1983. — 400 с.
3. Див. наприклад: Ключ П.П. Кузница огнеборцев. Очерк истории Харьк. ин-та противопожарной безопасности. К 70-летию со дня основания / П.П. Ключ, В.Г. Палех, В.П. Пустомельник; Под ред. В.Г. Палуха. — Х.: Фолио, 1998. — 273 с.
4. Советская пожарная охрана / Сост. Т.Д. Ворошилова, В.Т. Потемкин. — М., 1988. — 352 с.
5. Системный анализ и проблемы пожарной безопасности народного хозяйства / [Н.Н. Брушлинский, В.В. Кафидов, В.И. Козлачков и др.]; под ред. Н.Н. Брушлинского. — М.: Стройиздат, 1988. — 413 с.

References:

1. Kasymov, B. Ye. (1982), Organizacija upravljenja požarnoj ohranoj: Administrativno-pravovye voprosy [Organization of management for fire protection: Administrative and legal questions] Strojizdat, Moscow, Russia.
2. Shuvalov, M. G. (1983), Osnovy požarnogo dela [Basics of fire science], Strojizdat, Moscow, Russia.
3. Kljus, P.P. Paleh, V.G. and Pustomel'nik, V.P. (1998), Kuznica ogneborcev. Oчерk istorii Har'k. in-ta protivopozharnoj bezopasnosti. K 70-letiju so dnja osnovanija [Forge firefighters. Essay on the history of Kharkiv. Inst fire safety. On the 70th anniversary of the foundation] Folio, Har'kov, Ukraine.
4. Voroshilova, T.D. and Potemkin, V.T. (1988), Sovetskaja požarnaja ohrana [Soviet fire protection], Moscow, Russia.
5. Brushlinskij, N.N. Kafidov, V.V. and Kozlachkov, V.I. (1988), Sistemnyj analiz i problemy požarnoj bezopasnosti narodnogo hozjajstva [System analysis and fire safety problems of the economy], Strojizdat, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2014 р.

*В. В. Олійник,
к. пед. н., докторант, ДВНЗ "Університет менеджменту освіти"*

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

*V. Oleinik,
Ph.D. in education, doctoral, University Education Management*

IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM STATE REGULATION OF POSTGRADUATE EDUCATION IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

У статті удосконалено структуру організаційно-економічного механізму державного управління післядипломною освітою та розроблено заходи щодо поліпшення ефективності її функціонування. Доведено, що на стан сучасного організаційно-економічного механізму державного управління післядипломною освітою впливає не тільки сформований тип моделі освіти, але також і умови її трансформації, що викликані зміною моделі соціально-економічного розвитку.

The paper improved the structure of the organizational and economic mechanism of state management of postgraduate education and developed measures to improve the efficiency of its operation. It is proved that the state of modern organizational and economic mechanism of governance postgraduate education affects not only formed type model of education, but also the conditions of its transformation, caused by changes in patterns of social and economic development.

Ключові слова: державне управління, організаційно-економічний механізм, післядипломна освіта, соціально-економічний розвиток, трансформація.

Key words: public administration, organizational and economic mechanism, postgraduate education, social and economic development, transformation.

ВСТУП

Важливість післядипломної освіти на багато разів зростає в період зміни суспільного ладу в країні, коли від кваліфікованих рішень залежить ефективність глобальних економічних процесів. Нові державно-політичні й соціально-економічні умови існування українського суспільства обумовили необхідність створення й застосування різних підходів до державного управління післядипломною освітою. У першу чергу це пов'язано зі зміною структури фінансових потоків і виникненням нових джерел фінансування професійної освіти.

Таке поняття, як "організаційно-економічний механізм державного управління післядипломною освітою" так само, як і взяті окремо поняття організаційний механізм управління післядипломною освітою або "економічний механізм управління післядипломною освітою", представляють наукову абстракцію, оскільки в дійсності подібні процеси регулюються безліччю більш конкретних механізмів. Тим не менш, застосування розглянутої категорії до наявної сьогодні трансформації сфери післядипломної освіти виправдовується можливістю представити процес, що визначає майбутню долю України, як деяку цілісність, що охоплює як управлінський вплив державної влади, так і спонтанні дії різних суб'єктів економічних відносин, що реалізуються в сфері вищої освіти.

Актуальність сказаного вище в даний час для України збільшилася в багато разів. Не можна сказати, що українське суспільство в умовах перебудови державних і суспільних формацій враховувало це повною мірою. Захоплення в останньому десятилітті минулого століття

соціально-економічними перетвореннями на основі зміни форми власності і переходу на ринкові відносини без урахування неминучих витрат в таких сферах, як освіта, вимагаючи державної уваги в організаційному і економічному плані, привело до помітної втрати завойованих раніше позицій, до різкого зниження рівня освіти.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Визначити основні напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму державного управління післядипломною освітою.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема дослідження механізму функціонування післядипломної освіти важлива з огляду на нагальну необхідність створення ефективною моделі державного управління галуззю. Вказана модель має базуватись на вивченні та використанні економічних законів сучасного розвитку суспільства, а також вирішенні проблем організації та функціонування системи післядипломної освіти в умовах динамічних змін на ринку праці в сьогоденному глобалізованому суспільстві [1]. Механізм функціонування післядипломної освіти не може бути дискретним, він має охоплювати всю систему освіти і пронизувати всі галузі економіки, і водночас мати свої специфічні особливості. Системі післядипломної освіти, так само, як і кожній господарській системі, притаманна своя внутрішня структура. Відповідно структуру механізму функціонування системи післядипломної освіти можна систематизувати за напрямками законодав-

чого, економічного та організаційного забезпечення діяльності системи післядипломної освіти. Впровадження механізму відбувається через сукупність форм, методів і важелів управління системою післядипломної освіти [2].

Державне регулювання створює середовище функціонування, в якому працюють заклади післядипломної освіти, при цьому результат діяльності залежить від гнучкості та їх здатності адаптуватись до змін. Законодавче забезпечення встановлює загальний правовий режим функціонування системи післядипломної освіти в цілому, її окремих закладів та підрозділів [4; 5].

Економічні важелі спрямовані на ефективне функціонування системи післядипломної освіти, вони реалізуються через відносини закладів освіти з бюджетом за допомогою системи податків, пільг, бюджетних асигнувань, ціноутворення, маркетингової політики, а також через встановлення умов і правил діяльності закладів освіти як суб'єктів господарювання [3].

Організаційні важелі передбачають створення ефективно функціонуючої системи закладів післядипломної освіти, управління системою через впровадження інформаційного забезпечення та удосконалення основних функцій управління післядипломною освітою, сприяння організації науково-прикладних досліджень, забезпечення гнучкості структури в процесі функціонування системи післядипломної освіти.

Вимагає особливої уваги в процесі функціонування організаційно-економічного механізму післядипломної освіти впровадження основних принципів державної політики в сферу її діяльності. Принципи державної політики реалізуються шляхом доступності до удосконалення попередньої освіти системою закладів післядипломної освіти згідно потреб спеціаліста, які визначаються необхідністю професійного зростання відповідно до життєвого циклу (онтогенезу) фахівця.

Державна політика спрямована на забезпечення безперервності і наступності процесу отримання знань системою післядипломної освіти шляхом формування потенціалу особистості та врахування особливостей його розвитку на різних стадіях життєвого циклу.

Важливим принципом організації діяльності системи післядипломної освіти є врахування її особливостей в сфері надання освітніх послуг відповідно до потреб та запитів їх споживачів — слухачів закладів післядипломної освіти та роботодавців.

Необхідною умовою ефективного функціонування механізму післядипломної освіти має бути науковість та технологічність організації діяльності закладів освіти та врахування поряд з сучасними потребами ринку праці в перепідготовлених спеціалістах їх потреби в майбутньому.

Цей принцип важливий ще й тому, що державна політика в галузі освіти передбачає інтеграцію української системи освіти до світових освітніх систем шляхом участі в Болонському процесі.

Державній політиці в сфері післядипломної освіти мають бути притаманні принципи прозорості і гласності, які реалізуються участю, поряд з науково-педагогічними кадрами, слухачів та роботодавців у процесі визначення форм і методів організації та функціонування післядипломної освіти.

Комплексний підхід до аналізу організаційно-економічного механізму та моделювання процесів функціонування системи післядипломної освіти обов'язково включає традиційні та нові методики економічного аналізу системи, а результати оцінки складають основу прийняття стратегічних і оперативних рішень, спрямованих на удосконалення ефективного управління галузю.

Основними напрямками удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання післядипломної освіти мають бути: уточнення понятійного апарату (кадри, професійна освіта, післядиплом-

на освіта тощо); удосконалення законодавчого забезпечення: прийняття ЗУ "Про післядипломну освіту"; посилення організаційно-економічного аспекту функціонування ринку праці щодо послуг, пов'язаних з післядипломною освітою; удосконалення фінансового забезпечення та надання пільг закладам післядипломної освіти; розробка методичних рекомендацій щодо системи показників економічної і соціально-економічної ефективності закладів післядипломної освіти; впровадження методики розрахунків коефіцієнтів відповідності для економічного витрачання бюджетних коштів; організація постійного моніторингу діяльності системи післядипломної освіти; посилення інформаційного забезпечення та прозорості діяльності МОН України.

Структурна модель аналізу ефективності функціонування післядипломної освіти, яка побудована на методі системної динаміки, дозволяє оцінити гнучкість та ефективність процесу підготовки кадрів системою післядипломної освіти і прогнозувати економічні наслідки прийняття управлінських рішень.

Економіко-математична модель прийняття стратегічних рішень дозволяє розробити стратегію розвитку післядипломної освіти в умовах постійних динамічних структурних зрушень в економіці та на ринку праці.

Ефективність функціонування післядипломної освіти може бути досягнута тільки завдяки визначенню параметрів та оптимізації всіх складових процесу функціонування системи підготовки кадрів в мережі безперервної освіти. Даний аналіз є різновидом аналізу господарської діяльності післядипломної освіти, який застосовується в складних організаційних структурах та орієнтований на виділення структурних елементів, які піддаються управлінню, коригуванню та змінам.

Процес надання післядипломної освіти передбачає вплив зовнішнього оточення та поєднання дій усіх контрагентів, що залучені в процес навчання. Першою необхідною умовою стає оцінка обсягів підготовки спеціалістів відповідно до потреб ринку праці з урахуванням конкурентного середовища. При розробці стратегії з застосуванням аналізу системи післядипломної освіти необхідно врахувати такі ключові моменти, як оцінка наявних ресурсів, об'єми підготовки фахівців та гнучкість системи післядипломної освіти в умовах структурних змін на ринку праці України.

Існуюча система організації, управління та фінансування системи післядипломної освіти, свідчить про її недосконалість через невпорядкованість та неефективну взаємодію її складових. Удосконалення взаємодії полягає у знаходженні відповідності кількісної та якісної підготовки спеціалістів потребам економіки. Метою створення моделі є оптимізація вказаних процесів та найбільш раціональне використання державних коштів на післядипломну освіту. Для її розробки ми об'єктивно змушені звзяти область аналізу діяльності системи післядипломної освіти, використовуючи дані Державної служби зайнятості. Статистичних даних про функціонування закладів післядипломної освіти поза діяльністю служб зайнятості (очна та заочна форми навчання за кошти юридичних та фізичних осіб) офіційна статистика не надає, що значно звужує межі дослідження.

Система післядипломної освіти завжди є залежною функцією потреб економіки у відповідних спеціалістах на певний час. Важливо не тільки знати сучасні потреби, а й прогнозувати випереджувальну потребу в тих чи інших фахівцях, враховуючи тенденції розвитку світової економіки та вплив глобалізаційних процесів.

Вибір факторів для створення моделі передбачає розглядати в якості змінних певні параметри, що визначають закономірності функціонування системи післядипломної освіти.

Залежним фактором у нашій моделі виступає кількість спеціалістів, направлених на перепідготовку, підвищення кваліфікації Державною службою зайнятості.

Таблиця 1. Матриця використання кваліфікованих працівників галузями економіки

Випуск спеціалістів закладами освіти III–IV рівнів акредитації за напрямами підготовки (осіб)	Використання спеціалістів галузями економіки (осіб)					Всього використано галузями економіки (осіб)	Кінцеве використання рівняні (між випуском і працев- лаштуванням) (осіб)
	1	2	3	...	n		
U_1	X_{11}	X_{12}	X_{13}	...	X_{1n}	S_1	$Z_1 = U_1 - S_1$
U_2	X_{21}	X_{22}	X_{23}	...	X_{2n}	S_2	$Z_2 = U_2 - S_2$
U_3	X_{31}	X_{32}	X_{33}	...	X_{3n}	S_3	$Z_3 = U_3 - S_3$
...	...	...	...	...	...	...	...
U_n	X_{n1}	X_{n2}	X_{n3}	...	X_{nn}	S_n	$Z_n = U_n - S_n$
Загальна кількість підготовлених фахівців	S^1	S^2	S^3	...	S^n		

Рішення задачі дає відповідь, які характеристики системи післядипломної освіти і наскільки необхідно врахувати, щоб досягти відповідності як існої та кількісної підготовки кваліфікованих кадрів на ринку праці України при найефективнішому витратанні обмежених фінансових ресурсів.

В основу запропонованої математичної моделі закладена найважливіша аксіома економіки, яка полягає в збалансованості натуральних і фінансових показників, тому ми пропонуємо будувати модель на основі балансового методу.

Економіко-математична модель побудована на основі балансового методу і формалізується системою рівнянь, які виражають балансові співвідношення між обсягами підготовки кваліфікованих спеціалістів за відповідними напрямами і потребами галузей економіки в останніх. Для вказаної системи рівнянь повинна задовольнятися вимога відповідності наявних ресурсів кваліфікованої робочої сили і поглинанням її галузями економіки. В кінцевому підсумку ресурсна частина балансової моделі (випуск спеціалістів) і витратна (використання спеціалістів) мають балансуватись, тобто бути однаковими в кількісному виразі.

Для побудови вказаної моделі, використаємо числові матриці. По вертикалі $U_1, U_2, \dots, U_n$ позначимо напрями підготовки спеціалістів закладами освіти III–IV рівнів акредитації, по горизонталі $X_1, X_2, \dots, X_n$ позначимо використання спеціалістів відповідного напрямку кожною з галузей економіки на певний час t . Така схема містить блоки, які прийнято називати квадрантами (табл. 1).

У першому квадранті знаходиться відображення певна кількість фахівців за напрямами підготовки x_{ij} , які використовуються відповідними галузями економіки. На перетині кожного рядка і стовпця знаходимо обсяг спеціалістів відповідного напрямку підготовки, які працюють у певній галузі. Для переліку напрямів підготовки та визначення стандартного переліку галузей економіки скористаємось нормативними документами, отже i та j — відповідно номери напрямів підготовки і галузей, що використовують спеціалістів. Таким чином, перший квадрант є квадратною матрицею n -го порядку, сума всіх елементів якого дорівнює річному випуску спеціалістів.

В таблиці 1 вважати:

$$S_1 = X_{11} + X_{12} + \dots + X_{1n} \quad (1);$$

$$S_2 = X_{21} + X_{22} + \dots + X_{2n} \quad (2);$$

$$S_3 = X_{31} + X_{32} + \dots + X_{3n} \quad (3);$$

$$\dots$$

$$S^n = X_{n1} + X_{n2} + \dots + X_{nn} \quad (4).$$

У загальному вигляді економіко-математична модель визначається системою лінійних алгебраїчних рівнянь:

$$U_i = \sum X_{ij} + Z_i \quad (5),$$

де U_i — i — та компонента вектору випуску спеціалістів;

X_{ij} — i — та компонента вектору використання спеціалістів в j — й галузі економіки;

Z_i — i — та компонента вектора кінцевого використання різниці в спеціалістах.

Вказаний підхід повністю відповідає принципам економічного прогнозування, які складали основу галузевих планів економіки. Подібні підходи були притаманні командно-адміністративній економіці, коли планування підготовки спеціалістів певного напрямку про-

водилось на основі попередньо узагальнених потреб економіки по кожній галузі.

Для сучасного етапу економічного розвитку характерним явищем є невідповідність кількісної і якісної структури робочої сили потребам ринку, яка знаходить свій прояв у безробітті певної частки спеціалістів.

Але, якщо в межах аналізу абстрагуватись і розглядати післядипломну освіту в аспекті зайнятості, бо ринок праці вимагає коригування потреби в кваліфікованих спеціалістах саме через призму зайнятості, то це потребує введення до математичної моделі додаткових квадрантів. У випадках, коли дані щодо пропозиції спеціалістів збігаються із запитами на них, маємо працевлаштованих фахівців, яких ми також не включаємо в квадрант Z . При цьому також можливі певні відхилення, оскільки є випадки невідповідності щодо працевлаштування за спеціальностями, коли фахівець змушено використовується на посаді, яка вимагає нижчого рівня кваліфікації, ніж наявний. Такі випадки ми також не враховуємо в нашому дослідженні.

У нашому випадку для аналізу ми використовуємо дані про зареєстрованих безробітних у Державній службі зайнятості. Спеціалісти, які офіційно не працюють і не зареєстровані у Центрах зайнятості також не включені до нашої моделі. Дані про потребу в фахівцях на ринку праці систематизуються Центрами зайнятості згідно з запитами роботодавців. Абстрагуючим моментом при побудові математичної моделі є виконання заявок роботодавців через мережу кадрових агентств, прямої реклами, діяльності відділів працевлаштування в закладах освіти. Ці дані також не враховуються в нашому дослідженні через недоступність до інформації приватних кадрових агентств.

Скориставшись офіційними статистичними даними, можна побудувати другий квадрант Z , в якому відображається кінцеве використання спеціалістів (різниця між потребою і пропозицією окремих фахівців на ринку праці) в рамках вказаних обмежень і з урахуванням розподілу безробітних за напрямами соціальних програм. Згідно з законодавчо визначеними напрямами діяльності таким спеціалістам пропонують певні програми. Наприклад, вони можуть зайнятись власним бізнесом. Для його організації надається одноразова безповоротна фінансова допомога у розмірі 12-ти середньомісячних окладів за місцем останньої роботи. Ми позначимо таких спеціалістів літерою A .

Іншим напрямом реабілітації безробітних є їх залучення до різноманітних соціальних програм (перепис населення, допомога в збиранні врожаю і т.і.). В нашому випадку позначимо таких спеціалістів через B .

Літерою C позначимо групу спеціалістів, направлених на перенавчання центрами зайнятості.

Таким чином, квадрант Z можна розширити і дані перенести в нову матрицю (табл. 2).

Можемо записати співвідношення, які показують сутність застосування балансового методу при аналізі функціонування системи післядипломної освіти за допомогою рівняння:

Таблиця 2. Матриця розподілу безробітних за напрямками соціальних програм

Офіційно зареєстровані безробітні	Особи, які планують займатись власним бізнесом	Задіяні в інших соціальних програмах	Направлені на переобучення
Z_1	A_1	B_1	C_1
Z_2	A_2	B_2	C_2
...	...	...	...
Z_i	A_i	B_i	C_i
...	...	...	...
Z_n	A_n	B_n	C_n
$Z = \sum_{i=1}^n Z_i$	$A = \sum_{i=1}^n A_i$	$B = \sum_{i=1}^n B_i$	$C = \sum_{i=1}^n C_i$

$$Z_i = A_i + B_i + C_i \quad (6).$$

Наш подальший аналіз проводиться стосовно до квадранта С. Оскільки перенавчання безробітних проводиться за рахунок державних коштів, актуальним постає питання визначення ефективності використання коштів фонду соціального страхування на випадок безробіття, мінімізуючи при цьому рівень витрат на підготовку та перепідготовку.

Аналіз існуючої практики витрачання вказаних коштів свідчить про те, що не розроблений механізм, який врахував би особливості функціонування системи перенавчання безробітних. На нашу думку, принцип дії такого механізму повинен базуватись на диференційованому підході, який враховує рівень підготовки слухачів, направлених на перенавчання чи підвищення кваліфікації. За критерії відбору ми пропонуємо взяти напрям підготовки.

За умов, вказаних як обмеження, при побудові таблиці 2, скористаємося даними Державної служби зайнятості. Оскільки на виконання всіх програм витрачаються кошти Фонду державного соціального страхування на випадок безробіття важливо, в нашому дослідженні, запропонувати модель ефективного їх витрачання.

Пропонуємо також, на основі порівняння в планах навчального процесу попереднього закладу освіти та закладу післядипломної освіти відповідних дисциплін, які повторюються, розрахувати коефіцієнти, що відображають вказані співвідношення. Питання знаходження відповідності кількості спеціалістів, яких необхідно перенавчити на інші спеціальності згідно запитів галузей економіки, варто оцінювати за ефективністю витрачання коштів на проведення перепідготовки. Підвищенню ефективності сприятиме раціональне витрачання ресурсів бюджету, виділених на післядипломну освіту, при якому досягнуто їх найраціональніше використання. На нашу думку, для цього варто ввести коефіцієнт відповідності k_w .

Коефіцієнт знаходимо як частку від ділення, де в чисельнику показуємо кількість дисциплін (годин), які слухач вивчав згідно з планами навчального процесу за першою освітою і які повторюються в планах закладів післядипломної освіти, а в знаменнику загальну кількість дисциплін (годин) навчального плану закладу післядипломної освіти. Введення коефіцієнта дозволить ефективно регулювати витрати державних коштів на перенавчання через раціональне їх витрачання. Практичний досвід свідчить, що достатньо ефективним є перенавчання за другою економічною освітою, якщо k_w вищий 0,3. Такий коефіцієнт мають, наприклад, інженерні та юридичні (0,4) спеціальності у випадку перенавчання на економічні, а також педагогічні при перенавчанні на психологічні.

ВИСНОВКИ

У статті визначено, що основними напрямками удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання післядипломної освіти мають бути: удосконалення законодавчого забезпечення: прийняття

ЗУ "Про післядипломну освіту"; посилення організаційно-економічного аспекту функціонування ринку праці щодо послуг, пов'язаних з післядипломною освітою; удосконалення фінансового забезпечення та надання пільг закладам післядипломної освіти; розробка методичних рекомендацій щодо системи показників економічної і соціально-економічної ефективності закладів післядипломної освіти; впровадження методики розрахунків коефіцієнтів відповідності для економічного витрачання бюджетних коштів;

організація постійного моніторингу діяльності системи післядипломної освіти; посилення інформаційного забезпечення та прозорості діяльності МОН України.

Організаційно-економічний механізм державного регулювання післядипломної освіти необхідно пов'язати зі стратегією сталого розвитку, до якої людство повинне переходити в ХХІ столітті й реалізовувати цю стратегію протягом усього тисячоліття. Основні контури нової моделі суспільного розвитку і однієї з найважливіших підсистем — освіти повинні сформуватися вже в найближчі десятиліття разом із самою моделлю стійкого розвитку як її істотна частина.

Література:

1. Гончаренко С.У. Освіта / С.У. Гончаренко // Енциклопедія освіти; Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 614—616.
2. Красняков Є.В. Формування державної політики в галузі освіти України на загальнодержавному рівні / Є.В. Красняков // Вісник державної служби України. — 2010. — № 3. — С. 19—24.
3. Крисюк С. Наукові проблеми управління післядипломною освітою / С. Крисюк // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 28-30 жовтня 1998 р. — К.: МО України, АПН України, ДАККО, ІЗМН, 1998. — С. 201—207.
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2013. — 576 с.
5. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні до 2021 року [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

References:

1. Honcharenko, S.U. (2008), Osvita [Education], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. Krasniakov, Ye. V. (2010), "Formation of state education policy at the national level Ukraine", Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy, vol. 3, pp. 19—24.
3. Krysiuk, S. (1998), "Scientific problems of management of postgraduate education", Upravlinnia natsional'noi osvitoiu v umovakh stanovlennia i rozvytku ukrains'koi derzhavnosti [Office of National Education in the establishment and development of Ukrainian statehood], Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., [Materials Vseukr. scientific-practical. conf.], MO Ukrainy, APN Ukrainy, DAKKO, IZMN, Kyiv, Ukraine, pp. 201—207.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), Schorichne poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "On the internal and external situation of Ukraine in 2013", NISD, Kyiv, Ukraine, pp. 576.
5. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2013), "About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine by 2021", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

Стаття надійшла до редакції 21.04.2014 р.

*Н. В. Коваль,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет*

НЕОБХІДНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛІЗОВАНОГО ЛОБІЗМУ В УКРАЇНІ

*N. Koval,
Ph.D. in Economic studies, associate professor of Management department of Bila Tserkva National Agrarian University*

THE NECESSITY OF INTRODUCING THE INSTITUTE OF CIVILIZED LOBBYISM IN UKRAINE

У статті розглянуто проблеми лобізму в Україні. Розкриті такі поняття, як лобізм, об'єкт, суб'єкт та процес лобізму. Описано основні форми та технології лобізму, специфіка української практики лобіювання, позитивні та негативні сторони лобізму. Проаналізовано співвідношення явищ лобізму та корупції в умовах сучасного світового політичного процесу, розглянуто шляхи вирішення правового регулювання лобістської діяльності в розвинених країнах. Досліджено проблему законодавчого регулювання лобістської діяльності в Україні. Обґрунтовано необхідність впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні.

The article deals with the problems of lobbyism in Ukraine. Such notions as lobbyism, its subject, object and process are described. The main forms and technologies of lobbyism, the specifics of the Ukrainian lobbying practices, as well as the pros and cons of lobbyism are investigated. The correlation between the lobbyism and corruption in within the current political process in the world is analyzed, along with the ways of legislative regulation of lobbying activities in developed countries. The problem of legislative regulation of lobbying in Ukraine is examined. The necessity of introducing the institute of civilized lobbyism in Ukraine is substantiated.

Ключові слова: лобізм, політичний стейкхолдер, суб'єкт лобістської діяльності, технології лобіювання, корупція.

Key words: lobbyism, political stakeholder, subject of lobbying activity, lobbying technologies, corruption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-яка країна, розбудовуючи власну політико-адміністративну модель управління, стикається з необхідністю вирішення питань взаємодії влади та недержавних установ. Лобізм — це певний механізм вирішення цього питання. Проте в Україні він досить часто сприймається як суто корупційна технологія.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці взаємовідносин влади та груп інтересів, питанням регулювання лобістської діяльності в Україні та за її межами присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема О. Войнич, В. Головка, О. Карпенко, М. Недюхи, Н. Пимонова, В. Самофалова, П. Толстих, М. Федоріна та ін. Проте досі невирішеною частиною проблеми є чітке визначення об'єктів та суб'єктів лобістської діяльності, а також встановлення межі між лобізмом та корупцією.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності впровадження інституту цивілізованого лобізму в Україні та розробка рекомендацій з удосконалення механізмів державного регулювання взаємовідносин груп інтересів (груп тиску) та органів публічної влади в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Слово "lobby" вперше зафіксоване у словнику англійської мови 1553 р., ним позначали прохідні коридори, переважно у монастирях, які ставали місцем зустрічей зацікавлених осіб із "зовнішнього" для монастиря світу та його мешканців, що мали на той час чималу владу, у тому числі й за межами релігійної споруди. З 1640 р. словом "lobby" почали називатися приміщення навколо залів засідань у будинку Палати громад англійського парламенту. У 1808 р. термін "lobby" було зафіксовано у стенограмі дебатів Конгресу США, ним було позначено групу осіб, які намагалися будь-якими способами вплинути на законодавців за межами палат американського парламенту [1].

Слід зазначити, що існують різні підходи до тлумачення поняття "лобізм", про що свідчать дані таблиці 1, в якій представлена лише незначна кількість визначень лобізму, запропонована науковцями.

Слід зауважити, що в усіх наведених визначеннях присутні поняття "групи інтересів", "групи тиску", "групи громадськості" тощо. До груп інтересів належать всі соціальні спільноти, об'єднані спільним інтересом, що прагнуть реалізувати його шляхом впливу на політичний процес без прямого захоплення і здійснення державної влади (некомерційні організації, асоціації, спілки, корпорації, бюрократичні та партійні групи, що

Таблиця 1. Варіанти трактування поняття "лобізм"

Джерело	Визначення
[2]	Лобізм з точки зору економічної парадигми – це діяльність спеціально уповноважених співробітників корпорацій, а також лобістських фірм професійних асоціацій, що представляють їх інтереси, спрямована на підвищення інтегральної прибутковості і забезпечення стійкого розвитку бізнесу за рахунок вибудовування довгострокової, комфортної, передбачуваної системи взаємовідносин з профільними для компанії політичними стейкхолдерами федерального і регіонального рівня
[3]	Лобізм – широко визнаний засіб формального і неформального впливу груп інтересів на владні структури з метою прийняття необхідних їм рішень; цілеспрямований вплив політичних і соціальних сил на законодавчі, виконавчі і державні органи влади з метою задоволення своїх інтересів
[4]	Лобізм – форма законного впливу «груп тиску» на управлінські рішення державних органів з метою задоволення інтересів певних соціальних структур (організацій, асоціацій, територіальних утворень, прошарків громадян тощо)
[5]	Лобізм – тиск на парламентаря шляхом особистого або письмового звернення чи в інший спосіб (організація масових петицій, потоку листів, публікацій) з боку яких-небудь груп або приватних осіб, мета якого – домогтись прийняття або відхилення законопроекту
[6]	Лобізм – одна з найпоширеніших форм впливу добровільних об'єднань людей (груп інтересів) на органи влади в сучасних демократичних суспільствах; розгалужена система контор і агентств монополій або організованих груп при законодавчих і урядових органах, що чинять тиск (від переконання до підкупу) на представників останніх із метою ухвалення рішень (прийняття або блокування розгляду парламентом певних законів, отримання урядових замовлень, субсидій тощо) в інтересах організацій, які вони представляють
[7]	Лобіювання – легітимний вплив зареєстрованих та акредитованих в установленому порядку осіб (лобістів та лобістських об'єднань) у власних інтересах або в інтересах замовників за винагороду (або без такої) на органи державної влади, посадових і службових осіб цих органів під час прийняття (участі у прийнятті) ними нормативно-правових актів

реалізують свої корпоративні інтереси). Групу інтересів, яка почала здійснювати активні дії відносно органів державної та місцевої влади з метою законодавчого або адміністративного забезпечення своїх інтересів, називають групою тиску. Група тиску може одночасно бути й лобістом, якщо здійснює тиск сама, але може й не бути ним, якщо захищає свої інтереси за допомогою найнятих лобістів [8].

Отже, процес лобіювання виглядає наступним чином: усвідомлення конкретного інтересу; об'єднання в групу інтересів; визначення лобістської мети; виявлення адресата тиску (об'єкта лобістської діяльності); вибір суб'єкта, що здійснюватиме лобістську діяльність; визначення форм та методів здійснення лобістської діяльності; організація лобістського тиску; результат лобістської діяльності (рішення, дія чи бездіяльність); наслідки від прийняття (неприйняття), виконання (невиконання) рішення.

Отже, розглянемо окремі етапи процесу лобіювання.

Найчастіше метою лобістської діяльності є умови господарювання. Загалом лобістська діяльність спрямована переважно на збільшення прямих доходів компанії, мінімізацію її фінансових витрат та запобігання прийняттю норм (рішень), внаслідок яких компанії може бути заподіяна фінансова шкода. Збільшення прямих доходів компанії відбувається шляхом укладання державних контрактів та/або виграшу в державних тендерах (характерно для фармацевтичної, будівельної галузей, військово-промислового комплексу); зміни норм, у результаті чого відкриваються нові ринки збуту продукції, розширюється попит (наприклад, лобіювання підвищення імпортного мита); отримання пільг, концесій, ліцензій, квот, державних гарантій, державного фінансування тощо. Мінімізація фінансових витрат компанії відбувається за рахунок зниження адміністративних витрат, які напряму не пов'язані з витратами на виробництво товарів (послуг), зокрема, зміни оподаткованої бази; неподаткових платежів (екологічних виплат тощо); неофіційних неподаткових платежів, що примусово стягуються політичною елітою на підтримку реалізації державних функцій, політичних партій чи проєктів. У таких галузях, як тютюнова, алкогольна, телекомунікаційна на блокування негативних політичних рішень, у результаті яких компанії може бути заподіяна фінансова шкода, припадає понад 2/3 часу лобістів [9].

У лобіста завжди є конкретний об'єкт впливу, за посередництва якого відбувається досягнення визначеної мети. Політичний стейкхолдер — це узагальнена

назва представника державної (муніципальної) влади, від думки (позиції, резолюції, висновків, голосування) якого залежить подальша доля питання, що цікавить лобіста. Політичних стейкхолдерів поділяють на представників публічної влади, що безпосередньо обираються населенням (наприклад, парламентарів) і чиновників (бюрократів), які призначаються на свої посади. Ядром бюрократичної системи цінностей є кар'єра та пов'язані з посадою блага, влада й статус. Тому збереження та зміцнення положення у владній вертикалі є головним мотивом діяльності чиновників. Домінуючим мотивом діяльності більшості публічних політиків є можливість бути переобраним, а, отже, зберегти свою посаду, високий соціальний і політичний статус і, дякуючи цьому, отримувати значну винагороду. Проблема переобрання змушує публічного політика балансувати між інтересами соціальних і бізнес груп. Перші мають електоральний ресурс (наприклад, профспілки); другі — фінансовий, в якому політик зацікавлений у період виборів. Професійному лобісту необхідно уважно відслідковувати будь-які потреби політичного стейкхолдера, допомога в реалізації яких сприятиме зміцненню їх взаємовідносин [10].

Науковці розглядають дві моделі впливу на політичних стейкхолдерів. Модель "корупційного впливу" базується на тому, що цінністю є "гроші", які передаються політичному стейкхолдеру. В країнах зі слабкою системою стримувань і противаг, фінансовий капітал обмінюється на політичні рішення прямим шляхом: безпосередньою передачею грошей. В країнах з розвинутою системою контролю — шляхом фінансування виборчих компаній, фондів, переказом коштів на офшорні рахунки тощо. В моделі "інформаційного лобіювання" головною цінністю лобістів у взаємовідносинах з політичними стейкхолдерами є "інформація" [11]. В процесі роботи з лобістом публічного політика може зацікавити два види інформації: а) інформація, пов'язана з підготовкою документа (рішення), в розробці якого він бере (може брати) участь — така інформація забезпечує його необхідними аргументами, сприяє зростанню його компетенції та популярності серед виборців; б) інформація, пов'язана з уподобаннями виборців — допомагає політику правильно реагувати на політичні виклики, задовольняючи потреби своїх виборців та тих груп впливу, на які він спирається. Очевидно, що ключові потреби політичного стейкхолдера (гроші, інформація та PR) зумовлюють певний тип поведінки лобіста у процесі взаємодії з ним [10].

Погоджуємось з П.А. Толстих, який під суб'єктом лобізму розуміє недержавних акторів, які цілеспрямовано

вано впливають на орган державної влади з метою досягти прийняття вигідного для них політичного рішення.

При широкому підході до суб'єктів лобізму відносять:

— приватних осіб, що впливають на владу з метою реалізації своїх власних інтересів (так званий "громадянський лобізм");

— комерційні структури, які впливають на владу через свої власні підрозділи зі зв'язків з органами державної влади (GR-департаменти);

— некомерційні організації (профспілки, громадські та некомерційні організації, ділові асоціації, різноманітні фонди, екологічні спілки, спілки захисту прав споживачів тощо);

— лобістські фірми — комерційні організації, які надають за плату послуги з представлення інтересів замовника в органах державної влади.

При обмеженому підході до суб'єктів лобіювання відносять лише тих професійних акторів, які відстоюють в органах державної влади інтереси третьої сторони [12].

Лобіювання здійснюється у двох формах: прямій та опосередкованій. За умов прямого лобіювання лобіст контактує з представником публічної влади, який здатний вирішити питання, що цікавить лобіста. Опосередковане лобіювання пов'язується, насамперед, із організацією масових заходів, кампаній на підтримку певного акту органів державної влади або протидії йому. При цьому мета полягає у формуванні певної громадської думки, її активізації для організації тиску на органи влади [6].

Науковці наголошують на тому, що в українському варіанті лобізму є дуже специфічна форма — "завоювання" політичних партій національним бізнесом. У цьому можна побачити хоч і не цілком західну, але єдино можливу форму захисту бізнесу в умовах становлення країни.

Специфікою української практики лобіювання є переважання методів лобіювання через Кабінет Міністрів та Адміністрацію Президента. Постанова Кабінету Міністрів є більш ефективним засобом, ніж закон. Вона вступає в силу з моменту підписання і не проходить трьох читань у Верховній Раді. Вартість такого документа для замовника значно нижча. Вона дозволяє також уникнути зайвої публічності процесу [13].

Технології демократичного лобіювання можна умовно поділити на три основні групи:

1) технології, що передбачають своєрідний "обмін" ресурсами, скажімо, голосування політика з питання, що лобіюється, на його "популярність", заходи підтримки, спроможні забезпечити йому перемогу на наступних виборах. Реалізація "обмінних" технологій можлива за умови, якщо групу інтересів становлять учасники добре організованих і керованих організацій (профспілки, громадські організації, політичні партії, не представлені в парламенті, тощо);

2) технології публічного позиціонування, спрямовані на зміну ідейних переконань, а інколи й ціннісних орієнтацій осіб, котрі ухвалюють рішення. Вони передбачають проведення інформаційно-просвітницької пропагандистської кампанії ("круглих столів", конференцій, прес-конференцій тощо);

3) технології, які забезпечують доступ до процесу підготовки й ухвалення рішень шляхом надання відповідних аналітичних і емпіричних матеріалів, необхідних документів, підготовки доповідей, законопроектів та їх публічної презентації. Тобто використання відповідних технологій дозволяє розглядати лобізм як своєрідну допомогу, яка надається представникам законодавчої й виконавчої гілки влади [6].

Сьогодні в наукових джерелах ведеться дискусія про співвідношення лобізму і корупції. Очевидно, що часті корупційні скандали в США, Європейському Союзі та

інших країнах світу на найвищому рівні, численні приклади яких наведені в [14], в яких задіяні відомі лобісти та представники влади, свідчать про наявність підстав для існування даного підходу.

Проте слід наголосити на тому, що в розвинених країнах світу існує ефективна система протидії корупції, про що свідчить наступний приклад. У 1980 р. агенти ФБР, видаючи себе за арабських шейхів, запропонували хабар ряду законодавців Конгресу США. Сім осіб пристали на пропозицію. Троє з них добровільно пішли у відставку, троє програли вибори, один був виключений з Конгресу. Після цього всі семеро опинились в тюрмі [15].

У даному контексті доречно також буде згадати про бандлінг — організаційний метод мобілізації капіталу з боку зацікавлених осіб для проведення передвиборчої кампанії кандидата на публічну посаду чи політичної партії в США. Мобілізація капіталу для кандидата чи партії може здійснюватись з боку зацікавлених осіб лобістами. В Західній Європі та США бандлінг жорстко регламентується на предмет обмеження надмірного впливу груп тиску на виборних осіб [14].

П.А. Толстих, аналізуючи практику діяльності лобістів в Росії і за кордоном, наводить ряд аргументів, які свідчать про обмеження проникнення фінансового капіталу у взаємовідносини політиків і лобістів, зокрема:

— посилення контролю за використанням фінансових ресурсів;

— багатогранність у прийнятті політичних рішень (в розробці законопроекту беруть участь багато відомств, структурних підрозділів уряду, парламенту, кожен з яких має свою систему мотивацій та інтересів, що протидіє можливості підкупу);

— посилення антикорупційної діяльності держав у світі, що призводить не лише до неприйняття корупції в суспільно-політичному середовищі, а й до підвищення системи контролю і прозорості;

— зростання добробуту чиновників (наприклад, у країнах з найнижчим рівнем корупції зарплата чиновників в 3—7 разів перевищує заробітки у виробничому секторі, тому саме державний статус і пов'язані з ним блага (стабільність, повага тощо) є базовою цінністю, яка має для чиновника набагато більше значення, ніж фінансова складова [14].

Отже, погоджуємося з П.А. Толстих, який вважає, що класифікувати лобізм з позиції легальних і нелегальних методів впливу на владу неправомірно. Саме через категорію легальності проходить межа між корупцією і лобізмом. Лобізм закінчується там, де застосовується нелегальний вплив на владу. Спроба вчених поділити лобізм на "цивілізований" та "нецивілізований", "тіньовий", "дикий" є ні чим іншим, як підміною понять — інститут лобізму підмінюється інститутом корупції [14].

Саме про корупційні схеми йдеться в публікаціях журналу "Український тиждень": "Топ—5 видів українського лобізму" та "Лобізм нахабніе". "Тиждень" визначає 5 найпоширеніших форм сучасного лобізму: земельні схеми, політика у сфері паливно-енергетичного комплексу, допомога проблемним банкам, приватизація Укртелекому та так звані "інноваційні проекти" [16]. Це ще раз підтверджує відсутність чіткої межі між лобізмом та корупцією в Україні.

Правове регулювання лобістської діяльності, на нашу думку, дозволить зробити прозорими взаємовідносини влади і бізнесу, а також побачити, чиї інтереси насправді відстоює той чи інший політик або чиновник.

Правовою основою лобізму в більшості демократично розвинених держав є конституційне положення, згідно з яким кожний суб'єкт суспільних відносин має право захищати власні інтереси всіма законними способами, зокрема беручи участь у формуванні державної політики та впливаючи на процес прийняття влад-

них рішень [6], у тому числі за допомогою індивідуальних й колективних звернень до органів державної влади та посадових осіб. Так, зокрема, в статті 40 Конституції України зазначено, що "усі мають право направити індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк" [17].

За національно-територіальним принципом моделі регулювання лобістської діяльності поділяють на англосаксонську та континентальну. Англосаксонська модель характеризується наявністю формальної процедури реєстрації груп тиску, що лобіюють в органах державної влади. Особливістю континентальної моделі є створення спеціалізованих інститутів в органах державної влади, що виконують функції акумуляції інтересів громадянського суспільства [3].

На сьогодні законодавчо врегульовано лобістську діяльність у США (законодавчі акти "Про регулювання лобістської діяльності" (1946), "Про розкриття лобістської діяльності" (1995), "Про чесне керівництво та відкритий уряд" (2007)), Канаді ("Про реєстрацію лобістів" (1988), "Про лобіювання. Правила реєстрації лобістів" (2008)), Угорщині ("Про лобістську діяльність" (2006)), Польщі ("Нормування та регулювання лобіювання" (2005)) та Литві ("Про лобістську діяльність" (2000)). Проте у більшості інших країн ЄС, Швейцарії, Сербії, Австралії існує ціла низка нормативних положень, що регулюють вплив представницьких груп на органи влади.

Найдосконалішу систему законодавчого контролю за діяльністю лобістів розроблено в США. Одним із головних принципів лобізму є його максимальна відкритість. Відповідно до закону "Про регулювання лобістської діяльності" (1946 р.) у країні існує процедура реєстрації професійних лобістів, згідно з якою кожна особа, яка за винагороду займається діяльністю, що має на меті впливати на прийняття або відхилення Конгресом США будь-якого законодавчого акту, повинна перед початком таких дій зареєструватися у клерка Палати представників та секретаря Сенату і надати під присягою у письмовому вигляді заяву із зазначенням свого імені та адреси, а також роботодавця; терміну найму; суми винагороди; коштів, виділених на лобіювання та цілей, на які вони будуть витрачені. Лобісти зобов'язані повідомляти, на які законодавчі акти вони планують впливати, які нові законопроекти завдяки їх зусиллям були внесені [18].

Згідно з законом "Про розкриття лобістської діяльності" (1995 р.), лобістом вважається особа, яка витрачає не менш ніж 20% свого робочого часу на лобістську діяльність, має чисельні контакти з членами законодавчих та виконавчих органів влади та отримує за свої послуги від клієнтів понад 5 тис. дол. протягом 6 місяців. Лобісти та лобістські фірми зобов'язані реєструватися у тих органах влади, при яких вони діють. Кожні півроку такі компанії повинні надавати детальний звіт до відповідних державних органів, в якому мають зазначитися їхні клієнти, питання, котрі лобіювалися, та кошти, що були отримані від цих клієнтів [18].

Закон "Про чесне керівництво та відкритий уряд" (2007 р.) ввів щоквартальне обов'язкове надання до секретаріату Сенату відомостей про клієнтів та суми гонорарів лобістів, а також заборонив представникам законодавчої та виконавчої гілок влади США отримувати будь-які подарунки, послуги та оплату від лобістів або іноземних представників. Закон також зобов'язав всіх членів Конгресу інформувати про лобістів, які протягом 6 місяців шляхом невеликих внесків перевели на рахунки структур, що контролюються законодавцями (благодійні фонди, виборчі комітети тощо), понад 15 тис. дол. Крім того, за 2 дні до голосування того чи іншого

законопроекту у Сенаті, його члени, які отримували гроші від лобістів, зобов'язані заявити про те, що ані вони самі, ані члени їхніх родин не мають жодних особистих інтересів до зазначеного акту. Законодавцям, винним у порушеннях закону, буде відмовлено у виплаті пенсії після їхнього виходу у відставку. Суму максимального штрафу за порушення закону збільшено до 200 тис. дол., а строк тюремного ув'язнення — до 10 років [18].

Закони, що регулюють лобістську діяльність, доповнює низка суміжних законодавчих актів. На федеральному рівні це закони про етику держслужбовців, федеральні виборчі кампанії, на рівні штатів — крім дублювання федеральних законів ще й такі, як, наприклад, у Флориді, де законом забороняється укладати контракти штату з особою, котра внесла кошти до фондів кандидатів на виборчі посади [18].

Лобістською діяльністю сьогодні у Вашингтоні займається близько 80 тис. осіб, при цьому тільки при Конгресі США у 2011 р. було зареєстровано понад 12,6 тис. професійних лобістів та 3 тис. лобістських організацій, серед яких 272 колишніх члена Конгресу та понад 2 тис. інших колишніх високопосадовців. Американські лобісти мають навіть свою професійну асоціацію — Американську лігу лобістів, що об'єднує понад 900 членів організації [18].

Рисунок 1 відображає загальні витрати на лобістську діяльність в США.

Аналіз успішних лобістських компаній підтверджує високу рентабельність таких проектів. Наприклад, під час виборів до Конгресу США у 1996 р. тютюнові компанії пожертвували політичним кандидатам, переважно республіканцям, понад \$10 млн. Наступного року ця галузь отримала від Конгресу податкових пільг на суму \$50 млрд. Норма прибутку 5000 до 1 дуже рідко зустрічається в звичайній практиці комерційних підприємств. Наведений приклад переконаливо свідчить, що інвестиції в лобізм можуть бути надзвичайно вигідними [9].

Офіційно в Україні лобізм як інститут відсутній. Починаючи з 1999 р. до Верховної Ради України неодноразово подавались законопроекти, спрямовані на узаконення лобістської діяльності, зокрема: законопроект народного депутата І. Шарова "Про лобіювання в Україні" № 3188 від 13.04.1999 р.; законопроект народного депутата Ю. Сахна "Про правовий статус груп, об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України" № 3188-1 від 03.11.1999 р.; законопроект народного депутата І. Гриніва та експертів громадської організації "Лабораторія законодавчих ініціатив" "Про діяльність лобістів у Верховній Раді України" № 8429 від 09.11.2005 р.; законопроект народного депутата В. Коновалюка "Про регулювання лобістської діяльності в Україні" від 20.10.2010 р. Розпорядженням КМУ від 22.04.2009 р. була схвалена Концепція проекту Закону України "Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів (Про лобіювання)" № 448-р. Відповідно до даного розпорядження спеціально створеною робочою групою Міністерства юстиції України з урахуванням положень вказаної Концепції був розроблений Проект Закону України "Про лобіювання" [7]. 6 березня 2013 р. відбулося перше засідання Робочої групи з розробки проекту Закону України "Про регулювання лобістської діяльності та громадського представництва (адвокасі) в Україні", створеної Національним інститутом стратегічних досліджень та Інститутом професійного лобіювання та адвокати. Проте в Україні до сих пір лобізм залишається нерегульованим і це є однією з фундаментальних перепон для прогресу в сфері боротьби з корупцією.

Слід зауважити, що в Україні створена неприбуткова громадська організація "Інститут професійного лобіювання та адвокати", місією якої є проведення вододілу між легітимним і корупційним впливом на формування та реалізацію державної політики шляхом спри-

яння правовому визначенню та закріпленню інституту лобіювання в Україні [1].

Як показує світовий досвід, формування і функціонування цивілізованого лобізму передбачає реалізацію кількох важливих умов:

- легалізацію лобістської діяльності і створення системи правового забезпечення лобістської діяльності;

- здійснення постійного державного і громадського контролю за лобістськими структурами, що передбачає їх обов'язкову реєстрацію, ліцензування, податковий контроль, систему санкцій за порушення правових норм тощо;

- визнання державою і суспільством двох обставин: а) інститут лобізму може ефективно працювати на благо суспільства; б) лобізм в тій чи іншій формі вже вбудувався в політичну систему країни, тому необхідно докласти зусиль, щоб надати йому цивілізованої форми;

- умовою формування і функціонування цивілізованого лобізму є високий професіоналізм тих, хто цією діяльністю займається;

- широке інформування про діяльність лобістських структур, що дозволяє вдосконалювати роботу всього інституту лобізму і використовувати будь-які форми "дикого лобізму" [4].

ВИСНОВКИ

Отже, лобізм — це здійснення законного впливу на органи публічної влади (державної та муніципальної) з боку приватних осіб, комерційних та некомерційних організацій з метою прийняття вигідних їм законодавчих актів, адміністративних чи політичних рішень.

Лобізм має свої переваги і недоліки. Переваги лобізму:

- лобізм посідає важливе місце в механізмі демократії, бо виконує функцію представництва різноманітних групових інтересів в органах державної та муніципальної влади та створює можливість опосередковано впливати на процес ухвалення рішень і їхньої реалізації, завдяки чому реалізуються конституційні права людини;

- лобізм є індикатором найбільш гострих та суперечливих соціально-економічних та політичних процесів у суспільстві;

- лобізм дозволяє розширити інформаційну базу для прийняття зважених управлінських рішень [4; 19];

- лобізм спонукає політиків і чиновників аналізувати всі альтернативні варіанти рішень, шукати компроміси в суперечливих інтересах різних груп [20];

- сприяє структуризації плюралізму громадської думки, адже, реалізуючи інтереси тих чи інших груп суспільства, мінімізує радикалізм позицій політичних партій в їх боротьбі за владу [4].

Негативні аспекти лобізму:

- може слугувати чинником захисту та посилення вузьких, корпоративних інтересів;

- спроможний ідентифікуватися з небезпекою "розмивання" народовладних засад суспільства, перетворення демократичних інститутів на інструмент впливу окремих владних груп;

- спроможний призводити до дестабілізації ситуації, сприяти зростанню соціальної напруги, особливо у разі формування соціально поляризованого суспільства;

- здатний до блокування назрілих управлінських рішень, суспільно важливих соціальних ініціатив, інтересів, пріоритетів розвитку;

- спроможний дестабілізувати державну політику, скажімо, за умов орієнтації на перерозподіл бюджету, часту зміну пріоритетів, посилення позицій однієї з гілок влади за одночасного послаблення іншої тощо;

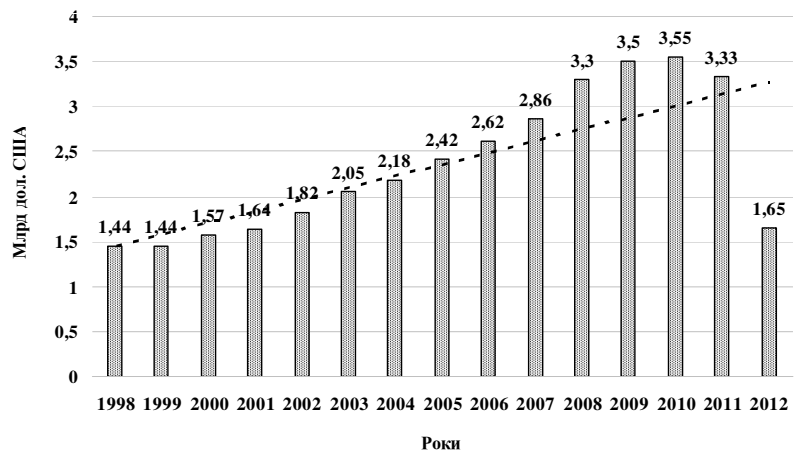

Рис. 1. Загальні витрати на лобістську діяльність в США

Джерело: побудовано за даними [9].

- може використовуватися як інструмент збагачення окремих верств, осіб;

- може використовуватися як інструмент пріоритетного задоволення іноземних інтересів за рахунок вітчизняних;

- може виступати у формі прояву соціальної несправедливості у зв'язку з тим, що результати лобіювання великого бізнесу, з огляду на його значні фінансові можливості, значно вище ніж у інших груп та громадських структур [4, 18, 19].

Для того, щоб лобізм приносив користь всьому суспільству, необхідні відповідні умови: реальна дія демократичних інститутів і норм, економічна і політична стабільність, свобода засобів масової інформації, стійке громадянське суспільство тощо [4].

Діяльність вітчизняних лобістів не регламентується законодавчими актами. Законодавче регулювання лобізму може забезпечити над ним державний та громадський контроль. Доки це не буде зроблено, лобізм тісно переплітатиметься із корупцією.

Література:

1. Інститут професійного лобіювання та адвокати — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lobbying.in.ua>
2. Толстых П.А. Экономическая теория лоббизма: оценка экономической эффективности / П.А. Толстых // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). — 2013. — № 1 (21). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journal-s.org/index.php/sisp/article/view/1201326/pdf_4
3. Карпенко О. Про доцільність впровадження в Україні інституту цивілізованого лобізму державно-управлінських рішень / О. Карпенко // Демократичне врядування: електрон. наук. фах. вид. / Львів. регіонал. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Ль.: [б. в.], 2011. — Вип. 7 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/karpenko.pdf>
4. Мунтян М.А. Лоббизм и лоббистская деятельность: теоретический очерк / М.А. Мунтян. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.viperson.ru/data/200710/politiceskiilobbizm.doc
5. Большой юридический словарь. 3-е изд, доп. и перераб. / Под ред. проф. А. Я. Сухарева. — М.: ИНФРА-М, 2008. — С. 377.
6. Недюха М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу / М. Недюха, М. Федорін // Віче. — 2010. — № 3. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1857/>
7. Проект Закону України "Про лобіювання" — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://>

lobbying.in.ua/sites/default/files/files/story_files/Draft%20Law%20On%20Lobbying.pdf

8. Толстых П.А. Теория групп и теория лоббизма: соотношение научных концепций (часть I) / П.А. Толстых // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. — № 2 (28): в 2-х ч., ч. I. — С. 188—197.

9. Толстых П.А. Политико-экономическая теория лоббизма / П.А. Толстых // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2013. — № 1 (27): в 2-х ч., ч. II. — С. 177—189.

10. Толстых П.А. Интересы политических стейкхолдеров и лоббистское воздействие: соотношение категорий // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. — № 9 (23): в 2-х ч., ч. II. — С. 170—176.

11. Толстых П.А. Лоббизм как информирование // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2012. — № 7 (21): в 3-х ч. Ч. II. — С. 165—169.

12. Толстых П.А. Теория групп и теория лоббизма: соотношение научных концепций (часть II) // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2013. — № 2 (28): в 2-х ч., ч. II. — С. 191—206.

13. Лоббизм — незаконена українська реалья. Аналітичний центр Академія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academia.org.ua/?p=622>

14. Толстых П.А. Лоббизм как коррупционная технология // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Грамота, 2012. — № 6 (20): в 2-х ч., ч. II. — С. 205—214.

15. Толстых П.А. Лоббизм, закон и коррупция. Российский профессиональный портал о лоббизме и GR [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.lobbying.ru/content/sections/articleid_1795_linkid_16.html

16. Мінська М. Лоббизм нахабніє / М. Мінська // Український тиждень. — 2011. — № 16 (181) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — 22 квітня <http://tyzhden.ua/Economics/21282>

17. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

18. Самофалов В. Лоббизм у США: досвід для України / В. Самофалов // Зовнішні справи. — 2012. — № 4. — С. 26—29 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/lobizm-u-ssha-dosvid-dlja-ukrajini-1/>

19. Недюха М. Лоббизм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу / М. Недюха, М. Федорін // Віче. — 2010. — № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1870/>

20. Пименов Н.А. Лоббизм — диалог с властью // Вестник финансового университета. — 2012. — № 1. — С. 73—78.

References:

1. Institute of professional lobbying and advocacy (2014), available at: <http://lobbying.in.ua> (Accessed 24 March 2014).

2. Tolstyh, P. A. (2013), "Economic theory of lobbyism: estimating the economic efficiency", *Sovremennye issledovaniya social'nyh problem* [Online], vol. 1(21), available at: http://journal-s.org/index.php/sisp/article/view/1201326/pdf_4, (Accessed 24 March 2014).

3. Karpenko, O. (2011), "On the necessity of introducing the institute of civilized lobbyism of state government decisions in Ukraine", *Demokratychnе vriaduvannia* [Online], vol. 7, available at: <http://www.lvivacademy.com/visnik7/fail/karpenko.pdf>

4. Muntjan, M. A. (2007), "Lobbyism and lobbying: theoretical overview", [Online], available at: www.vi-person.ru/data/200710/politiceskiilobbizm.doc (Accessed 24 March 2014).

5. Suharev, A. Ja. (2008), *Bol'shoj juridicheskij slovar'* [Big Legal Dictionary], 3rd ed, INFRA-M, Moscow, Russia.

6. Nediukha, M. and Fedorin, M. (2010), "Lobbyism as a socio-political phenomenon: essence and ways of influence", *Viche*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.viche.info/journal/1857/> (Accessed 24 March 2014).

7. Institute of professional lobbying and advocacy (2013), Draft law of Ukraine "On lobbying", available at: http://lobbying.in.ua/sites/default/files/files/story_files/Draft%20Law%20On%20Lobbying.pdf (Accessed 24 March 2014).

8. Tolstyh, P. A. (2013), "Theory of groups and theory of lobbying: correlation between the scientific concepts (part I)", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 2 (28), part I, pp. 188—197.

9. Tolstyh, P. A. (2013), "Political and economic theory of lobbyism", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 1 (27), part II, pp. 177—189.

10. Tolstyh, P. A. (2012), "Interests of political stakeholders and lobbying influence: the correlation between the categories", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 9 (23), part II, pp. 170—176.

11. Tolstyh, P. A. (2012), "Lobbyism as informing", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 7(21), part II, pp. 165—169.

12. Tolstyh, P. A. (2013), "Theory of groups and theory of lobbying: correlation between the scientific concepts (part II)", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 2 (28), part II, pp. 191—206.

13. Analytical center Academia (2014), "Lobbyism — an illegitimate Ukrainian reality", available at: <http://www.academia.org.ua/?p=622> (Accessed 24 March 2014).

14. Tolstyh, P. A. (2012), "Lobbyism as a corrupt technology", *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, vol. 6(20), part II, pp. 205—214.

15. Tolstyh, P. A. (2007), "Lobbyism, law and corruption", [Online], available at: http://www.lobbying.ru/content/sections/articleid_1795_linkid_16.html (Accessed 24 March 2014).

16. Mins'ka, M. (2011), "Lobbyism becomes brazen", *Ukrains'kyj tyzhden'*, vol. 16(181), [Online], available at: <http://tyzhden.ua/Economics/21282> (Accessed 24 March 2014).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Constitution of Ukraine, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Accessed 24 March 2014).

18. Samofalov, V. (2012), "Lobbying in the USA: Experience for Ukraine", *Zovnishni spravy*, [Online], vol. 4, available at: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/lobizm-u-ssha-dosvid-dlja-ukrajini-1/> (Accessed 24 March 2014)

19. Nediukha, M. and Fedorin, M. (2010), "Lobbyism as a socio-political phenomenon: essence and ways of influence", *Viche*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.viche.info/journal/1870/> (Accessed 24 March 2014).

20. Pimenov, N. A. (2012), "Lobbyism is a dialogue with the government", *Vestnik finansovogo universiteta*, vol. 1, pp. 73—78.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2014 р.

*О. В. Білоцький,
к. ю. н., доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу
Н. М. Гулій,
слухач магістратури спеціальності "Державна служба",
Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу*

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

*O. Bilotskyi
Ph.D. of Legal Sciences, Assistant Professor of Public Administration and Local Government Department,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
N. Hulii,
Magistracy Student, The specialty "Civil Service", Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

THE MAIN WAYS OF PREVENT AND FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE

У статті висвітлено сутність поняття, причини виникнення та класифікації заходів запобігання та протидії корупції. Охарактеризовано роль корупції у суспільства та її сутність у процесі трансформації країни. Особливу увагу акцентовано на причинах виникнення та поширення корупції в Україні. Подано особливості корупції кризового типу. Проаналізовано основні напрями боротьби з корупцією. Наведено приклади зарубіжного досвіду, зокрема шведської та сингапурської стратегії боротьби з корупцією, а також методів боротьби з корупцією кризового типу у Сполучених Штатах Америки. Акцентовано увагу на те, що в Україні існує достатня законодавча база для ефективної боротьби з корупцією. Здійснено аналіз чинного законодавства про відповідальність за корупційні правопорушення. Запропоновано шляхи подолання корупції.

In this article the essence of the concept, reasons and classification of measures to prevent and fight against corruption are highlighted. It is characterized the role of corruption in society and its meaning in the country transformation. It is submitted the peculiarities of crisis type corruption. Particular attention is emphasized on the reasons of corruption occurrence and spread in Ukraine. It is analyzed basic directions of anti-corruption. In particular provided examples of international experience of Sweden and Singapore anti-corruption strategy and methods of combating crisis type corruption in the United States. It is analyzed the current legislation on liability for corruption offenses. The ways of fighting corruption are suggested.

Ключові слова: корупція, поширення корупції, боротьба з корупцією, відповідальність, шляхи запобігання та протидії корупції.

Key words: corruption, spread of corruption, responsibility, ways of fighting and preventing corruption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання щодо ефективного впровадження заходів боротьби з корупцією є однією із найважливіших проблем, які намагається вирішити Українська держава. Актуальність даного питання полягає в тому, що корупція є найбільшою перепоною до економічного зростання і розвитку країни, а головним її стимулом є можливість отримання економічного прибутку, зв'язаного з використанням владних повноважень. Тому одним із важливих аспектів сучасної державної влади є впровадження заходів запобігання і протидії корупції. Досягнення успіху у цьому процесі є передумовою для формування у суспільства довіри до влади, зростання економічного потенціалу держави, покращення добробуту громадян України.

Щодо реалізації поставленого завдання було зроблено чимало, серед яких ключовим є прийняття Закону України "Про засади запобігання і протидії корупції",

та низку інших законодавчих актів, які спрямовані на запобігання та протидії корупції; розроблено антикорупційну програму, схвалено Концепцію боротьби з корупцією. Не зважаючи на це, корупція продовжує домінувати як одна з найактуальніших соціальних проблем сучасності.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню поняття та класифікації боротьби з корупцією присвячено чимало статей та публікацій (М. Бездольний, В. Гаращук, О. Хмара, І. Печенкін, М. Мельник, Р. Кулаковський, М. Хавронюк та ін.).

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на те, що існує широкий діапазон законодавчо-нормативної бази та наукових досліджень, мало вивченим залишається питання саме впровадження ефективних методів запобігання та протидії корупції в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження основних заходів запобігання та протидії корупції з метою внесення пропозицій для вирішення поставленої проблеми за допомогою впровадження більш ефективних антикорупційних методів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Корупція як інтернаціональне глобальне явище притаманне усім країнам незалежно від політичного устрою і рівня економічного розвитку. Справа лише в масштабах і в формах участі у корупції урядових структур. Її існування здійснюється на різних рівнях, в різноманітній кількості та має усіляку природу свого походження. Крім того, варто зазначити, що в Україні корупція не існує, а процвітає. Перед тим як розпочати аналізувати поняття та класифікацію заходів запобігання та протидії корупції, варто визначитись поняття "корупція". Корупція (від лат. corrumpere — псувати) — протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів. [1]. Відповідно до Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції": "корупція — використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону (суб'єкти відповідальності за корупційні правопорушення), наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей" [2].

У значній частині гуманітарних, і зокрема кримінологічних, досліджень, розрізняється загально суспільствознавчий, загальноюридичний і кримінологічний аспекти аналізу корупції. Але в усіх дослідженнях корупція трактується як відхилення від юридичних і моральних норм в процесі здійснення економічної і політичної влади, яке втрачає в систему, що перетворює корупцію на один з механізмів прийняття або гальмування адміністративних і управлінських рішень. Світовий досвід доводить, що корупція найбільш поширена в регіональних і державних центрах, де зосереджені правові, політичні, економічні владні інститути. Особливо стійкі і небезпечні для держави і громадянина столиці корумповані структури, які іноді стають звичним явищем. Недарма в Україні на буденному рівні спілкування існують сленгові вирази: "ціна питання", "пробити питання", "ціна посади" та інші.

Відомо, що корупція завжди зростає, коли країна знаходиться на стадії трансформації. Оскільки Україна проходить не просто стадію демократизації державного устрою, а здійснює докорінну трансформацію економічного і політичного устрою, правової і соціальної систем, то зростання рівня корупції є об'єктивного обумовленим фактором.

Корупція відіграє значну роль у інформаційному полі будь-якого суспільства (країни). Корупція в Україні має певні особливості, які відрізняють її від корупції в розвинених країнах.

Корупція в Україні поширюється та процвітає через:

- недосконалість політичних інститутів та судової системи;

- двозначні закони (тобто, просте, лаконічне і зрозуміле законодавство полегшує його застосування і скорочує потребу у великому апараті чиновників), а також значна їх кількість та суперечність між ними;

- незнання або нерозуміння цих законів населенням (це допомагає посадовим особам зловживати своїм становищем);

- кумівство та політичне заступництво (коли формуються особисті стосунки, тобто таємні домовленості);

- не розвинене громадянське суспільство (тобто, коли громадяни не мають можливостей ефективного контролю за діями законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади) [3].

Боротьба з корупцією стає популярним гаслом, який всі повторюють. Дивне явище спостерігається тоді, коли

мільйони українців виступають проти корупції, а у результаті виникає непорозуміння, яким чином вона існує. Зрозуміло, боротись з корупцією за допомогою радіо, телебачення, газети, засобів обчислювальної техніки та мережі інтернет є безнадійною, а в реальності це дуже складно. Звісно, як у законодавстві, так і в правовій літературі визначено основні напрямки боротьби з корупцією. Проте варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку держави та суспільства треба враховувати те, що корупція є наслідком, а не причиною негараздів у реформуванні економіки держави; пошук найбільш ефективних шляхів її подолання необхідно здійснювати на основі удосконалення законодавства держави та державного регулювання економічного життя суспільства; боротьба з корупцією повинна бути постійною; головні зусилля потрібно спрямувати на усунення основних причин та умов поширення корупції в Україні, а не на притягнення до відповідальності окремих корупціонерів [4].

Корупція занадто дорого коштує нашій державі і народу як в матеріальному, так і в духовному вимірах. І справа не тільки у прямих втратах від корупції, які досягають за приблизними підрахунками аналітиків декількох десятків мільярдів доларів за рік. Не менш небезпечне те, що в суспільній свідомості вкорінюється стереотип про корупцію як етично прийнятну форму дії і "відновлення соціальної справедливості", розмивається розуміння суспільної небезпеки цього явища. Тому вивчення причин і наслідків розповсюдження корупції, систем боротьби з нею сьогодні — нагальна проблема суспільних наук, у першу чергу юридичних.

Вирішальною ланкою для розв'язання проблеми доброчесності влади є вдосконалення інститутів державної служби, адміністративних процедур та державних закупівель в органах виконавчої влади. Саме у цих сферах спостерігаються тенденції до посилення корупційних ризиків, серед яких необхідно виділити такі:

- недосконалість законодавства про державну службу, зокрема щодо добору кадрів на державну службу, належного матеріального стимулювання державних службовців, декларування і контролю за активами та видатками державних службовців, їх близьких осіб, неефективність механізмів атестації та відсутність процедури ротатії державних службовців на окремих посадах;

- відсутність законодавчо встановлених етичних регуляторів поведінки державних службовців, контролю за їх дотриманням та можливості притягнення до відповідальності за порушення цих правил;

- непрозорість та недосконалість процедур прийняття адміністративних рішень, зокрема, невизначеність окремих елементів адміністративних процедур, можливість створення і використання альтернативних (тіньових) адміністративних процедур, неврегульованість проблеми застосування дискреційних повноважень, суперечності у статусі державних органів (конфлікти контрольної і дозвільної функцій, контрольно-дозвільної і господарської функцій органів державної влади);

- проблема відповідальності за неправомірні рішення органів державної влади та їх посадових осіб;

- неефективність державного контролю у сфері державних закупівель, зокрема вибір неконкурентних процедур закупівлі, відсутність процедури дискваліфікації учасників з негативною репутацією ("чорних списків"), обмеження доступності інформації про державні закупівлі [5].

Дійсно, успішна боротьба з корупцією в цих умовах неможлива без застосування заходів, пов'язаних з встановленням відповідальності за корупційні діяння, а саме: адміністративної, кримінальної, цивільної та дисциплінарної.

У науковій літературі подано різні підходи, які мають прямий зв'язок із застосування того чи іншого методу боротьби з корупцією.

Прихильники однієї з позицій стверджують, що боротися з корупцією необхідно перш за все через втілення в життя економічних та соціальних умов, за яких особи, які є потенційними корупціонерами, стримуються від вчинення діянь через те, що вони більш зацікавлені не вчиняти протиправне діяння, ніж вчиняти його, оскільки розмір благ, які вони можуть отримати є значно меншим, ніж те, що вони отримують від держави за виконання покладених на них завдань.

Так, наприклад, В.М. Гаращук пропонує боротися з корупцією шляхом усунення основних умов, що породжують корупцію. При цьому до основних умов він відносить:

— низький рівень життя державних службовців та осіб, котрі уповноважені на виконання функцій держави;

— низьку заробітну плату та довгострокові затримки в її одержанні;

— високі ціни на товари та послуги, що наближаються до світових, а нерідко й перевищують їх;

— бездумну конфіскаційну податкову політику держави, за якої виробнику легше "купити" чиновника та приховати з його допомогою прибутки, аніж платити податки та ін. [6].

О. Пасхавер зазначає, що успішна боротьба з системною корупцією в Україні передбачає спочатку реалізацію фундаментальних економічних і політичних заходів цієї боротьби, а потім розгортання всього арсеналу антикорупційних технічних засобів. Зворотна послідовність є не лише малоефективною, а й небезпечною соціально та політично [7].

Варто зауважити те, що думка про необхідність боротьби з корупцією шляхом запровадження різного роду реформ, зокрема економічних, підтримується не тільки національними фахівцями, а також іноземними науковцями. Так, професор Петрус С. ван Дюйн вважає, що в боротьбі з корупцією найбільш ефективними заходами є економічні та соціальні.

Неважно помітити, що найбільш результативним шляхом боротьби з корупцією є усунення передумов і причин, які сприяють її появі та процвітанню, основними з яких є економічні, позбавитися яких швидко та ефективно неможливо. Для цього потрібні серйозні економічні, політичні та інші реформи, які потребують значного часу та витрат. У той же час це не виключає можливість застосування у боротьбі з корупцією і адміністративних (вольових) методів, які не потребують значних витрат.

Економічний метод повинен втілюватися в життя через впровадження в Україні економічних, соціальних та інших заходів стимулюючого характеру, які потребують значного часу та фінансових витрат.

Економічна доцільність протидії корупції передбачає, що антикорупційні заходи повинні бути економічно обґрунтованими як з точки зору їхньої економічної ефективності, так і можливих негативних побічних наслідків, а також реальної економічної можливості їх впровадження в життя.

З набранням чинності Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції", особи на яких поширюється дія цього Закону, отримали певні обмеження у своїй діяльності. Подібні обмеження встановлюються з метою запобігання і протидії корупції та широко застосовуються в усьому світі.

За умов масштабної корупції акцент робиться саме на усуненні причин, а не на боротьбі з конкретними її проявами. Саме тому, в прийнятому антикорупційному законодавстві досить велика увага приділена превентивним методам боротьби з корупцією, тобто запобіганню її проявам.

Розглядаючи ж Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції", слід зазначити, що в преамбулі йдеться про те, що даний Закон визначає основні засади запобігання і протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, відшкодування завданої внаслідок вчинення корупційних правопорушень збитків, шкоди, поновлення порушених прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

У вказаному Законі визначено, зокрема, наступну класифікацію заходів запобігання та протидії корупції, що пов'язані з діяльністю державних службовців:

1) встановлення спеціальних обмежень:

— обмеження щодо використання службового становища;

— обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності;

— обмеження щодо одержання подарунків (пожертв);

— обмеження щодо роботи близьких осіб;

— обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, органів місцевого самоврядування;

2) спеціальна перевірка щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

3) фінансовий контроль;

4) врегулювання конфлікту інтересів;

5) вимоги щодо прозорості інформації;

6) заборона на одержання послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що велику увагу привертають до себе слова: "В це важко повірити, але до середини XIX ст. в Швеції і до середини XX ст. в Сінгапурі був надвисокий рівень корупції. Зараз в цих державах корупції майже немає", — констатував доктор юридичних наук Микола Хавронюк [3].

Шведська стратегія боротьби з корупцією, за його даними, включала в себе набір таких інструментів, як запровадження стимулів (через податки, пільги і субсидії) замість заборон; відкриття доступу до інформації; створення незалежної і ефективною системи правосуддя; встановлення парламентом високих етичних стандартів для адміністраторів і забезпечення урядом їх дотримання.

Сінгапурська стратегія натомість була побудована на таких елементах, як детальна регламентація дій чиновників і спрощення бюрократичних процедур для населення; суворий нагляд за дотриманням високих етичних стандартів; створення автономного Бюро з розслідування випадків корупції, в яке громадяни можуть звертатися зі скаргами на чиновників і вимагати відшкодування збитків; підвищення незалежності суду; введення економічних санкцій для юридичних осіб за давання хабара і відмову від участі в антикорупційних розслідуваннях; дерегулювання економіки; підвищення зарплат чиновників; підготовка кваліфікованих адміністративних кадрів, аж до направлення тисяч молодих людей для отримання вищої освіти в Європі, Австралії і США [3].

ВИСНОВКИ

Аналізуючи корупційні ризики в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, слід звернути увагу на відсутність контролю з боку керівництва.

З метою недопущення (запобігання) виникнення такого корупційного ризику можна запропонувати контроль з боку безпосереднього керівництва, який має здійснюватись:

— систематично, тобто нести регулярний характер, або постійно;

— всебічно, тобто якомога більше охоплювати всі питання та напрямки роботи;

— шляхом перевірки не тільки тих службовців, які мають слабкі результати роботи, а й тих, що мають добрі результати;

— об'єктивно, тобто виключати упередженість;

— гласно, тобто результати контролю повинні бути відомі тим особам, які підлягали контролю;

— результативно (дієво), тобто в залежності від результатів контролю мають вживатись відповідні заходи.

Також для запобігання виникнення цього ризику необхідним є такий обов'язковий захід, як надання безпосереднім керівництвом державним службовцям практичної допомоги в реалізації поставлених завдань.

У найкращому випадку контроль з боку керівництва має містити всі перераховані категорії, внаслідок чого буде усунуто умови для виникнення інших корупційних ризиків.

Отже, корупція в нашій державі — це корупція кризового типу. Тобто така, що породжується кризою сучасного українського суспільства, здатна поглиблювати цю кризу, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові й моральні реформи.

Корупція кризового типу в Україні, яка вражає не лише державу, а й громадянське суспільство та саму українську націю, зумовлює те, що для ефективною протидії їй можна запропонувати розробити адекватну саме цьому типові корупції (а не корупції взагалі) технологію. І тут варто звернутися до світового досвіду. Зокрема до технології протидії корупції кризового типу, використаної Ф. Рузвельтом у рамках так званого "Нового курсу", який був застосований для виведення США зі стану Великої депресії 1929—1933 років (Згідно з Програмою боротьби з організованою злочинні-

стю Федеральним урядом було створено об'єднання — "Ударні сили", що діяли під загальним керівництвом Міністерства юстиції США та в тісному контакті з правоохоронними органами штатів. Їх головним завданням було виявлення груп організованої злочинності, а також пошук доказів злочинної діяльності учасників незаконного підприємництва та корумпованих чиновників. З метою виконання поставлених завдань кожна ударна група має у своєму складі державних обвинувачів і оперативних співробітників ФБР, Адміністрації по застосуванню законів про наркотики (АПЗН), Бюро внутрішніх доходів, Служби еміграції і натуралізації, представників Берегової охорони та Митної служби США. Таким чином, кожний підрозділ володіє можливостями тих служб, співробітники яких входять до його складу. Ефективність діяльності зазначених федеральних формувань базувалася на об'єднанні зусиль найбільш досвідчених співробітників правозастосовчих органів. Правовий режим діяльності ударних груп визначався кримінально-процесуальним законодавством і спеціальними інструкціями Міністерства юстиції США). Подібного підходу в Україні немає.

Аналіз чинного законодавства про відповідальність за корупційні правопорушення дає підстави стверджувати, що в Україні створена в цілому достатня законодавча база для ефективної боротьби з корупцією. Вона передбачає цілий комплекс кримінально-, адміністративно-, цивільно-правових, дисциплінарних та інших заходів, який дозволяє притягнути до того чи іншого виду відповідальності практично будь-яку посадову особу органів державної влади, що допустила те чи інше зловживання владою чи посадовим становищем.

Важливим фактором запобігання проявам корупції є вдосконалення діяльності органів по боротьбі з корупцією.

Необхідно більше уваги приділяти своєчасному реагуванню на повідомлення громадян, засобів масової інформації, результати соціологічних досліджень про корупційні діяння та інші протиправні дії посадових осіб, поширеність корупції в окремих відомствах.

Одним із головних напрямів має бути створення умов, які б обмежували безпосередній контакт з клієнтом і таким чином унеможлилювали скоєння корупційних діянь державними службовцями.

Єдина мета зусиль усіх державних органів у цьому напрямі — це забезпечення дотримання прав і свобод громадян, якнайповнішої реалізації їхніх законних інтересів, адже єдиним чинником ефективності роботи у цьому випадку є те, наскільки громадяни задоволені виконанням зобов'язань, які бере на себе держава.

Тому нинішня антикорупційна діяльність Української держави не адекватна сучасному стану корупції. Вона зводиться до маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій з "вдосконалення" інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Вже досить тривалий досвід такої протидії в Україні свідчить про її малу результативність. Аналіз практики протидії корупції в Україні показує, що вона не заснована на адекватних уявленнях про причини та ключові проблеми поширення корупції, чільне місце серед яких посідають: політична корупція, державно-управлінська (адміністративна) корупція, соціальна корупція, тіньова економіка, організована злочинність.

"Корупція подібна проституції, тільки в останньому випадку жінки, які торгують своїм тілом, можуть знайти виправдання своїм вчинкам "приземленими" посиланнями на необхідність вижити й прогодувати дітей. Чиновники ж особливо "високого польоту", торгуючи своїм посадовим становищем або займаючись, м'яко кажучи, незаконною діяльністю, мають куди більш "піднесені" потреби у вигляді всіляких мерседесів і джипів, шикарних квартир і вілл, свого напівлегального бізнесу і нечуваних привілеїв. І хоча розмір чиновницького апетиту прямо пропорційний статусу в ієрархічній драбині влади, будь-який чиновник-корупціонер — вже точно державна повія" — Коїчіро Мацура Глава ЮНЕСКО.

Література:

1. Юридичний словник. Корупція [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kodeksy.com.ua/dictionary/k/korupsiya.htm>

2. Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції": за станом на 13 березня 2012 р. / Верховна Рада України. — Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2011. — № 40. — С. 404.

3. П'ять причин, чому в Україні поширена корупція, і що з цим робити? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/articles/all/5-prichin-chomu-v-ukrayini-poshirena-korupciya-i-shho-z-czim-roboti.html>

4. Ревак І.О. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія / І.О. Ревак. — Львів: ЛьвДУВС, 2011. — 220 с.

5. Дрьомов С.В. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С.В. Дрьомов, Ю.Г. Кальниш, Д.Б. Клименко, та ін.; за редакцією Ю.Г. Кальниша. — К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2010. — 88 с.

6. Гарашук В.М. Стратегія і тактика боротьби з корупцією. Концепція боротьби з корупцією в Україні / В.М. Гарашук // Міністерство юстиції України. Підготовчі матеріали. Координатор — центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. — К., 1997. — 244 с.

7. Пасхавер О. Антикорупційна спрямованість економічних та політичних реформ. Концепція боротьби з корупцією в Україні. Міністерство юстиції України. Підготовчі матеріали. Координатор-центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України. — К., 1997. — 245 с.

8. Скрипничук В.М. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції": тестові завдання, відповіді та коментар. — вид. 2-ге, доповнене / В.М. Скрипничук, О.В. Білоцький. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. — 80 с.

References:

1. The official site of Codes and Laws of Ukraine (2011-2014), "Legal dictionary", available at: <http://kodeksy.com.ua/dictionary/k/korupsiya.htm>

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On principles of prevention and combating corruption", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3206-17> (Accessed 13, March 2012).

3. The official site of anti-corruption portal "Five reasons why in Ukraine is widespread corruption and what to do?", available at: <http://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/articles/all/5-prichin-chomu-v-ukrayini-poshirena-korupciya-i-shho-z-czim-roboti.html> (Accessed 18 September 2013).

4. Revak, I. O. (2011), *Korupsiya: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya* [Corruption: theoretical and methodological bases of research], LvDUVS, Lviv, UA.

5. Dromov, S.V. Kalnysh, U. G. and Klimentko, S. E. (2010), *Korupsiya v Ukraini: prychny poshyrennya ta mekhanizmy protydyi* [Corruption in Ukraine: Causes and mechanisms for combating the spread], DP "NVTs "Priorytety", Kyiv, Ukraine.

6. Garashchuk, V.M. (1997), *Stratehiya i taktyka borotby z koruptsiyeyu. Kontsepsiya borotby z koruptsiyeyu v Ukraini* [The strategy and tactics of corruption fighting. The concept of corruption fighting in Ukraine] Ministerstvo yustytysiyi Ukrainy. Pidhotovchi materialy [Justice Ministry of Ukraine. Preparatory materials], Koordynator-tsentr pravovoyi reformy i zakonoproektnykh robit pry Ministerstvi yustytysiyi Ukrainy [Coordinator of the centre for legal reform and legislative drafting in the Justice Ministry of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

7. Paskhaver, O. (1977), *Antykoruptsiyna spryamovanist ekonomichnykh ta politychnykh reform. Kontsepsiya borotby z koruptsiyeyu v Ukraini* [Anti-corruption orientation of economic and political reforms. The concept of corruption fighting in Ukraine], Ministerstvo yustytysiyi Ukrainy. Pidhotovchi materialy [Justice Ministry of Ukraine. Preparatory materials], Koordynator-tsentr pravovoyi reformy i zakonoproektnykh robit pry Ministerstvi yustytysiyi Ukrainy [Coordinator of the centre for legal reform and legislative drafting in the Justice Ministry of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

8. Skrypnichuk, V.M. (2013), *Zakon Ukrainy "Pro zasady zapobihannya i protydyi koruptsiyi"* [The Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Combating Corruption"], 2nd ed, Misto NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2014 р.

*Н. М. Єфіменкова,
аспірантка кафедри економіки та регіональної економічної політики,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОВГОСТРОКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*N. Yefimenkova,
Postgraduate of the Department of Economy and Regional Economic Policy,
Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*

THEORETICAL ASPECTS OF LONG-TERM FORECASTING OF INNOVATION DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті обґрунтовано доцільність довгострокового прогнозування інноваційного розвитку України в умовах інтеграції у гео економічний простір. Наведено та розкрито зміст базових сценаріїв переходу країни на інвестиційно-інноваційну модель розвитку, а також висвітлено особливості державного управління інвестиційно-інноваційними процесами в контексті їх реалізації.

Запропоновано варіанти інноваційного розвитку України на довгострокову перспективу на основі застосування системного підходу до державного управління інвестиційно-інноваційними процесами і методології М. Кондратьєва. Напрацьовано основні напрями реформування державного управління інноваційним розвитком України з урахуванням світових тенденцій.

In the article reviews the advisability of long-term forecasting of innovation development of Ukraine in conditions of the integration in geo-economic space. Adduced and solved the content of basics scenarios of transition country to model of investment and innovation development, and the peculiarities of public administration of investment and innovation processes in the context of their implementation are considered.

The variants of innovation development of Ukraine for the long term through the application of systematic approach of public administration of investment and innovation processes and methodology of M. Kondratiev are proposed. The main directions of reforming of public administration of innovation development of Ukraine taking into account world tendencies are elaborated.

Ключові слова: гео економічна інтеграція, державне управління інноваційним розвитком, довгострокове прогнозування інноваційного розвитку, інвестиційно-інноваційний процес, стратегія інноваційного прориву.

Key words: geo-economic integration, Public administration of innovation development, long-term forecasting of innovation development, investment and innovation process, Strategy of innovative breakthrough.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державне управління інноваційним розвитком України як цілеспрямований вплив держави на стан і еволюцію соціально-економічних процесів і відносин у інвестиційно-інноваційній сфері впевнено набуває нового теоретичного та методологічного розвитку і практичного втілення у відповідь на значні демократично-соціальні надбання суспільства, розгортаючись у напрямі інтеграції України в гео економічний простір. На початку ХХІ ст. державне управління інноваційним розвитком України здійснюється на тлі міжнародної економічної інтеграції, яка приводить до встановлення тісного економіко-правового та політичного діалогу між окремими країнами та регіонами світу, поглиблення міжнарод-

них господарських зв'язків та зростання міжнародної конкуренції на ринку високих технологій. З цих позицій застосування довгострокового прогнозування як форми державного регулювання інноваційного розвитку України є нагальним і надзвичайно актуальним питанням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням економіко-правового забезпечення інноваційного розвитку та становлення державного управління інвестиційно-інноваційними процесами як міждисциплінарного світоглядного підходу до розбудови сильної і процвітаючої держави присвячені роботи таких відомих українських вчених, як О. Бутнік-Сіверський, К. Галушко, В. Мартиненко, Н. Мироненко, Ю. Мірош-

ниченко, О. Орлюк, В. Семиноженко, А. Смола, С. Чолій та ін. Серед зарубіжних дослідників найбільшої уваги заслуговують праці Л. Абалкіна, В. Делія, М. Кондратьєва, Б. Кузика, Ю. Яковця, присвячені формуванню державно-управлінських відносин у інвестиційно-інноваційній сфері. Однак, незважаючи на наукові здобутки в цій галузі, на даному етапі недостатнім є висвітлення фундаментальних теоретичних основ прогнозування інноваційного розвитку України на довгострокову перспективу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є концептуалізація теоретичних і практичних передумов довгострокового прогнозування інноваційного розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність державного управління інвестиційно-інноваційними процесами в Україні як основи вирішення соціальних і економічних завдань, утвердження цивілізованих стандартів рівня та якості життя відіграє вирішальну роль при переході країни на інноваційний шлях розвитку. Втім, розділяти економічний та інноваційний розвиток країни неможливо, так як ці напрями перебувають у тісному взаємозв'язку. У цьому контексті слід додати, що інноваційний розвиток впливає на інтенсивність соціально-економічного зростання і структури економіки.

Учені, що вивчають проблеми соціально-економічного розвитку країн у світовому просторі, дійшли висновку, що, по-перше, розвиток відбувається хвилеподібно, відповідно до теорії довгих хвиль М. Кондратьєва, згідно якої протягом 100-річчя відбувається проходження двох з половиною довгих інноваційних циклів (хвиль) тривалістю 40 років з висхідною та низхідною фазами, які співпадають із періодами переважання певних технологічних укладів і закінчуються кризами, за якими слідує етап переходу виробничих сил (технологічних укладів) на вищий рівень розвитку; по-друге, рівень соціально-економічного розвитку обумовлюється впливом множини факторів: технологічних, соціальних, екологічних, політичних, культурних; по-третє, рушійною силою розвитку країни є рівень науково-технологічного та інформаційного розвитку [2, с. 366—375; 5, с. 229—230]. Однак слід додати, що складність динамічних зв'язків між означеними елементами зводиться до формування принципу нового підходу до державного управління інвестиційно-інноваційними процесами, на якому ґрунтується концепція інноваційного розвитку.

До того ж у XXI ст. з'являється ряд нових факторів, яких не було в попередні століття: зміна інвестиційної парадигми; прискорений розвиток глобалізаційних процесів; можливість (за сприятливих умов) переходу до глобального керованого інноваційного розвитку. Ці нові тенденції справляють безпосередній вплив на циклічну динаміку економіки. Циклічність — загальний закон розвитку, який не може не проявлятися в інвестиційно-інноваційній сфері, оскільки в ній діють об'єктивні умови виникнення циклів: періодична зміна поколінь техніки, технологічних укладів і технологічних способів виробництва з коливаннями ефективності за фазами циклів; зміна поколінь людей з різними потребами, знаннями, ефективністю діяльності; збереження ринкової економіки з властивими їй диспропорціями і стихійністю, з періодичними коливаннями стабільності та нестабільності. До цих об'єктивних підстав можна віднести і циклічну нерівномірність інвестиційно-інноваційних процесів [4, с. 89—97; 7, с. 75, 92—93].

Аналіз постанови Верховної Ради України "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" [1] показує, що в даний час досить чітко простежується два варіанти переходу України на інноваційний шлях розвитку — базові для проектування варіантів модернізації галузей національної промисловості, проте не визначено їх зміст і засади реалізації. Однак, спираючись на дослідження провідних українських вчених [3; 10] і враховуючи фундаментальні основи державного управління інвестицій-

но-інноваційними процесами, закладені в постанові Верховної Ради України [1], наведемо авторську аргументацію сценаріїв переходу країни на інвестиційно-інноваційну модель розвитку.

Перший варіант представлений інерційним сценарієм. Довгостроковими орієнтирами в інноваційному розвитку України при цьому сценарії є збереження існуючих тенденцій — зниження інфляції, подальша приватизація державної власності, зменшення частки держбюджету у валовому внутрішньому продукті, скорочення державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності, науки, освіти.

Таким чином, інерційний сценарій інноваційного розвитку України націлений на зменшення ролі держави в регулюванні інвестиційно-інноваційної сфери, на скорочення його соціальної відповідальності, на затвердження всевладдя ринкової стихії. Неминучий наслідок реалізації такого варіанта стратегії — невисокі темпи соціально-економічного зростання, збереження низькотехнологічної структури промисловості, згортання науково-технічного та інноваційного потенціалу, зростання соціальної напруженості в суспільстві і деградація його людських ресурсів. У разі різкого погіршення зовнішніх умов відбудеться уповільнення інноваційного розвитку, можлива криза. Але головне — це геоекономічні та геополітичні втрати України вже в близькій перспективі, її технологічна відсталість, поступова втрата можливості радикального вирішення основних проблем і викликів, в першу чергу, соціально-економічних.

Першоджерелами другого — інвестиційно-активного сценарію інноваційного розвитку України — є наука та інновації. Державне управління інвестиційно-інноваційними процесами за цим варіантом передбачає фінансування пріоритетних фундаментальних і прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт, що формують постіндустріальну наукову парадигму й закладають фундаментальні основи і конструкторську базу для освоєння і поширення пріоритетних напрямків 5-го та 6-го технологічних укладів. При виборі пріоритетних напрямків цього варіанту слід враховувати глобальні тенденції технологічної динаміки; розширювати експорт та імпорт патентів і технологій, залучати прями іноземні інвестиції та стратегічних партнерів; формувати для високотехнологічних галузей промисловості власні транснаціональні компанії і стратегічні альянси для освоєння ніш світового ринку, а не тільки в сировинному секторі, як це відбувається в даний час.

Отже, потребує теоретичного обґрунтування проблема вибору шляхів інноваційного розвитку України на основі довгострокового інноваційного прогнозування, яке поки що в Україні не ведеться, як скажімо, це робиться в Російській Федерації, де розроблено прогноз інноваційного розвитку Росії на період до 2050 року з урахуванням світових тенденцій [6]. На практиці в Україні має місце середньострокове прогнозування інноваційного розвитку.

Таким чином, інерційний сценарій інноваційного розвитку України не має стати стратегічним методом досягнення поставлених соціально-економічних цілей держави на довгострокову перспективу, так як не передбачає суттєвого підвищення ефективності системи державного управління інвестиційно-інноваційними процесами і лише поглиблює відставання України від передових постіндустріальних країн в науково-технічному розвитку, гальмує технологічне оновлення її основних виробничих фондів. Отже, розвиток державного управління інноваційним розвитком України з метою його збалансування та гармонізації з урахуванням як загальнодержавних інтересів, так і інтересів суб'єктів господарювання, що реалізують в Україні інноваційні проекти, можливий лише на основі застосування інвестиційно-активного сценарію. Проте в сучасних умовах політичної нестабільності та перманентних економічних труднощів в Україні не слід виключати бодай іншого варіанту інноваційного розвитку. Нестабільність державного управління інноваційним розвитком за означених обставин може бути наслідком переорієнтації волі влади на вирішен-

Таблиця 1. Варіанти інноваційного розвитку України на період до 2060 р.

Період	Варіант 1 Стагнація	Варіант 2 Розпад або дезінтеграція	Варіант 3 Піднесення	Варіант 4 Інтеграція
Сьогоднішня – 2020 р.	<ul style="list-style-type: none"> Реалізація інерційного сценарію розвитку Входження України в гео економічний простір на дискримінаційній основі Переважає сировинного сектору промисловості Зниження темпів соціально-економічного зростання 	<ul style="list-style-type: none"> Реалізація інерційного сценарію розвитку Остаточне закріплення ролі України в якості постачальника сировини для розвинутих країн світу Припинення соціально-економічного зростання 	<ul style="list-style-type: none"> Створення основ для інноваційно-проривного сценарію розвитку Співробітництво України з інтеграційними об'єднаннями євразійського простору на засадах суверенного партнерства та взаємної вигоди Збереження конкурентних переваг в наукоємних галузях промисловості Збалансовані відносини з США, країнами ЄС та Азії Забезпечення соціально-економічного зростання 	<ul style="list-style-type: none"> Прискорення реалізації сценарію інноваційного прориву для держави Міжнародна кооперація у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Підписання Асоціації з ЄС Прискорення соціально-економічного розвитку
2020–2040 рр.	<ul style="list-style-type: none"> Утвердження переважно видобувних галузей промисловості Падіння частки високотехнологічної продукції України в світовій промисловості Катастрофічне технологічне відставання від розвинутих країн світу 	<ul style="list-style-type: none"> Розкол країни з розділенням регіонів на ресурсовидобувні і ті, що забезпечують транспортні коридори для постачання природних ресурсів країнам ЄС та Азії 	<ul style="list-style-type: none"> Впровадження в промисловість енергоефективних та енергозберігаючих технологій Відмова від тісної науково-технічної та культурно-освітньої інтеграції з країнами-членами СНД 	<ul style="list-style-type: none"> Набуття Україною членства в ЄС при умові збереження його цілісності Посилений розвиток високотехнологічних галузей промисловості під впливом розвитку Європейського дослідницького простору
2040–2060 рр.	<ul style="list-style-type: none"> Втрата науково-технічного, інноваційного, ресурсного, кадрового, інфраструктурного потенціалу для переходу України в ряд економічно розвинутих країн 	<ul style="list-style-type: none"> Розпад країни. Попадання її регіонів в різні зони економічного впливу країн ЄС, Росії, США, Китаю, Японії 	<ul style="list-style-type: none"> Випереджаючий розвиток наукоємних технологій і виробництва у порівнянні з іншими провідними країнами світу 	<ul style="list-style-type: none"> Незрозумілість подальшої долі ЄС в цілому Утвердження України в якості одного із лідерів інноваційного розвитку

на нагальних питань, щоб не допустити загострення політичних суперечностей і негараздів, які ускладнюють соціально-економічне становище в країні. Тобто управлінські рішення спрямовані не на створення умов для забезпечення ефективності інноваційного розвитку регіонів України, а на подолання протиріч у самій системі владно-управлінських відносин в державі. І в цьому аспекті, справді, можливе загострення кризових проявів у сфері економічних і суспільно-політичних відносин, що є наслідком системної кризи державного управління інвестиційно-інноваційними процесами, яка загострює проблеми післякризового відновлення промислового сектора на якісній основі та створення передумов для забезпечення довгострокового соціально-економічного зростання. Лейтмотивом державного управління інноваційним розвитком має стати перехід від антикризово-стабілізаційної ідеології діяльності органів влади (у т. ч. регіонального рівня) до відновлення дієздатності ринкових важелів реалізації державної інвестиційно-інноваційної політики на основі партнерства держави, бізнесу, освіти і науки шляхом реалізації стратегії інноваційного прориву.

Автором даної статті пропонується заміна понять "інвестиційно-активний сценарій інноваційного розвитку", що використовується в урядовому документі [1], та "стратегія технологічного прориву", яким оперують більшість вітчизняних учених на термін "стратегія інноваційного прориву". Адже спільним у перших двох дефініціях є розуміння інноваційного розвитку у звуженому тлумаченні. Однак завдання інноваційного розвитку визначається не стільки збільшенням обсягу вкладених інвестицій у розвиток високотехнологічних галузей промисловості, а формуванням ефективної системи державного управління інвестиційно-інноваційними процесами, застосуванням інноваційних механізмів їх реалізації для забезпечення прискорення соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

З точки зору системного підходу до державного управління інвестиційно-інноваційними процесами і на основі методології М. Кондратьєва автором розроб-

лено і запропоновано чотири варіанти інноваційного розвитку в довгостроковій перспективі на період до 2060 р., умовно названі "Стагнація", "Розпад або дезінтеграція", "Піднесення" та "Інтеграція" (табл. 1). Інерційний й інноваційно-проривний сценарії інноваційного розвитку є базовими для проектування варіантів розвитку подій.

Часовий лаг взятий на основі концепції переходу суспільства у 2020-ті рр. до шостого великого циклу Кондратьєва і становлення шостого технологічного укладу, загальною тривалістю 40 років (до 2060-х рр.). Враховуючи те, що розвиток технологічного укладу відбувається відповідно до низхідної та висхідної фаз одного великого циклу, тривалістю близько 20-ти років кожний, в таблиці 1 ці фази окремо виділено як два періоди: 2020—2040 рр. — висхідна фаза великого циклу, 2040—2060 рр. — низхідна фаза великого циклу, котрі характеризуватимуть не тільки соціально-економічну, але і політичну динаміку переходу України до постіндустріальної стадії розвитку протягом 2040—2060 рр.

Розглянемо можливі варіанти інноваційного розвитку України в довгостроковій перспективі на період до 2060 р. більш детально.

Варіант 1 — "Стагнація" — втілиться у реальність, якщо держава обмежиться законодавчо-нормативним регулювання інвестиційно-інноваційної сфери та дією стихійних самоорганізуючих механізмів ринку. У результаті економічні цілі суб'єктів інвестиційно-інноваційного процесу та механізми їх досягнення виявляться неузгодженими, різноспрямованими, що зумовить втрату науково-технічного, інноваційного, ресурсного, кадрового, інфраструктурного потенціалу і призведе до падіння конкурентоспроможності високотехнологічних галузей вітчизняної промисловості.

Наслідком входження України в гео економічний простір на дискримінаційній основі може стати деградація соціально-економічного розвитку вже у середньостроковій перспективі з подальшим відставанням від передових постіндустріальних країн у науково-технічному розвитку, гальмування технологічного оновлення основних виробничих фондів.

Варіант 2 — "Розпад або дезінтеграція" базується на концентрації зусиль влади щодо вирішення політичних конфліктів усередині правлячої еліти, неготовності віддати безумовний пріоритет загальнодержавним завданням. Крім того, існуюча сьогодні інвестиційна криза в Україні, спричинена політичною кризою, не дозволяє належним чином, виходячи з національних стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, консолідувати загальнодержавні інтереси з інтересами суб'єктів господарювання, що зумовлює істотне тотальне збідніння населення, знецінення робочої сили.

Загалом, системна криза державного управління за часи незалежності України призвела до зростання криміналізації суспільства, корупції в органах державного управління та місцевого самоврядування, стрімкого розбухання тіньового сектору економіки [8, с. 169]. За таких умов підвищується небезпека прийняття на державному рівні рішень, які не відповідають інтересам більшості населення країни, а мають на меті задоволення інтересів правлячої еліти, олігархічних угруповань, оскільки не враховується важливість формування ефективної національної інноваційної системи, наслідком чого може стати припинення соціально-економічного зростання. Без концентрації урядових зусиль в частині стабілізації економічної та політичної ситуації Україна приречена на розкол з розділенням регіонів на ресурсовидобувні і ті, що забезпечують транспортні коридори для постачання природних ресурсів країнам Європейського Союзу (ЄС) та Азії.

Внаслідок неурегульованості постійних кризових явищ в економічній і політичній системах та неможливості забезпечення суспільної динаміки за умови їх проходження внаслідок відсутності ефективного державного управління можливий варіант розпаду країни (шляхом початку громадянської війни, революції чи інших соціальних потрясінь) з попаданням її регіонів у різні зони економічного впливу країн ЄС, Росії, США, Китаю, Японії.

Варіант 3 — "Піднесення" — передбачає запровадження дієвої системи державного управління та правового стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, передусім, засобами захисту інтелектуальної власності, податкової та амортизаційної політики, патентного та ліцензійного регулювання, венчурного фінансування, законодавчого забезпечення процесу реформування науки, широкого доступу користувачів до знань, інформації, використання новітніх технологій, формування науково-технологічного та підприємницького середовища, що вимагає модернізації установчих механізмів державного управління інвестиційно-інноваційними процесами, забезпечення системної взаємодії економіки, політики та ідеології на засадах реалізації державних пріоритетів інноваційного розвитку.

Обравши європейський напрям розвитку як головний, Українська держава не зменшує увагу до євразійського напрямку, активним використанням форматів Співдружності Незалежних Держав (СНД), а також активізацією дво- та багатосторонніх відносин у інвестиційно-інноваційній сфері з окремими зарубіжними країнами. Втім, питання участі України у Євразійському інтеграційному проєкті мають вирішуватися із урахуванням зобов'язань нашої держави відповідно до Протоколу про вступ до Світової організації торгівлі та проєкту Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Слід зауважити, що рівень технологічного розвитку більшості країн пострадянського простору не дає змоги розглядати інтеграцію з ними як чинник модернізації національної промисловості [9, с. 246]. Проте активний і системний пошук нових форм секторальної взаємодії з інтеграційними об'єднаннями євразійського простору — Митним союзом в умовах створення Єдиного економічного простору та формування Євразійського союзу, Форумом "Азія — Європа" (АСЕМ), Шанхайською організацією співробітництва (ШОС), Азійсько-Тихоокеанським регіоном — Асоціацією Азійсько-Тихооке-

анського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) — сприятиме мінімізації втрат від невходження України до вказаних утворень. Це стосується подолання конкуренції на зовнішніх ринках (продукція металургійної галузі, машино- і приладобудування, агропромислового комплексу, військово-технічної продукції, авіа- та ракетобудування), захисту конкурентоспроможних секторів промисловості України, перешкодження перетіканню інтелектуальних і трудових ресурсів.

Характерною особливістю варіанту 4 — "Інтеграція" — є націленість на поступальний інноваційний розвиток на основі еволюційного включення України у світову господарську систему з урахуванням її гео-економічних інтересів. Цей варіант передбачає стабілізацію економічної та політичної ситуації в державі, забезпечення зростання рівня життя населення, прискорення соціально-економічного розвитку, спираючись на інтенсивне використання досягнень науково-технічного та інноваційно-технологічного прогресу, ефективну систему багаторівневого менеджменту з високим рівнем державного управління, широким використанням міжнародного поділу праці. Поряд із винятково важливою спрямовуючою роллю держави як провідного суб'єкта управління інвестиційно-інноваційними процесами при розв'язанні як поточних, так і перспективних проблем соціально-економічного розвитку передбачається забезпечення єдності нації та підтримка всіма верствами суспільства здійснюваних політичних і економічних перетворень зі збереженням соціальних цінностей, що історично склалися.

Отже, два останні варіанти можна назвати прийнятними для України, адже вони ґрунтуються на реалізації інноваційно-проривного сценарію розвитку країни. При цьому в основі інших розглянутих нами варіантів інноваційного розвитку лежить інерційний сценарій, який базується на ультраліберальних інтересах і цінностях; його реалізація в кінцевому підсумку може призвести до перетворення території України в ресурсно-сировинний додаток до розвинутих ринкових держав, що супроводжуватиметься втратою суверенітету, можливістю територіального роз'єднання, дедалі більшим відставанням від світових стандартів рівня життя населення країни, демографічною і духовною кризою нації. Таким чином, певною мірою повториться шлях СРСР, але в гірших умовах ресурсної забезпеченості та за практичної відсутності союзників глобального рівня. Це прогнозовано призведе до швидкого виснаження наявних ресурсів (природних, фінансових, трудових, інтелектуальних) і, як наслідок, до лавиноподібного зростання кількості та масштабу техногенних, гуманітарних, екологічних катастроф, колапсу економічної системи з усіма впливаючими звідси наслідками.

Таким чином, реалізація інноваційно-проривного сценарію у вирішальній мірі залежить від підвищення ролі держави у регулюванні інвестиційно-інноваційних процесів, соціально-ринкової та інноваційної орієнтації промисловості, розробці та дослідній реалізації довгострокової (на 25-30 років) стратегії інноваційного розвитку України в основу якої має бути покладено концепцію партнерства держави, бізнесу, освіти і науки.

По суті, довгостроковий прогноз інноваційного розвитку України буде мати характер активного нормативного передбачення, оскільки тенденції, що мали місце в минулому, далеко не повністю відповідають національним пріоритетам інноваційного розвитку у XXI ст. При цьому цілком конкретні дії уряду повинні бути спрямовані на певний злам цих тенденцій, забезпечуючи більш раціональне використання всього наявного ресурсного та інноваційно-технологічного потенціалу країни в реалізації більш ефективних шляхів інноваційного розвитку України до 2060 р.

У цілому прогноз інноваційного розвитку України на період до 2060 р. базується на наступних постулатах.

1. Становлення інвестиційно-інноваційної моделі розвитку України — це завдання не лише економічної

політики. Йдеться про органічне збалансування економічних, виробничих, екологічних, соціально-політичних, правових, суспільно-психологічних та інституційних складових розвитку, які в комплексі здатні надати нових відчутних імпульсів трансформаційним процесам у системі державного управління інвестиційно-інноваційними процесами.

2. Ключовим питанням, що визначить перспективи інноваційного розвитку України, є співробітництво з ЄС на умовах асоційованого членства. Втім на тлі загострення економічних проблем посилюються політичні протиріччя між окремими членами ЄС і наразі тривають дискусії щодо майбутнього Єврозони та ЄС у цілому, які передбачають, зокрема, перспективу їх розпаду [7, с. 237]. Успішний вихід Євросоюзу із кризи зі збереженням його цілісності означатиме подальше поглиблення політичної та економічної інтеграції України до ЄС аж до набуття Україною повноправного членства в ЄС.

3. Підвищення конкурентоспроможності національної інноваційної системи України в умовах гео економічної інтеграції на довгострокову перспективу в значній мірі обумовлена наступними факторами:

- забезпечення політичної стабілізації в країні;
- зниження масштабів бюрократизації і криміналізації в діяльності державних і муніципальних органів влади;
- адаптація законодавства України у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності до законодавства ЄС;
- розробка та реалізація загальнодержавних цільових науково-технічних програм та стратегічних інвестиційно-інноваційних програм для усіх регіонів країни;
- сприяння мобілізації ресурсів розвитку у спосіб концентрації розпорочених, не задіяних раніше чи задіяних неефективним чином ресурсів (насамперед приватних фінансових) і спрямування їх на цілі інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, прискорення соціально-економічного розвитку України та її регіонів вимагає інституціональної трансформації державного управління інвестиційно-інноваційними процесами в умовах безперервного коливання ринкової кон'юнктури. Покращення соціально-економічних показників розвитку передбачає спрямування управлінських зусиль органів державної влади на вирішення оперативних завдань макроекономічного збалансування з позицій їх несуперечливості цілям інноваційного розвитку в умовах збереження нестабільності глобальної економіки. Повноцінне застосування механізму довгострокового прогнозування інноваційного розвитку України забезпечить її від періодичної макроекономічної нестабільності за умови формування ефективною системою державного управління інвестиційно-інноваційними процесами і концентрації урядових зусиль на стабілізації політичної ситуації. Тільки об'єднання зусиль через запровадження в Україні механізмів прийняття консенсусних рішень на всіх рівнях управління суспільними справами може стабілізувати інноваційний розвиток, що сприятиме підвищенню рівня життя громадян України до європейських стандартів.

Література:

1. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів: постанова Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" від 21 жовт. 2010 р. № 2632-VI [Електронний ресурс], — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102632.html
2. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды: науч. изд. / Н.Д. Кондратьев, Ю.В. Яковец, Л.И. Абалкин. — М.: Экономика, 2002. — 766 с.

3. Галушко К. Україна — 2020 / К. Галушко, Л. Смола, С. Чолій [та ін.] // Наукове гуманітарне товариство: офіц. веб-сайт Всеукр. громадської організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nestor-ua.org/science/ukr2020-ua.html>.

4. Делия В.П. Инновационная экономика и устойчивое развитие: монография / В.П. Делия. — Балашиха: Де-По, 2011. — 256 с.

5. Економіко-правові теоретичні та практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку: монографія / О.П. Орлюк, О.Б. Бутнік-Сіверський, Н.М. Мироненко [та ін.]; за наук. ред. О.Б. Бутнік-Сіверського. — К.: Лазурит-Поліграф, 2010. — 416 с.

6. Кузык Б.Н. Россия — 2050: стратегия инновационного прорыва: монография / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец. — М.: Экономика, 2005. — 624 с.

7. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: монографія / В.Ф. Мартиненко. — К.: НАДУ, 2005. — 296 с.

8. Мірошніченко Ю.Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні: монографія / Ю.Р. Мірошніченко. — К.: Фенікс, 2012. — 360 с.

9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2013. — 576 с.

10. Семиноженко В.П. Україна в 2020 році: дві версії / В.П. Семиноженко // Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України: офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.dkni.gov.ua/2010-10-05-14-41-28/91-n>.

References:

1. Lihazakon (2010), Stratehiia innovatsijnoho rozvytku Ukrainy na 2010—2020 roky v umovakh hlobalizatsijnikh vyklykiv [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in terms of challenges of globalization], available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102632.html (Accessed 27 March 2014).

2. Kondrat'ev, N. D. Jakovec, Ju. V. and Abalkin, L. I. (2002), Bol'shie cikly kon'junktury i teorija predvidenija. Izbrannye trudy [The large cycles of conjuncture and theory forecast. Selected Works], Jekonomika, Moscow, The Russian Federation.

3. Halushko, H. Smola, L. and Cholij, S. "Ukraine — 2020", The official website of Ukrainian public organization [Online], available at: <http://nestor-ua.org/science/ukr2020-ua.html> (Accessed 27 March 2014).

4. Delija, V. P. (2011), Innovacionnaja jekonomika i ustojchivoje razvitie [The Innovative economy and sustainable development], De-Po, Balashiha, The Russian Federation.

5. Orliuk, O. P. Butnik-Sivers'kyj, O. B. and Myronenko, N. M. (2010), Ekonomiko-pravovi teoretychni ta praktichni aspekty perekhodu ekonomiky Ukrainy na innovatsijnij model' rozvytku [The economic-legal theoretical and practical aspects of the transition of economy of Ukraine on innovative development model], Lazurit-Polihraf, Kyiv, Ukraine.

6. Kuzyk, B. N. and Jakovec, Ju. V. (2005), Rossija — 2050: strategija innovacionnogo proryva [Russia-2050: the strategy for an innovative breakthrough], Jekonomika, Moscow, The Russian Federation.

7. Martynenko, V. F. (2005), Derzhavne upravlinnia investytsijnym protsesom v Ukraini [Public administration of investment process in Ukraine], NADU, Kyiv, Ukraine.

8. Miroshnychenko, Yu. R. (2012), Konstytutsijnopravove zabezpechennia narodovladdia v Ukraini [The constitution-legal safeguarding for democracy in Ukraine], Feniks, Kyiv, Ukraine.

9. The annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "On the internal and external situation of Ukraine in 2013", NISD, Kyiv, Ukraine.

10. Semynozhenko, V. P. "Ukraine in 2020: two versions", The official website of State Agency on Science, Innovations and Informatization of Ukraine [Online], available at: <http://old.dkni.gov.ua/2010-10-05-14-41-28/91-n> (Accessed 27 March 2014).

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

Ю. О. Трестер,
аспірант кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Y. Trester,
graduate student of national security,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

LEGAL PRINCIPLES OF THE REALIZATION OF GOVERNMENT MECHANISMS FOR PROTECTING CHILDREN'S RIGHTS IN UKRAINE

У статті розглядаються державні механізми захисту прав дитини в Україні, зокрема їх нормативно-правові засади. Проаналізовано основні законодавчі акти, що прийняті в Україні, на предмет відповідності сучасним тенденціям та умовам розвитку дітей.

The state mechanisms for protecting children's rights in Ukraine, including its legal framework are investigated in the article. The basic legal acts adopted in Ukraine, in compliance with current trends and conditions of the children are analyzed.

*Ключові слова: права дитини, безпека дитини, національна безпека, державні механізми захисту прав дітей.
Key words: rights of the Child, child safety, national security, state mechanisms for the protection of children's rights.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Діти — майбутнє суспільства, держави і людства. Діти в перспективі мають стати тим ресурсом держави, що буде базою для її розвитку та забезпечення національної безпеки. Тому в науковій спільноті, в сфері державного управління, в системі освіти та культури необхідно піднімати питання про створення умов для розвитку дітей (як фізичного, так і духовно-культурного) і відповідно розбудови майбутнього держави в цілому.

Розвиток кожної дитини має бути підпорядкований загальнолюдським цінностям та правилам. Саме тому протягом ХХ століття у світі розгорнулася тривала дискусія на предмет визначення та захисту прав дітей, логічним завершенням якої стало прийняття Конвенції ООН про права дитини в 1989 році.

Розробка нормативних документів, що покликані реалізувати механізми захисту прав дітей, є у більшій чи меншій мірі складовою законодавчої системи кожної країни світу. Україна не є винятком, активно працює в даному напрямі та має певні напрацювання у сфері захисту прав дітей. Вважаємо за необхідне розглянути наявну нормативно-правову базу забезпечення захисту прав дитини в Україні та проаналізувати на предмет адекватності її сучасним умовам та загальним принципам забезпечення цілісності держави, її національної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На даний час в законодавстві України щодо захисту прав дитини діючими є Конституція України, Сімейний, Цивільний та Цивільний процесуальний кодекси України, близько 15 Законів України, 5 Указів Президента України, 35 Постанов Кабінету Міністрів України, накази міністерств України та інші нормативно-правові документи. Крім того, в Україні Верховною Радою ратифіковано міжнародні документи з даної проблематики.

Системного аналізу наявних документів у науковій літературі не виявлено. Окремі автори здійснюють аналіз окремих аспектів досліджуваної проблеми, зокрема: Н. Оніщенко, О. Львова, С. Сунегін здійснили дослідження філософських аспектів сутності прав дитини, Н. Лінник у своїх працях розглядав історичні передумови захисту прав дитини, Т. Бавол — нормативно-правове регулювання соціального захисту дітей сиріт. Тому актуальним вважаємо розглянути базові нормативно-правові акти, що регламентують та визначають державні механізми у сфері захисту прав дитини в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ (МЕТИ) ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою наукової статті є дослідження нормативно-правових засад реалізації державних механізмів захисту прав дитини в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Україна є активним учасником міжнародних договорів та організацій, що займаються реалізацією та захистом прав людини та зокрема дітей. Саме тому 27 лютого 1991 року Постановою Верховної Ради України було ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини як основний документ у сфері захисту прав дітей у світі. Крім того, згідно зі ст. 9 Конституції України набули чинності і стали складовою національного законодавства такі міжнародні документи у галузі захисту прав дитини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України:

— Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 р.);

— Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифіковано 23 червня 2004 р. із заявою);

— Угода про співробітництво держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (ратифіковано 12 січня 2005 р.);

— Конвенція про кіберзлочинність (ратифіковано 7 вересня 2005 р. із застереженнями і заявами);

— Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (ратифіковано 11 січня 2006 р.);

— Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання — 20 липня 2006 р. із заявою);

— Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (ратифіковано 21 липня 2006 р. із застереженнями);

— Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);

— Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання — 14 вересня 2006 р. із заявою та застереженнями);

— Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р. із заявами);

— Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання — 14 вересня 2006 р. із заявами та застереженнями);

— Європейська конвенція про контакт з дітьми (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із заявою);

— Європейська конвенція про громадянство (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із застереженнями та заявою);

— Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано 6 березня 2008 р. із заявами та застереженнями);

— Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня 2009 р.);

— Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано 29 листопада 2010 р.) [1. с. 5—6].

Україна як сучасна європейська держава займається розробкою та впровадженням державних механізмів захисту прав дитини, забезпечення нормальних умов життєдіяльності та розвитку дітей тощо. Наявні державні механізми у досліджуваній сфері можна класифікувати наступним чином:

1. Нормативно-правове забезпечення системи захисту прав дитини.

2. Система органів державного управління, що опікуються проблемами дитинства в Україні.

Вважаємо за доцільне окремо винести функції та завдання Уповноваженого Президента України з прав дитини.

У сучасних умовах державотворення особливої уваги потребує розгляд нормативно-правового забезпечення системи захисту прав дитини в Україні.

Як і в багатьох розвинених країнах світу, нормативно-правове регулювання системи захисту прав дитини в Україні підпорядковується Конституції, де в ст. 3. визначається, що "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави" [2]. Основний перелік прав та свобод, що гарантує держава в Україні кожній людині, наведено в розділі II "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина". Він складається з 48 статей. При цьому статей, які б регламентували статус дитини, та визначали б перелік її особливих прав, всього 3 — ст. 51, 52, 53. Ці статті визначають обов'язки батьків щодо утримання неповнолітніх дітей, рівність усіх дітей у своїх правах, заборону насильства над дітьми та їх експлуатації, особливі умови утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і права дітей на отримання освіти.

Якщо прийняти твердження про те, що дитина — це і є людина, то тоді в Конституції наводиться достатньо широкий перелік прав, свобод і обов'язків дітей. Однак діти, в силу обмеженості певних фізіологічних та розумових даних, потребують більшого захисту своїх прав, особливих умов піклування та розвитку і є соціально незахищеними. Тому, на нашу думку, перелік прав, наведених в Конституції України, є занадто вузьким, по суті він не визначає та не регламентує більшість прав дітей. За таких умов, в Україні має бути розроблена така нормативно-правова база у сфері захисту прав дітей, яка б максимально охоплювала всі можливі варіанти визначення прав та обов'язків дитини та визначала можливі варіанти їх захисту.

Перелік прав дитини визначає II розділ Закону України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 року. Зокрема відповідно до чинного законодавства України дитина може володіти наступними правами:

- право на життя і охорону здоров'я;
- право на ім'я та громадянство;
- право на достатній життєвий рівень;
- право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації;
- право на захист від усіх форм насильства;
- право дитини на майно;
- право дитини на житло;
- право на освіту;
- право на зайняття підприємницькою діяльністю;
- право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації [3].

Як видно з даного переліку, право на безпеку дитини в Україні не зафіксоване юридично. Тобто в окремих випадках деякі трактування можна розуміти як такі, що мають на увазі певні аспекти забезпечення безпеки дитини, однак ніде нормативно не визначається сутність права на безпеку, які загрози можуть виникати безпеці дитини, які відповідно можуть бути механізми реагування на дані загрози або шляхи упередження негативної дії від них тощо.

Крім цього, у вищевказаному Законі надається тлумачення таких термінів: "дитина", "дитинство", "охорона дитинства", "дитина-сирота", "безпритульні діти" тощо, а також законодавчо визначено різні види сімей, які можуть бути зареєстровані на території України.

Відповідно до ст. 2 "Завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні" [3].

У Законі України "Про охорону дитинства", в Конвенції ООН про права дитини та в інших нормативно-правових актах часто згадується поняття "інтересів дитини". Однак, на жаль, наукові пошуки в цій сфері не сприяли знаходженню сутності даного терміна, і відповідно до цих пір не зрозуміло, що конкретно з юридичної точки зору мається на увазі, коли використовується словосполучення "інтереси дитини", як його трактують міжнародні інститути, що займаються розробкою та впровадженням нормативного законодавства у сфері захисту прав дітей, та як його використовують у законодавстві України.

У цілому система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;

- забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

- проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

Закон України "Про охорону дитинства" визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Відповідно до цього Закону "основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері визначає Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм. Проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України. Щорічно Кабінет Міністрів України звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень" [3].

Одним з базових документів, що відноситься до вказаної сфери є Сімейний кодекс України, основним завданням якого є визначення засад шлюбу, особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, підстав виникнення, змісту особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Ст. 6 Сімейного кодексу України визначає правовий статус дитини, умови досягнення повноліття та особливості застосування термінів "малолітня дитина" та "неповнолітня дитина".

Відповідно до ст. 7, "дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України" [4].

Даним документом визнається обмеженість дієздатності дитини та обов'язки, які покладаються на батьків чи опікунів у цих випадках. Ст. 150—157 регламентують обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини, права батьків щодо виховання, права батьків та дітей на спілкування, права батьків по захисту дитини тощо. Зокрема:

- Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

- Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

- Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

- Батьки зобов'язані поважати дитину.

- Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

- Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

- Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [4].

На нашу думку, такий ґрунтовний перелік обов'язків батьків не включає обов'язку щодо забезпечення безпеки дитини. У Сімейному кодексі України, як і в Конституції України, жодного визначення немає поняття "безпека дитини" та основних шляхів її досягнення. Скоріш за все, неможливо досягнути необхідних прав дитини, якщо не створити умови для безпечного її життя та розвитку.

Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків трактується ст. 155 таким чином:

1. Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності.

2. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

3. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства.

4. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом [4].

У Сімейному кодексі України теж вказується на пріоритетності інтересів дитини, однак і він не надає юридичного визначення даного терміна. А тому, це ще раз доводить тезу про те, що як у межах світового простору, так і на теренах України, необхідним є уточнення понятійно-категоріального апарату, визначення окремих, хоча б базових термінів, без яких неможливим є забезпечення безпеки дитини.

Як зазначено в доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, "Сімейний кодекс України максимально розширює предмет свого регулювання; деталізує правове регулювання сімейних відносин у найрізноманітніших сферах, врегульовує не тільки сімейні, особисті і майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновителями і усиновленими, матір'ю і батьком дитини, а й між дідом, бабкою, прадідом, прабабкою і онуками, рідними братами і сестрами, мачухою, вітчимою і пасинком, падчеркою та іншими членами сім'ї. Нове сімейне законодавство дозволяє суду враховувати при вирішенні сімейних спорів місцеві звичаї, а також звичаї національних меншин, якщо це не суперечить законодавству і моральним засадам суспільства. Положення цього кодексу чітко визначають, що регулювання сімейних відносин

має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини" [1, с. 6]. Однак ми вважаємо, що такий висновок не відповідає дійсності, оскільки цілий спектр питань, що мають відношення до безпеки дитини взагалі не піднімаються, не кажучи вже про нормативне їх регулювання.

Законодавчо діючими в Україні є нормативно-правових документів, що регулюють окремі сфери захисту прав дітей. До таких документів відносяться: Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей". Виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини цей Закон визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [5]; Закон України "Про попередження насильства в сім'ї", який визначає правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї [6]; закони України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [7] та "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" [8]. Також відповідно до міжнародних стандартів внесені зміни до ряду законів, що сприяють посиленню соціальної захищеності сімей з дітьми.

Це далеко не повний перелік нормативних документів, хоча саме вони визначають загальні засади розробки і реалізації державної політики щодо захисту прав дитини. Аналізуючи вищевказані документи, можна зробити загальний висновок, що цього недостатньо, щоб регулювати найголовніше в державі — якість людського ресурсу, який буде розбудовувати країну через 20—30 років. Більшість формулювань в базових законах мають загальний характер, що призводить до складності в тлумаченні та розумінні поняття прав дитини. Звідси виникають ще ряд запитань, на які Конституція та інші нормативні документи не дають відповіді. Зокрема права, які набуває людина при народженні, чи не набуває дитина, яка відповідальність батьків за порушення прав дитини, яка відповідальність держави в цьому контексті, які все це має наслідки для забезпечення безпеки дитини та національної безпеки зокрема.

Окрім того, варто зазначити той факт, що і у світі, і в Україні про права дітей говорять, як правило, після їх порушення, коли необхідно нейтралізувати негативний вплив або ще гірше розслідувати причини смерті дитини. При цьому більш ефективним є механізм протидії таким порушенням, проведення політики ознайомлення з правами дітей, здійснення профілактики насильства та порушення інших прав дітей. І саме базові параметри такої протидії мають бути закладені в нормативно-правових документах держави.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті проведеного наукового аналізу необхідно зробити наступні висновки. Правовою основою забезпечення прав дитини в сучасних умовах є розробка та впровадження у вітчизняне законодавство відповідних нормативно-правових документів, які відповідають за вказану сферу. В Україні діючими є достатня кількість законодавчих актів з кількісної сторони, однак якісний зміст далекий від необхідного. Зокрема ні в Конституції України, ні в Семейному Кодексі, ні в Законі "Про охорону дитинства" жодного слова не сказано про безпеку дітей і механізми її забезпечення. Також відсутній науковий аналіз загроз безпеці дитини, що можуть мати місце в сучасному світі, не досліджується вплив вікової періодизації розвитку дитини на ви-

значення базових умов щодо створення безпечного середовища для дітей тощо.

На нашу думку, той перелік прав дитини, що наведено в Законі України "Про охорону дитинства", потребує суттєвого уточнення та доопрацювання, на підставі чого в подальшому необхідно розробити концептуально нову парадигму забезпечення безпеки дитини. В основну такої парадигми має бути покладено розробку Доктрини безпеки дитини. Саме на ці аспекти забезпечення безпеки дитини планується звернути увагу автором у подальших наукових дослідженнях.

Література:

1. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К.: 2010. — 228 с.
2. Конституція України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України "Про охорону дитинства" // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
4. Семейний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
5. Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
6. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>
7. Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
8. Закон України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>

References:

1. Stan dotrymannya ta zakhystu prav dytyny v Ukrayini: Spetsial'na dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny [Observance and protection of children's rights in Ukraine: Special report of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights], Kiev, 2010, 228 p.
  2. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 December 2013).
  3. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine "On Protection of Childhood" available at: (Accessed 3 January 2014).
  4. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, "Family Code of Ukraine" available at: (Accessed 3 January 2014).
  5. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine "On children agencies and services, and special institutions for children" available at: (Accessed 3 January 2014).
  6. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine "On Prevention of Domestic Violence" available at: (Accessed 4 January 2014).
  7. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine "On providing organisational and legal conditions for the social protection of orphan children and children deprived of parental care" available at: (Accessed 3 January 2014).
  8. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine "On the basis of social protection of homeless and street children" available at: (Accessed 4 January 2014).
- Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

УДК 346.54

К. М. Семенюк,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮВЕЛІРНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

К. Semenjuk,
graduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ECONOMIC METHODS OF STATE REGULATION OF THE JEWELRY SECTOR IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF TAX POLICY

У статті окреслено особливості та проблеми розвитку ювелірної сфери в Україні, досліджено економічні методи державного регулювання ринку ювелірної продукції в контексті податкової політики, розглянуто прогалини у нормативно-правовому регулюванні ювелірної промисловості та визначено перспективи вдосконалення державного регулювання учасників ювелірного ринку.

In the article the features and problems of development of jewellery sphere in Ukraine, studied economic methods of state regulation of the market of jewelry products in the context of tax policy, addressed gaps in the legal regulation of the jewelry industry and determined the prospects of perfection of state regulation of participants of the jewellery market.

Ключові слова: ювелірна сфера, економічні методи, державне регулювання, податкова політика, пробірний контроль, податкове навантаження, проблеми, ринок ювелірних виробів.

Key words: jeweller sphere, economic methods of state regulation, tax policy, assay control, the tax burden of the problem, the market for jewelry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах трансформації вітчизняної економіки та розвитку ринкових відносин в Україні існує нагальна потреба у підвищенні конкурентоспроможності тих галузей промисловості, що мають загальнодержавне значення, серед яких важлива роль належить ювелірній сфері. Потрібно зазначити, що сьогодні ювелірна промисловість в Україні відстає у темпах свого розвитку від аналогічного виробництва в економічно розвинутих країнах і потребує додаткової підвищеної уваги з боку держави.

У світі економічних реформ проголошується необхідність вдосконалення методів державного регулювання провідних секторів економіки нашої країни, вибору ефективних засобів та методів впливу держави на суб'єкти економічних відносин.

Питання розвитку економічних методів державного регулювання ювелірної сфери в Україні в контексті податкової політики держави на сьогодні вважаються чи не найактуальнішими в економічному та соціальному житті України. На жаль, сьогодні податкова політика України не є засобом регулювання вітчизняної економіки загалом та ювелірної промисловості зокрема, а лише засобом мобілізації доходів державного бюджету. Отже, постає складна проблема вдосконалення відносин між державою та платниками податків.

Одним з перспективних завдань на даному етапі є створення ефективної податкової політики, яка б забезпечувала розвиток ювелірної промисловості та відповідним чином регулювала б економічні відносини в даному економічному секторі нашої країни, оскільки податки повинні слугувати не тільки джерелом отримання доходів бюджету, а й виступати найважливішим інструментом податкового регулювання економічних процесів суспільства.

Для створення відповідних умов щодо підвищення конкурентоздатності економіки України на світовій

арені потрібно проведення реформ та ринкових перетворень в сфері державного управління.

Належна правова основа державного управління ювелірного сектору господарства в умовах глобалізації є гарантією економічної безпеки України, умовою забезпечення її фінансової стійкості та престижу на міжнародній арені.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема методів державного регулювання ювелірної сфери в Україні знайшла своє відображення у наукових працях І.В. Григоренко, О.М. Маліченко, В.М. Вартаняна, М.М. Назимока та інших дослідників.

Питаннями правового забезпечення функціонування ювелірного ринку займалися К.В. Єфремова, Л.М. Чиж, І.В. Шатковська, В.В. Михальський.

Однак проблема економічних методів державного регулювання ювелірної сфери в Україні в контексті податкової політики держави не привернула достатньої уваги науковців. Бракує аналітичних досліджень як самої ювелірної галузі, так й літературних джерел щодо правових аспектів її регулювання. Вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми та зумовлює необхідність її ґрунтовного вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз економічних методів державного регулювання ювелірної сфери в Україні в контексті податкової політики держави, дослідження наукових та нормативних джерел й особливостей діючого законодавства України щодо регулювання ринку ювелірних виробів та визначення перспективи вдосконалення державного регулювання учасників ювелірного ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Законодавство України в ювелірній сфері визначається сукупністю нормативно-правових актів, що містять у собі норми права, які регулюють видобуток, виробництво, використання та операції з дорогоцінни-

ми металами і дорогоцінним камінням в Україні та характеризують повноваження й функції органів державного регулювання і контролю, відповідальність суб'єктів господарювання за порушення норм законодавства в сфері обігу дорогоцінних металів і каміння та податкового регулювання економіки країни.

На початок 2013 року, вітчизняний ювелірний ринок представлений близько 7500 суб'єктами господарювання, понад 99% з яких мають недержавну форму власності.

Протягом 2000—2008 роках галузь набирала обертів, досягнувши обсягів виробництва ювелірних виробів понад 100 тонн на рік.

Дослідження динаміки розвитку українського ринку ювелірної продукції вказують на те, що під впливом світової фінансової кризи в даному секторі економіки відбулися негативні структурні зрушення. Так, протягом 2008—2012 рр. спостерігався загальний спад обсягів ювелірного виробництва, падіння попиту на ювелірні вироби.

У зв'язку зі знецінюванням гривні і підвищенням світових цін на дорогоцінні метали в Україні на 55—60% подорожчало банківське золото, що використовується для виробництва ювелірних виробів. Отже, головним фактором скорочення ринку було значне зростання цін на дорогоцінні метали. Потрібно зазначити, що за період із вересня 2008 року по червень 2013 року ціни на золото вирости майже на 70% — до \$1394,5 за унцію (на 31.05.2013).

За даними Департаменту державного регулювання операцій із дорогоцінними металами і дорогоцінними каменями і пробірного нагляду Міністерства фінансів України на ринку за період 2008—2012 рр. роздрібні продажі ювелірних виробів скоротилися в 1,5 рази, оптові — в 2,5 [7, с. 33].

У зв'язку із кризовими явищами та зниженням попиту на ювелірні вироби більшість вітчизняних підприємств вимушені були зупинити виробництво та відправити співробітників у безстрокові відпустки. На багатьох підприємствах відбулося скорочення штатів та були закриті виробничі лінії, найбільш слабкі виробники не утрималися на ринку та почали проведення процедури банкрутства [4, с. 33].

Прогнози розвитку ювелірної сфери України не можна назвати сприятливими. Крім наслідків економічної кризи, на ювелірний ринок також значно впливає державне регулювання.

Необхідно відмітити, що на стан ювелірного ринку вплинула не тільки фінансова криза, але й впроваджені восени 2008 року новації у державному регулюванні галузі щодо боротьби з контрабандою ювелірних виробів.

Так, згідно з наказом Міністерства фінансів України від 07.07.08 р. № 894 суб'єкти, що мають ліцензії на ювелірному ринку, включаючи оптовиків і роздрібників, повинні надавати до Департаменту державного регулювання операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінними каменями і пробірного нагляду Міністерства фінансів інформацію, а також звітність за шістьдесятма показниками господарської діяльності.

Сьогодні систему нормативно-правових актів, що визначають правові та організаційні засади регулювання ювелірної сфери, утворює сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які мають ієрархічну структуру та формують правове поле для його реалізації.

У 2010 році в Україні набув чинності Закон України від 19.10.2010 р. № 2608-VI "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності", яким було внесено зміни до законів України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" та "Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними".

Як наслідок, 16 листопада 2010 року в Україні було ліквідовано ліцензування діяльності у сфері ювелірного виробництва та торгівлі. Однак при цьому не було скасовано заборону щодо здійснення роздрібно торгівлі ювелірними виробами на ринках (крім спеціалізованих магазинів), з рук, у дрібно роздрібній торговельній мережі.

Так само не зазнав змін та не був скасованим порядок приймання ювелірних виробів у продаж виключно на підставі прибуткових документів (накладні, акти, інша супроводжувальна документація), з обов'язковим вхідним контролем їхньої якості.

Вважаємо, що прийняття Закону щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності буде мати позитивний вплив на створення належних умов для провадження господарської діяльності на ювелірному ринку, спричинить зростання інтересу у започаткуванні бізнесу, зменшить фінансове навантаження на підприємства галузі, спричинене наказовим обов'язком отримувати ліцензії та допоможе знизити рівень корупційних проявів у органах державної влади.

Такий поштовх на обмеження державного регулювання господарської діяльності в свою чергу, буде сприяти вдосконаленню як законодавства, що діє в сфері ліцензування, так і державного регулювання господарської діяльності.

Потрібно підкреслити, що в умовах ліквідації ліцензування ювелірної сфери значно посилюється роль державного контролю за якістю реалізованих на ринку ювелірних виробів. Адже, згідно із Конституцією України, держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпекою продукції та всіх видів послуг і робіт (ст.42).

Зазначимо, що законодавством визначено обов'язкове клеймування всіх виготовлених в Україні та ввезених в Україну ювелірних виробів державним пробірним клеймом і маркування етикеткою.

Враховуючи майбутні зміни в податковому законодавстві (скасування пільг зі сплати ПДВ для торговців ювелірними виробами), багато що залежатиме від того, чи зможе Союз ювелірів України мінімізувати ризики майбутніх реформ для учасників ринку. На ювелірному ринку є багато дрібних гравців, а для них це може мати серйозні наслідки.

Не викликає сумніву, що здійснення підприємницької діяльності в ювелірній сфері неможливе без відігривання суттєвої ролі держави в економічно-правових відносинах, що побудовані на ринкових принципах. Отже, розвиток даного сектору економіки передбачає вдосконалення функціонування потужної державної економіко-правової політики та механізму організаційно-господарських відносин. Результатом є гостра потреба у підвищенні державного управління та розробці нової стратегії, що буде заснована на концепції активної участі не лише держави-регулятора, а й держави — учасника ринкових процесів.

Адже вивести ювелірний ринок із кризового стану ситуації, що склався в останні роки, може тільки грамотна й послідовна державна політика, що повинна бути висвітлена у Державній програмі розвитку ювелірної галузі.

Окремої уваги заслуговує питання щодо податкового регулювання ювелірної сфери. Адже в Україні з 1 січня 2012 р., після введення до Податкового кодексу України розділу щодо спрощеної системи оподаткування, та до сьогодні здійснення законної підприємницької діяльності в сфері торгівлі ювелірними виробами на спрощеній системі оподаткування незаконно обмежується органами податкової служби внаслідок неоднозначного (множинного) тлумачення окремих норм щодо визначення таких видів господарської діяльності, як виробництво та реалізація дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, вважають в Асоціації ювелірів України.

Протягом 2012 року малий ювелірний бізнес в Україні виборював право на застосування спрощеної системи оподаткування, яке не визнавалося Державною податковою службою, хоча Податковим кодексом України не було передбачено прямої заборони бути платниками єдиного податку суб'єктам господарювання, які здійснюють виготовлення ювелірних виробів та торгівлю ювелірними виробами. Зважаючи на те, що малий ювелірний бізнес представляє більшість ювелірної галузі (близько 90% операторів ювелірного ринку України), наслідком ситуації, що склалася навколо єдиного податку у 2012 році стало скорочення обсягів виготовлення ювелірної продукції на 20,3% (на 10,1 тону) в порівнянні з 2011 роком.

Позиція українських податківців ґрунтувалася лише на ототожненні дорогоцінних металів і каміння зі споживчою продукцією — ювелірними та побутовими виробами з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння. А тому, згідно із позицією Державної податкової служби України, платниками єдиного податку не могли бути юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які здійснюють видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення, напівдорогоцінного каміння та ювелірних виробів з них.

На нашу думку, керуючись листом ДПС України від 06.02.2012 року № 3443/7/17-1217, податковими органами було прийняте протиправне рішення про відмову у видачі свідоцтв платника єдиного податку виробникам ювелірних виробів і торговцям ювелірними виробами. Внаслідок цього рішення Державної податкової служби України, ювелірна галузь протягом року була практично паралізована, зупинилися тисячі ювелірних виробництв і об'єктів торгівлі ювелірними виробами. Біля 130 тисяч найманих працівників опинилися під загрозою скорочення, тисячі працівників ювелірного сектору були відправлені у безстрокові неоплачувані відпустки.

Непоправний збиток народному господарству країни було нанесено значним скороченням бюджетних надходжень у вигляді 5% збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з продажу ювелірних виробів з золота (крім обручок), платини та дорогоцінного каміння.

Низка державних підприємств пробірного контролю сфери управління Мінфіну, які здійснюють випробування та клеймування ювелірних виробів, перейшли на одно- або дводенний режим роботи внаслідок значного скорочення замовлень послуг від виробників ювелірних виробів. Було порушено сталі економічні зв'язки між виробниками ювелірної продукції і роздрібною торговельною мережею.

Потрібно зауважити, що податковою службою було проігноровано позицію Міністерства фінансів України, викладену в листі від 19.01.2012 р. № 31-08160-10-18/1122. У листі було роз'яснено, що види діяльності з виготовлення ювелірних виробів та торгівлі ювелірними виробами не входять до переліку заборонених видів діяльності для платників єдиного податку.

Протягом зазначеного періоду 2012 року Мінфін та Комітет Верховної Ради України з питань фінансів, банківської діяльності, податкової та митної політики неодноразово зверталися до Державної податкової служби України щодо відсутності у Податковому Кодексі України обмежень на застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для виробників і реалізаторів ювелірних виробів. Водночас Мінюстом було визнано такими, що підлягають скасуванню та відкликанню з місць застосування, листи Державної податкової служби України, згідно з якими оператори ювелірного ринку не могли бути платниками єдиного податку.

Так, у Постанові Вищого адміністративного суду України від 15.08.2012 р. було фактично встановлено, що до 1.07.2012 р. малий ювелірний бізнес не мав права

на застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Більшість учасників ювелірного ринку отримали свідоцтва платника єдиного податку лише з 1.10.2012 р.

13.03.2012 Верховною Радою України було прийнято за основу законопроект № 9661-д від 17.02.2012 щодо внесення змін до Податкового кодексу України. Даним законопроектом окремо було зазначено положення щодо можливості застосування спрощеної системи оподаткування в ювелірній галузі.

З 1 липня 2012 року, відповідно до змін, які було внесено Законом № 4834-VI (Законопроект № 9661-д) — суб'єкт господарювання — фізична особа, яка є платником інших податків і зборів відповідно до Податкового кодексу, може здійснити перехід на спрощену систему оподаткування з видом діяльності виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, за умови дотримання платником вимог, встановлених ПКУ для платників єдиного податку, шляхом подання заяви до органу державної податкової служби не пізніше ніж за 15 календарних днів до початку наступного кварталу.

Отже, враховуючи норми Закону № 4834-VI з 01 липня 2012 року суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, надається право обрати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

При цьому передбачається, що дані суб'єкти господарювання відносяться виключно до третьої групи платників єдиного податку, а ставка єдиного податку встановлюється у розмірі 5 відсотків.

Отже, шляхом подолання багатьох труднощів і проблем у 2012 році представникам малого ювелірного бізнесу України вкотре вдалося відстояти право на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

Однак із настанням 2013 року виникли нові законодавчі ініціативи, спрямовані на звуження застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в ювелірній сфері.

Зокрема законодавчою ініціативою спрямованою на звуження застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності є проект Закону України "Про внесення змін до статті 296 Податкового кодексу України щодо посилення контролю за обігом товарів іноземного виробництва", яким передбачено обов'язкове застосування реєстраторів розрахункових операцій фізичними особами-підприємцями — платниками єдиного податку під час продажу, зокрема, ювелірних виробів та годинників іноземного виробництва, раніше ввезених на територію України. Цей проект Закону України теж розроблений замість відкликаної з Верховної Ради України 12.12.2012 р. законопроекту № 11404.

На нашу думку, даним законопроектом не передбачений механізм фіксації податковими органами кола суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами іноземного виробництва, та однозначного їх відокремлення від інших суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами виключно вітчизняного виробництва. Отже, існує імовірність поширення обов'язку застосування реєстраторів розрахункових операцій на всіх без винятку платників єдиного податку, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами та годинниками.

У разі запровадження норм цього законопроекту фізичні особи-підприємці, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами та годинниками, будуть вимушені нести недоцільні додаткові витрати на придбання, обслуговування та використання реєстраторів розрахун-

кових операцій, на ведення додаткового обліку та подання додаткової звітності. Буде значно збільшено кількість перевірок фізичних осіб-підприємців. Також будуть розширені підстави для застосування податковими органами штрафних (фінансових) санкцій. Загалом такі новації спричинять посилення адміністративного тиску податкових органів на малий ювелірний бізнес.

Таким чином, розглянувши основні аспекти економічних методів державного регулювання ювелірної сфери в Україні в контексті податкової політики держави нами було визначено той факт, що діюче податкове законодавство у сфері ювелірного бізнесу є недосконалим.

На жаль, у Законі України "Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними" від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР [1] фактично не передбачені заходи з боку держави, що спрямовані на активізацію внутрішнього ринку та вдосконалення податкового законодавства й підтримки фізичних осіб підприємців, численність яких в сфері торгівлі ювелірними виробами, за інформацією Асоціації ювелірів України, складає сьогодні біля 95 %.

Потрібно відзначити, що одними із головних моментів, щодо забезпечення позитивного впливу системи оподаткування на економічні стимули розвитку ювелірної галузі є пільги, які повинні мати виключно адресну спрямованість досі не передбачені вітчизняним Податковим законодавством.

Очевидним є сам факт неможливості провадження прибуткової діяльності з роздрібною реалізації ювелірних виробів за умови існуючого податкового навантаження на малий бізнес податками та зборами.

Отже, дослідження сучасного стану податкової системи свідчить, що на сьогодні залишаються відкритими питання переорієнтації чинної податкової системи на стимулювання процесів соціально-економічного розвитку країни, вирішення яких може стати суттєвим кроком до підвищення конкурентоспроможності держави та сприяти розвитку економіки України.

Завданням державної податкової політики щодо податкового регулювання ювелірної сфери є встановлення такого оптимального рівня й визначення умов оподаткування, які забезпечують баланс інтересів держави і платників.

Зазначимо, що основними стратегічними цілями реформування системи оподаткування ювелірної сфери слід вважати підвищення конкурентоспроможності ювелірного сектору економіки країни; легалізацію тіншового сектору; нарощування критичної маси суб'єктів малого бізнесу в ювелірній галузі; простоту та зрозумілість податкових норм для суб'єктів господарювання та забезпечення умов для добровільного виконання вимог податкового законодавства вітчизняними платниками податків.

Проведений аналіз вітчизняного ринку ювелірних товарів вказує на те, що розвиток ювелірного сектору економіки України можливий лише за умови зменшення податкового тиску на підприємців.

Однак, сучасна нормативно-правова система податкового законодавства не є достатньо розробленою, оскільки вона не враховує особливості ведення окремих сегментів бізнесу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що для кращого зростання національної економіки і основних макроекономічних показників країни, для можливості ведення ефективно-прибуткової діяльності національних підприємств ювелірного сектору економіки, необхідно оптимізувати рівень всіх видів податків та звести до мінімуму бюрократичність процедури їх подання та кількості звітності впродовж року.

Основними правилами ефективного оподаткування ювелірного сектору повинне стати забезпечення рівних і справедливих умов оподаткування для всіх платників

податків. Адже подальший розвиток ювелірної галузі в Україні значною мірою залежить від належного впровадження чинного законодавства, створення єдиної внутрішньо узгодженої системи нормативно-правового регулювання відносин у даній сфері та стимулювання розвитку ювелірного ринку з урахуванням особливостей розвитку економічних процесів.

Література:

1. Податковий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, ст. 112) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Закон України "Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 9, ст. 34) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

3. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення деяких податкових норм". — Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2013. — № 16. — Ст. 136.

4. Вартанян В.М. Дослідження розвитку українського ринку ювелірної продукції / В.М. Вартанян, В.М. Гавва, Д.О. Турко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2008. — № 3. — С. 108—117.

5. Єфремова К.В. Особливості правового регулювання господарської діяльності на ринку виробів із дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння [Текст]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Єфремова Катерина Вікторівна; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2009. — 213 с.

6. Аналітичні матеріали Асоціації ювелірів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.jeweller.com.ua>

7. Державна пробірня служба України Інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність ювелірної галузі України у 2012 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.assay.gov.ua/denj1.nsf/0/A20F0A8EBC8D378DC22579C10048637D>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "Tax Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 13—14, p.112.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), Law of Ukraine "On state regulation of production, manufacture and use of precious metals and jewels and control of operations with them", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), vol. 9, p. 34.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine concerning improvement of certain tax rules", Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), vol. 16, p. 136.

4. Vartanian, V.M. Havva, V.M. and Turko, D.O. (2008), "Research of the Ukrainian market of jewelry products", Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyku, vol. 3, pp. 108—117.

5. Yefremova, K.V. (2009), "Features of the legal regulation of economic activity in the market of precious metals and stones", Abstract of Ph.D. dissertation, Global economy, Law, Nats. iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, Kharkiv, Ukraine.

6. Association of Jewelers Ukraine (2014), Analytical materials, available at: <http://www.jeweller.com.ua> (Accessed 4 April 2014).

7. State Assay Office of Ukraine (2013), Information and analytical materials about the activities of the jewelry industry in Ukraine in 2012, available at: <http://www.assay.gov.ua/denj1.nsf/0/A20F0A8EBC8D378DC22579C10048637D> (Accessed 4 April 2014).

Стаття надійшла до редакції 06.04.2014 р.

С. В. Адамчук,
здобувач, Інститут Законодавства Верховної Ради України, м. Київ

АКТУАЛІЗАЦІЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

S. Adamchuk,
applicant of the The Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

UPDATING OF HUMAN RESOURCES AS A FACTOR OF CIVIL SERVICE

Стаття присвячена осмисленню актуалізації кадрового потенціалу як чинника професіоналізації державної служби та корпусу державних службовців. Автор пропонує низку цікавих думок та цю проблему, що набуває статусу виклику сьогодення. Серед іншого у публікації наголошено на важливості дослідження визначення здатності державного службовця до випереджального відображення дійсності, у т. ч. професійно проектувати та організовувати діяльність та організаційну поведінку співробітників. Доведено доцільність дворівневої періодизації професійної підготовки службовця. Здійснено аналіз окремих складових кадрового потенціалу (інтегральна характеристика накопичених та незатребуваних (прихованих) професійно-особистісних можливостей і здібностей працівників апарату державних органів; можливість кар'єрного зростання персоналу державної служби та реалізації його професійних знань та умінь; процес задіявання ще не реалізованих здібностей персоналу (резерв) до ефективного виконання завдань та функцій органу державної влади мають стати предметом професіоналізації корпусу державних службовців та державної служби як соціальної макросистеми в цілому). Зосереджено увагу на подвійній побудові процесу самореалізації державного службовця, що проявляється у самовираженні та самоутвердженні.

This article is devoted to understanding the mainstreaming of human resources as a factor of civil service and civil servants. The author offers a number of interesting ideas and the problem that acquires the status of a call today. Among others in the publication stressed the importance of research you determine the ability of civil servants to anticipatory reflection of reality, including professional design and organize activities and organizational behaviour of employees. The expediency of a two-tier periodization training officer is proclaiming. The analysis of individual components of human resources (integral characteristic accumulated and unclaimed (hidden) professional and personal capacities and abilities employees of state agencies, the possibility of career civil service staff and implementation of professional knowledge and skills, the process is not yet implemented actuation capabilities of staff (reserve) to the effective implementation of the objectives and functions of the government must be subject professionalization of civil servants and public service as a whole macro-social). Focus on building a dual process of self-realization of a civil servant, manifested in self-expression and self-assertion.

Ключові слова: кадровий потенціал, професіоналізація державної служби, професійна підготовка службовця, самоутвердження, самореалізація, кар'єрне зростання.

Key words: human resources, professionalization of the civil service, employee training, self-determination, self-realization, career.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Складність взаємозв'язків політичних, соціальних, економічних, суспільних процесів в державі та суспільстві формує запит на управлінців нового покоління. На сучасному етапі державному службовцю недостатньо бути штатною одиницею органу влади, оскільки нині актуальності набуває його специфічний статус посередника між державою та громадянами, які очікують від нього компетентного вирішення їх проблем, запитів тощо. У зв'язку з цим проблема актуалізації кадрового потенціалу набуває статусу виклику сьогодення, адже саме цей чинник безпосередньо впливає на рівень професіоналізації системи дер-

жавної служби в цілому та кожного чиновника-професіонала зокрема.

Сучасна епоха та виклики, що постали перед Українською державою у XXI ст., актуалізують необхідність розробки та застосування нових технологій та пошуку дієвих способів підвищення ефективності оптимізації кадрового потенціалу управлінських кадрів. На нашу думку, це необхідно передусім для оцінювання індивідуальності особистості кожного професіонала на державній службі з метою виявлення можливостей максимального прояву ним своїх творчих здібностей у професійній діяльності на посаді.

МЕТА СТАТТІ

Аналіз наукових досліджень свідчить про зростаючий інтерес науковців до проблеми об'єктивності, актуалізації та використання кадрового потенціалу на державній службі. Однак вітчизняна державна служба все ще ігнорує такий потужний чинник своєї ефективності та результативності. Саме тому метою статті є аналіз кадрового потенціалу як чинника професіоналізації державних службовців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Професіоналізація управлінської діяльності нині виступає однією із стійких тенденцій не лише вітчизняного, а й світового розвитку сфери державного управління та системи державної служби не потребує обґрунтування.

Підхід до управління з позиції соціальної філософії як до соціокультурного процесу в умовах функціонування Української держави у XXI ст. набуває сутності визначального фактору стратегічного значення. Саме тому проблема професіоналізму та якості державного управління мають безпосередньо аналізуватись крізь призму реалізації кадрового потенціалу в органах державної влади.

Динамізм розвитку одних країн та застійність інших є очевидним свідченням та безпосереднім наслідком рівня якості управління. Очевидно, що нині необхідно отримувати чіткі відповіді на такі гострі для суспільства запитання: які соціально значимі цінності створюються сьогодні працею управлінців та чиновницьким апаратом; наскільки державні службовці є професійними та ефективними у взаємодії з іншими соціальними та професійно-кваліфікаційними групами в межах конкретних систем управління; чи можливо і чи потрібно здійснювати вимірювання якості та ефективності власної управлінської діяльності [1, с. 211].

Чіткість відповідей на такі запитання набуває надзвичайної важливості, якщо виходити з того положення, що якість життя громадян країн безпосередньо залежить від якості професіоналізму людей, зайнятих управлінською діяльністю у сфері державного управління та в системі державної служби. Очевидно, що така постановка питання актуалізує проблему як професійності професійних зусиль державних службовців, так і якісних характеристик їх правової та моральної самосвідомості, що безпосередньо впливає на розуміння ними своєї соціальної відповідальності не лише перед нинішнім поколінням українців, а й перед наступними поколіннями співвітчизників.

Ми поділяємо думку науковців про те, що саме у сфері державного управління особливого значення набуває здатність державного службовця до випереджального відображення дійсності, у т.ч. професійно проєктувати та організувати діяльність та організаційну поведінку співробітників.

Проведений аналіз свідчить, що науковці акцентують увагу на обов'язковості дотримання чотирьох принципів вихідних позицій для визначення ознак професіоналізму в системі державної служби, а саме [1, с. 217—218]:

— Обов'язково персоніфіковане, людське вимірювання кадрового потенціалу в контексті сильних та слабких сторін професійної діяльності на державній службі. У зв'язку з цим, стає очевидним, що саме службовець з його розвинутими психологічним, соціокультурним потенціалом стає основним соціальним індикатором професійного традиційно-досвідченого стилю управління.

— Чітке розуміння відмінностей та взаємодоповнюваності пізнавальної та перетворюючої функцій свідомості керівника будь-якого рівня управління. Кожна з них є своєрідним наповненням змісту визначення поняття "професіоналізм", яке передбачає обов'язковість об'єктивності наявних в державного службовця психологічних рис та соціокультурних навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності на державній службі.

— Обов'язково врахування сучасної тенденції, яка полягає у зміщенні значимості детермінантів соціальної системи управління від технічних і технологічних до інформаційних, соціальних та інтелектуальних факторів. Нині формується якісно нове державне управління, засноване на використанні сучасних наукових знань. Саме тому професіоналізм у сфері державного управління має визнаватись інтелектуальною особливістю державного службовця за умови обов'язкового розгортання кадрового потенціалу.

— Визначення ролі та значення засобів та методів управління, досконалості взаємних зобов'язань сторін (правових, функціонально-організаційних, морально-етичних),

що забезпечують соціальний порядок та інтеграцію елементів між собою та системою. При цьому принциповою значимістю набуває здатність керівника забезпечити продуктивність та гармонійність відносин у форматах "особистість чиновника — орган державної влади як соціальна мікросистема", "керівна система (керівник) — керівана система (підлеглий службовець)" з метою не лише мінімізації відчуженості між ними, а й максимізації проявів прихованого професійно-особистісного потенціалу.

Зростаюча інваріантність алгоритмів діяльності державних органів управління знизу доверху обумовлює персональну відповідальність державних службовців за результатами прийнятих ними рішень [2, с. 5].

Г.В. Атаманчук зауважує, що потрібно не перебільшувати, і не применшувати можливості та значення управління в людському суспільстві, а вивчати його, осмислювати, розвивати, освоювати, удосконалювати, використовувати, вивіряти в реальному житті і в реальних взаємовідносинах людей [3, с. 8].

Сучасна управлінська діяльність є комплексним явищем з великою кількістю елементів, їх складною структурою і різноманітними взаємозв'язками з іншими явищами. В одному напрямі, на думку Г.В. Атаманчука, вона обумовлена соціальним призначенням, філософією та ідеологією різних видів управління їх суб'єктами, цілями, що реалізуються, і відповідно використовуваними ресурсами. В іншому — визначається станом і розвинутістю людської культури в цілому, наявними у розпорядженні людей матеріальними і духовними знаряддями, засобами, інструментами та технологіями освоєння природного і соціального світу. Багато що в ній, на думку цього вченого, і ми поділяємо її, залежить від підготовки людського потенціалу, його знань, ідеалів, сповідуваних цінностей, таланту, традицій і звичаїв, навичок, національного досвіду, психологічних установок тощо.

В управлінській діяльності перелетена майже вся багатоманітність людської життєдіяльності: психіка людини і технологічні виробниці; внутрішні спонукальні мотиви і зовнішні примусові регулятори; інтерес та інформація; евристичні здібності та елементарні фізичні зусилля; наукові знання і персональний досвід; інтуїція і математичні прорахування; правове регулювання і свобода пошуку; сучасний комп'ютер і звичайна грамотність; космічні системи зв'язку і вміння слухати та чути один одного; навички командувати і готовність підкорятись [3, с. 9—10].

Саме тому освоєння всього багатства управлінської діяльності автоматично означає необхідність оволодіння мистецтвом краще управляти, тобто приносити ще більшу користь громадянам та державі.

Очевидно, що за такого підходу професіоналізм в управлінні постає складним комплексним, багатоаспектним явищем. Воно менше всього зводиться до оволодіння технологіями управлінської діяльності (формами, методами, стадіями, процедурами тощо), оскільки, на думку Г.В. Атаманчука, управління завжди пов'язане з цілепокладанням, владою та ресурсами. У професіоналізмі управлінця мають поєднуватися і проявлятися всі риси особистості; вся її людська сутність. Це необхідно тому, що на відміну від інших спеціалістів, управлінець "конструює" життя людей і, очевидно, вкладає в цю справу свої уявлення про ідеали й цінності, про добро і зло, про істинне та хибне, про реальне та ілюзорне тощо [3, с. 341—342].

У зв'язку з цим, ми поділяємо думку цього російського вченого про доцільність поділу професійної підготовки службовця на два рівня (періоди), а саме:

— доуправлінську, тобто підготовку до переходу людини в суб'єкт управління, яке носить в основному освітній (теоретичний) характер;

— власне управлінську, яка набувається службовцем під час професійної діяльності на державній службі і доповнюється практичним досвідом, виникаючи під впливом усіх факторів, що реально проявляються і в середовищі управління в цілому, і в кожному суб'єкті управління зокрема [3, с. 341—342].

Згідно з такою градацією, доцільно визначити два рівні рис, за якими має розвиватись кадровий потенціал як кожного державного службовця зокрема, так і державної служби в цілому. Такими рівнями є:

1) первинні, початкові риси, бажані (актуальні) для людини, яка претендує на виконання професійної діяльності в управлінні. Вони формуються на базі особистісних обдарувань та здібностей. До них відносяться:

— загальнокультурний аспект: загальна освітня підготовка; цільові й ціннісні життєві орієнтації; досвід спілкування з людьми; певні етичні й естетичні установки; культура мовлення;

— діловий (професійно-управлінський) аспект: компетентність в питаннях управління у відповідній сфері; трудова активність, перевірена практикою; досвід суспільної, державної діяльності; дисциплінованість; сформоване почуття відповідальності за результати праці; уміння підвищувати свою кваліфікацію;

— особистісний аспект: моральна стійкість, чесність, самостійність, розвинута воля, рішучість, ініціативність, комунікабельність, надійність;

2) риси, що формуються, набуваються в процесі виконання управлінської діяльності накопичення досвіду та здійснення управлінської кар'єри. Зрозуміло, що не кожний службовець неодмінно може чи повинен володіти усім цим набором вищевказаних рис. Але сам їхній склад створює відомі напрями й обмеження, у межах яких є сенс вести пошук, відбір та підготовку людей, бажаних для управління. Якщо немає загальнокультурного розвитку, якимось незручно (а то і соромно) зустрічатися з таким управлінцем і вислуховувати його точку зору, судження і рішення з тих чи інших питань. За відсутності чи за браком ділових рис управлінець в очах оточення виглядає дилетантом, недоучкою, профаном з відповідним сприйняттям всіх його доручень. Слабкість особистісних рис, не говорячи вже про негативні риси, веде до того, що управлінець не вірять, його остерігаються, до нього відносяться насторожено, без всякої поваги [3, с. 342—343].

Сучасний державний службовець-професіонал — це не лише якісна підготовка до діяльності на певній посаді, навички і вміння у застосуванні наявних знань, володіння новітніми технологіями вирішення професійних завдань, а й наявність певних особистісних рис, які вміло об'єктивуються та використовуються у професійній діяльності на державній службі.

Кадри управління повинні вміти: провести оцінку проблемної ситуації в суспільному житті; виміряти економічні, соціальні, політичні, духовно-культурні процеси в їх інтегральній єдності; виявити основні закономірності й тенденції розвитку; поставити цілі (найближчі, середньо термінові, стратегічні); вибрати сукупність методів їх поетапного досягнення; створити оптимальні організаційні, структури управління (формальні й неформальні), керуючись при цьому принципами побудови і проектування соціальних організацій, що дозволяє управлінцю правильно організувати робочі місця, уточнити їх функції, права, повноваження та відповідальність, знайшовши ресурси управління, серед яких соціальні є першочерговими.

Будучи вирішальними, соціальні пріоритети в управлінні виступають не лише основним фактором цілепокладання (якість життя — найвища ціль суспільного розвитку), а й сучасним механізмом отримання суспільно значимого економічного результату. Саме тому управлінські кадри зобов'язані вміти не лише визначити соціально важливі цілі, а й застосовувати соціальні технології, здатні забезпечити прийняття виваженого управлінського рішення, оцінити його ефективність, провести корекцію нового циклу безперервного управлінського процесу.

Сучасні кадри державного управління зобов'язані володіти: сукупністю способів, методів, засобів не лише діагностики проблемної ситуації, проектування соціальних систем, їх інновацій, а й уміти прогнозувати та моделювати багатоманітність наслідків (економічних, соціальних, політичних, духовно-культурних) управлінських рішень, що приймаються, які поєднують у собі як досягнення більш високого рівня життя, так і високого господарського, комерційного, суспільного результату.

Державні службовці на сучасному етапі професійної діяльності зобов'язані володіти: теорією та методикою науки соціального управління, її основними законами і принципами, всією багатоманітністю застосовуваних методів; технологіями прийняття управлінських рішень, інновацій як об'єкта, так і суб'єкта управління; принципами побудови й розвитку соціальних організацій [4, с. 357—358].

При цьому важливо брати до уваги причини коригування, щоб врахувати не лише сутнісні зміни особистісних особливостей, а й спрямованість сформованих нових особистісних особливостей. Очевидно, що певні особливості

особистості є вродженими і залишаються незмінними впродовж всього життя, тому висунуті соціумом вимоги часто примушують особистість "гасити" чи, навпаки, проявляти особливості та демонструвати невластиву їй активну поведінку [5, с. 9—10].

Самоорганізація індивідуума (як єдності індивіда, особистості та суб'єкта діяльності) складається з двох процесів, а саме: самопідготовки та самоорганізації. Самопідготовка означає формування творчого потенціалу індивідуума, тоді як самореалізація визнається втіленням, реалізацією цього потенціалу в життя. Складовими самопідготовки є такі два процеси:

— самоосвіта, яка передбачає здобуття таких знань і навичок, оперування якими не передбачено офіційною системою освіти у вибраній індивідуумом сфері діяльності;

— самовиховання, що передбачає розвиток таких моральних рис, які не гарантуються соціальним середовищем.

Ще важливішим є подвійна побудова процесу самореалізації, яка виступає поєднанням самовираження та самоутвердження. Самовираження зосереджується на отриманні результату, що має максимальну цінність для свого творця. Очевидно, що головною метою самовираження є досягнення суспільного визнання результату. Без такого визнання результативності індивідуальної діяльності дійсне самоутвердження особистості є неможливим. Фактично, усі ці процеси є складовими реалізації людського потенціалу.

Доречно, на нашу думку, звернути увагу на акмеологію (від грецьк. акме — вершина, logos — учення) — науку, яка вивчає закономірності й механізми розвитку людини на ступені її зрілості й особливо при досягненні нею найвищого рівня у своєму розвитку. Завданнями цієї науки є вивчення:

— закономірностей самореалізації творчих потенціалів зрілих людей в процесі творчої діяльності на шляху до найвищих досягнень (вершин);

— факторів як об'єктивних, так і суб'єктивних, які сприяють чи перешкоджають досягненню вершин, закономірностей освоєння вершин життя і професіоналізму у діяльності;

— самоосвіти, самореалізації та самоконтролю;

— закономірностей самовдосконалення, самокорекції та самоорганізації діяльності під впливом нових вимог, спрямованих як ззовні, від професії та суспільства, розвитку науки, культури, техніки, так і зсередини, від власних інтересів, потреб та установок, усвідомлення своїх здібностей та можливостей, достоїнств та недоліків власної діяльності.

Соціальна акмеологія як одна з прикладних сфер акмеологічного знання, вивчає розвиток професіоналізму, зрілості, компетентності у соціальній сфері [4, с. 28—30].

Необхідно зазначити, що соціальна акмеологія певною мірою співзвучна поняттю "акмеографія", під яким розуміється вивчення не лише змісту професії та вимог, які висувуються до людини як суб'єкта діяльності, а й виявлення творчого потенціалу особистості як основи для професійного зростання [6, с. 284].

Очевидно, що акмеологія та акмеографія є розділами професіографії, яка вивчає вимоги певного виду професійної діяльності до працівника, його ділових (професійно-кваліфікаційних та особистісних рис, тенденції та перспективи розвитку професії та спеціальності [4, с. 357].

Базуючись на принципах професіографії, акмеологічний підхід дозволяє виявити не лише рольові характеристики кандидатів, а й професійні позиції та індивідуальні особливості діяльності кожного з них, які за умови їх максимальної актуалізації особистістю сприятимуть досягненню високого рівня професіоналізму.

Результатом акмеологічного дослідження має стати складання акмеограми для відображення професійної моделі чиновника та систему вимог, які висувуються до нього. Дотримання цих вимог забезпечує продуктивне виконання посадових обов'язків державним службовцем та сприяє постійному розвитку творчого потенціалу його особистості (рис. 1).

Використання акмеологічної оцінки дозволить, на нашу думку:

по-перше, оцінити реальний стан професійної придатності чиновника на розвиток його кар'єри;

по-друге, сприятиме прогнозуванню як можливостей підвищення ефективності професійної діяль-

ності, так і особистісно-професійного розвитку.

Крім цього головним завданням акмеологічної оцінки актуалізації потенціалу службовця у професійній діяльності на державній службі має стати:

по-перше, визначення закономірностей, факторів та умов, які сприятимуть прогресивному розвитку зрілої особистості та її високим професійним досягненням;

по-друге, розробка оптимальних діагностичних та розвиваючих технологій для забезпечення ефективності реалізації особистісно-професійного потенціалу державного службовця та оптимізації його професійної діяльності впродовж всієї кар'єри на державній службі [3, с. 7].

Ми вважаємо, що усі ці аспекти безпосередньо стосуються професійної компетентності державного службовця, яка одночасно виступає і фактором ефективності його професійної діяльності на державній службі, і характеристикою його професіоналізму та якісною складовою його потенціалу.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах функціонування вітчизняної державної служби кадровий потенціал доцільно розглядати як інтегроване, соціально-економічне, адміністративно-управлінське поняття, що позначає сукупну готовність, здатність, здібність кадрів до професійної кваліфікованої управлінської праці та ефективного виконання функціональних обов'язків у сфері державного управління та системі державної служби.

Такі складові кадрового потенціалу, як інтегральна характеристика накопичених... та незатребуваних (прихованих) професійно-особистісних можливостей і здібностей працівників апарату державних органів; можливість кар'єрного зростання персоналу державної служби та реалізації його професійних знань та умінь; процес задіявання ще не реалізованих здібностей персоналу (резерв) до ефективного виконання завдань та функцій органу державної влади мають стати предметом професіоналізації корпусу державних службовців та державної служби як соціальної макросистеми в цілому.

НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На часі є наукове визначення параметрів, емпірично фіксованих ознак професіоналізму в управлінській роботі, які мають стати чіткими орієнтирами актуалізації кадрового потенціалу у процесі особливо значимої та соціально відповідальної професійної діяльності, якою є державна служба. Поряд з діагностикою професійної придатності кандидатів на вакантні посади на державній службі обов'язковою є ділова оцінка особистісно-психологічної придатності особи до виконання професійних обов'язків держслужбовця.

Література:

1. Куртиков Н.А. Психология и социология управления: учеб. пособие. — М.: Государственный университет управления, Книжный мир, 2007. — 268 с.
2. Акмеологическая оценка профессиональной деятельности государственных служащих: учебное пособие. Изд. второе, перераб. и доп. / Под общ. ред. А.А. Деркача. — М.: Изд-во РАГС, 2007. — 166 с.
3. Атаманчук Г.В. Управление — фактор развития (размышления об управленческой деятельности) / Г.В. Атаманчук. — М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2002. — 567 с.
4. Теория управления: социально-технологический подход. Энцикл. словарь / под ред. Иванова В.Н., Патрушева В.И.; Акад. наук социал. технологий и местного самоуправления. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Муниципальный мир, 2004. — 672 с.
5. Пискуровская Е.Г. Практическое пособие по проведению отбора кадрового резерва управленческого а-

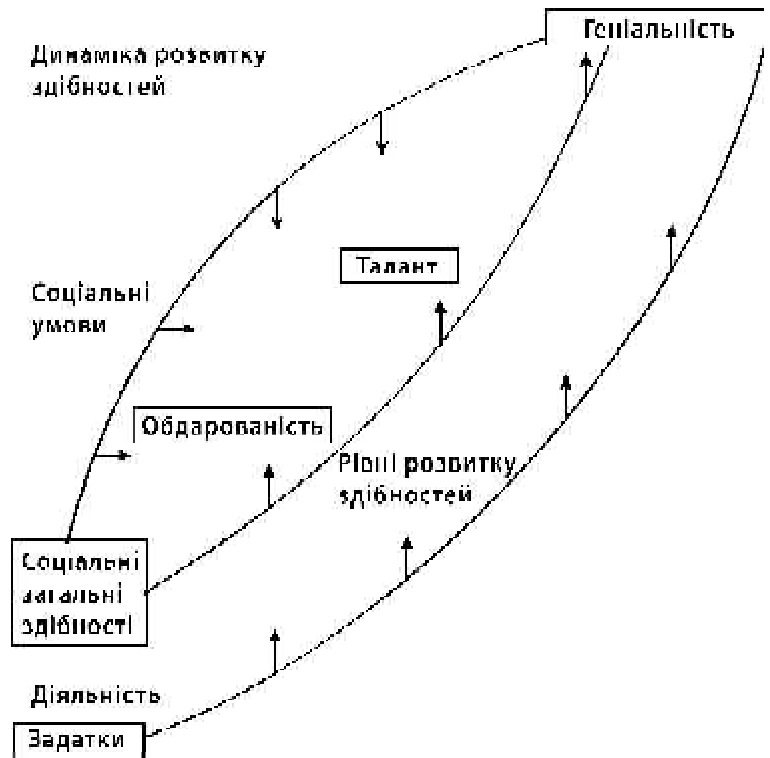

Рис. 1. Акмеологічний аспект професійної компетентності чиновника

парата в малых и средних структурах. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. — 48 с.

6. Психология управления персоналом: пособ. для специалистов, работающих с персоналом / Под ред. А.В. Батаршева, А.О. Лукьянова. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. — 624 с.

7. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: Выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. — М., 2002. — 298 с.

References:

1. Kurtikov, N.A. (2007), Psihologija i sociologija upravljenja [Psychology and Sociology of Management], Gosudarstvennyj universitet upravljenja Knizhnyj mir, Moscow, Russia.
2. Derkach, A.A. (2007), Akmeologicheskaja ocenka professional'noj dejatel'nosti gosudarstvennyh sluzhashhih: uchebnoe posobie [Akmeological professional evaluation of public servants: Tutorial], 2-d ed., Izd-vo RAGS, Moscow, Russia.
3. Atamanchuk, G.V. (2002), Upravlenie — faktor razvitija (razmyshlenija ob upravlencheskoj dejatel'nosti) [Management — the factor of development (thinking about management activities)], Izd-vo "Jekonomika", Moscow, Russia.
4. Ivanov, V.N. and Patrushev, V.I. (2004), Teorija upravljenja: social'no-tehnologicheskij podhod. Jencikl. slovar' [Control Theory: A Socio-technological approach], 3-d ed., Municipal'nyj mir, Moscow, Russia.
5. Piskurovskaja, E.G. (2005), Prakticheskoe posobie po provedeniju otbora kadrovogo rezerva upravlencheskogo apparata v malyh i srednih strukturah [Practical guide for the selection of personnel reserve management staff in small and medium-sized structures], Moskovskij psihologo-social'nyj institut, Moscow, Russia.
6. Batarshcheva, A.V. and Luk'janova, A.O. (2005), Psihologija upravljenja personalom: posob. dlja specialistov, rabotajushhih s personalom [Psychology of Personnel Management: A Manual. for professionals working with the staff], Izd-vo Instituta psihoterapii, Moscow, Russia.
7. Raven, Dzh. (2002), Kompetentnost' v sovremennom obshhestve: Vyjavlenie, razvitie i realizacija [Competence in Modern Society: Identify, develop and implement], Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.

Т. І. Ренькас,

аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом
Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО ТА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

T. Renkas,

PhD student of Regional administration, Local self-government and Urban management Faculty of the National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

THE INSTITUTIONAL SUPPORT OF INTERREGIONAL AND CROSS-BORDER COOPERATION IN WESTERN REGIONS OF UKRAINE

У статті здійснено аналіз інституційного забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України. Визначено основні недоліки інституційно-правового забезпечення регіонального розвитку. Розширення Європейського Союзу (далі ЄС) традиційно супроводжується нарощуванням міжнародного регіонального співробітництва, що є одним із головних чинників економічного розвитку нових країн-членів ЄС. Україна має намір підготувати й подати основні документи щодо набуття асоційованого членства та запровадження зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що відкриє нові можливості перед регіонами України щодо залучення додаткових ресурсів, економічного зростання, збалансованого соціально-економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності.

The article analyzes the institutional support of interregional and cross-border cooperation of the western regions of Ukraine. Determined the main disadvantages of the institutional and legal framework for regional development. The enlargement of the European Union (the EU) are traditionally accompanied by a build-up of international regional cooperation, which is one of the main factors of economic development of the new EU member states. So, Ukraine is going to prepare and submit main documents concerning the Association Agreement and implementation a free trade area between Ukraine and the EU. It will provide new opportunities before the regions of Ukraine to attract additional resources, economic growth, sustainable socio-economic development and competitiveness.

Ключові слова: державна регіональна політика, міжрегіональне співробітництво, транскордонне співробітництво, прикордонні регіони, єврорегіони, Агенції регіонального розвитку.

Keywords: state regional policy, interregional cooperation, cross-border cooperation, border regions, Euroregion, the Regional Development Agency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність вирішення проблем інституційного забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва має велике значення за теперішніх часів, особливо в розрізі розширення Європейського Союзу та безпосереднього сусідства України. Міжрегіональна співпраця наочно відображає проблему чіткого унормування підстав, меж повноважень та способів участі органів влади у такій діяльності у нормах спеціалізованих нормативно-правових актів та відповідно інституційного забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам інституційного забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва присвячені роботи Кушніра М.О., Білої С.О., Бабець І.Г., Валюшко І.В., Жаліло Я.А., Мікули Н.А та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у аналізі інституційного забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завданням статті є:
— дослідити інституційно-правове забезпечення міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України;
— дослідити функціонування Агенцій регіонального розвитку як одного з інститутів регіонального розвитку;
— виявити основні форми інституційного забезпечення транскордонного співробітництва;
— виявити основні напрями інституційного забезпечення в прикордонних регіонах західних областей України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відомо, що міжрегіональне співробітництво у інституційно-правовому вимірі зазвичай розглядається у контексті кількох рівнів:

I рівень: співпраця України як держави та її регіонів зі світовими, зокрема, європейськими, країнами та/або регіонами;

II рівень: урядово-регіональна співпраця, яка опирається на міждержавні угоди;

III рівень: регіонально-локальне співробітництво, яке, як зазначено вище, складає предмет нашого інтересу, і базується на особистих контактах партнерів, що зумовлені спільним інтересом (наприклад, господарськими потребами) та співпрацею у відповідних галузях.

Інституційно-правове забезпечення міжрегіонального співробітництва характеризується наявністю низки Законів України, таких як Бюджетний кодекс України, Про державні цільові програми, Про засади внутрішньої і зовнішньої політики, Про місцеве самоврядування в Україні, Про стимулювання розвитку регіонів та інші та підзаконних актів, таких як Постанова Кабінету Міністрів України від 20 трав. 2009 р. № 476 Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів та Указ Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001 Про Концепцію державної регіональної політики. Проте сучасний стан регіоналізму в Україні свідчить про необхідність використання економічних викликів як слушних нагод для добровільного об'єднання зацікавлених партнерів.

Аналіз низки законодавчих актів, що складають інституційно-правове підґрунтя міжрегіональної співпраці наочнo відображає проблему чіткого унормування підстав, меж повноважень та способів участі означених органів у такій діяльності у нормах спеціалізованих нормативно-правових актів. Це питання набирає ще більшої ваги з огляду на те, що на період 2011—2015 років загальна вартість великомасштабних інфраструктурних проектів тільки транскордонного співробітництва України становить 55274,8 тис. євро [1]. Йдеться про те, що господарська діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування жорстко урегульована вітчизняними господарсько-правовими засадами (стаття 8 Господарського кодексу України) і будь-які питання з цього приводу мають вирішуватися на рівні законодавства [2].

На сьогодні співпраця українських регіонів з ЄС залишається фрагментарною та позбавленою системності. У межах програм Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП), починаючи з 2007 р., спостерігається активізація співробітництва окремих областей України з регіонами країн ЄС і країн-сусідів (Івано-Франківська, Тернопільська та Рівненська обл.; прикордонні з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Республікою Білорусь українські території).

Державна політика України щодо регулювання міжнародної співпраці регіонів переважно зосереджена на прикордонному та транскордонному співробітництві. Внаслідок цього регіони українського Причорномор'я майже не залучені до міжнародної економічної міжрегіональної співпраці.

Агенції регіонального розвитку (АРР) добре зарекомендували себе як інститути, діяльність яких спрямована на пошук механізму оптимального поєднання державних, регіональних і місцевих ініціатив з інтересами приватного сектору в межах окремої території на основі узгодження пріоритетів загальнонаціонального та регіонального розвитку, децентралізації та залучення громадськості до вирішення нагальних проблем регіонального розвитку.

У країнах ЄС мережі агенцій і фондів регіонального розвитку ефективно співпрацюють з місцевою і центральною владою як фокусні центри стратегічного планування та супроводу проектів розвитку територій. Вони забезпечують ефективну міжсекторну співпрацю на рівні "влада — бізнес — громадськість" і створюють якісне нове інституційне середовище, сприятливе для вирішення нагальних соціально-економічних, культурних, екологічних та інших проблем території.

Європейський досвід свідчить, що налагоджена діяльність АРР сприяє досягненню синергії та мультиплікативного ефекту, адже дозволяє цілісно врахувати потреби та можливості територій, розділених кордонами внутрішнього адміністративно-територіального устрою держави.

Зосередження компетенції щодо регіонального розвитку у сфері діяльності агенцій регіонального розвитку має певні переваги порівняно з монополюним збереженням подібних функцій у межах повноважень регіональних органів влади: дозволяє уникнути розпорошення наявних на місцевому рівні ресурсів; позбутися політизації процесу розвитку регіонів (покласти край використанню регіонального розвитку як інструменту досягнення електоральних цілей), знизити залежність рішень, що приймаються на місцевому рівні, від впливу суб'єктивізму та зміни політичної кон'юнктури.

Такі переваги дозволяють АРР сформулювати об'єктивне стратегічне бачення розвитку регіону на довгострокову перспективу. Значна увага, що приділяється АРР у Європі, приклади їх успішної діяльності, а також необхідність пошуку способів підвищення ефективності регіональних економік та усунення причин регіональних диспропорцій зумовили інституціоналізацію агентств регіонального розвитку і в Україні.

Створення умов та сприяння якнайповнішому використанню внутрішнього потенціалу певної території можливе за умови відповідності АРР певним загальним критеріям:

— АРР має сприйматися органами державної влади та місцевого самоврядування й іншими політичними структурами як інституційний механізм регіонального розвитку;

— діяльність АРР має координуватися державними структурами, проте зберігати автономію при прийнятті рішень, зокрема спиратися на власне бачення способів, механізмів та інструментів реалізації стратегії регіонального розвитку;

— у розпорядженні АРР мають бути відповідні ресурси (в т. ч. і фінансові) для реалізації узгоджених із місцевою владою проектів регіонального розвитку.

Концепція державної регіональної політики України від 25 травня 2001 р. вважає формування мережі агенцій регіонального розвитку необхідним елементом розбудови його інфраструктури. З цієї метою в 2001 р. було створено Асоціацію агенцій регіонального розвитку України, що на червень 2004 р. об'єднувала 38 таких агенцій з усієї України [3, с. 15].

Інституціональні засади міжрегіонального та транскордонного співробітництва охоплюють так звані "правила гри", які приймає країна з метою проходження всіх етапів транскордонного співробітництва та досягнення кінцевої мети — вступу до ЄС, так і інституції (організації), які здійснюють реалізацію транскордонних проектів та здійснюють діяльність євро регіонів.

Основними інституційними формами ТКС є наступні:

— "робочі спільноти", які базуються на певних угодах, мають обмежені можливості і рідко включаються в європейські програми розвитку територій;

— установчі договори, що слугують для виконання певних програм;

— євро регіони.

Рекомендовані етапи розвитку транскордонного співробітництва:

— вивчення існуючих зв'язків між партнерами;

— визначення стратегії розвитку;

— розробка та забезпечення програм розвитку;

— моніторинг та оцінка [4].

Також важливим кроком при проходженні всіх етапів розвитку ТКС являється процес трансплантації, тобто процес перенесення інститутів, що отримали розвиток в іншому інституціональному середовищі [5, с. 13], тобто це процес запозичення досвіду в іншій країні, що пройшла шлях від розвитку ТКС до вступу до ЄС. Будь-який процес трансплантації включає три основні стадії: 1) вибір трансплантата та стратегії трансплантації; 2) створення інфраструктури трансплантації; допоміжних та проміжних інститутів; 3) здійснення заходів, що полегшують адаптацію економічних агентів до нового інституту.

При вдалій трансплантації за відносно короткий період проходить позитивна адаптація інституту до нового інституціонального та культурного середовища: інститут виконує у країні-реципієнті ту ж роль, що і в економіці — донора [6].

Країни ЄС пройшли складний шлях становлення, розвитку та запозичення досвіду формування інститутів, які надійно та ефективно функціонували та привели країни до членства в Європейському Союзі. Тому показовим буде пройти разом з цими країнами ще раз цей шлях, висвітлити

основні тенденції та окреслити етапи здійснення та розвитку транскордонного співробітництва, формування інституціональних засад, що забезпечують ефективне функціонування ТКС та євро регіонів.

Транскордонне співробітництво стало тією ланкою, яка надалі, дозволить об'єднати всю Європу. Розвиток цього напрямку в процесі європейської інтеграції представляється вельми актуальним для Угорщини, Польщі, Чехії, Словаччини (колишньої Вишеградської групи), які побачили в ньому реальну можливість для прискорення свого входження в існуючі європейські структури, використовуючи багатий практичний досвід держав-членів Євросоюзу. Транскордонне співробітництво виявилось важливим напрямком підготовки цих держав до вступу в ЄС, а також можливістю для додаткового позабюджетного залучення коштів в економічний розвиток своїх областей. А для Угорщини і Польщі важливо, що транскордонне співробітництво на мікрорівні сприяє і відновленню історичних зв'язків між районами, які були розірвані внаслідок переділу кордонів за мирними договорами, укладеними після двох світових воєн, внаслідок чого, наприклад, майже третина угорців проживають сьогодні в суміжних країнах.

На території вищезгаданих країн існують більше десяти євро регіонів, серед яких найефективнішими є "Євро регіон Карпати", "Євро регіон ДМТ", "Євро регіон Вест — Західна Паннонія", "Євро регіон Дунай-Драва-Сава", євро регіон "Бескиди", "Татри", "Гласенсис", "Тешинська Силезія", "Нейсе-Ніса-Ниса", "Шпрее-Нейсе-Бубр", "Про Європа Віадрина" [7, с. 157].

Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Болгарія трансплантували інститут транскордонного співробітництва із Західної Європи і успішно використовують його можливості. Тобто ці країни за трансплантата взяли узагальнений досвід країн-членів ЄС, використали відповідні методичні рекомендації щодо розвитку ТКС, приєдналися до європейських конвенцій, що регулюють регіональний розвиток і транскордонне співробітництво, узгодили відповідне законодавче середовище; сформували євро регіони по всьому периметру своїх кордонів (основні структури), створили асоціації прикордонних територій та мережі агенцій регіонального розвитку, а також інші структури як проміжні та допоміжні інституції; підготували фахівців, зокрема, для територіальних органів влади (система тренінгів) і розгорнули широку кампанію з висвітлення позитивного досвіду реалізації транскордонних проектів та співробітництва загалом — таким чином успішно пройшли всі стадії трансплантації. Щоб ще раз підкреслити важливість розвитку ТКС слід зазначити, що, наприклад, лише за Програмою Україна — Польща — Білорусь затверджений спільний бюджет на період 2007—2013 рр. у сумі 186,2 млн євро для партнерів. Передбачаються такі умови: багаторічне програмування; спільна інституція Управління (у Польщі для координації і вдосконалення діяльності, пов'язаної із транскордонною співпрацею Польщі, в Раді Міністрів утворено Департамент Транскордонної Співпраці); окремі рамкові та фінансові угоди між партнерами державами та Європейською Комісією; спільна реалізація проектів з визначенням основного партнера; спільні процедури, наприклад тендери тощо. Тобто, щоб повністю використати призначені кошти для українського партнера Програми надзвичайно важливим є ефективне функціонування інституту ТКС в Україні [8].

Країни ЄС активізували створення регіональних консалтингових організацій, інформаційних центрів, структур, що займаються підготовкою кадрів, і транскордонної інфраструктури, що включає й облаштування прикордонної території. Діяльність цих структур, серед іншого, буде спрямована на сприяння розвитку транскордонного співробітництва. Це — допоміжні організації, основне завдання яких підготовка економічних агентів до нового інституту.

Не менш важливо для сприяння розвитку транскордонного співробітництва стало проведення різноманітних заходів таких як форуми, конгреси, семінари, виставки тощо, що також сприяють пристосуванню до нового інституту [8].

Програма регіонального розвитку та підтримки транскордонного співробітництва містить набір програм і проектів, які будуть фінансуватися ЄС, партнерами-донорами з ЄС і організаціями-донорами, які не є резидентами країн-членів ЄС, оскільки пріоритетом є те, що вони мають бути узгоджені і розділені з місцевими органами влади [9, с. 29].

Інституційне забезпечення системи ТКС українських регіонів до цього часу ще не набуло свого завершеного вигляду. Незважаючи на те, що цю сферу регулює значна кількість як міжнародних, так і вітчизняних нормативно-правових актів (Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [10], до якої Україна приєдналася у 1993 році, Закон України "Про транскордонне співробітництво" [11], Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011—2015 роки [1], Програма розвитку євро регіонів та багато інших нормативно-правових актів, прийнятих вищими органами державного управління в Україні), основними проблемами їх взаємоузгодження та практичної реалізації залишаються:

- укорінені практика несумлінного виконання діючих законів і державних програм, неоднакове розуміння окремих нормативних положень як міністерствами та відомствами, так і місцевими органами державної влади;

- розпорошення регуляторних функцій, пов'язаних із розвитком сфери ТКС, між різними органами державної влади;

- збереження практики надмірного адміністративного впливу на регіональний розвиток, зокрема на його транскордонну складову;

- нечіткість виписаного механізму виділення та використання фінансових асигнувань на розвиток ТКС; відсутність приділення уваги таким формам сприяння ТКС, як правова, організаційна, інформаційно-аналітична, методична, маркетингова та ін.

Крім того, недоліками інституційного забезпечення функціонування системи сприяння розвитку ТКС у прикордонних регіонах України є те, що:

- державні органи влади центрального рівня, зокрема міністерства та відомства, у своїй нормотворчій діяльності об'єктивно не враховують ті проблеми та реальні процеси, які відбуваються у ТКС українських регіонів;

- місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування, а також євро регіони, що концентруються на обласному рівні, не володіють достатніми нормотворчими можливостями, оскільки адміністративна система України сьогодні настільки централізована, що регуляторні акти регіональної влади не можуть суттєво впливати на розвиток ТКС;

- самоврядні організації як елемент інституційного забезпечення системи ТКС взагалі фактично відсутні. Більшість громадян або не об'єднані в такі організації або не розраховують на серйозне сприяння з їхнього боку, вони позбавлені відповідних адміністративних і фінансових важелів впливу, а громадські організації працюють, насамперед, у режимі підрядників донорських організацій з виконання відповідних транскордонних проектів, виконуючи швидше квазіпідприємницьку функцію, аніж роль самоврядних інституцій;

- відсутня система державних статистичних спостережень та досліджень процесів ТКС в усіх сферах, що не дає можливості об'єктивного аналізу ефективності реалізації ТКС [12].

В Україні, незважаючи на деякі позитивні зрушення, все ж таки досить слабка інституційна інфраструктура для розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва, що пояснюється відсутністю реальної зацікавленості і цілеспрямованої державної політики в цьому важливому напрямі, а також неспроможністю прикордонних регіонів використовувати лобістські інструменти, що існують на загальноєвропейському рівні. Хоча Закон України "Про транскордонне співробітництво" [11] визначив повноваження як центральних, так і місцевих органів самоврядування у транскордонному співробітництві, проте залишається потреба впровадження механізму саме державної підтримки розвитку такого співробітництва та відповідного бюджетно-фінансового наповнення.

У розрізі постійних політичних змін як на національному так і на регіональному рівнях, активними гравцями в сфері вирішення соціально-економічних проблем стають громадські організації, які постійно нарощують потенціал та досвід роботи в сфері проектного менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності, формують розгалужені та дієві партнерські мережі, активно співпрацюють з органами влади щодо реалізації галузевих програм. У Закарпатській області створені агентства регіонального та місцевого розвитку (Хустське агентство розвитку "Хуст-Європа-Центр", Агентство місцевого розвитку Іршавщини,

Агентство господарського розвитку туристичної зони "Солотвино", Тячівське Агентство підтримки та розвитку малого та середнього бізнесу, АРР "Закарпаття" та інші). На території області функціонують міжнародні організації, зокрема: Міжнародна Асоціація інституцій регіонального розвитку "МАІРР", Фонд розвитку транскордонного співробітництва, створені українсько-польський та українсько-угорські центри. Зазначені структури мають великий потенціал здійснення діяльності, спрямованої на покращення соціально-економічного розвитку області, враховуючи велику зацікавленість міжнародних донорських організацій надати підтримку Закарпатській області, як "зовнішньому регіону" Європейського Союзу [13].

ВИСНОВКИ

На сьогодні Україна має відносно централизовану систему загальнодержавного управління з виборними місцевими радами, які мають різні рівні повноважень. Однак, відповідно до політичних вимог ЄС, уряд України розпочинає процес децентралізації, який спрямований на подальше зміцнення місцевої влади. Таким чином, Україна стоїть напередодні серйозних реформ, що приведе до необхідності здійснення ще одного витка інвентаризації та оновлення укладених міжрегіональних та міждержавних угод.

Перспективи подальшого розвитку. Можна зазначити необхідність розроблення системи загальнодержавного та регіонального прогнозування та планування розвитку та забезпечити багаторівневу організаційно-інституційну структуру міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Через децентралізацію влади надати більше повноважень органам місцевого самоврядування в питаннях міжрегіонального та транскордонного співробітництва, затвердивши це в відповідних законодавчих та нормативно-правових актах.

Література:

1. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011—2015 роки: постановою Кабінету Міністрів України від 01 груд. № 1088 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2010-%EF>
2. Кушнір М.О. Проблеми інституційно-правового базису міжрегіонального співробітництва в Україні (регіонально-локальний рівень). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_1/24.pdf
3. Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України / С.О. Біла, І.Г. Бабець, І.В. Валюшко, Я.А. Жаліло [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліло. — К.: НІСД, 2011. — 32 с.
4. Теоретичні засади транскордонного співробітництва: посібник з транскордонного співробітництва. — У.: Ліра. — 2005. — С. 6—7. // Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва "Закарпаття" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.arr.com.ua/download/book2.pdf>
5. Полтерович В.М. Технология трансплантации экономических институтов // Экономическая наука современной России — 2001. — № 3. — 25 с.
6. Мікула Н.А. Парадокси впровадження інституту транскордонного співробітництва в Україні // Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom2/0846.pdf
7. Баранчик І. Про інтенсифікацію співробітництва України з Європейським Союзом у рамках євро регіонів та перспективи ТКС // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції (м. Ужгород, 24—25 травня 2007 р.) / Відп. ред. І.В. Артьомов. — Ужгород: Ліра, 2007. — С. 308.
8. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н. Мікула. — Львів: ІРД НАН України, 2004. // Західний науковий центр [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/book/book-mikula-2004/index.php>
9. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І.Ф. Газизуллін, М.М. Гончар, О.В. Коломієць [та ін.]; за ред. В. Мартинюка; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: [Агентство "Україна"], 2009. — 84 с.

10. Європейська рамкова конвенція про ТКС між територіальними громадами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106

11. Закон України "Про транскордонне співробітництво", № 1861-IV, від 24 червня 2004 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>

12. Регіональна економіка // Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України. Тесс'є-Столл С., Вікторія Гуменюк, Ольга Шумило, Світлана Калтигіна. Моніторинг ENPI в Україні. Звіт 2009 // Міжнародний центр перспективних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/55/44/ENPI_Monitoring_Ukr.pdf

13. Носа Н. Транскордонне співробітництво у Закарпатті: виклики та можливості. // Асоціація розвитку малого і середнього бізнесу та інновацій "Ужгород — XXI вік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.smbusiness.uzhgorod.ua/filelib/sou/p32.pdf>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine " On approval of the State program of cross-border cooperation for 2011—2015", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF> (Accessed 20 November 2013).
2. Kushnir, M.O. (2013), " Problems of institutional and legal basis of regional cooperation in Ukraine (regional-local level)", [Online], available at: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_1/24.pdf (Accessed 4 Aug 2013).
3. Bila, S.O. Babets, I.G. Valyushko, I.V. Zhalilo, Y.A. (2011), Mizhregionalne spivrobitnistvo u systemi novoi regionalnoi politiki Ukraini [Interregional cooperation in the system of a new regional policy of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.
4. The Agency of regional development and cross-border cooperation "Zakarpattia" (2009), "Theoretical foundations of cross-border cooperation. Manual of the Cross-border Cooperation", available at: <http://www.arr.com.ua/download/book2.pdf>
5. Polterovich, V.M. (2001), "Technology of transplantation economic institutions", Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii, vol. 3, p. 25.
6. Mikula, N.A. (2008), "Paradoxes of introduction of a cross-border cooperation in Ukraine", [Online], available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom2/0846.pdf (Accessed 4 Aug 2012).
7. Baranchik, I. (2007), "About the intensification of cooperation between Ukraine and the European Union within the framework of Euroregions and perspectives of CBC", Zbirka dopovidj na Mizhnarodnij naukovo-praktychnij konferentsi [Regional policy and cross-border cooperation in the European integration strategy for Ukraine], Uzhgorod, Ukraine, 2007, p. 308.
8. Mikula, N.A. (2004), Mizhterritorialne ta transkordonne spivrobitnistvo [Inter-territorial and cross-border cooperation], IRD NAN, Lviv, Ukraine.
9. Gazizullin, I.F. Honchar, M.M. Kolomiets, O.V. (2009), Skhidne partnerstvo YeS: dodatkovі mozhlivosti dlia ievrointehratsii Ukrainy [EU's Eastern Partnership: Additional Possibilities for European Integration of Ukraine], Ahentstvo "Ukraina", Kyiv, Ukraine.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), European Outline Convention on CBC between Territorial Communities or Authorities, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (Accessed 20 January 2014)
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine " On the cross-border cooperation ", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-15> (Accessed 20 March 2014)
12. Humeniuk, V. Shumylo, O. Kaltyhina, S. (2009), Monitoryng ENPI v Ukraini. Zvit 2009 [ENPI Monitoring in Ukraine. Report 2009], [Online], available at: http://www.icps.com.ua/files/articles/55/44/ENPI_Monitoring_Ukr.pdf (Accessed 4 Aug 2012).
13. Nosa, N. (2011), "Cross-border cooperation in Zakarpattia: challenges and opportunities", [Online], available at: <http://www.smbusiness.uzhgorod.ua/filelib/sou/p32.pdf> (Accessed 10 Aug 2012).

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.

А. В. Белоусов,
аспірант кафедри права та європейської інтеграції, ХарPI НАДУ, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

A. Belousov,
post-graduate student of the Department of law and European integration of KRI NAPA, Kharkov

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF RISKS OF EMERGENCY SITUATIONS

У статті узагальнено теоретичні підходи до визначення механізмів державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій. Механізми державного управління ризиками НС можуть бути правові, економічні, організаційні, контрольні. Дані механізми можуть використовувати власні методи, засоби та інструменти впливу на ризики НС. Визначено основні складові цих механізмів. Так, для правового механізму це міжнародні нормативно-правові документи та національна нормативно-правова база; для економічного — ліцензування, страхування, оподаткування, кредитування; для організаційного — інституційне, кадрове та інформаційне забезпечення; для контрольного — моніторинг, контроль, прогнозування.

The article generalizes the theoretical approaches to the definition of mechanisms of state management of risks of emergency situations. The mechanisms of state management disaster risk may be legal, economic, organizational, control. These mechanisms can use native methods, means and tools of influence on the risks of emergencies. The main components of these mechanisms, so for a legal mechanism that international legal documents and national legal framework for economic licensing, insurance, taxation, crediting; for organizational — institutional, personnel and information support; for the control and monitoring, control, forecasting.

Ключові слова: державне управління, механізми державного управління, надзвичайні ситуації, ризик надзвичайних ситуацій, управління ризиками, система управління ризиками надзвичайних ситуацій.

Key words: public administration, mechanisms of public administration, emergency, emergency risk, risk management, risk management system of emergency situations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний рівень наукового опрацювання та усвідомлення суспільством і окремими особистостями небезпек, пов'язаних з негативною динамікою надзвичайних ситуацій (НС) природного, техногенного та соціального характеру, поки що не відповідає їх реальній значущості для безпеки держави, суспільства, особистості, людства. Це призводить до запізнювання адекватної реакції суспільства, держави, світового співтовариства на виникаючі ризики, зростанням у зв'язку з цим усіх видів збитків і, як результат, кризового розвитку соціально-економічних систем, деградації природного середовища, ставить під загрозу сталий розвиток окремих держав і людства в цілому. Формування та розвиток механізмів державного управління ризиками НС обумовлено необхідністю виконання функції держави, що полягає в обов'язку захисту населення, громадян.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Поняття механізму державного управління досліджувалося досить ґрунтовно в працях таких науковців,

як В. Бакуменко, О. Ковалюк, Ю. Ковбасюк, А. Колодій, В. Копейчиков, С. Лисенков, О. Машков, А. Михненко, П. Надолішній, Н. Нижник, М. Савенко, П. Сурмін, Ю. Тихомиров, В. Трощинський та ін. Разом з тим єдиної точки зору щодо визначення основних складових елементів механізмів державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій, так і не досягнуто.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Ціллю даної статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення механізмів державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій та з'ясування основних складових таких механізмів, як правового, економічного, організаційного та контрольного.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В енциклопедичному словнику з державного управління механізм державного управління визначено як способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в

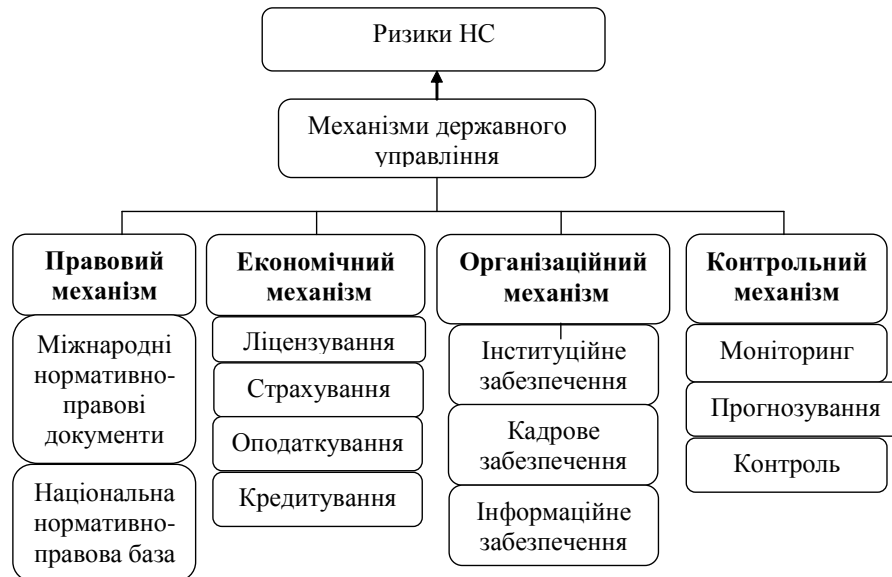

Рис. 1. Механізми державного управління ризиками НС

державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління. За формою подання — це схематичне зображення статично-динамічного (структурно-функціонального) змісту процесу управління як взаємодії суб'єкта і об'єкта, єдності діяльності і відносин, функціонування певної системи чи підсистеми [3, с. 27].

Отже, О. Ковалюк під механізмом управління розуміє форми, методи, важелі та інструменти, а також нормативно-правове, інформаційне та політичне забезпечення [4, с. 86].

Н. Нижник та О. Машков розглядають механізм державного управління як складову частину системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Вищезазвані науковці слушно зауважують, що є необхідність врахування того, що управлінські процеси відбуваються в рамках конкретних організаційних структур, що часто мають вирішальний вплив на економічний розвиток [9, с. 56].

Ширше трактує склад механізму державного управління Ю. Тихомиров. Він у системі механізму управління виділяє: систему управління; соціальні, особливо правові норми; способи визначення цілей; управлінський процес як цикл дій керуючої системи, що послідовно змінюють одна одну. Автор вважає, що механізм управління повинен повною мірою відображати взаємодію різних елементів управління, які мають характер стійких взаємозалежностей і причинно-наслідкових зв'язків [12, с. 483].

З метою формування більш чіткого визначення поняття механізму державного управління Н. Нижник визначила його складові [9, с. 235—245]; П. Надолішній проаналізував організаційно-функціональну структуру державного управління та принципи її формування [8, с. 113—130].

Тому механізм державного управління є складним і системним утворенням, яке органічно поєднує в собі різні складові: економічні, мотиваційні, організаційні, політичні і правові.

Отже, в наведених позиціях вчених щодо розуміння поняття "механізм управління" визначено два основні підходи. У вузькому розумінні механізми управління — це статична система, яка слугує інструментом організації управлінських явищ та процесів. У широкому розумінні механізм управління — це засіб реалізації владних відносин, реальне функціонування усєї статичної єдності елементів.

Механізми державного управління ризиками НС як інструменти передбачають спосіб досягнення поставленого завдання у визначені терміни через вплив суб'єкта (переважно держави в особі її органів — державне управління) на визначений об'єкт (ризиками НС).

Існують різні підходи до виділення видів механізмів управління з точки зору їх розгляду як інструментів:

1) економічні, мотиваційні, організаційні, політичні, правові [11];

2) регламентуючі, контролюючі, коригуючі, соціальні, стимулюючі, організаційні [12, с. 7];

При розробці механізмів державного управління ризиками НС слід враховувати також взаємовідносини політичного керівництва та державного управління, які сьогодні розглядаються фахівцями у контексті різних методологічних підходів [7], оскільки вони багато у чому впливають на визначення загальних цілей та завдань державного управління, структурне становлення системи його органів, диференціювання їх функцій та діяльності інших учасників процесу управління ризиками НС.

Виходячи з викладеного, механізми державного управління ризиками НС можуть бути правові, економічні, організаційні, контрольні. Дані механізми можуть використовувати власні методи, засоби та інструменти впливу на ризики НС. Таким чином, держава, виконуючи ту чи іншу функцію, впливає на суспільні та економічні процеси через посередництво специфічних механізмів (рис. 1).

Розглянемо визначені механізми державного управління ризиками НС з позицій структурно-функціонального підходу.

Звернемо увагу на правові механізми державного регулювання ризиками НС. Тут також існують різні підходи до виділення засобів, що їх формують. Так, М. Савенко зазначає, що такий механізм формують правові принципи, норми (гарантії), умови та вимоги щодо діяльності органів державної влади та їх посадових осіб [10, с. 74]. А. Колодій виділяє норми права, правовідносини, акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків, акти застосування норм права [11, с. 136].

Потрібно відзначити, що правовий механізм формується, виходячи з того, що на створення та розвиток нормативно-правової бази управління ризиками НС, безумовно, здійснюють вплив різноманітні фактори, серед яких такі: особливості вихідного правового поля; розвиток державності суверенної України; особливості стану соціально-економічних умов країни в цілому та її регіонів; розширення міжнародної співпраці та прагнення України до Європейської інтеграції тощо.

Відзначимо, що основними властивостями правового механізму є його зв'язок з конкретною ціллю та системою природа, що передбачає не автоматичне об'єднання нормативно-правових актів стосовно обраної сфери регулювання (у даному випадку — ризиками НС), а їх організовану і взаємопов'язану сукупність, спроможну забезпечити досягнення поставленої мети шляхом законної реалізації суб'єктами наявних інтересів.

Правовий механізм державного управління ризиками НС — охоплює відповідні норми Конституції України, Кодексу цивільного захисту України та інші нормативно-законодавчі акти, що регламентують процес управління ризиками НС, а також органи законодавчої влади (Верховна Рада України, комітети Верховної Ради України).

Між тим, проведене дослідження дозволило дійти висновку, що чинна нормативно-правова база управління ризиками НС не відповідає вимогам системності і тому потребує удосконалення.

У даний час діяльність по захисту населення від НС різного характеру, віднесена до числа найважливіших у забезпеченні національної безпеки України, являє собою систему (комплекс) взаємопов'язаних за часом, місцем і ресурсів загальнодержавних політичних, організаційно-управлінських, соціально-економічних і правових заходів, спрямованих на попередження та ліквідацію НС природного, техногенного та військового характеру і здійснюються органами державної влади України органами місцевого самоврядування, спеціально створеними органами управління та силами, підприємствами та установами (незалежно від організаційно-правових форм і виду власності), громадськими об'єднаннями та громадянами як завчасно, так і при загрозі або виникненні екстремальних ситуацій. Причому ефективність цього захисту знаходиться в прямій залежності від стану правового механізму, що регулює суспільні правовідносини у даній сфері та забезпечує:

- проведення єдиної державної політики та реалізацію повноважень органами влади і управління всіх рівнів, господарючими суб'єктами (незалежно від організаційно-правової форми і виду власності), громадськими об'єднаннями та громадянами в різних умовах НС;

- створення суспільно-політичних, організаційних, економічних, соціальних та правових умов, за яких не може бути прийнята жодна програма розвитку і розміщення продуктивних сил, не можуть бути розпочаті ні один експеримент або будівництво якого б то ні було об'єкта, якщо це спричиняє зниження рівня безпеки і ступеня захищеності людей, якими б намірами і обставинами вони диктувалися, тобто попередження НС різного характеру і підвищення сталого функціонування об'єктів соціально-економічного призначення і всієї інфраструктури;

- оперативне реагування та ефективне управління під час виникнення НС різного характеру, своєчасне відновлення безпеки і нормальних умов життєдіяльності населення і функціонування виробничо-економічних систем у зоні лиха [1, с. 23].

Дані принципи підлягають обов'язковому та неухильного виконання державою та всіма інститутами влади і органами управління, суспільством і народом (громадянами). При цьому слід особливо відзначити, що провідна роль у забезпеченні ефективного захисту населення, об'єктів економіки і в цілому національного надбання країни від ризиків НС належить державі, формує і встановлює в даній сфері відповідні норми, стандарти, критерії, правила, вимоги та приписи, які в свою чергу є основою функціональних процедур державного регулювання попередження НС, а також організації і здійснення заходів щодо їх ліквідації.

Наступним механізмом державного управління ризиками НС є організаційний, його сутність, на думку В. Калюжного, полягає в наступному, кожна складна си-

стема (комплекс) володіє внутрішньою або зовнішньою підсистемою управління, що виконує різні функції управління. Окрема функція управління може бути реалізована за допомогою формуючого або механізму організації, дія якого може бути направлена на кон'югацію (з'єднання комплексів), інгресію (входження елемента одного комплексу в інший) і дезінгресію (розпад комплексу). механізми організаційні — це послідовність етапів проектування структур, детального аналізу і визначення системи цілей, продуманого виділення організаційних підрозділів і форм їх координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи) [3, с. 423].

Організаційний механізм державного управління ризиками НС призваний забезпечити функціонування інституцій (суб'єктів) державної державного управління ризиками НС, тобто являє собою сукупність правил і процедур щодо: проектування функціональної структури управління та регламентації взаємодії її учасників; упорядкування їх повноважень, розмежування та уникнення дублювання функцій центральних органів виконавчої влади, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; формування кадрового та інформаційного забезпечення системи управління ризиками НС.

Стосовно визначення економічного механізму державного управління то на думку Т. Савостенко, В. Попруги це сукупність фінансово-економічних управлінських методів, інструментів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси та забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій. Вони формуються виходячи із базових функцій і принципів економічної політики та спрямовуються на досягнення визначеної мети й розв'язання протиріч розвитку. Використання певних методів прямого впливу передбачає регулювання з боку держави, при якому суб'єкти економічної діяльності змушені приймати рішення, що ґрунтуються не на самостійному економічному виборі, а на державних розпорядженнях. Методи непрямого впливу полягають у створенні державою необхідних передумов для того щоб при самостійному виборі суб'єкти господарювання тяжіли до тих економічних рішень, які відповідають цілям економічної політики [3, с. 422].

Узагальнюючи дані визначення ми розглядаємо економічний механізм, як сукупність економічних методів та засобів, що спрямовані на підвищення ефективності управління ризиками НС шляхом раціонального використання наступних інструментів державного впливу на ризик НС, як ліцензування, оподаткування, кредитування, страхування.

На сучасному етапі розвитку країни особливу актуальність набувають питання вдосконалення державного механізму контролю.

Як наголошує В. Бакуменко, контроль у сфері державного управління — важлива функція державної влади та управління, яка дає змогу не тільки виявити, а й запобігти помилкам і недолікам у діях суб'єктів державного управління, шукати нові резерви та можливості. Контроль у сфері державного управління передбачає всебічне і постійне відстежування й коригування різних заходів державного управління, зокрема розроблення і здійснення державної політики, виконання державних цільових програм, реалізації нормативно-правових актів. Ці заходи включають контроль як за прийняттям рішень, так і за їх виконанням. У процедурі контролю прийнято виділяти три основних етапи: встановлення стандартів (цілей, що мають вимір), зіставлення з ними реальних результатів, а також вжиття необхідних коригуючих заходів з метою попередження або зменшення відхилення від поставлених цілей. За сучасною концепцією контролю у сфері державного управління має здійснюватися протягом всього процесу управління, починаючи з планування й до досягнення поставлених

цілей. Це дозволяє своєчасно попередити суттєве відхилення від очікуваних результатів [3, с. 13].

Таким чином, державний механізм контролю в управлінні ризиками НС можливо визначити, як сукупність таких методів, як моніторинг, прогнозування та саме контроль, що діють з метою всебічного і постійного відстежування й коригування заходів державного управління ризиками НС, зокрема розроблення і здійснення державної політики, виконання державних цільових програм, реалізації нормативно-правових актів спрямованих на управління ризиками НС.

Моніторинг є однією з основних складових контрольного механізму управління ризиками НС. Здійснення моніторингу зовнішнього середовища та об'єкти підвищеної безпеки є заходом контролю, невід'ємною частиною системи управління ризиками НС.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Перераховані вище механізми державного управління ризиками виникнення НС повинні бути досить гнучкими по відношенню до зміни різних сторін життєдіяльності держави, до динаміки глобальних процесів. Для практичного здійснення таких різноманітних і масштабних заходів політичного, економічного, правового та адміністративного регулювання питань, пов'язаних із ризиками НС, необхідна опора на всі органи державної влади та місцевого самоврядування наділення їх відповідними повноваженнями, синхронізація та координація зусиль усіх рівнів.

Наша країна все більш інтегрується в міжнародне суспільство, що призводить не лише до змін в економіці і політиці, але також підвищує темпи структурних змін, інтенсивність інформаційних потоків. Це вимагає постійної адаптації державного управління ризиками НС до нових умов, з метою забезпечення сталого та безпечного розвитку України.

Література:

1. Безпека людини у надзвичайних ситуаціях: навч. посіб. / За ред. В.І. Голінька. — 4-те вид., перероб. і доп. — Д.: Національний гірничий університет, 2011. — 161 с.
2. Гур'єв С.О. Задачі кризового менеджменту та управління надзвичайними ситуаціями в державному управлінні / С.О. Гур'єв, Я.Ф. Радиш, А.В. Терент'єва // Університетські наукові записки [Текст]: наук. зб. — № 2 (30). — Хмельницький: ХМУПУ, 2012. — С. 285—290.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.
4. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монограф. / О.М. Ковалюк. — Львів: Видавничий центр Львівського Національного університету ім. Івана Франка, 2002. — 396 с.
5. Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій // Офіційний вісник України. — 1999. — № 13. — Ст. 242.
6. Кризовий менеджмент та принципи управління ризиками в процесі ліквідації надзвичайних ситуацій [Текст]: монографія / С.О. Гур'єв, А.В. Терент'єва, П.Б. Волянський. — К.: [б. в.], 2008. — С. 8—34; 93—112.
7. Могила С.К. Государство в предупреждении и ликвидации последствий аварий и катастроф / С.К. Могила // Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць. Вип. 6. Ч. II. — Одеса: Астропринт, 2009. — С. 107—114.
8. Надолішній П. Організаційно-функціональна структура державного управління: поняття і соціальна практика / П. Надолішній // Вісн. НАДУ. — 2003. — № 3. — С. 31—43.
9. Нижник Н.Р. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. / Н.Р. Нижник, О.А. Машков. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.

10. Савенко М.Д. Конституційний суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М.Д. Савенко // Вісник Конституційного суду України. — 2000. — № 1. — С. 74.

11. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.А. Лисенков та ін.; за заг. ред. С.А. Лисенкова, В.В. Копейчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.

12. Тихомиров Ю.А. Механізм управління в розвитку соціалістическом обществе / Ю.А. Тихомиров. — М.: Наука, 1978. — 269 с.

References:

1. Holin'ka V.I. (2011), Bezpeka lyudyny u nadzvychaynykh sytuatsiyakh: navch. posib, [Human security in emergencies: textbook. manual.], National mining University, Donetsk, Ukraine, 161 p.
2. Guriev, S.O. Radysh, A.V. Terenteva, W.A. (2012), Zadachi kryzovoho menedzhmentu ta upravlinnya nadzvychaynyu sytuatsiyamy v derzhavnomu upravlinni, [Tasks of crisis management and emergency management in public administration], Universytet's'ki naukovi zapysky, Khmel'nyts'kyi, Ukraine, vol. 2, pp. 285—290.
3. Surmin, Yu.P. Bakumenko, V.D. Mykhnenko, A.M. (2010), Entsyplopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya, [Encyclopedia of public administration], Kyiv, Ukraine, 820 p.
4. Kovalyuk, O.M. (2002), Finansovyy mekhanizm orhanizatsiyi ekonomiky Ukrayiny (problemy teorii i praktyky), [The financial mechanism of the organization of economy of Ukraine (problems of theory and practice)], L'viv, Ukraine, 396 p.
5. Kontseptsiya zakhystu naselelnya i terytoriy u razi zahrozy ta vynyknennya nadzvychaynykh sytuatsiy (1999), [The concept of protection of population and territories in case of threat and appearance of emergency situations], Ofitsynyy visnyk Ukrayiny, vol. 13, p. 242.
6. Hur'yev, S.O. Terent'yeva, A.V. Volyans'kyi, P.B. (2008), Kryzovyy menedzhment ta pryntsypy upravlinnya ryzykamy v protsesi likvidatsiyi nadzvychaynykh sytuatsiy, [Crisis management and risk management principles in the process of liquidation of emergency situations], Kyiv, Ukraine, 320 p.
7. Mohyl, S.K. (2009), Hosudarstvo v preduprezhdenyy y lykvydatsyy posledstvyi avaryi y katastrof, [State in the prevention and elimination of consequences of accidents and disasters], Aktual'ni problemy derzhavy ta prava, vol. 6, Astroprint, Odessa, pp. 107—114.
8. Nadolishniy, P. (2003), Orhanizatsiyno-funktsional'na struktura derzhavnoho upravlinnya: ponyattya i sotsial'na praktyka, [Organizational-functional structure of state management: concept and social practice], Visn. NADU, Kyiv, Ukraine, Vol. 3, pp. 107—114.
9. Nyzhnyk, N.R. Mashkov, O.A. (1998), Systemnyy pidkhid v orhanizatsiyi derzhavnoho upravlinnya: navch. posib, [The system approach in organization of state management: textbook. manual], Kyiv, Ukraine, 160 p.
10. Savenko, M.D. (2000), Konstytutsiynyy sud i ombudsmen u derzhavnomu mekhanizmi zakhystu prav ta svobod lyudyny i hromadyanyna, [Constitutional court and the Ombudsman in the state mechanism of protection of the rights and freedoms of man and citizen], Visnyk Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny, Kyiv, Ukraine, vol. 1, p. 74.
11. Kolodiy, A.M. Kopyeychikov, V.V. Lysenkov, S.L. (2002), Teoriya derzhavy i prava: navch. posib., [Theory of state and law: textbook. the allowance], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine, 368 p.
12. Tykhomyrov, Yu.A. (1978), Mekhanyzm upravlenyya v razvytom sotsyalystycheskom obshchestve, [Control mechanism in the developed socialist society], Nauka, Moskva, USSR, 269 p.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2014 р.